LİSE İKİNCİ SINIFLAR İÇİN DERS KİTABI

TARİH II

Dr. Dalibor Yovanovski

lamina

TARİH II Lise ikinci sınıflar için ders kitabı
Telif hakları © 2026, Ars Lamina – Yayınları

Yayınlayan
Ars Lamina – Yayınları, Üsküp 2026

Genel Yayın Yönetmeni
Branka Bugariska

Editör
Leonid Momiroski

Yazar
Dr. Dalibor Yovanovski

Makedoncadan çeviri
Mr Selsebil Karaağaç
Orijinalin başlığı: „Историја II учебник за втора година гимназиско образование“

Dil Redaksiyonu
Önder Özgürlü

Hakemler
Prof. Dr. Marjan Yovanov, Üsküp "Aziz Kiril ve Metodiy" Üniversitesi Felsefe Fakültesi Sanat ve Arkeoloji Enstitüsünde profesör
Prof. Dr. Dimitar Lyorovski, Üsküp Millî Tarih Enstitüsünde bilimsel danışman
İrena Traykovska Steryovska, Üsküp SUGS "Josip Broz Tito" Lisesinde tarih öğretmeni

Tasarım
Pointer Creative Agency

Grafik ve teknik düzenleme
Ars Lamina – Yayınları

Baskı
Branko Gapo – Grafik Üretimi, Üsküp 2026

Baskı adedi
230

Tüm hakları saklıdır. Bu kitabın hiçbir bölümü, yayıncının yazılı izni olmaksızın fotokopi, kayıt veya bilgi erişim sisteminde saklama dâhil olmak üzere elektronik ya da mekanik herhangi bir yöntemle, herhangi bir biçimde çoğaltılamaz veya aktarılamaz.

Bu ders kitabı, Kuzey Makedonya Cumhuriyeti Eğitim ve Bilim Bakanlığının 29.6.2026 tarihli ve 26-767/1 sayılı, lise eğitiminin II. (ikinci) sınıfında Tarih dersi için ders kitabının onaylanması ve kullanılması hakkındaki Kararı ile lise eğitiminde kullanılmak üzere onaylanmıştır.

CIP - Каталогизација во публикација
Национална и универзитетска библиотека "Св. Климент Охридски", Скопје

93/94(075.3)

YOVANOVSKI, Dalibor
Tarih II : lise ikinci sınıflar için ders kitabı / Dalibor Yovanovski ; [Makedoncadan çeviri Selsebil Karaağaç].- Üsküp : Ars Lamina – Yayınları, 2026. - 205, [3] стр. : илустр. ; 28 см

Превод на делото: Историја II : учебник за втора година гимназиско образование. - Библиографија: стр. [207-208]

ISBN 978-608-280-327-2

COBISS.MK-ID 69286917

ÖN SÖZ

Bu tarih ders kitabı, lise ikinci sınıf öğrencileri için hazırlanmış olup birinci sınıfta öğrenilen konuların mantıksal bir devamını oluşturmaktadır. Kitapta, bölgeyi şekillendiren temel siyasi, toplumsal, ekonomik ve kültürel süreçler üzerinden Balkanların İlk Çağ'dan günümüze kadar olan tarihsel gelişimi ele alınmaktadır.

Farklı uygarlıkların, kültürlerin ve çıkarların buluşma alanı olan Balkanlar, karmaşık ve dinamik bir tarihsel geçmişe sahiptir. Yüzyıllar boyunca bu topraklarda Doğu ve Batı'nın etkileri iç içe geçmiş, devletler kurulmuş ve yıkılmış, toplumlar ise savaşların, göçlerin, ekonomik ve kültürel süreçlerin etkisiyle değişmiştir. Bu nedenle Balkanların tarihi, ayrı bir şekilde değil, daha geniş Avrupa ve dünya bağlamının bir parçası olarak ele alınmalıdır.

Ders kitabının hazırlanmasında, kronolojik akışın tarihsel olayların konu temelli ele alınmasıyla tamamlandığı karma bir yaklaşım uygulanmıştır. Bu yaklaşım, öğrencilerin zaman içinde meydana gelen değişimleri takip etmelerine, aynı zamanda paralel olarak gerçekleşen daha geniş süreçleri anlamalarına olanak sağlamaktadır. Böylece olaylar arasındaki bağlantıların görülmesi ve Balkan toplumları arasındaki benzerlik ve farklılıkların anlaşılması teşvik edilmektedir.

Ders kitabının içeriği dört konu başlığı altında düzenlenmiştir: İlk Çağ'da Balkanlar, Orta Çağ'da Balkanlar, Yeni Çağ'da Balkanlar ve Yakın Çağ'da Balkanlar. Bu konular kapsamında, bölgenin geçmişine ilişkin daha geniş ve dengeli bir görünüm sunmak amacıyla tarihsel gelişimin farklı yönleri ele alınmaktadır.

Ders kitabı, öğretim programına ve öngörülen amaçlar ile öğrenme çıktılarına uygun olarak hazırlanmıştır. Amacı yalnızca bilgi edinmek değil, aynı zamanda eleştirel düşünme, analiz etme ve tarihsel süreçleri anlama becerilerini geliştirmektir. Sorular, görevler ve tarihsel kaynaklarla yapılan çalışmalar aracılığıyla öğrenciler, öğrenme sürecine aktif olarak katılmaya ve kanıtlara dayalı kendi görüşlerini oluşturmaya teşvik edilmektedir.

Bu ders kitabının, tarih bilgisinin derinleştirilmesine ve geçmişi incelemeye yönelik ilginin geliştirilmesine katkıda bulunmasını bekliyoruz. Balkan tarihinin anlaşılması, öğrencilerin içinde yaşadıkları dünyayı daha iyi kavramalarına ve günümüz toplumsal olaylarına karşı eleştirel bir yaklaşım geliştirmelerine olanak sağlamaktadır.

Tarih yalnızca geçmişin bir tanığı değil, aynı zamanda bugünü anlamanın ve geleceği sorumlulukla inşa etmenin bir aracıdır.

Yazar

İÇİNDEKİLER

Ön Söz 3

KONU 1: İLK ÇAĞ'DA BALKANLAR 6

1. Balkanlarda En Eski Devlet Toplulukları ve Kabile Teşkilatları 8
2. Polisler, Krallıklar, Birlikler ve Hegemonya Düzenleri 12
3. Roma'nın Yayılması ve Balkanlarda Eyaletlerin Sağlamlaştırılması 18
4. Balkan Halklarının Toplumları 24
5. Ekonomik Faaliyetler ve Ticaret Ağları 28
6. Balkan Yarımadası'ndaki Antik Dinî Sistemler . . 33
7. Klasik Öncesi Dönem'de Balkanların Maddi Kültürü 37
8. Klasik ve Helenistik Dönem'de Balkanların Kültürü 41
9. Balkan Topraklarında Roma Etkisi 46

KONU 2: ORTA ÇAĞ'DA BALKANLAR 50

1. Bizans Yönetimi ve Balkanlardaki Değişen Hâkimiyet Alanı 52
2. Orta Çağ Balkan Devletleri (Bulgaristan, Sırbistan, Hırvatistan, Duklja). Orta Çağ Arberiyası 57
3. Haçlı Seferleri, İstilalar, Osmanlı İlerleyişi ve Osmanlı Egemenliğine Karşı Direniş 64
4. Kırsal Örgütlenme, Köy Toplulukları ve Feodal İlişkiler 70
5. Orta Çağ Balkan Saraylarında ve Din Adamları Arasında Toplumsal Tabakalaşma . . . 76
6. Dinî hayat: Ortodoksluk, Katoliklik, Bogomilizm, İslamlaşmanın başlangıcı 82
7. Bizans Sanat Modelleri ve Yerel Uyarlamalar . . 88
8. Manastırlar, Yazı Atölyeleri ve Okuryazarlık . . . 94
9. Halk Destanı Gelenekleri, Folklorun Şekillenmesi ve Orta Çağ Edebî Üretimi 100

KONU 3: YENİ ÇAĞDA BALKANLAR 106

1. Balkanlar'da Osmanlı İmparatorluğu: Yönetim ve Eyalet Yapıları 108
2. Ulusal hareketlerin ve ayaklanmaların yükselişi ile Balkan devletlerinin kuruluşu (Bulgaristan, Yunanistan, Sırbistan) 112
3. Modern Balkan Devletleri ve Balkan Savaşları (1878–1913) 118
4. Demografik Değişimler, Göçler ve Dinler ile Mezhepler Mozaiği 124
5. Balkanlar'da Şehir Yaşamının Modernleşmesi, Ekonomik Reformlar ve Toplumsal Hareketlilik 129
6. XIX. yüzyılda Eğitim, Basın ve Kamusal Alan . . . 134
7. Osmanlı Balkanları'nda Kültürel Yaşam 139
8. Romantizm ve Ulusal Kültürel Programlar 144
9. Yeni Devletlerde Erken Dönem Bilim, Edebiyat ve Sanat Kurumları 149

KONU 4: BALKANLAR YAKIN ÇAĞDA 154

1. Balkanlarda Birinci Dünya Savaşı 156
2. Balkanlarda Savaşlar Arası Dönemin Siyasi Sistemleri 161
3. Balkanlarda İkinci Dünya Savaşı 166
4. Soğuk Savaş, Sosyalist Yugoslavya ve Balkanlarda 1989 Sonrası Geçiş Süreçleri 171
5. Sanayileşme, Kent Yayılması ve Örgütlü Çalışma Yapıları 176
6. Nüfus Hareketleri, Ulusal Azınlıklar ve Sosyal Politika (1918–2010) 181
7. Hatırlama Politikaları, Uzlaşma ve Çatışma Sonrası Dönüşümler 186
8. Balkanlarda Avangart, Modernizm ve İki Savaş Arası Kültürel Üretim (1918–1941) 190
9. Sosyalist Dönemde Görsel Sanatlar, Edebiyat ve Film 195
10. 1990 Yılından Sonra Balkanların Kültürel Görünümü 200

Kaynakça 207



TARİH

KONU 1

İLK ÇAĞ'DA BALKANLAR

1. Balkanlarda en eski devlet toplulukları ve kabile teşkilatları
2. Polisler, krallıklar, birlikler ve hegemonya düzenleri
3. Roma'nın yayılması ve Balkanlarda eyalet düzeninin oluşturulması
4. Balkan halklarının toplum yapıları
5. Ekonomik faaliyetler ve ticaret ağları
6. Balkan Yarımadası'ndaki Antik Çağ dini sistemleri
7. Klasik Öncesi Dönem'de Balkanların maddi kültürü
8. Klasik ve Helenistik Dönem'de Balkanların kültürü
9. Roma'nın Balkan toprakları üzerindeki etkisi



Öğrenci aşağıdakileri yapabilecek düzeye gelecektir:

- ✓ İlk Çağ'da Balkanların temel bölgelerini ve dönemlerini tarih haritası ve zaman şeridi üzerinde gösterebilecektir.
- ✓ Balkanlardaki temel siyasi örgütlenme biçimlerini (kabile toplulukları, polisler, krallıklar) açıklayabilecek ve karşılaştırabilecektir.
- ✓ Roma'nın yayılmasının nedenlerini ve sonuçlarını, ayrıca Balkan topraklarının Roma eyalet sistemine dâhil edilmesini açıklayabilecektir.
- ✓ İlir, Trak, Makedon ve Yunan toplumlarındaki sosyal sınıfları ve toplumsal ilişkileri belirleyebilecek ve bunları günlük yaşamla ilişkilendirebilecektir.
- ✓ Ekonomik ağların (üretim, ticaret, sömürgeleşme, kent yaşamı) gelişimini ve bunların Balkanları daha geniş dünya ile bağlantılı hale getirmedeki rolünü açıklayabilecektir.
- ✓ Başlıca dini ve kültürel özellikleri (kültler, sanat, yazı, mimari) açıklayabilecek ve bunların kültürel mirastaki sürekliliğini fark edebilecektir.

1. Balkanlarda En Eski Devlet Toplulukları ve Kabile Teşkilatları

Balkanlarda Tunç Çağı

Tunç Çağı, tarih öncesinde tunç madeninin araç, silah ve süs eşyalarının yapımında en önemli malzeme olarak kullanıldığı uzun bir dönemdir. Balkan Yarımadası'nda bu dönem her yerde aynı zamanda başlamamış ve aynı zamanda sona ermemiştir. Genellikle başlangıcı MÖ III. binyıla, sonu ve **Demir Çağı'na** geçişi ise MÖ II. binyılın sonları ile I. binyılın başlarına tarihlendirilir. Elbette her bölgenin kendine özgü özellikleri vardı.

Tunç Çağı'nda Balkanlar oldukça çeşitlilik göstermekteydi. Nehir kıyılarında ve verimli topraklarda **ova yerleşmeleri**, tepelerde ve diğer hâkim noktalarda **yüksek yerleşmeler** ile surlarla çevrili **yerleşmeler** ve küçük **kaleler** bulunmaktaydı. Önemli yerleşim yerleri arasında Hırvatistan'daki Vučedol, gelişmiş metalurjisi ve özenle süslenmiş seramikleriyle; Sırbistan'daki Mošorin, uzun süre kesintisiz yerleşimin görüldüğü surlarla çevrili bir yerleşme olarak; Bulgaristan'daki Ezero, oldukça zengin maddi kültürüyle öne çıkmaktadır. Özellikle Peştani yakınlarındaki kazıklar üzerine kurulmuş Ploča Miçov Grad yerleşmesi dikkat çekicidir.



▲ Peştani yakınlarındaki yeniden inşa edilmiş kazıklar üzerine kurulmuş "Ploça Miçov Grad" yerleşmesi

Bu yerleşmelerin tamamı yazının ve yazılı kaynakların ortaya çıkışından önce var olmuştur. Bu nedenle arkeologlar Tunç Çağı'nı, yerleşim alanlarından, mezarlıklardan ve buralarda bulunan maddi kalıntılar aracılığıyla araştırmaktadır. Baltalar, bıçaklar, mızrak uçları ve takılar gibi metal eşyalardan oluşan ve **define** olarak adlandırılan buluntular da önemlidir. Bunlar, metalin yeniden eritilmesi için ayrılmış yedek malzeme, tehlike zamanlarında saklanan servet ya da tanrılara sunulan adaklar olarak bırakılmış veya gizlenmiştir.



▲ Ünlü seramik kap "Vuçedol Güvercini", Vučedol, Vukovar yakınları, Hırvatistan

Farklı bölgeler arasında büyük farklılıklar bulunmakla birlikte, bazı ortak özellikler de görülmektedir. Yerleşmeler daha kalıcı ve daha yoğun hâle gelmiştir. Metal işçiliği, çömlekçilik ile kemik, taş ve dokuma işçiliği gibi uzmanlaşmış zanaatlar gelişmiştir. Uzak bölgelerle yapılan **ticari alışveriş** de yaygınlaşmıştır. Bu değişimler zamanla toplumsal eşitsizliği derinleştirmiştir. Bazı topluluklar tahıl, hayvan, metal ve iş gücü fazlasını üretmeye ve denetlemeye başlamıştır. Böylece bazı bölgelerde **kabile teşkilatları**, **kabile birlikleri** ve bazı yerlerde **ilk devlet toplulukları** gibi daha gelişmiş siyasi örgütlenme biçimleri ortaya çıkmıştır.

En Eski Devlet Toplulukları

Güney Balkanlar ve Ege dünyasındaki en eski gelişmiş devlet topluluğu saray sistemidir. MÖ III. ve II. binyıllarda Girit Adası'nda **Girit** ya da **Minos Uygarlığı** gelişmiştir. Bu uygarlık gelişmiş bir ekonomiye, karmaşık bir toplumsal örgütlenmeye, güçlü bir sanatsal üretime ve Ege ile Doğu Akdeniz'de geniş bir ticaret ağına sahipti. İlk sarayların ortaya çıkışı, zenginliklerin toplanması, üretim ve ticaretin denetlenmesi ile kalıcı yönetim merkezlerinin oluşturulmasıyla ilişkilendirilmektedir. İlk saray kompleksleri yıkılmış, daha sonra yeniden inşa edilmiş ve bunun ardından MÖ XVII. yüzyıldan XV. yüzyıla kadar saray sistemi yeniden gelişme göstermiştir.



▲ Miken altın diademi

Girit **sarayları**; yönetim, ekonomi, din ve sanat merkezi olarak hizmet veren büyük komplekslerdi. Bu yapılarda depolar, atölyeler, avlular ve dinî törenlerin gerçekleştirildiği mekânlar bulunmaktaydı. Arkeolojik buluntular, bu sarayların iyi gelişmiş bir iç düzene ve altyapıya, iletişimi sağlayan iç koridorlara, su temini ve kanalizasyon sistemlerine sahip olduğunu göstermektedir. Anakara'da daha sonra ortaya çıkan merkezlerden farklı olarak Minos saraylarının çoğunda büyük



◀ Knossos Sarayı'nın rekonstrüksiyonu

Bunları biliyor musun?

Lineer B yazılı tabletlerin büyük bir bölümü yüzyıllar boyunca dayanması için yapılmamıştı? Bunlar günlük yaşama ilişkin verileri – ürünleri, vergileri, işçileri ve malları – kaydetmek için kullanılıyordu. Tabletler ıslak kilden yapılıyor ve çoğunlukla yalnızca kısa bir süre saklanıyordu. Ancak bazı saraylarda yangın çıktığında kil pişmiş, sertleşmiş ve böylece kayıtlar günümüze kadar korunmuştur. Tesadüfen korunmuş bu tabletler sayesinde bugün Miken dünyasındaki yönetim, ekonomi ve yaşam hakkında çok daha fazla bilgiye sahibiz.

savunma surları bulunmamaktaydı. Bu nedenle böyle bir sistemde denetim ve güvenliğin nasıl sağlandığı hâlâ tam olarak bilinmemektedir.

Girit dünyasının etkisiyle, Yunan anakarasında Güney Balkanlar'da Geç Tunç Çağı'nın başlıca özelliğini oluşturan **Miken Uygarlığı** gelişmiştir. MÖ XV. yüzyıldan XIII. yüzyıla kadar Miken, Tirins, Pylos, Tebai ve diğer merkezlerde saraylar inşa edilmiştir. Bu saraylar genellikle surlarla çevrili yüksek yerlerde bulunuyordu ve büyük savunma duvarlarıyla çevriliydi. Kale, denetimi sağlamanın önemli bir aracı ve iktidarın görünür bir simgesiydi. Miken sarayları, çevresindeki toprakları, yerleşmeleri, atölyeleri ve depoları yöneten idari merkezlerdi. Bunların yakınlarında, zengin mezar eşyalarıyla donatılmış gösterişli mezarlar da ortaya çıkarılmıştır.



▲ "Lion Kapısı", Miken'in surlarla korunan girişi

Bu siyasi merkezileşmenin başlıca araçlarından biri idari yazıydı. Başta Knossos ve Pylos olmak üzere birçok saray merkezinde, **Linear B yazısıyla** yazılmış kil tabletler bulunmuştur. XX. yüzyılın ortalarında bu yazıların dilinin, Yunancanın erken bir biçimi olan "Miken Yunancası" olduğu belirlenmiştir. Tabletlerde çoğunlukla tahıl, zeytinyağı, şarap, hayvan ve yün kayıtları, atölyelere hammadde dağıtımı ve iş gücü listeleri gibi kısa idari bilgiler yer almaktadır. Bu kayıtlar ekonomi ve yönetim hakkında çok sayıda bilgi vermesine rağmen günlük yaşam ve sanat hakkında oldukça az bilgi sunmaktadır. Yazı, ekonomik denetimin merkezi olan sarayda görev yapan, eğitimli yazıcılardan oluşan dar bir çevreyle sınırlıydı.



▲ Linear B yazısıyla yazılmış kil tablet

Kabileler ve Kabile Birlikleri

Girit-Miken saray merkezlerinin dışında, Tunç Çağı'nda Balkanların büyük bir bölümü kabile toplulukları hâlinde örgütlenmişti. **Kabile**, ortak köken bilinci, akrabalık bağları, gelenekler ve belirli bir toprakla kurulan bağ sayesinde varlığını sürdüren kalıcı bir topluluktu. İktidar ve otorite; kişisel saygınlığa, askerî yeteneğe, anlaşmazlıklarda arabuluculuk yapmaya ve ticareti denetlemeye dayanıyordu. Kararlar çoğunlukla soy toplulukları ve onların liderleri arasında uzlaşma yoluyla alınıyordu.

Kabile reisi, güçlü bir otoriteye sahip olan ve bu konumunu miras yoluyla ya da saygınlığı ve gücü sayesinde elde edebilen bir liderdi. **Reislik**, sıradan kabile topluluğuna göre daha merkezi bir yönetim biçimiydi; ancak henüz devlet yönetimi bulunmuyordu. Genellikle daha büyük bir yerleşme, surlarla çevrili bir tepe, yönetim merkezi ya da kutsal alan biçiminde belirgin bir merkez vardı. Bu tür topluluklarda toplumsal eşitsizlik derinleşmiş, değerli ve prestijli mallar birikmeye başlamıştı. Bununla birlikte yönetim, kişisel ilişkilere ve sözlü anlaşmalara dayanmaya devam ediyordu. Miken saraylarında olduğu gibi ne bir idari teşkilat ne de yazılı bir sistem bulunuyordu.

Birden fazla kabile ortak savunma veya saldırı amacıyla, yolları ve geçitleri denetlemek ya da önemli kaynaklara (otlaklar, maden yatakları, tuz ve verimli vadiler) ulaşmak için birleştiğinde kabile birlikleri oluşturuluyordu. Bu birlikler genellikle kalıcı değildi. Liderlerin başarısına ve etkisine, ganimet ve malların paylaşımına, ayrıca dış baskılara bağlı oldukları için sık sık değişiyor ve dağılıyorlardı.

Kabile Teşkilatından İlk Devlete Geçiş

Kabile örgütlenmesinden ilk devlet yapısına geçiş bir anda gerçekleşmemiştir. Bu, ekonomik değişimlerin, dinin, savaşların ve dış ilişkilerin iç içe geçtiği uzun bir süreçtir.

Bir topluluk **mal** ve **servet fazlası** üretmeye başladığında, bu fazlayı toplayan, depolayan ve dağıtan siyasi merkezler ortaya çıkmıştır. Saray sistemlerinde bu durum büyük depolar ve idari kayıtlar aracılığıyla görülmektedir. Kabile reisliklerinde ise değerli eşyaların ve malların biriktirilmesi, en üst tabakanın denetimindeki atölyelerin ortaya çıkması ve yerleşmeler arasındaki farklılıklar bu durumu göstermektedir. Yönetim, din aracılığıyla da güçlendirilmiştir. Bunu tören alanları, kült eşyaları ve sanattaki simgeler kanıtlamaktadır. Kutsal alanlar, ritüeller ve dinî bayramlar, lidere ve onun arkasındaki topluluğa ek bir otorite kazandırmıştır.

Savaşlar da önemli bir rol oynamıştır. Çünkü bunlar, kalelerin ve surların inşa edilmesine yol açmıştır. Miken merkezlerinde **akropoller** ve **büyük surlar** açıkça görülmektedir. Balkanların diğer bölgelerinde ise siyasi merkezler, savunma, sığınma ve çevrenin ile ulaşım yollarının denetimini sağlayan **yüksek yerleşmeler** çevresinde şekillenmiştir.

Uzak bölgelerle yapılan ticaret de büyük önem taşımıştır. Bu sayede yakın çevrede bulunmayan özellikle bakır, kalay ve yarı değerli taşlar temin edilmiştir. Ticaret yollarını denetleyen veya maden kaynaklarına erişimi olan topluluklar daha kolay kalıcı üstünlük sağlamıştır. Bu ilişkiler aracılığıyla yalnızca mallar değil, teknolojiler, üsluplar, ritüel uygulamaları ve simgeler de yayılmış; yerel kültürler savaşlar ve göçler olmaksızın da birbirini etkilemiş ve değişmiştir.

Tartışma soruları

Derste, daha gelişmiş yönetim biçimlerinin yalnızca savaşlar sonucunda ortaya çıkmadığı görülmektedir. Mal fazlası, ticaret, dinî merkezler, yazı ve insanlar ile kaynaklar üzerindeki denetim de önemli rol oynamıştır. Bu durum bizi, bir topluluğu gerçekte "devlet" yapan unsurun ne olduğunu düşünmeye yöneltmektedir.

- **Surlarla çevrili bir yerleşme, tek başına bir devletin var olduğunu gösteren yeterli bir kanıt mıdır? Açıklayınız.**
- **İlk devletin oluşmasında hangisi daha önemlidir: askerî güç mü, yoksa mal fazlasını toplama, depolama ve dağıtma yeteneği mi?**

Öğrendiklerini kontrol et

1. **Tunç Çağı nedir ve Balkanlardaki genel kronolojik sınırları nelerdir?**
2. **Minos ve Miken sarayları hangi özellikleri bakımından farklılık göstermektedir?**
3. **Kabile toplulukları ile kabile birlikleri neyi ifade etmektedir?**
4. **Kabile teşkilatından ilk devlet yapısına geçişe hangi etkenler katkı sağlamıştır?**

2. Polisler, Krallıklar, Birlikler ve Hegemonya Düzenleri

Şehir Devleti (Polis): Siyasi ve Toplumsal Bir Yapı

Polis ya da **şehir devleti**, kendi toprağına, yasalarına, kurumlarına ve vatandaşlarına sahip küçük ve düzenli bir siyasi topluluktu. Birçok polis, birkaç yerleşmenin tek bir siyasi yapı-çatı altında birleşmesi anlamına gelen sinekizm yoluyla ortaya çıkmıştır. Daha sonra bir şehir merkezi oluşmuş, çevresindeki topraklar ise beslenmenin ve ekonomik yaşamın temelini oluşturmaya devam etmiştir.



▲ Atina Akropolisi

Poliste birkaç önemli bölüm bulunuyordu. **Akropolis**, şehrin yüksek ve savunulması kolay olan kısmıydı. Burada tapınaklar ve kamu yapılarının yer alıyor, tehlike zamanlarında ise sığınak olarak kullanılıyordu. Bunun altında evlerin, atölyelerin ve sokakların bulunduğu **şehir** uzanıyordu. **Hora** adı verilen şehir çevresi, polisi gıda ve hammaddeyle sağlayan tarım ve hayvancılık bölgesiydi.

Agora ise toplantıların yapıldığı, ticaretin gerçekleştirildiği, mahkeme davalarının görüldüğü ve dinî törenlerin kutlandığı açık bir kamusal alandı. Burası polis yaşamının gerçek simgesiydi. Gelişmiş polislerde agoranın çevresinde üstü örtülü revaklar, yönetim binaları ve kutsal alanlar bulunuyordu.



▲ Atina Agorası, günümüzdeki görünümü

Vatandaşlık ve Yönetime Katılım

Polisin en önemli özelliği **vatandaşlıktı**. Her şehir sakini siyasi haklara sahip değildi. Polislerin çoğunda yalnızca vatandaş ailelerinden doğmuş özgür yetişkin erkekler siyasi haklara sahipti. Kadınlar, köleler ve sonradan yerleşenler siyasi yaşamın dışında tutuluyordu. Buna rağmen ekonomi ve günlük yaşamda önemli roller üstleniyorlardı. Vatandaşın karar alma süreçlerine katılma hakkı olduğu gibi, polisi savunma yükümlülüğü de vardı.

Polislerde farklı yönetim biçimleri bulunuyordu. En eski dönemlerde polisler krallar tarafından yönetiliyordu. Daha sonra yönetim

aristokrat ailelerin eline geçti. Ticaretin ve askerî gücün gelişmesiyle birlikte bazı polislerde daha geniş siyasi katılım talepleri ortaya çıktı.

Demokratik polislerin en bilinen örneği MÖ V. yüzyıldaki Atina'dır. Burada **Halk Meclisi** (**Ekklesia**), savaş ve barış konularında karar alıyor, yasaları çıkarıyor ve devlet görevlilerini seçiyordu. **Bule** adı verilen konsey ise Halk Meclisinin çalışmalarını hazırlıyor ve devlet işlerinin bir bölümünü yürütüyordu. Bununla birlikte Atina demokrasisinin de sınırları vardı. Yalnızca annesi ve babası Atinalı olan kişiler vatandaş olabiliyordu. Atina demokrasisi kendi dönemi için geniş kapsamlı olsa da bütün şehir sakinlerini kapsamıyordu.

Sparta'nın yönetim düzeni farklıydı. Burada yalnızca **Spartiatlar** tam haklara sahip vatandaşlardı. Onların savaşma ve siyasi yaşama katılma yükümlülüğü vardı. Ayrıca çevredeki yerleşmelerde yaşayan, zanaat ve ticaretle uğraşan **perioikoslar** ile toprağı işleyen ve ürünün bir bölümünü veren **helotlar** bulunuyordu. Sparta'da iki **basileus**, **gerusia** adı verilen ihtiyarlar meclisi, **Spartiatların meclisi** ve **efor** adı verilen görevliler vardı.



▲ Spartalı hoplit

Balkan Krallıkları

Polislerden farklı olarak Balkan devletleri çoğunlukla **monarşi** ile yönetiliyordu. Yönetim kralın elindeydi ve halk vatandaş değil, tebaaydı. Tebaanın çeşitli vergiler ödemesi ve savaşlara katılması gerekiyordu. Kararlar sarayda alınıyordu. Krallıklarda şehirler bulunmasına rağmen bunlar polislerde olduğu gibi bağımsız bir siyasi role sahip değildi.

Makedonya Krallığı, Ege dünyasının kuzey sınırlarında, kabile ve bölgesel bağların şehir modelinden daha güçlü olduğu bir bölgede ortaya çıkmıştır. Kıyı kesiminde, iç bölgelerle güçlü ticari ilişkiler sürdüren Yunan kolonileri bulunuyordu. Makedonya yüzyıllar boyunca komşularının, özellikle İllirlerin baskısıyla karşı karşıya kalmış, ayrıca henüz krallığın bir parçası olmayan Makedon kabileleriyle de mücadele etmiştir.

İlk en eski başkent Aigai idi. MÖ IV. yüzyılda Kral Arkhelaos, siyasi merkezi coğrafi konumu daha elverişli olan Pella'ya taşımıştır. Aigai



▲ Aigai Kraliyet Sarayı

Tartışma soruları

Polis, çoğu zaman yönetime katılan vatandaşlardan oluşan bir topluluk olarak tanımlanır. Ancak Atina ve Sparta'da halkın büyük bir bölümünün siyasi haklara sahip olmadığı, krallıklarda ise insanların tebaa olduğu görülmektedir. Bu nedenle eski siyasi toplulukların gerçekte ne kadar "özgür" olduğu sorgulanmalıdır.

- Kadınlar, köleler ve sonradan yerleşenler siyasi yaşamın dışında bırakılmışsa, Atina demokratik bir devlet olarak kabul edilebilir mi?
- Sıradan bir insan için hangisi daha fazla siyasi güç sağlıyordu: bir poliste vatandaş olmak mı, yoksa bir krallıkta tebaa olmak mı?

Araştır

Atina, Sparta ve Makedonya Krallığı olmak üzere üç sütundan oluşan karşılaştırmalı bir tablo hazırla.

Her devlet için şu dört soruyu cevapla: Kim yönetiyordu? Kimler siyasi haklara sahipti? Ordu nasıl örgütlenmişti? Devletin gücü neye dayanıyordu?

Son olarak, bu üç siyasi topluluktan hangisinin en kapalı, hangisinin en açık yapıya sahip olduğunu ve nedenini birkaç cümleyle açıkla.

ise Argead Hanedanı krallarının gömüldüğü önemli bir hanedan ve kült merkezi olmayı sürdürmüştür.

II. Filip döneminde Makedonya, Balkanların en güçlü devleti hâline geldi. II. Filip iç yönetimi güçlendirdi, ülkenin sınırlarını genişletti ve orduyu yeniden düzenledi. Ordunun temel gücünü, sarissa adı verilen uzun mızraklarla donatılmış, sık düzen hâlindeki Makedon falanksı oluşturuyordu. Bu birlik, süvarilerle birlikte hareket ettiğinde özellikle etkili oluyordu. Filip, şehirlerin ele geçirilmesi için kuşatma tekniklerini de geliştirdi. Gücünü yolların, madenlerin ve bunlardan elde edilen gelirlerin denetimine dayandırdı.

Yunan polisleriyle ilişkilerinde II. Filip **diplomasi** ile **askerî gücü** birlikte kullandı. Antlaşmalar yaptı, ittifaklar kurdu ve politikasını Yunan siyasetinin çerçevesi içinde meşru ve kabul edilebilir göstermeye çalıştı. Yunanistan'daki en büyük başarısı MÖ 338 yılında Khaironeia Savaşı'ndaki zaferiydi. Ertesi yıl Korinthos Birliği kuruldu ve Makedonya, Ege dünyasının ortak siyasetinde en güçlü devlet hâline geldi.

Bunları biliyor musun?

Atina'da "ostrakismos" adı verilen bir uygulama vardı. Bu uygulama sayesinde vatandaşlar, aşırı güç kazanan veya devlet için tehlikeli görülen bir kişinin belirli bir süre şehirden sürgün edilmesine karar verebiliyordu. Bu kişinin adı "ostrakon" adı verilen kırık bir seramik parçası üzerine yazılıyordu. Günümüzde kullanılan "ostrakizm" sözcüğü de buradan gelmektedir. Bu uygulama, tek bir kişinin aşırı güç kazanmasını ve Atina demokrasisini tehdit etmesini önlemek amacıyla uygulanıyordu.

Doğu Balkanlar'ın en güçlü devleti **Odrys Krallığı** idi. Bu krallık MÖ V. yüzyılın ikinci yarısında kurulmuş ve İç Trakya'dan Ege Denizi kıyılarına kadar uzanan bölgeyi kapsamıştır. Krallar, yerel kabile reislerine, vergi toplanmasına ve önemli yollar ile geçitlerin denetimine dayanıyordu. Coğrafi konumu nedeniyle Odrys Krallığı, Yunan polisleri ile Makedonya Krallığı arasındaki ilişkilerde önemli bir rol oynamıştır. MÖ IV. yüzyılda ise iç çekişmeler ve Makedonya'nın yayılmacı politikası nedeniyle gücü zayıflamıştır.



▲ Khaironeia Aslanı, Khaironeia Savaşı'nda ölen Tebaililer için yapılmış anıt.

Batı Balkanlar'daki **İlir toplulukları** çoğunlukla kabile düzeninde örgütlenmişti. Liderler güçlerini askerî kuvvet, saygınlık ve ittifaklara dayandırıyordu. Bazı güçlü hükümdarlar birçok kabileyi birleştirerek krallıklar kurmayı başarmıştır. Bu durum özellikle Adriyatik kıyılarında görülmüştür. Çünkü limanlar ve deniz yolları üzerindeki denetim onlara büyük gelir sağlamıştır.

En tanınmış İlir devleti, MÖ III. yüzyılda en güçlü dönemini yaşayan Agron ve Teuta Krallığı'dır. Agron ve Teuta'nın izlediği siyaset ile Yunan şehirleri ve Roma ile yaşanan çatışmalar sonunda Roma'nın müdahalesine yol açmıştır. Son İlir kralı Gentius, Roma-Makedonya Savaşları'nda Makedonya'nın yanında yer almış, MÖ 168 yılında Romalılar tarafından yenilgiye uğratılarak esir alınmıştır. Kabile koalisyonları

gerçek bir devlet yapısına dönüşebilmiş olsa da gelişmiş ve daha sağlam örgütlenmiş devletlere göre daha zayıf kalmıştır.

Askerî İttifaklar, Güç Dengeleri-Hegemonyalar ve Diplomasi

Polisler sık sık ittifaklar kuruyordu. Başlangıçta bu ittifaklar ortak savunma amacıyla oluşturuluyordu. Ancak zamanla bazıları üstünlük kurmanın bir aracı hâline geldi. Bir polis, müttefiklerinin kaynaklarını, kararlarını ve askerî gücünü denetlemeye başladığında, ittifak giderek **hegemonya** yani bir devletin diğerleri üzerindeki üstünlüğüne dönüşüyordu.

En güçlü ittifaklardan biri, daha sonra Atina Deniz Birliği olarak da bilinen **Delos-Atina Birliği** idi. Bu birlik, MÖ 478 yılında Perslere karşı mücadele etmek amacıyla kurulmuştur. Müttefikler gemi ya da para sağlıyorlardı. Ancak zamanla Atina, birliği giderek daha fazla kendi denetimi altına aldı. Birlik yavaş yavaş Atina hegemonyasının bir aracı hâline geldi. Bunun en açık göstergesi, MÖ 454 yılında birlik hazinesinin Delos'tan Atina'ya taşınmasıdır.

Buna karşılık, Sparta'nın önderliğindeki **Peloponnesos Birliği** bulunuyordu. Bu birlik karşılıklı anlaşmaya ve güçlü bir kara ordusuna dayanıyordu. Böylece MÖ V. yüzyılda Yunanistan'da iki büyük blok ortaya çıktı: donanması ve müttefik ağıyla Atina ile kara kuvvetleri ve Peloponnesos'taki müttefikleriyle Sparta.

Güç Dengesi, Toplum ve Ekonomi

Yunanistan'da uzun süre güç dengesi korunmuş ve hiçbir polis diğerleri üzerinde kalıcı üstünlük kuramamıştır. Bir ittifak üstünlük kurma aracına dönüştüğünde bu denge bozuluyor ve büyük bir savaşın çıkma tehlikesi artıyordu.

Bu nedenle MÖ 431-404 yılları arasında Atina ile Sparta arasında **Peloponnesos Savaşı** çıktı. Aralıklarla yapılan ateşkeslere rağmen savaş birkaç aşamada sürdü ve Perslerin de yardımıyla Sparta galip geldi. Ancak Sparta da savaş nedeniyle yıprandı ve Yunan dünyasında kalıcı üstünlük kurmayı başaramadı. MÖ IV. yüzyılda yeni hegemonya girişimleri ortaya çıktı. Bunlar arasında Tebai'nin yükselişi de vardı. Ancak bu güçlerin hiçbiri kalıcı bir düzen kuramadı.

Savaşlar ve hegemonyalar toplum ile ekonomi üzerinde de etkili oldu. Vergiler ve müttefiklik yükümlülükleri aracılığıyla kaynaklar en güçlü siyasi merkeze yönlendirildi. Uzun süren savaşlar insan kayıplarına, tarımın tahrip olmasına, göçlere ve yoksullaşmaya yol açtı. Krallıklarda ise hükümdarlar, askerî yeniden yapılanma ve kaynakların denetimi yoluyla devleti güçlendirdiler.

MÖ IV. yüzyılda siyasi merkezileşme, askerî güç ve diplomasinin birleşimi Balkanlar'daki güç dengesini değiştirdi. Bu durum Makedonya'nın bölgenin en güçlü devleti hâline gelmesinin yolunu açtı. Ancak en büyük değişim henüz gerçekleşmemişti: Romalıların gelişi.



▲ Peloponnesos Savaşı'nda ölenlerin listesini içeren Atina steli, yaklaşık MÖ 411.

Yunan-Pers Savaşları



Yunan-Pers Savaşları, MÖ V. yüzyılın başlarında Pers Krallığı ile bazı Yunan polisleri arasında yaşanan büyük çatışmalara verilen addır. Çatışmaların temel nedeni, Perslerin Küçük Asya'daki İyonya kıyılarına doğru yayılmasıydı. Bu bölgede Yunan şehirleri bulunuyordu. Bu şehirler Pers egemenliğine karşı ayaklandıklarında Atina ve Eretria'dan sınırlı yardım aldılar. Ayaklanma bastırıldı. Ancak Pers kralı, bu olaylara karışan polisleri cezalandırmaya karar verdi. Böylece Yunan dünyasının tarihine damga vuran uzun süren bir savaş başladı.

İlk büyük sefer, MÖ 490 yılında Maraton Savaşı ile sonuçlandı. Burada Atinalılar, Plataialıların yardımıyla Pers ordusunu yenilgiye uğrattı. Bu zafer büyük bir moral önemi taşıyordu. Çünkü Perslerin yenilmez olmadığını göstermişti. Birkaç yıl sonra Pers Kralı Kserkses çok daha büyük bir saldırı hazırladı. MÖ 480 yılında ordusu ve donanmasıyla Yunanistan'a doğru harekete geçti. Bazı Yunan polisleri ortak savunma amacıyla güçlerini birleştirdi. Karada, Thermopylai Geçidi'nde Spartalı Kral Leonidas'ın komutasındaki küçük Yunan ordusu güçlü bir direniş gösterdi, ancak yenilgiye uğradı.

Savaşın dönüm noktası Salamis Adası yakınlarında yapılan deniz savaşı oldu. Büyük ölçüde Atina'nın önderlik ettiği Yunan donanması, sayıca üstün olan Pers donanmasını yenmeyi başardı. Böylece Perslerin deniz yoluyla ilerleyişi durduruldu ve Yunan polislerine yönelik tehlike azaldı. MÖ 479 yılında ise iki önemli zafer daha kazanıldı: Yunanistan anakarasındaki Plataia Savaşı ve Küçük Asya kıyısındaki Mykale Savaşı.

Bu savaşların önemli sonuçları oldu. Atina saygınlığını artırarak en güçlü deniz devleti hâline geldi. Sparta ise güçlü bir kara devleti olarak kaldı. Kısa süre sonra Atina'nın önderliğinde Delos-Atina Birliği kuruldu. Bu birlik başlangıçta Perslere karşı mücadeleyi sürdürmek amacıyla oluşturulmuştu. Ancak daha sonra Atina'nın üstünlüğünü sağlamanın bir aracına dönüştü.

Perslere karşı kazanılan zafer, Yunanlar üzerinde derin bir etki bıraktı. Bu zaferi özgürlüklerinin ve kendi yaşam biçimlerinin savunulması olarak gördüler. Ancak polisler arasındaki eski anlaşmazlıklar ortadan kalkmadı. Aksine, ortak tehlike geçtikten sonra yeniden ortaya çıktı ve Yunanlar arasında yeni ve büyük bir çatışmaya yol açtı.

Peloponnesos Savaşı



Peloponnesos Savaşı, Atina ile Sparta ve onların müttefikleri arasında MÖ 431-404 yılları arasında yaşanan uzun ve yıpratıcı bir savaştır. Savaşın nedenleri, Yunan dünyasında güç dengesinin bozulmasına dayanıyordu. Yunan-Pers Savaşları'ndan sonra Atina güçlü bir deniz devleti olarak yükselmiş ve Delos-Atina Birliği'ni kendi denetimi altına almıştı. En güçlü kara devleti olan ve Peloponnesos Birliği'ne önderlik eden Sparta ise Atina'nın yükselişini kaygıyla izliyordu. İki güç arasındaki çatışma sonunda kaçınılmaz hâle geldi.

Savaşın ilk döneminde Spartalılar Attika'yı yağmalarken, Atina donanmasına ve deniz yoluyla sağlanan ikmale güveniyordu. Halk surların içine çekildi. Şehir aşırı kalabalıklaştı ve büyük bir salgın hastalık çıktı. Bu salgında Atina'nın en ünlü devlet adamlarından biri olan Perikles de hayatını kaybetti. Bu gelişmeler Atina'yı büyük ölçüde zayıflattı.

Savaş, kesintiler, ateşkesler ve yeni çatışmalarla devam etti. Atina için en ağır darbelerden biri, MÖ 415-413 yılları arasında gerçekleştirilen Sicilya Seferi oldu. Bu sefer büyük bir felaketle sonuçlandı. Donanma yok edildi, çok sayıda asker öldü veya esir düştü.

Savaşın son döneminde Sparta, Perslerden mali yardım aldı. Bu kaynaklarla daha güçlü bir donanma kurmayı başardı ve Atina'ya denizden saldırdı. Atina'nın deniz üstünlüğü giderek sona erdi. MÖ 405 yılında Atina donanması Aigospotamoi'da yenildi, ertesi yıl ise Atina teslim oldu. Böylece savaş Sparta'nın zaferiyle sonuçlandı.

Savaşın sonuçları bütün Yunan dünyası için ağır oldu. Birçok polis yoksullaştı, tarım zarar gördü ve savaşlar, salgın hastalıklar ile güvensizlik nedeniyle nüfus azaldı. Savaş, polisler arasındaki güveni sarstı ve ortak Yunan çıkarı düşüncesini zayıflattı. Peloponnesos Savaşı Yunan dünyasına barış ve denge getirmedi; aksine uzun süreli bir zayıflığa yol açtı. Bu durum daha sonra Makedonya Krallığı'nın Balkanlar'ın en güçlü devleti hâline gelmesine zemin hazırladı.

Öğrendiklerini kontrol et

1. Polis nedir ve başlıca bölümleri nelerdir?
2. Polislerin çoğunda hangi kişiler siyasi haklara sahipti, kimler bu haklardan yoksundu?
3. II. Filip, Makedonya Krallığı'nın gücünü nasıl artırmıştır?
4. Bir askerî ittifak nasıl hegemonya hâline gelebilirdi?

3. Roma'nın Yayılması ve Balkanlarda Eyaletlerin Sağlamlaştırılması

Roma'nın Balkanlar'a yayılması

MÖ III. ve II. yüzyıllardan itibaren Roma, dikkatini giderek Adriyatik Denizi'nin ötesindeki Balkanlar ve Doğu Akdeniz'e yöneltmiştir. Başlangıçta amacı, deniz ulaşımını, ticareti ve İtalya ile olan bağlantıları güvence altına almaktı. Çünkü korsanlık faaliyetleri ve Doğu Adriyatik'te sık yaşanan çatışmalar deniz yollarını tehdit ediyordu. Bu nedenle Roma'nın ilk müdahaleleri İlir topraklarına yönelik olmuştur. **Birinci İlir Savaşı'nda** (MÖ 229-228) Roma, Kraliçe Teuta'nın İlirlerine karşı harekete geçmiş ve kıyı şehirleri ile adaların bir bölümünde kalıcı bir nüfuz kurmuştur. İkinci İlir Savaşı'nda (MÖ 219) bu nüfuz daha da güçlendirilmiş, Üçüncü İlir Savaşı'nda (MÖ 168) ise Kral Gentius'un yönetimine son verilmiştir. Böylece Roma, Adriyatik'te güvenli üsler elde etmiş ve Balkanların iç kesimlerine ilerlemek için uygun koşullar oluşturmuştur.



▲ Dyrrahium'daki (günümüzde Dıraç) Roma amfitiyatrosu

Roma'nın daha sonraki yayılması açısından Makedonya ile yapılan savaşlar belirleyici olmuştur. İkinci Makedonya Savaşı'nda (MÖ 200-197), Titus Quinctius Flamininus komutasındaki Roma ordusu, MÖ 197 yılında Kynoskephalai Savaşı'nda Makedonya Kralı V. Filip'i yenilgiye uğratmıştır. Bu savaş, Makedon falanksının engebeli arazide ve hızlı manevralarda etkili olmadığını göstermiştir. Üçüncü Makedonya Savaşı'nda (MÖ 171-168) Kral Perseus Pydna Savaşı'nda yenilmiş ve Makedonya bağımsızlığını kaybetmiştir. Romalılar, güçlü bir merkezi yönetimin yeniden kurulmasını önlemek amacıyla Makedonya'yı dört

bölgeye (meris) ayırdılar. Taht üzerinde hak iddia eden Andriskos'un ayaklanmasının bastırılmasının ardından MÖ 146 yılında Makedonya resmen bir Roma eyaleti hâline getirildi. Aynı yıl Roma, Akhaia Birliği'nin direnişini de kırdı ve Korinthos'u yıktı. Böylece Roma'nın Yunanistan'ın güneyine de egemen olacağı kesinleşti. MÖ 31 yılında Oktavianus'un Aktium Savaşı'ndaki zaferi ve yeni yönetimin kurulmasının ardından Balkanlar daha istikrarlı bir imparatorluk düzeni içine girdi. MÖ 27 yılında Oktavianus Augustus, Güney Yunanistan'ı merkezi Korinthos olan ayrı bir Akhaia eyaleti hâline getirdi. Trakya ise İmparator Claudius döneminde, MS 46 yılında Roma topraklarına katıldı. MS I. yüzyılın ortalarına gelindiğinde Balkanların merkezî bölgesi artık Roma eyalet sistemine dâhil edilmişti.



▲ Via Egnatia'nın Struga yakınlarındaki Radojda'da korunmuş bir bölümü

Fetihler ve Askerî Teşkilat

Roma'nın Balkanlar'daki egemenliği her şeyden önce orduya dayanıyordu. **Lejyon**, Roma ordusunun temel ağır piyade birimiydi. Ancak görevi yalnızca savaş meydanıyla sınırlı değildi. Lejyonlar garnizonları koruyor, yollar, köprüler ve askerî kamplar inşa ediyor, emirleri iletiyor ve yeni fethedilen bölgelerde devlet otoritesini sağlıyordu. İmparatorluk döneminde lejyonlar **kalıcı üsleri bulunan sürekli birlikler** hâline geldi. Bunların yanında eyaletlerden toplanan yardımcı birlikler de görev yapıyordu. Balkanlar'da bu durum özellikle önemliydi. Çünkü Roma, Makedonya ve Yunanistan'ı fethettikten sonra kuzeye, Tuna sınırına yöneldi. Bu bölgede kabile birlikleriyle sık sık çatışmalar yaşandığından sürekli askerî kamplara, devriyelere ve güvenli ikmal hatlarına ihtiyaç duyuluyordu. Bu şartlarda ordu önemli bir ekonomik unsur hâline de geldi. Garnizonlar tahıl, hayvan, kereste, metal ve zanaat ürünleri tüketiyor, bu nedenle onların çevresinde pazarlar ve yerleşmeler gelişiyordu. Erken İmparatorluk Dönemi'nde Moesia özellikle önemliydi. Domitianus dönemindeki Dakya Savaşları sırasında bu eyalet Yukarı Moesia ve Aşağı Moesia olarak ikiye ayrıldı. Roma yönetimi, askerî ihtiyaçlara ve sınırdaki baskılara göre değişiklik gösteriyordu.

Eyalet: Yönetim Birimi

Eyalet, Roma'nın fethettiği toprakları devlet yapısına dâhil etmek için kullandığı temel yönetim birimiydi. Eyalet valisinin denetimi altında **vergiler** toplanıyor, kamu düzeni sağlanıyor ve **Roma hukuku**

Bunları biliyor musun?

Romalı yolcular, günümüzdeki anlamıyla harita kullanmıyordu. Bunun yerine şehirlerin, yerleşmelerin, yol istasyonlarının ve bunlar arasındaki uzaklıkların yer aldığı "itinerarium" adı verilen listeler kullanıyorlardı. Bu listeler, hem sıradan yolcuların hem de devlet görevlilerinin Roma İmparatorluğu içinde yolculuklarını daha kolay planlamalarını sağlıyordu. Roma yol sistemi, simgesel olarak Roma Forumu'ndaki "Altın Mil Taşı"ndan başlıyordu. Uzaklıklar buradan hesaplanıyordu. Roma yolları, büyük imparatorlukta ulaşımı, yönetimi ve denetimi sağlayan düzenli bir sistemin parçasıydı.



▲ Bir Roma centurionuna ait mezar anıtı

Tartışma soruları

Roma egemenliği yollar, şehirler, daha güvenli iletişim ve daha geniş pazarlar getirmiştir. Ancak aynı zamanda askerî varlığı, vergileri, garnizonları ve devlet yönetimine bağımlılığı da beraberinde getirmiştir. Bu nedenle Roma yönetimi ne yalnızca "ilerleme" ne de yalnızca "baskı" olarak değerlendirilmelidir.

- **Balkanlar'daki Roma egemenliği daha çok bir fetih olarak mı, yoksa daha büyük bir devlet yapısına entegrasyon olarak mı değerlendirilmelidir? Açıklayınız.**
- **Pax Romana'dan daha çok kim yararlanmıştır: şehirler ve yerel seçkinler mi, yoksa bütün halk mı? Açıkla.**

uygulanıyordu. Ancak Roma her bölgeye çok sayıda görevli göndermiyordu. Bunun yerine şehir meclislerine ve devletin emirlerini uygulayan, halk ile yönetim arasında aracılık yapan yerel seçkinlere dayanıyordu. Böylece Roma daha düşük maliyetle yönetim sağlıyor, yerel liderlerin bir bölümü ise saygınlık, ayrıcalıklar ve İmparatorluğun daha geniş ilişkiler ağına katılma imkânı elde ediyordu. Makedonya bu sürecin gelişimini gösteren iyi bir örnektir. Önce askerî yenilgi yaşanmış, ardından Roma denetimi kurulmuş, daha sonra eyalet oluşturulmuş ve son olarak yönetim yapısı daha ayrıntılı hâle getirilmiştir. Batı Balkanlar'da Augustus, İlirikum adı verilen geniş bir eyalet kurmuş, bu eyalet daha sonra devletin ihtiyaçlarına göre bölünmüş ve yeniden düzenlenmiştir. Eyalet sistemi düzenli vergi toplanmasını da içeriyordu. Halk para ve ayni vergiler, gümrük vergileri ve diğer yükümlülükleri yerine getiriyordu. Askerî sistem ise sürekli ikmal gerektiriyordu. Bu nedenle ekonomik yaşam değişmeye başladı. Pazar için üretim daha önemli hâle geldi, ulaşım ve depolama daha büyük önem kazandı, şehirler ise yönetim ve ticaret merkezlerine dönüştü.

Altyapı ve Kentleşme

Roma egemenliği, **yoğun altyapı ağı** sayesinde de güçlendirildi. Yollar askerî amaç taşıyor, ordunun hızlı hareket etmesini sağlıyordu. Aynı zamanda insanlar, mallar ve haberlerin taşınmasını kolaylaştırdığı için büyük ekonomik önem de taşıyordu. Güney Balkanlar'ın en ünlü yolu, MÖ II. yüzyılda inşa edilen **Via Egnatia** idi. Bu yol Adriyatik kıyısındaki Dyrrahium ve Apollonia limanlarından başlıyor, Makedonya üzerinden geçerek Thessalonike'ye, oradan da Trakya ve İmparatorluğun doğu kesimlerine ulaşıyordu. Bu yol üzerinde Lychnidos ve Herakleia Lynkestis başta olmak üzere önemli şehir merkezleri ve yol kolları bulunuyordu. Vardar Vadisi boyunca uzanan güzergâh ise



▲ Herakleia Linkestis, Manastır

Stobi'ye ve oradan kuzeye doğru devam ediyordu. Balkanların iç kesimlerinde özellikle **Via Militaris** ya da **Via Diagonalis** olarak bilinen yol büyük önem taşıyordu. Bu yol, Tuna bölgesini Naissus (günümüzde Niş), Serdica (günümüzde Sofya), Philippopolis (günümüzde Filibe) ve Hadrianopolis'i (günümüzde Edirne) Bosporos ile bağlıyordu. Bu yollar sayesinde Balkanlar, Tuna Nehri, Adriyatik Denizi, Ege Denizi ve Küçük Asya arasında önemli bir ulaşım merkezi hâline geldi. Yollarla birlikte şehirler de gelişti. Bu şehirlerde forumlar, bazilikalar, hamamlar, tiyatrolar, amfitiyatrolar, tapınaklar, su kemerleri ve halka açık çeşmeler inşa edildi. Şehirlerin bir bölümü **koloni** ya da **municipium** statüsü kazanarak hukuki ayrıcalıklar ve düzenli bir yerel yönetim elde etti. Bölgedeki arkeolojik kalıntılar; kamu yapıları, kitabeler, sikkeler ve yol istasyonları aracılığıyla bu gelişimi göstermektedir.

Romanlaşma ve Pax Romana

Balkan eyaletlerinin Roma dünyasına entegrasyonu; hukuk, yönetim, ordu, şehir yaşamı ve günlük alışkanlıklar aracılığıyla gerçekleşmiştir. Bu süreç her bölgede aynı şekilde yaşanmamıştır. En belirgin biçimde şehirlerde, garnizonların çevresinde ve ana yollar boyunca görülmektedir. Çünkü bu bölgelerde devlet görevlileri, tüccarlar, emekli askerler ve zanaatkârlar bulunuyordu. Kırsal alanlarda ise değişim daha yavaş gerçekleşmiş ve ekonomik ilişkiler ile şehir merkezlerine yakınlığa bağlı olmuştur.



▲ Rölyef Üzerinde Roma Lejyonerlerinin Tasviri

Romanlaşma (Roma kültürü ve kimliğinin yayılması); Roma hukukunun ve yönetim biçimlerinin yayılması, orduda ve yönetimde Latince kullanılması, halkın bir bölümünün Roma kişisel adlarını benimsemesi ve Roma örneğine göre oluşturulan şehir kurumlarıyla kendini göstermektedir. Buna rağmen doğu bölgelerinde Yunanca ve Yunan kültürel geleneği güçlü varlığını sürdürmüştür. Askerlik hizmetini tamamlayan emekli askerler çoğu zaman eyaletlere yerleşmiş, beraberlerinde sermaye, askerî ve ekonomik ilişkiler ile yeni bir yaşam biçimi getirmişlerdir. Zamanla Roma vatandaşlığına sahip eyalet halkının sayısı

Araştır

Tarihî haritada derste geçen yerleri ve güzergâhları işaretle: Adriyatik Denizi, Makedonya, Korint, Trakya, Dirahium, Apollonia, Lihnid, Herakleia Linkestis, Stobi, Selanik, Nais, Serdika, Filippopolis ve Adrianopolis. Haritanın altına şu olayları içeren kısa bir zaman çizelgesi oluştur: Birinci İlirya Savaşı, Kinoskefalai Muharebesi, Pidna Muharebesi, Makedonya eyaletinin kurulması, Ahaya'nın ayrılması ve Trakya'nın ilhakı. Son olarak birkaç cümleyle, Roma için Balkanlardaki hem deniz yollarını hem de iç kesimlerdeki kara bağlantılarını kontrol etmenin neden bu kadar önemli olduğunu açıkla.



▲ Bronz Roma Askerî Diploması, Roma Vatandaşlığı Belgesi



▲ Yarı değerli taştan yapılmış Oktavianus Augustus broşu

arttı. MS 212 yılında İmparator Caracalla'nın yayımladığı fermanla **Roma vatandaşlığı**, İmparatorluk'taki bütün özgür kişilere tanındı.

Bu ortamda **Pax Romana**, yani "Roma Barışı" olarak adlandırılan dönem şekillendi. Bu dönem savaşların tamamen sona erdiği anlamına gelmiyordu. Çünkü özellikle sınır bölgelerinde çatışmalar devam ediyordu. Buna rağmen MS I. ve II. yüzyıllarda İmparatorluğun büyük bir bölümünde daha güvenli bir ortam, düzenli ulaşım ve ticaret için öngörülebilir koşullar vardı. Balkan eyaletleri için bu durum daha güvenli yolları, daha geniş pazarları ve zanaatlar ile hizmetlerin gelişmesini sağladı. Ancak bu kazanımlar eşit biçimde paylaşılmadı. Yerel seçkinlerin bir bölümü şehir görevleri ve devletle yaptıkları anlaşmalar sayesinde yükselirken, kırsal kesimde yaşayan halk çoğu zaman vergilerin yükünü ve büyük toprak sahiplerine bağımlılığı hissetmeye devam etti.

İlir Savaşları

İlir Savaşları, MÖ III. ve II. yüzyıllarda Roma ile Adriyatik Denizi'nin doğu kıyısındaki İlir hükümdarları arasında gerçekleşen bir dizi savaştır. Bu savaşlar büyük önem taşımaktadır. Çünkü Roma, bu savaşlar aracılığıyla ilk kez Batı Balkanlar'daki gelişmelere kalıcı biçimde müdahale etmiştir. İlirler önemli limanları, adaları ve deniz yollarını denetliyordu. Hükümdarları hızlı deniz saldırıları düzenliyor ve ticaret ile deniz ulaşımı üzerinde baskı kuruyordu. Bu durum Adriyatik kıyısındaki Yunan şehirlerinin, daha sonra ise Roma'nın Doğu Akdeniz ile olan bağlantılarının çıkarlarını tehdit ediyordu.

Roma'nın ilk müdahalesinin nedeni Kraliçe Teuta'nın egemenliğini genişletmesiydi. Kral Agron'un ölümünden sonra Teuta, küçük yaştaki varis adına ülkeyi yönetmiş ve İlir devletinin aktif siyasetini sürdürmüştü. İlirlerin ticaret gemilerine ve kıyı şehirlerine yönelik saldırıları, Roma'yı önce elçiler, ardından da ordu göndermeye zorladı. Birinci İlir Savaşı'nda (MÖ 229-228) Roma kısa sürede başarı kazandı. Çok sayıda Yunan şehri ve ada Roma'nın koruması altına girdi. Böylece Roma, Doğu Adriyatik'teki ilk güvenli üslerini elde etti.

Barış uzun sürmedi. İkinci İlir Savaşı'nda (MÖ 219) Roma ordusu, denizdeki İlir faaliyetlerini yeniden başlatan ve konumunu güçlendirmeye çalışan Pharoslu Demetrios'a karşı harekete geçti. Bu savaş da Roma'nın zaferiyle sonuçlandı. Demetrios yenilerek kaçtı ve Roma'nın bölgedeki etkisi daha da güçlendi.

Üçüncü İlir Savaşı MÖ 168 yılında Roma ile Kral Gentius arasında gerçekleşti. Gentius, İlir devletinin gücünü yeniden kurmaya çalıştı ve aynı dönemde Roma'ya karşı savaşan Makedonya Kralı Perseus ile ittifak yaptı. Ancak Roma ordusu bir kez daha üstün geldi. Gentius yenilerek esir alındı ve krallığı dağıldı.

İlir Savaşları'nın sonuçları kalıcı oldu. Roma, Adriyatik Denizi'ndeki deniz ulaşımını güvence altına aldı, önemli kıyı merkezlerinde nüfuz kurdu ve Balkanların iç kesimlerine ilerlemek için uygun şartlar oluşturdu. Bu savaşlar, Roma'nın önemli bir askerî ve siyasi güç hâline geldiğini gösterdi. Böylece Balkanların giderek Roma'nın etki alanına girdiği uzun süreç başlamış oldu.



Öğrendiklerini kontrol et

1. Roma neden ilk olarak İlir topraklarına ve Doğu Adriyatik'e müdahale etmiştir?
2. Perseus'un yenilgisinden sonra Makedonya'ya ne olmuştur?
3. Roma ordusu ile eyalet teşkilatı Balkanların yönetiminde nasıl bir rol oynamıştır?
4. Romanlaşma ve Pax Romana kavramları ne anlama gelmektedir? Bu süreçler neden bütün bölgelerde aynı şekilde hissedilmemiştir?

Roma-Makedonya Savaşları



Roma-Makedonya Savaşları, MÖ III. ve II. yüzyıllarda Roma Cumhuriyeti ile Makedonya Krallığı arasında yapılmıştır. Bu savaşlar, Balkanların ve Yunan dünyasının siyasi gelişimini belirlemiştir. Çünkü bu savaşlarla Makedonya'nın bağımsız gücü sona ermiş, Roma'nın doğudaki üstünlüğü başlamıştır. Büyük İskender'den sonra Makedonya hâlâ bölgenin en güçlü devletlerinden biriydi. Ancak Adriyatik Denizi'nde giderek güçlenen Roma, Balkan Yarımadası'nın iç işlerine giderek daha fazla müdahale etmeye başladı.

Birinci Roma-Makedonya Savaşı, MÖ 214-205 yılları arasında, Roma'nın Hannibal'e karşı İkinci Pön Savaşı'nı yürüttüğü sırada gerçekleşmiştir. Makedonya Kralı V. Filip bu durumu fırsat bilerek etkisini batıya doğru genişletmeye çalıştı. Savaş taraflardan hiçbirine kesin bir zafer getirmedi. Ancak Roma ile Makedonya arasındaki çatışmanın süreceğini gösterdi.

Gerçek dönüm noktası, İkinci Roma-Makedonya Savaşı (MÖ 200-197) oldu. Bu savaşta Roma daha kararlı hareket etti. MÖ 197 yılında Titus Quinctius Flamininus komutasındaki Roma ordusu, Kynoskephalai Savaşı'nda Kral V. Filip'i yenilgiye uğrattı. Bu savaş, Makedon falanksının Roma lejyonuna göre daha az hareketli olduğunu ve engebeli arazide daha zor mücadele ettiğini gösterdi.

Bu yenilgiden sonra Makedonya ortadan kalkmadı, ancak büyük ölçüde zayıfladı. Daha sonra Kral Perseus devleti yeniden güçlendirmeye çalıştı. Bu girişim Üçüncü Roma-Makedonya Savaşı'na (MÖ 171-168) yol açtı. Belirleyici savaş MÖ 168 yılında Pydna'da yapıldı. Roma ordusu bu savaşta Perseus'u yenilgiye uğrattı. Zaferin ardından Roma, Makedonya monarşisini kaldırdı ve güçlü bir merkezi yönetimin yeniden kurulmasını önlemek amacıyla ülkeyi dört bölgeye ayırdı.

Krallığı yeniden kurmaya yönelik son girişim Andriskos'un ayaklanması oldu. Bu ayaklanma da bastırıldı ve MÖ 146 yılında Makedonya bir Roma eyaleti hâline getirildi. Aynı yıl Roma, Korinthos şehrini yıktı. Böylece o dönemin devletlerinin artık Roma'ya karşı koyamayacağı açıkça ortaya çıktı.

Roma-Makedonya Savaşları'nın sonuçları uzun süre etkisini sürdürdü. Bu savaşlarla Makedonya'nın siyasi bağımsızlığı sona erdi ve Roma, Balkanlar ile Doğu Akdeniz dünyasının en güçlü devleti hâline geldi.

4. Balkan Halklarının Toplumları

Soy, Kabile (Boy) ve Aristokrasi

İlk Çağ'da Balkanlarda toplumsal örgütlenmenin iki temel biçimi vardı. Birincisi, akrabalık bağlarının, ittifakların ve kişisel bağlılığın en önemli olduğu **soy** ve **kabile** düzeniydi. Bu yapı İlirya, Trakya ve erken dönem Makedonya'da yaygındı. İkincisi ise Güney Balkanlar'a özgü olan **şehir devleti (polis)** düzeniydi. Burada bir kişinin toplumdaki konumu, şehrin bir üyesi olup olmamasına ve onun kurumlarına katılma hakkına sahip bulunup bulunmamasına bağlıydı.

Uygulamada bu iki örgütlenme biçimi çoğu zaman birbiriyle iç içe geçmiştir. Polislerde de güçlü soy bağları ve kişisel ilişkiler vardı. Buna karşılık krallıklarda ve kabile topluluklarında da zamanla daha güçlü siyasi merkezler ve yönetim çekirdekleri ortaya çıkmıştır.



▲ Makedon soylularının şöleni, Agios Athanasios freski, Yunanistan

Soy ve kabile düzenine dayalı toplumlarda **soy** ve **kabile**, topluluğun temelini oluşturuyordu. Bunlar insanlara koruma ve aidiyet duygusu sağlıyordu. Otorite; soya, askerî yeteneğe, kişisel saygınlığa, mülkiyete ve ganimet ile hediyeleri dağıtabilme gücüne dayanıyordu. Böylece toplumda zamanla bir tabakalaşma oluştu. Topluluk içinden saygın kişiler ve askerî liderlerden oluşan dar bir çevre ayrıştı ve zamanla **kalıtsal bir seçkinler sınıfına** dönüştü.

İlirlerde kabileler, kendi yaşlıları ve liderleri bulunan özerk topluluklardı. Savaş ya da dış tehlike dönemlerinde, birden fazla kabileyi birleştiren daha güçlü bir **reis** ortaya çıkabiliyordu. Askerî liderler ve onlara en yakın kişiler kalıcı üstünlük elde ediyordu. Bunlar kaleleri, yolları, madenleri, toprakları ve komşularla olan ilişkileri denetliyordu. Böylece yöneten ve komuta eden seçkinler ile savaşan ve çeşitli yükümlülükleri yerine getiren özgür halk arasında bir ayrım oluşuyordu.

Traklarda çok sayıda kabile bulunuyor ve büyük bir siyasi parçalanmışlık görülüyordu. Buna rağmen burada da daha geniş kabile birlikleri ve krallıklar ortaya çıkmıştır. Bunlar özellikle ortak bir askerî komutanlığa ihtiyaç duyulduğunda birçok kabileyi bir araya getiriyordu. Toplumsal farklılıklar zengin mezarlarda ve tümülüslerde, silahlarda, mezar hediyelerinde ve gösterişli gömme geleneklerinde açıkça görülmektedir. Savaşlar ve paralı askerlik de askerî seçkinleri daha da güçlendiriyor; bu kesim ganimet, ödüller ve siyasi nüfuz sayesinde servet ve saygınlık kazanıyordu.

Araştır

Atinalı vatandaşlar, metoikoslar, Spartiatlar ve helotlar olmak üzere dört gruptan oluşan karşılaştırmalı bir şema hazırla. Her grup için şunları yaz: Özgür müydü? Siyasi haklara sahip miydi? En çok hangi işle uğraşıyordu? Devletteki görevi neydi?

Son olarak, birkaç cümleyle bu karşılaştırmanın İlk Çağ toplumlarında hukuki statü, emek ve siyasi güç arasındaki ilişki hakkında ne gösterdiğini açıkla.

Makedonlarda, özellikle Arkaik ve Klasik Dönem'de, kabile ilişkilerinden daha güçlü bir monarşik örgütlenmeye doğru kademeli bir geçiş yaşanmıştır. Devletin başında **kral** bulunuyordu. Ancak kralın gücü, soylularla olan ilişkilerine, orduyu örgütleme yeteneğine ve toprak, unvan ile görevleri dağıtabilmesine bağlıydı. Devlet geliştikçe daha belirgin bir toplumsal ayrım ortaya çıktı. Bir tarafta sarayla ve süvari birlikleriyle bağlantılı **aristokratlar**, diğer tarafta ise piyade ordusunu oluşturan özgür insanlar bulunuyordu. **Ordu**, insanları devlete bağlayan başlıca araçlardan biri hâline geldiği gibi, toplumsal tabakalaşmayı da güçlendirdi. Bağlılık ödüllendiriliyor, verilen ödüller ise eşitsizliği daha da belirginleştiriyordu.



▲ Panagyurişte Altın Hazinesi, Bulgaristan

Soy topluluklarının kalıntıları ve aristokratik gelenekler Yunan polislerinde de varlığını sürdürüyordu. Ancak burada bir kişinin toplumdaki konumu giderek şehre bağlı olmasına ve onun kurumlarına katılımına göre belirleniyordu. Aristokrasi serveti ve saygınlığıyla ayrıcalıklı konumunu korusa da, birçok poliste en önemli ayrım vatandaşlarla vatandaş olmayanlar arasında yapılmaya başlanmıştı.

Vatandaşlık, Demos ve Metoikoslar

Polislerde en önemli unsur, bir kişinin **vatandaşlık statüsüne** sahip olup olmamasıydı. Vatandaşlık; kişisel özgürlük, halk meclisine katılma, yargıda görev alma, yöneticileri seçme ve denetleme hakkı anlamına geliyordu. MÖ V. yüzyılda Atina'da üç büyük toplumsal grup bulunuyordu: **vatandaşlar**, **metoikoslar** ve **köleler**.

Demos, yani vatandaşlar topluluğu, polis kurumlarında en büyük söz hakkına sahipti. Ancak siyasi haklar herkese tanınmıyordu. Bu haklar cinsiyete, kökene ve hukuki statüye bağlıydı. Kadınlar özgür olmalarına rağmen halk meclisine katılamıyor ve erkek vatandaşlarla aynı kamusal haklara sahip olamıyordu.

Metoikoslar, vatandaşlık haklarına sahip olmayan yerleşik yabancılardı (göçmenler). Ticaret, zanaat ve hizmet sektöründe çalışıyorlardı. Ekonomi için önemli olmalarına rağmen siyasi karar alma süreçlerine

Bunları biliyor musun?

Bankacı Pasion, Atina'da toplumsal yükselişin en tanınmış örneklerinden biridir. Önce Pire'de köleydi. Daha sonra özgürlüğünü kazandı ve başarılı bir bankacı oldu. Ardından tanınmış bir bankayı yönetti ve kalkan üretimi yapan bir atölyeye sahip oldu. Serveti ve devlete yaptığı hizmetler sayesinde büyük saygınlık kazandı. Bunun üzerine Atinalılar kendisine ve soyundan gelenlere vatandaşlık hakkı verdi. Atina toplumunda, vatandaş olarak doğmamış bir kişi de servet, saygınlık ve kamusal yaşamda önemli bir konum elde edebiliyordu.

Tartışma soruları

İlk Çağ toplumlarında insanlar aynı statüye ve aynı haklara sahip değildi. Bazıları yönetime katılıyor, bazıları askerlik hizmeti yapıyor, bazıları ise üretimin en büyük yükünü taşımasına rağmen siyasi karar alma süreçlerinin dışında bırakılıyordu. Bu nedenle yalnızca kimin zengin ya da yoksul olduğu değil, kimin özgür, bağımlı veya dışlanmış olduğu da sorgulanmalıdır.

- Hangi bağımlılık biçimi daha ağırdır: polislerdeki kölelik mi, yoksa Sparta'daki helotların bağımlı konumu mu? Açıklayınız.
- Bir devlet, siyasi haklara sahip olmayan toplulukların emeğine dayanıyorsa istikrarlı bir devlet olarak değerlendirilebilir mi? Açıklayınız.



▲ Atina'daki Pnyks Tepesi. Atina Halk Meclisi burada toplanıyordu; sağ tarafta konuşma kürsüsü görülmektedir.

katılamıyorlardı. Özel yükümlülükleri vardı, çeşitli vergiler ödüyor ve vatandaş olan bir koruyucuya bağlı olarak yaşıyorlardı.

Metoikoslarda ekonomik rol ile siyasi aidiyet arasındaki fark açıkça görülmektedir. Bir kişi polis için yararlı olabilir, ancak buna rağmen vatandaşlar topluluğunun dışında kalabilirdi.

Sparta'da farklı bir sistem vardı. Tam haklara yalnızca **Spartiatlar** sahipti. Bunlar sıkı askerî eğitimden geçen ve ortak yükümlülükleri bulunan dar bir vatandaş-savaşçı grubuydu. **Perioikoslar**, çevredeki yerleşmelerde yaşayan özgür insanlardı. Siyasi hakları yoktu, ancak zanaat, ticaret ve yerel ekonomide önemli bir rol üstleniyorlardı. **Helotlar** ise toprağa ve üretime bağlı bağımlı nüfustu. Onların emeği, Spartiatların yaşamını sürdürebilmesi için gerekli ekonomik temeli oluşturuyordu.

Köleler ve Bağımlı Toplumsal Gruplar

Kölelik birçok Yunan polisinde yaygın bir uygulamaydı. Köleler savaş esiri olabilir, pazardan satın alınabilir ya da köle olarak doğmuş olabilirdi. Evlerde, tarlalarda, atölyelerde, madenlerde ve kamu hizmetlerinde çalışıyorlardı. Durumları her yerde aynı değildi. Ancak hepsinin ortak özelliği bağımlı olmaları ve hiçbir siyasi hakka sahip bulunmamalarıydı. Emekleri ve hareketleri başkalarının denetimi altındaydı. Kişisel özgürlükleri ise büyük ölçüde sınırlanmıştı. Bazıları özgürlüğünü kazanabilse de, yine de vatandaşlarla eşit haklara sahip olamıyordu.



▲ Atinalı bir aile, mezar steli üzerindeki kabartma.

Sparta'daki helotlar bağımlı nüfusun özel bir grubunu oluşturuyordu. Toprağa bağlıydılar ve ürettikleri ürünün bir bölümünü vermek zorundaydılar. Siyasi hakları ve serbest dolaşım özgürlükleri yoktu. Ancak yaşama ve mülkiyet konusunda temel haklara sahiptiler. Sparta'nın düzeni, ekonomiyi ayakta tutan sürekli bir iş gücüne sahip olması sayesinde varlığını sürdürebiliyordu.

Trakya ve İlirya'da bağımlılık çoğu zaman farklı bir biçimde görülüyordu. Bu durum her zaman açık bir hukuk düzeniyle belirlenmiyor, daha çok kişisel ve siyasi bağlılığa dayanıyordu. Bu bağlılık; ayni

vergiler verilmesini, askerî hizmette bulunulmasını, bir kabile reisinin ya da kralın otoritesinin tanınmasını ve ticaret ile ganimet üzerindeki denetime bağımlılığı içeriyordu. Bazı bölgelerde köle ticareti de yapılıyordu.

Saray, Aile ve Ataerkillik

Monarşiyle yönetilen toplumlarda **saray**, yönetimin merkeziydi. Kralın çevresinde maiyeti ve soylulardan oluşan bir grup toplanıyordu. Bunlar görevler, toprak, ganimet ve saygınlık elde ediyor; karşılığında ise bağlılık ve askerî güç sağlıyordu. Saray, hükümdarın yaşadığı yer olmasının yanı sıra devlet düzeninin sürdürüldüğü merkezdi. Kral, hediyeler, evlilikler, onurlar ve askerî görevler aracılığıyla otoritesini güçlendiriyordu.

Bu durum Makedonya'da **hetairoi** aracılığıyla açıkça görülmektedir. Hetairoiler, saray ve süvari birlikleriyle bağlantılı seçkin bir tabakaydı. Özgür halk ise piyade birlikleri hâlinde örgütlenmişti. Ordu, toplumsal statünün siyasi güce dönüştüğü bir alan hâline gelmişti. İlirler ve Traklarda da benzer bir yapı vardı. Güçlü kabile reisleri ve krallar, yerel liderlerle bağımlılık ilişkileri kuruyor, askerî birlikler topluyor ve kaynaklara ile ticaret bağlantılarına erişimi denetliyordu. Gömme gelenekleri, silahlar ve değerli eşyalar toplumsal statünün önemli göstergeleriydi. Çünkü bunlar sahibinin toplumdaki konumunu açıkça ortaya koyuyordu.

Hem polislerde hem de monarşilerde toplumun temel birimi **aile**, yani ev halkıydı. Güç, miras, mülkiyet, evlilik ve akrabalık bağları yoluyla kuşaktan kuşağa aktarılıyordu. **Ataerkil** düzen hâkimdi. Ancak bu düzen her yerde aynı özellikleri taşımıyordu. Atina'da kadınlar kamusal ve siyasi yaşamda sınırlı haklara sahipti. Çoğunlukla ev, ev ekonomisi ve dinî görevlerle ilgileniyorlardı. Sparta'da ise devletin askerî yapısı ve erkeklerin uzun süre evden uzak kalmaları nedeniyle kadınlar kamusal yaşamda daha geniş bir yere sahipti. Monarşilerde yönetici ailelere mensup kadınlar, hanedan evlilikleri, akrabalık bağları ve saray siyaseti aracılığıyla etkilerini artırabiliyordu. Ancak resmî yönetim yetkisi çoğunlukla erkeklerin elinde kalıyordu.

İlk Çağ Balkan toplumları; toprağı ve kaynakları kimin denetlediği, orduya kimin komuta ettiği ve topluma aidiyetin soy ve kabile bağlarına mı yoksa vatandaşlık statüsüne mi dayandığı bakımından birbirinden farklıydı. Aralarındaki farklılıklar yalnızca kültürel değildi. Aynı zamanda her topluluğun yönetimi, emeği ve toplumsal ilişkileri nasıl düzenlediğine de bağlıydı.



▲ Attika vazosu üzerinde zeytin toplayan işçilerin tasviri



▲ Evli bir çift ve hasat sahnesi. Thessalonike'den mermer bir lahit üzerindeki ayrıntı.

Öğrendiklerini kontrol et

1. İlk Çağ'da Balkanlarda toplumsal örgütlenmenin iki temel biçimi nelerdi?
2. MÖ V. yüzyılda Atina nüfusunu hangi toplumsal gruplar oluşturuyordu?
3. Spartiatlar, perioikoslar ve helotlar arasındaki fark neydi?
4. Monarşilerde saray ve aile, toplumsal düzenin sürdürülmesine nasıl katkı sağlıyordu?

5. Ekonomik Faaliyetler ve Ticaret Ağları

İlk Çağ ekonomisi; tarımsal üretim, ürünlerin işlenmesi, zanaatlar, yerel pazarlar, limanlar ve uzak ticaret yollarından oluşan birbirine bağlı bir faaliyetler ağıydı. Bu ağın her parçası diğerini destekliyordu. Köyler gıda ve ham madde sağlıyor, atölyeler ise bunları kullanıma ve satışa uygun ürünlere dönüştürüyordu. Şehirler pazarları, depoları, ölçü sistemlerini, vergileri ve yolların güvenliğini düzenliyordu. En büyük değişimler, üretimin ihtiyaçtan fazla ürün vermesiyle ortaya çıkıyordu. Bu ürün fazlası yerel çevrenin dışına taşınarak daha geniş pazarlarda satılıyordu.

Tarımsal Üretim

Ekonomi büyük ölçüde tarıma dayanıyordu. Başlıca besin kaynakları buğday, arpa, baklagiller, sebzeler ve meyvelerdi. Kıyı bölgelerinde ve adalarda bağcılık ile zeytincilik oldukça gelişmişti. Akdeniz'de üzüm asması ve zeytin ağacı özel bir öneme sahipti. Bunlardan elde edilen şarap ve zeytinyağı uzun süre saklanabiliyor ve kolayca taşınabiliyordu. Bu nedenle önemli ticaret ürünleri hâline gelmişlerdi. Ayrıca dinî törenlerde de kullanılıyor ve kişilere ile şehirlere saygınlık kazandırıyordu.

▼ Antik bir zeytinyağı presinin rekonstrüksiyonu.



Üretim, doğal koşullara ve toprağın işlenme yöntemlerine bağlıydı. Ovalarda daha çok tahıl yetiştirilirken, engebeli ve taşlık alanlarda bağ ve zeytin yetiştirmek için teraslar ve küçük tarım alanları oluşturuluyordu. Tarımsal çalışmalar mevsimlere göre yürütülüyordu: toprağın sürülmesi, ekim, hasat, üzüm ve zeytin toplama. Çalışmalar mevsimlerin sırasına göre yürütülüyordu: toprağın sürülmesi, ekim, hasat, üzüm ve zeytin toplama, ardından sıkma, fermantasyon ve depolama işlemleri

yapılıyordu. Tahıl ve zeytinyağındaki üretim fazlası çoğu zaman vergi olarak toplanıyor ve şehirlere, orduya ya da ticarete yönlendiriliyordu. Böylece depolan ve taşımacılığı denetleyenlerin konumu güçleniyordu.

Bu durum köyün, atölyenin ve şehrin birbirine sıkı biçimde bağlı olduğunu göstermektedir. Ürünlerin depolanabilmesi ve uzak bölgelere ulaştırılabilmesi için kaplara, mühürlere, depolara, yollara ve gemilere ihtiyaç vardı. Bu da çömlekçilik başta olmak üzere diğer zanaatların gelişmesini teşvik ediyordu. Amforalar, büyük depolama kapları, ölçü kapları, presler ve değirmen taşları üretiliyordu. Çok sayıdaki amfora ve kap mühürleri, üretimin düzenli olduğunu ve ticaretin gelişmiş bulunduğunu göstermektedir.



▲ Batı Karadeniz'den antik bir çapa

Pazar Alışverişi

Pazar, alışverişin düzenli olarak yapıldığı bir yerdi. Buraya çevredeki bölgelerden getirilen ürünlerin yanı sıra uzak yerlerden gelen mallar da getiriliyordu. Pazarda fiyatlar belirleniyor, tüccarlar arasında güven oluşturuluyor ve şehrin ihtiyaçlarının karşılanması takip ediliyordu. Yunan polislerinde agora, yani ana şehir meydanı ve pazar yeri, çoğu zaman kamusal yaşamın merkeziydi. Burada tezgâhlar ve atölyeler bulunuyor, ayrıca toplantılar yapılıyor ve idari işlemler yürütülüyordu.

Ekonomi kurallar olmadan işleyemezdi. Şehirler ölçü ve tartı birimlerini belirliyor, pazarı denetliyor ve hile yapanları cezalandırıyordu. Bazen tahıl, tuz ve metaller gibi önemli ürünlerin satışını da izleyerek kıtlık yaşanmasını önlemeye çalışıyorlardı.

Sikkelerin kullanılmaya başlanması büyük bir dönüm noktasıydı. Sikke, standart bir değer ölçüsüydü ve ödemeleri kolaylaştırıyordu. Farklı bölgelerde farklı sikkeler kullanılsa da bazıları daha geniş kabul görüyordu. Bunun nedeni, ağırlıklarına, metalin saflığına ve sikkeleri basan şehrin gücüne duyulan güvendi. Buna rağmen mal değişimine dayalı ticaret tamamen ortadan kalkmadı. Özellikle kırsal alanlarda insanlar ödemelerini tahıl, zeytinyağı, hayvan, emek veya hizmetle yapmaya devam ediyordu. Ancak sikkeler, vergilerin toplanmasını, asker ve işçilerin ücretlerinin ödenmesini, ayrıca borç verme ve kredi işlemlerini kolaylaştırdı.



Balıkçı mozaiği, Thessalonike



▲ Taşınmak üzere amforaların yerleştirildiği bir gemi bölümünün rekonstrüksiyonu



▲ Atina gümüş tetradrahmisi, ünlü „baykuş" sikkesi

Liman, kara ile deniz yolları arasındaki en önemli bağlantı noktasıydı. Gemiler burada demirliyor, yükler yüklenip boşaltılıyor, ürünler depolanıyor, gümrük vergileri ve harçlar ödeniyordu. Ayrıca burada yeni ticari anlaşmalar da yapılıyordu. Büyük limanlarda depolar, pazar alanları ve yönetim binaları bulunuyordu. Rüzgâr ve dalgalara karşı koruma sağlamak amacıyla dalgakıranlar ve iskeleler inşa ediliyordu. Bu yapılar zenginliğin ve iyi bir örgütlenmenin göstergesiydi. Güvenli bir liman olmadan güvenli deniz ticareti de mümkün değildi.

Ticaret Yolları

Köyler ile yakın şehirler arasında **yerel ticaret** yapılıyordu. Tahıl, hayvan, kereste, seramik, tuz, metal eşyalar, deri ve yün alınıp satılıyordu. Taşımacılık arabalar, yük hayvanları veya küçük teknelerle gerçekleştiriliyordu. Bu ticaret daha az riskli ve daha düşük maliyetliydi. Ticari ilişkiler çoğu zaman akrabalar, komşular veya tanınmış aracılar aracılığıyla yürütülüyordu. Bu alışveriş şehirlerin günlük yaşamını sürdürüyor; gıda, yakacak, yapı malzemeleri ve aletlerin temin edilmesini sağlıyordu.

Uzak mesafeli ticaret; Adriyatik, Ege ve Karadeniz'i, ayrıca Doğu Akdeniz kıyılarını birbirine bağlıyordu. Bu ticaret için gemilere, deneyimli mürettebatlara, güvenli limanlara, depolara ve fiyatlar ile talep hakkında bilgi sahibi olmaya ihtiyaç vardı. Bu ticaret ağlarında çoğunlukla ağırlığına göre yüksek değere sahip ürünler taşınıyordu. Bunlar arasında şarap, zeytinyağı, metaller ve kaliteli seramikler yer alıyordu. Büyük ihtiyaç duyulduğunda özellikle tahıl gibi büyük hacimli ürünler de taşınıyordu.

Uzak mesafeli ticaret büyük kazançlar sağlıyordu. Ancak büyük riskler de taşıyordu. Fırtınalar, gemi kazaları, korsanlık ve savaşlar bu riskler arasındaydı. Bu nedenle ticaret çoğu zaman siyasi güce bağlıydı. Güçlü donanmaya veya sağlam ittifaklara sahip şehirler ticaret yollarını daha kolay koruyor ve ticaret şartlarını belirleyebiliyordu.

Kolonizasyon

Kolonizasyon, bir ana şehir tarafından yeni yerleşimlerin kurulmasıdır. Bu yerleşimler çoğunlukla iyi bir limana ve verimli topraklara ya da doğal kaynaklara sahip kıyı bölgelerinde kuruluyordu. Bunun çeşitli nedenleri vardı: işlenebilir tarım arazilerinin yetersizliği, nüfus artışı, siyasi çatışmalar veya önemli ticaret merkezlerini denetleme isteği. **Koloni**, bir kurucu önder eşliğinde ve **ana** şehirle olan **bağı** doğrulayan dinî törenlerle kuruluyordu. Bu bağ; dinî kültler, bayramlar, diplomatik ilişkiler ve ticaret yoluyla devam ediyordu. Bununla birlikte koloni, zamanla kendi çıkarlarına sahip ayrı bir topluluk olarak gelişiyordu.

Kolonizasyonun ekonomik etkisi iki yönlüydü. Bir yandan tahıl, kereste, metal cevherleri, tuz ve balık gibi yeni topraklara ve doğal kaynaklara erişim sağlanıyordu. Diğer yandan ticaret ağı genişliyor ve temas kurulan çevre büyüyordu. Koloniler; Yunan şehirleri, yerli halk ve diğer kıyılardan gelen tüccarlar arasında bir köprü görevi görüyordu. Bu durum teknolojilerin, seramik üsluplarının, mimari çözümlerin ve

Bunları biliyor musun?

Atina'nın gümüş tetradrahmileri, "baykuşlar" adıyla bilinen İlk Çağ'ın en tanınmış sikkeleri arasındaydı. Sikkenin bir yüzünde Tanrıça Athena, diğer yüzünde ise onun simgesi olan baykuş tasvir edilirdi. Bu sikkeler yalnızca Atina'da değil, birçok başka bölgede de kullanılıyordu. Çünkü tüccarlar bu sikkelerin ağırlığına ve gümüşünün saflığına güveniyorlardı.

yaşam biçimlerinin yayılmasını sağlıyordu. Ancak toprak anlaşmazlıkları, limanlar üzerindeki çekişmeler ve yerli halkın direnişi de yaşanıyordu. Bu nedenle kolonizasyon bazen müzakereler, uyum süreçleri ve çoğu zaman da gerginliklerle dolu bir süreç oluyordu.



▲ Antik liman yapıları, depoları ve ticaret alanlarıyla birlikte bir antik liman, çizim

Kentleşme ve Şehir Yaşamı

Kentleşme, şehirlerin büyümesi ile pazarlar, atölyeler, depolar, liman hizmetleri ve kamu yapıları gibi kentsel işlevlerin gelişmesi anlamına gelir. Şehir; insanların, malların ve bilgilerin bir araya geldiği bir merkezdi. Ticaret geliştikçe zanaatlar da gelişiyordu. Zanaatkârlar ve tüccarlar, denizciler, hamallar ve kâtiplerle birlikte şehir yaşamının önemli toplumsal grupları hâline geliyordu. Onların emeği şehrin günlük işleyişini sağlıyor, ekonomik canlanma dönemlerinde ise zenginleşmelerine de olanak tanıyordu.

Araştır

Harita üzerinde şu dört bölgeyi göster: Ege Denizi, Adriyatik Denizi, Karadeniz ve Doğu Akdeniz. Ardından şu ürünlerden birini seç: tahıl, şarap, zeytinyağı veya metal. Bu ürünün üretildiği yerden uzak bir pazara hangi yolları izleyerek ulaşabileceğini açıkla. Birkaç cümleyle bu ürünün alıcıya ulaşması için nelerin gerekli olduğunu açıkla: üretim, kaplar, taşıma, liman, pazar ve yol güvenliği.

Ticari yaşamı maddi kalıntılar aracılığıyla takip edebiliyoruz. Şarap ve zeytinyağı taşımak için kullanılan amforalar, ağırlık ve ölçü araçları, sikkeler, kap mühürleri, depolar ve liman yapıları bu kalıntılar arasındadır. Bazı şehirlerde atölyeler ve depolar için özel mahalleler oluşturulmuş, limanlar ise pazarın bir uzantısı hâline gelmiştir. Üretimin artması ticareti geliştirmiş, gelişen ticaret de daha düzenli ve planlı şehirlerin ortaya çıkmasını gerekli kılmıştır. Daha güçlü şehirler tapınaklar, revaklar, yollar ve çeşmeler gibi kamu yapılarının inşasını

Tartışma soruları

İlk Çağ'da ekonomi yalnızca bir ürünün üretilmesine bağlı değildi. Depolama, kaplar, limanlar, yollar, ölçü sistemleri, sikkeler ve siyasi güvenlik de en az üretim kadar önemliydi. Bu nedenle zenginlik yalnızca tarlalarda değil, malların dolaşımını denetleyebilme gücü sayesinde de oluşuyordu.

- **Bir şehrin zenginliği için hangisi daha önemliydi: verimli bir çevre mi, yoksa iyi bir liman mı? Açıklayınız.**
- **Kolonizasyon, kurucu şehirler için daha mı yararlı olmuştur, yoksa yerli halkla daha fazla çatışmaya mı yol açmıştır?**



▲ Seramik atölyesine ait fırın, Byala, Bulgaristan

finanse edebiliyordu. Bu yapılar hem pratik yarar sağlıyor hem de topluluğun zenginliğini ve hedeflerini gösteriyordu.



▶ Romanya, Köstence yakınlarındaki Histria Yunan kolonisinin kalıntıları

İlk Çağ'daki ekonomik ağlar bir bütün olarak değerlendirilmelidir. Temelini tarım oluşturuyordu. Zanaatlar, üretim fazlasını satılabilecek mallara dönüştüren bağlantıyı sağlıyordu. Ticaret yolları ise ürünlerin ve zenginliğin taşındığı damarlar gibiydi. Kolonizasyon bu ağı genişletiyor, şehir ise bütün bu süreçlerin bir araya geldiği ve yönetildiği merkez oluyordu. Ağın herhangi bir halkası, örneğin kötü bir hasat, savaş, korsanlık veya boğazların ablukaya alınması nedeniyle zayıfladığında, bunun sonuçları bütün ağda hissediliyordu. Bu etkiler fiyatlarda, pazarlarda, siyasette ve günlük yaşamda görülüyordu.

Öğrendiklerini kontrol et

1. İlk Çağ'daki başlıca tarım ürünleri nelerdi? Bunlardan bazıları neden uzak mesafeli ticaret için uygundu?
2. Agora ile liman, şehrin ekonomik yaşamında nasıl bir rol oynuyordu?
3. Sikke, ticareti, vergi toplamayı ve askerler ile işçilerin ücretlerinin ödenmesini nasıl kolaylaştırmıştır?
4. Kolonizasyon ve kentleşme, ticaret ağlarının genişlemesini nasıl etkilemiştir?

6. Balkan Yarımadası'ndaki Antik Dinî Sistemler

İnançların Temel Biçimleri

İlk Çağ dünyasında **çok tanrıcılık**, yani birden fazla tanrıya inanma anlayışı hâkimdi. Her tanrının kendine ait görev alanları vardı. Bazıları gökyüzü, deniz veya tarımla; bazıları ise bereket, savaş, yer altı dünyası ya da şehrin ve evin korunmasıyla ilişkilendiriliyordu. Bir topluluğun saygı gösterdiği tanrıların tümüne **panteon** denirdi. Ancak bu panteon her yerde aynı değildi. Aynı tanrı, başka bir şehirde veya bölgede farklı bir ad, unvan ya da yerel bir biçimle anılabiliyordu. Bu nedenle İlk Çağ dinlerinde tek bir inanç sistemi ve herkes için geçerli tek bir kutsal metin bulunmuyordu. En önemli unsur, dinî törenin doğru yerde, doğru günde ve belirlenmiş kurallara uygun biçimde yerine getirilmesiydi.



▲ Çok tanrılı inanç sistemini gösteren bir levha

Din, günlük yaşamın ayrılmaz bir parçasıydı. Etkisi yalnızca tapınaklarla sınırlı değildi; ev, aile ve çalışma hayatını da kapsıyordu. Kutsal alanlar, sunaklar ve tapınaklar topluluğun görülebilen merkezleriydi. Buralarda kurbanlar sunulur, dualar edilir, adaklar bırakılır; askerî zaferler, antlaşmalar ve önemli olaylar anılırdı. Kamusal kültlerin yanı sıra ocak, atalar, doğum, evlilik ve cenaze törenleriyle ilgili aile kültleri de vardı. Böylece din, ailenin özel yaşamı ile toplumun kamusal yaşamı arasında bir bağ kuruyordu.

▼ Delfi kutsal alanındaki Apollon Tapınağı'nın kalıntıları



Tartışma soruları

İlk Çağ'da din, kamusal yaşamdan ayrı değildi. Ancak insanlar, kamusal kültlerin yanı sıra gizem kültleri ve kehanet merkezleri aracılığıyla kişisel korunma, arınma ve umut da arıyorlardı.

- Sence insanlar için hangisi daha önemliydi: kamusal dinî törenlerin doğru şekilde yerine getirilmesi mi, yoksa gizem kültlerinin sunduğu kişisel korunma ve kurtuluş duygusu mu? Açıklayınız.
- Roma yönetiminin yerel kültleri kabul edip uyarlaması dinî hoşgörünün bir göstergesi miydi, yoksa daha kolay yönetim sağlamaya yönelik bir araç mıydı? Açıklayınız.

Araştır

Derste geçen üç dinî uygulama biçimi için karşılaştırmalı bir şema hazırla: kamusal şehir kültü, gizem kültü ve yerel yerli kült. İnternetten araştırarak her biri için şunları yaz: Nerede uygulanıyordu? Kimler katılabiliyordu? Hangi dinî törenler yapılıyordu? Toplum yaşamındaki rolü neydi? Son olarak, birkaç cümleyle kamusal bir yükümlülük olarak din ile korunma ve umut arayışına dayanan kişisel din anlayışı arasındaki farkı açıkla.

Yunan dünyasında yerel geleneklerin yanı sıra daha geniş bir dinî alan da vardı. Delphi ve Olympia gibi **Panhelen kutsal alanları**, birçok farklı polisten insanları bir araya getiriyordu. Dinî törenler ve bayramlar her yerde aynı olmasa da en önemli tanrılara bütün bölgelerde saygı gösteriliyordu. Her şehrin kendine ait bir dinî takvimi, koruyucu tanrıları ve önemli kutsal alanları bulunuyordu. Böylece İlk Çağ dini hem yerel hem de daha geniş bir coğrafyada ortak özellikler taşıyordu.

Kültler, Kurban Törenleri ve Bayramlar

Kült, bir tanrıya dualar, adaklar, kurbanlar, tören alayları, bayramlar ve adama törenleri yoluyla düzenli biçimde saygı gösterilmesi anlamına gelir. Kutsal yer büyük bir şehir tapınağı olabileceği gibi, bir tepedeki sunak, mağara, orman ya da dağ geçidi de olabilirdi. Birçok kült doğayla bağlantılıydı. Bu nedenle bir yerin kutsallığı çoğu zaman efsanelere ve eski geçmişine dayanıyordu. Kutsal alanlarda belirli kurallar vardı. Kimlerin girebileceği, törenlerin ne zaman yapılacağı, içeriye nelerin getirilebileceği ve kurbandan kimin sorumlu olacağı önceden belirlenmişti. Yunan şehirlerinde rahipler ve diğer görevliler çoğunlukla şehir kurumları içinde görev yapıyordu. Bu nedenle din ile siyasi yaşam arasında güçlü bir bağ bulunuyordu.

Kamusal dinin merkezinde **kurban** törenleri yer alıyordu. En yaygın kurbanlar hayvan kurbanlarıydı. Bunun yanında şarap, zeytinyağı, tahıl, bal, meyve ve çörekler de sunuluyordu. Sunuların bir bölümü tanrıya adanıyor, geri kalanı ise törene katılanlar arasında paylaşılıyordu. Kurban töreni hem dinî bir uygulama hem de toplumsal bir etkinlikti. Bu törenler aracılığıyla toplumdaki düzen de pekiştiriliyordu. Tören alayına kimin önderlik edeceği, kurbanı kimin sunacağı ve ortak yemeğe kimlerin katılacağı önceden belliydi.

Bayramlar takvime, mevsimlere, hasada, bağcılığa, hayvancılığa ve şehrin önemli günlerine bağlı olarak düzenleniyordu. Bu kutlamalarda atletizm yarışmaları, müzik, korolar, tiyatro gösterileri ve toplu şölenler de yer alıyordu. Böylece din, eğitim ve sanat üzerinde de etkili oluyordu.

Roma dünyasında temel düşünce, tanrılarla barışın korunması, yani toplum ile tanrılar arasında doğru ilişkinin sürdürülmesiydi. Romalılar, dinî törenler eksiksiz yerine getirildiğinde ve tanrılara belirlenmiş kurallara göre saygı gösterildiğinde devletin başarılı olacağına inanıyordu. Roma dini, diğer dinlerle karşılaştırıldığında daha düzenli bir yapıya sahipti. Örneğin pontifexler ve augurlar gibi **rahipler kurulları** bulunuyordu. Pontifexler kamusal din kurallarını ve takvimi düzenliyor, augurlar ise tanrıların mesajı sayılan işaretleri yorumluyordu. Önemli durumlarda kuşların uçuşu, gök gürültüsü ve diğer olağan dışı olaylar gözlemleniyordu. Bir işaret olumsuz kabul edilirse dinî tören yeniden yapılabiliyordu. Bu tören anlayışı sayesinde Roma, kamu düzenini ve devlete bağlılığı bozmadıkları sürece yeni kültleri daha kolay kabul edebiliyordu.

Gizem Kültleri ve Kehanet Merkezleri

İlk Çağ'da kamusal kültlerin yanı sıra **gizem kültleri** de vardı. Bu kültlere, inisiyasyon yani kabul töreniyle giriliyor ve törenlerin bir bölümü gizli tutuluyordu. Katılımcılar kişisel korunma ve ölümden sonra daha iyi bir yaşama kavuşmayı umut ediyordu. Bu kültler şehrin kamusal dininin yerine geçmiyor, onu tamamlıyordu. Bir kişi aynı anda şehir bayramlarına, aile içindeki dinî törenlere ve bir gizem kültüne katılabiliyordu.

En tanınmış gizem kültü, Demeter ve Persephone ile ilişkili olan **Eleusis Gizemleri** idi. Bu kültün simgeleri tarımsal döngüye, tohumun toprağa gömülmesine ve yeniden filizlenmesine dayanıyordu. Bu doğal döngü, yeniden doğuşun ve umudun simgesi olarak yorumlanıyordu. En önemli törenlerin tam içeriği gizli kalmış olsa da, bu gizem kültünün karmaşık bir örgütlenmeye, tören alaylarına, arınma ritüellerine ve inisiyasyon için ayrılmış özel bir alana sahip olduğu bilinmektedir.



▲ Semadirek'teki (Samothrake) Büyük Tanrılar Kutsal Alanı

Bir diğer önemli gizem kültü merkezi, Kuzey Ege Denizi'ndeki Samothrake Adası idi. Burası Büyük Tanrılar Kutsal Alanı ile tanınıyordu. Bu kült, farklı bölgelerden gelen insanları kendine çekiyor ve geniş bir saygınlığa sahip bulunuyordu. Sık seyahatlerin, ticaretin ve deniz tehlikelerinin yaşandığı bir dünyada bu tür kutsal alanlar insanlara güvenlik ve korunma duygusu veriyordu. Bu nedenle gizem kültleri özellikle insanların farklı şehirler ve bölgeler arasında sıkça dolaştığı dönemlerde yaygınlaşmıştır.

Kehanet merkezleri de İlk Çağ dininin önemli bir unsuruydu. Buralarda insanlar ve topluluklar evlilik, yolculuk, kolonizasyon, savaş, mülkiyet veya başka önemli kararlar hakkında tanrıların görüşünü almak istiyordu. En tanınmış kehanet merkezi olan Delphi, Yunan dünyasının siyasi yaşamı üzerinde büyük etkiye sahipti. Buraya hükümdarlar, şehir devletleri ve bireyler geliyor; kutsal alan aynı zamanda zengin adakların bırakıldığı ve anıtların dikildiği saygın bir merkez olarak kabul ediliyordu. Epeiros'taki Dodona ise Zeus'a adanmış, yerel özellikler taşıyan eski bir kehanet merkeziydi. Burada insanların tanrılara yönelttikleri soruların yazılı olduğu çok sayıda kurşun levha bulunmuştur.

Bunları biliyor musun?

Dodona'da insanların tanrılara yönelttikleri soruların yazılı olduğu 4.000'den fazla kurşun levha bulunmuştur. İnsanlar bu küçük ve ince kurşun levhalara günlük yaşamla ilgili kaygılarını yazıyordu. Bunlar arasında evlilik, ayrılık, çocuk sahibi olma, sağlık, yolculuk, iş, meslek seçimi, askerlik hizmeti ve tanımla ilgili sorular yer alıyordu. Ayrıca hasat, toprağın verimliliği ve gıda temniyle ilgili çok sayıda soru da bulunuyordu. Levhalardaki farklı el yazıları ve lehçeler, kehanet merkezine çeşitli bölgelerden insanların geldiğini göstermektedir.

Dodona kehanet merkezine yöneltilen soru ve dilekleri içeren kurşun levhalar.



▲ Dodona'daki Kehanete Yönelik Soruların ve Dileklerin Yazılı Olduğu Kurşun Levhalar



▲ Trak Kahramanı'nı tasvir eden adak rölyefi

Yerel İnançlar, Kültürlerin Kaynaşması ve Roma İdari Yapısına Uyum (Yerli Kültler, Senkretizm ve Roma'nın Entegrasyonu)

Balkanların diğer bölgelerinde **yerli**, yani bölgeye özgü **yerel tanrılara** da tapınılıyordu. Bu tanrılar çoğunlukla dağlar, nehirler, pınarlar, toprağın verimliliği ve topluluğun korunmasıyla ilişkilendiriliyordu. Kahraman atalar ve yerel koruyucu varlıklar da önemli bir yere sahipti. Bu tür kültler, bulundukları bölgeye ve o bölgede yaşayan insanların tarihî hafızasına sıkı biçimde bağlıydı.

Helenistik devletlerin, daha sonra da Roma'nın yayılmasıyla bu kültler ortadan kalkmadı. Aksine, bunların birçoğu yeni koşullara uyum sağladı. Böylece farklı dinî geleneklerin birleşmesi ve birbirine yaklaşması anlamına gelen **senkretizm** ortaya çıktı. Yerel bir tanrıya Yunanca ya da Latince bir ad verilebiliyor, ancak eski anlamı aynı kutsal alanda ve aynı topluluk içinde yaşamaya devam ediyordu. Dinî ya da siyasi değişimler, önceki geleneklerin tamamen terk edilmesi anlamına gelmiyordu.

Buna iyi bir örnek, kabartmalar ve anıtlar üzerinde çoğunlukla atlı olarak tasvir edilen "Trak Kahramanı"dır. Onun kültü, Roma İmparatorluğu'nun Balkan eyaletlerinde geniş bir alana yayılmıştı. Aynı dönemde Roma yönetimi, devletin ve ona bağlılığın simgesi olarak imparator ile ailesine düzenli biçimde saygı gösterilmesini ifade eden **imparatorluk kültünü** de yaygınlaştırıyordu. Eyalet şehirlerinde bu kült, şehir meclisleri, yerel seçkinler ve resmî törenlerle ilişkilendiriliyordu.

Balkan şehirlerinde çok çeşitli bir dinî yapı oluştu. Bu yapı içinde geleneksel kültler, yerel tanrılar, Roma devlet törenleri ve ordu, ticaret ile nüfus hareketleri aracılığıyla yayılan kültler aynı anda varlıklarını sürdürüyordu. Stobi gibi şehirler, dinî çeşitliliğin eyalet yaşamının kalıcı bir özelliği olduğunu göstermektedir. Eski gelenekler yaşamaya devam etmiş, yeni ibadet biçimleri ise Roma İmparatorluğu'nun daha geniş düzeni içinde yerini almıştır.

Öğrendiklerini kontrol et

1. Çoktanrıcılık (politeizm) ne anlama gelir ve panteon nedir?
2. Antik topluluklarda kültlerin, kurban törenlerinin ve bayramların rolü neydi?
3. Gizem kültleri, kentin resmî dininden hangi yönleriyle farklıydı?
4. Roma döneminde "senkretizm" ve "imparatorluk kültü" kavramları ne anlama gelmektedir?



▲ Günümüzde Hırvatistan'ın Metkoviç kenti yakınlarındaki antik Narona kentinde bulunan, İmparator Augustus kültüne adanmış Augusteum tapınağının bir bölümü

7. Klasik Öncesi Dönem'de Balkanların Maddi Kültürü

Klasik Öncesi Dönem, Klasik Çağ'dan önceki uzun tarih öncesi ve erken tarihî dönemi kapsar. Bu döneme ait yazılı kaynaklar azdır ya da hiç yoktur. Bu nedenle en çok maddi kültürden bilgi ediniriz. **Maddi kültür**; yerleşmeleri, evleri, kapları, aletleri, silahları, takıları ve mezarları kapsar. Bu tür kalıntılar Balkanların birçok yerinde bulunmuştur. En dikkat çekici buluntular Sırbistan'daki Lepenski Vir ve Vinča, Bosna'daki Butmir, Bulgaristan'daki Karanovo ve Varna, ülkemizdeki Tumba Madžari ve Trebeništa ile Arnavutluk ve Yunanistan'daki birçok yerleşim alanından elde edilmiştir. Arkeologlar bu buluntular aracılığıyla günlük yaşamı, üretimi, değiş tokuşu ve toplumsal farklılıkları incelemektedir.

▼ Lepenski Vir taş heykelleri, Sırbistan



Yerleşmeler ve Günlük Yaşam

Yerleşmeler, Klasik Öncesi Dönem yaşamı hakkında bilgi veren başlıca kaynaklardan biridir. Arkeologlar bu yerleşmelerde evler, ocaklar, fırınlar, çukurlar, kaplar, tahıl öğütme taşları ve

çeşitli aletler ortaya çıkarmaktadır. Bu buluntular insanların nasıl yaşadığını, ne yediğini ve nasıl çalıştığını göstermektedir.

Tuna Nehri kıyısındaki **Lepenski Vir**'de kendine özgü biçime sahip evler ve taş heykeller bulunmuştur. Bu durum, düzenli bir yerleşmenin varlığını ve yerel törenlerin önemini göstermektedir. Belgrad yakınlarındaki Vinča'da ise çok sayıda seramik, figürin ve zanaat üretimine ait izler bulunan büyük bir yerleşme ortaya çıkarılmıştır. Bu buluntular, burada gelişmiş ve süreklilik gösteren bir yaşamın bulunduğunu göstermektedir.



▲ "Ata Ana", Lepenski Vir'e özgü karakteristik bir heykel

Üsküp Havzası'ndaki Tumba Madžari, tel yani yüzyıllar boyunca aynı yerde yükselerek yeniden inşa edilen yerleşmelere iyi bir örnektir. Yeni evler eski evlerin üzerine yapıldığında zamanla birden fazla tabaka oluşmuştur. Bu nedenle arkeologlar uzun bir süreç içindeki değişimleri takip edebilmektedir. Tumba Madžari'de ev modelleri de bulunmuştur. Bu modeller, evin görünümünü ve iç düzenini daha iyi anlamaya yardımcı olmaktadır. Bulgaristan'daki Karanovo yerleşiminde de uzun yerleşim tabakaları dizisi, yerleşmelerin yüzyıllar boyunca gelişimini izlemeye imkân sağlamaktadır.



▲ Tumba Macari yerleşiminde Neolitik bir evin rekonstrüksiyonu

Balkan Yarımadası, uzun ve oldukça çeşitli bir gelişim sürecine sahip bir bölgeydi. Yerleşmeler aynı kalmamış, zamanla değişmiş ve onlarla birlikte yaşam biçimi de değişmiştir.

Üretim, Seramik ve Metal

Seramik, en yaygın arkeolojik buluntulardan biridir. Günlük yaşamda kullanıldığı için çok sayıda korunmuştur. Seramik kaplar aracılığıyla insanların nasıl yemek pişirdiğini, yiyecekleri nasıl sakladığını ve yemekleri nasıl sunduğunu öğreniriz. Aynı zamanda çömlekçilerin ne kadar usta oldukları, hangi biçimleri tercih ettikleri ve kapları nasıl süsledikleri de görülmektedir.

Günümüzde Saraybosna yakınlarındaki Butmir Kültürü, özenle biçimlendirilmiş ve süslenmiş kaplarıyla tanınır. Vinča'da ise ince seramiklerin yanı sıra çok sayıda figürin görülmektedir. Balkanların güney kesiminde, Teselya'daki Sesklo ve Dimini gibi yerleşimlerde de gelişmiş seramiğe ve düzenli yerleşim alanlarına sahip topluluklar ortaya çıkarılmıştır. Yarımadanın farklı bölgelerinde, farklı özellikler taşıyan gelişmiş topluluklar bulunuyordu. Bunlar arasında benzerlikler vardı; ancak her bölgenin kendine özgü özellikleri de vardı.



▲ Butmir Kültürü'ne ait vazo, Ilıca, Bosna-Hersek

Metallerin işlenmesi de büyük önem taşıyordu. En erken dönemlerde bakır, daha sonra tunç ve sonrasında demir kullanılmıştır. Balkanlar, erken metalurjinin, yani maden çıkarma ve metal işleme faaliyetlerinin incelenmesi açısından oldukça önemlidir. Bazı bölgelerde maden çıkarma ve cevher işleme faaliyetlerine ait çok erken

izler bulunmuştur. Yanmadanın en eski sakinleri doğal zenginlikleri iyi tanıyor ve bunlardan nasıl yararlanacaklarını biliyorlardı.

Özellikle Karadeniz kıyısındaki Varna Nekropolü tanınmaktadır. Burada çok sayıda altın eşya bulunmuştur. Bu buluntular, oldukça gelişmiş zanaatkârlık becerisinin yanı sıra büyük bir zenginliğin de göstergesidir. Aynı zamanda, **toplumsal tabakalaşmanın** artık açıkça görülebildiğini ortaya koymaktadır. Nüfusun küçük bir bölümü diğerlerinden çok daha fazla saygınlığa ve zenginliğe sahipti. Bu durum, mezarlardaki mezar hediyelerinden de anlaşılmaktadır.



▲ Varna Nekropolü'nden altın buluntular, Varna, Bulgaristan

Mezarlar, Takılar ve Toplumsal Farklılıklar

Mezarlar, eski toplulukları anlamak için önemli bir kaynaktır. Onlar aracılığıyla insanların ölülere nasıl davrandıkları ve bireylerin ile ailelerin saygınlığını nasıl gösterdikleri anlaşılmaktadır. Balkanların farklı bölgelerinde **düz mezarlar (nekropoller)** ile **tümülüsler (Höyükler)**, yani mezarların üzerine yapılan toprak veya taş yığınları görülmektedir. Bir tümülüsün yapılması çok emek ve iyi bir örgütlenme gerektirdiğinden, bunlar genellikle toplumun üst tabakalarıyla ilişkilendirilmektedir.

Bosna-Hersek'teki Glasinac tümülüslerinde çok sayıda silah, fibula ve diğer metal eşyalar bulunmuştur. Bu buluntular, Demir Çağı'na ait gelişmiş bir kültürü ve ölen kişilerin toplumdaki saygınlık düzeyleri arasındaki belirgin farklılıkları göstermektedir. Bu tür mezarlardaki **silahlar** aynı zamanda ölen kişinin toplumdaki konumunun da bir göstergesidir.

Ohri yakınlarındaki Trebenişta'da **altın maskeler** ve diğer değerli eşyalar içeren zengin mezarlar ortaya çıkarılmıştır. Burada ayrıca altın levhadan yapılmış, yüzüklü bir el modeli de bulunmuştur. Trebeništa

Bunları biliyor musun?

Varna Nekropolü'nde bugüne kadar 294 mezar ve toplam ağırlığı 6 kilogramı aşan 3.000'den fazla altın eşya bulunmuştur. Bu buluntular arasında, metal işçiliğinin oldukça gelişmiş olduğunu gösteren yaklaşık kırk farklı türde altın eşya yer almaktadır. Bu eserler, erken dönem zenginliğine ve toplumsal tabakalaşmanın ortaya çıkışına ilişkin dikkat çekici arkeolojik kanıtlardır. Ayrıca o dönemin topluluklarında zenginlik ve toplumsal statü bakımından büyük farklılıkların bulunduğunu açıkça göstermektedir.



▲ Trebenişta'dan altın cenaze maskesi, Ohri Bölgesi

Tartışma soruları

Derste, tek bir buluntunun kesin bir sonuca ulaşmak için yeterli kanıt olmadığı belirtilmektedir. Aynı tür seramik, takı veya silah bir yere ticaret, hediyeleşme, taklit ya da göç yoluyla ulaşmış olabilir. Bu nedenle arkeologlar, tek bir buluntudan yola çıkarak aceleyle kapsamlı sonuçlara varmamalıdır.

- Zengin bir mezar, ölen kişinin her zaman hükümdar ya da topluluğun en önemli kişisi olduğu anlamına gelir mi?
- Birbirinden uzak iki yerleşimde benzer eşyaların bulunması, insanların göç ettiğinin kesin bir kanıtı mıdır, yoksa başka şekillerde de açıklanabilir mi?

Araştır

Derste geçen iki yerleşim yeri seç. Bunlardan biri yerleşmedeki günlük yaşam hakkında, diğeri ise zenginlik ve toplumsal farklılıklar hakkında en fazla bilgi veren bir yer olsun. Örneğin, Tumba Madžari ile Varna ya da Vinča ile Trebenişta yerleşimlerini karşılaştırabilirsin.

İnternetten araştırma yap ve iki sütundan oluşan bir tablo hazırlayarak şunları yaz: Hangi eşyalar bulunmuştur? Bu eşyalar insanların yaşamı hakkında neler göstermektedir? Yalnızca bu eşyalara bakarak hangi bilgileri kesin olarak bilemeyiz?

buluntuları, yerel soyluların yüksek saygınlığa sahip olduğunu ve Ege dünyasıyla güçlü ilişkilere sahip bulunduklarını göstermektedir.

Takılar da önemli bilgiler vermektedir. Fibulalar, yüzükler, bilezikler, kolyeler ve diademler süslenme amacıyla kullanılıyordu. Ancak bunlar, mezar hediyesi olarak da zenginliği ve toplumsal saygınlığı gösteriyordu. Zengin mezarlarda bu tür eşyalar daha fazladır ve bronz, gümüş ile altın gibi değerli malzemelerden yapılmıştır. Daha sade mezarlarda ise bunlar çok az bulunur ya da hiç bulunmaz.

Takas ve Balkanlar'daki bağlantılar

Balkan toplulukları hem birbirleriyle hem de daha uzak bölgelerle bağlantı içindeydi. Erken dönemlerden itibaren insanların, ham maddelerin ve işlenmiş ürünlerin hareket ettiği yollar vardı. Balkanların kuzey sınırındaki Tuna Vadisi, doğu ile Orta Avrupa arasında önemli bir bağlantıydı. Vardar ve Morava nehirlerinin vadileri ise yarımadanın iç kesimlerini Ege dünyasına bağlıyordu. Bu nedenle birçok yerleşim yerinde yerel çevreden gelmeyen, **ticaret** yoluyla ulaşmış eşyalar bulunmuştur.

Buna örnek olarak süs eşyası yapımında kullanılan ve denizden çok uzak bölgelerde bulunan spondylus deniz kabukları gösterilebilir. Benzer şekilde kehribar da Baltık Denizi kıyısındaki uzak kuzey bölgelerinden getiriliyordu. Zengin mezarlarda ve yerleşmelerde Ege dünyasından gelen birçok ithal kap ve eşya da görülmektedir. Bunlar, güney ile gelişmiş ticari ve kültürel ilişkilerin varlığını göstermektedir.

Klasik Öncesi Dönem'de Balkanların maddi kültürü, çok uzun ve çeşitli bir gelişim süreciyle öne çıkar. Lepenski Vir ve Vinča'dan Butmir, Karanovo ve Varna'ya; Glasinac, Tumba Madžari ve Trebeništa'ya kadar Balkanlarda kalıcı yerleşmelerin, gelişmiş zanaatların, metal işçiliğinin, zengin el sanatları ve sanat üretiminin bulunduğu görülmektedir. Aletler, zanaat ürünleri, özellikle takılar ve diğer mezar hediyeleri sayesinde bugün Balkanların en eski geçmişi hakkında çok daha fazla bilgi sahibiyiz.

Bununla birlikte arkeolojik buluntular dikkatli yorumlanmalıdır. Tek bir eşya, kesin bir sonuca ulaşmak için yeterli kanıt değildir. Aynı tür seramik, takı veya silah; ticaret, hediyeleşme, taklit ya da sahibinin yer değiştirmesi yoluyla yayılmış olabilir. Bu nedenle arkeologlar eşyaları her zaman bulundukları yer ve çevresindeki diğer buluntularla birlikte incelerler. Maddi kalıntılar ancak bu şekilde doğru anlaşılabilir.

Öğrendiklerini kontrol et

1. Maddi kültür neleri kapsar ve Klasik Öncesi Dönem için neden bu kadar önemlidir?
2. Arkeologlar, yerleşmelerden ve bu yerleşmelerde bulunan eşyalardan hangi bilgileri elde edebilir?
3. Mezarlar ve mezar hediyeleri, toplumsal farklılıkları nasıl göstermektedir?
4. Arkeolojik buluntular neden dikkatli bir şekilde yorumlanmalıdır?

8. Klasik ve Helenistik Dönem'de Balkanların Kültürü

Klasik ve **Helenistik dönemler**, Balkanlarda büyük kültürel değişimlerin yaşandığı dönemlerdi. Klasik Dönem'de kamusal yaşamın merkezinde **polis** yer alıyordu. Polis, kendi kurumlarına, yasalarına ve kamusal alanlarına sahip bir şehir devletiydi. Burada toplantılar, bayramlar, yarışmalar ve dinî törenler düzenleniyordu. Tiyatro, eğitim, sanat ve mimarlık da işte böyle bir ortamda gelişmiştir. Helenistik Dönem'de ise bu kültürel unsurlar çok daha geniş bir coğrafyaya yayılmıştır.



▲ Filippi Antik Tiyatrosu, oturma bölümü ve sahne alanından görünüm

Helenistik Dönem, Büyük İskender'in MÖ 323 yılında ölümünden sonra başlamış ve Romalıların son büyük Helenistik Krallığı MÖ 30 yılında fethetmesine kadar sürmüştür. Bu dönemde Yunanca ve Yunan kültürünün unsurları daha geniş bir alana yayılmıştır. Başlangıçta bunlar saygınlığın ve eğitimin göstergesi iken, zamanla farklı halklar arasında önemli bir iletişim aracı hâline gelmiştir. Bu süreç, Yunan dilinin, yaşam biçiminin, sanatının ve eğitiminin yayılması anlamına gelen **Helenleşme** olarak adlandırılır. Ancak bu durum, Balkanların bütün bölgelerinin aynı hâle geldiği anlamına gelmiyordu. Yeni etkiler, daha eski yerel geleneklerle kaynaşmıştır. Bu nedenle bu dönemde Balkan kültürü, ortak Helenistik özellikler ile yerel unsurların birleşimi olarak değerlendirilmelidir.

Tiyatro, Gymnasionlar Ve Eğitim

Tiyatro, kamusal yaşamın en belirgin unsurlarından biriydi. Burada trajediler ve komedyalar sahneleniyor, gösteriler bayramlar ve dinî törenlerle bağlantılı olarak düzenleniyordu. Tiyatronun eğitici bir işlevi de vardı. İnsanlar burada tanrılar, yasalar, savaş ve insan davranışları hakkında hikâyeler dinliyordu. Bunun en tanınmış örneklerinden

Araştır

Derste geçen iki örnek seç: biri Dion, Filippi veya Butrint Tiyatrosu gibi bir kamu yapısı ya da şehir kurumu; diğeri ise Seuthopolis, Kazanlık veya Trebenişta gibi yerel bir yönetici ya da mezar örneği olsun. İnternetten araştırma yap ve iki sütundan oluşan bir tablo hazırla. Tabloda şu bilgileri yaz: Bu yerlerde görülen hangi özellikler daha geniş Klasik ya da Helenistik dünyanın bir parçasıdır? Hangi özellikler yerel unsurları yansıtmaktadır? Son olarak, birkaç cümleyle şu soruyu cevapla: Helenleşme; özdeşleşme, uyum sağlama yoksa başka bir süreç mi anlamına geliyordu?



▲ Mieza yakınlarındaki Nymphaeum (Nimfler Kutsal Alanı), Aristoteles'in genç İskender'e eğitim verdiği yer

biri, uyumlu mimarisi ve olağanüstü akustiğiyle bilinen Epidauros Tiyatrosudur. Tiyatrolar, Klasik Dönem Yunan dünyasının çekirdek bölgesinin dışında da inşa edilmiştir. Makedonya'daki Dion'da bulunan Helenistik tiyatro, büyük bir dinî kompleksin parçasıydı. Filippi'de bulunan tiyatro ise canlı bir şehir ve kültür yaşamının varlığını göstermektedir. Günümüz Arnavutluk sınırları içindeki Butrint Antik Tiyatrosu, Balkanların Adriyatik kıyılarının da aynı kültürel gelişmelerin içinde yer aldığını göstermektedir.

Tartışma soruları

Kültürel etkiler her yere aynı şekilde yayılmamıştır. Bazı bölgelerde tiyatrolar, gymnasionlar, Yunanca ve kamusal yazıtlar benimsenirken, yerel gelenekler hemen ortadan kalkmamıştır. Bu nedenle yalnızca nelerin yayıldığına değil, bunların nasıl uyarlandığına da dikkat etmek gerekir.

- Yunancanın ve Helenistik unsurların yayılması, yerel kültürlerin zayıflaması anlamına mı geliyordu, yoksa daha geniş iletişim olanakları ve yeni bir saygınlık mı sağlıyordu?
- Yerel soylular ve yöneticiler tiyatroları, sanatı, dili ve eğitimi neden bu kadar istekle benimsiyordu? Bu durum zevk, güç ya da siyasetle mi ilgiliydi?

Kaynaklar Anlatıyor

"Filip, İskender'in sıradan müzik ve temel eğitim öğretmenlerinden alabileceği eğitimle yetinmiyordu. Böyle bir gencin yetiştirilmesinin zor ve son derece önemli bir görev olduğunu düşünüyordu. Bu nedenle ünlü filozof Aristoteles'i, İskender'in öğretmeni olması için davet etti. Filip, bu görevi karşılığında ona büyük bir ödül verdi.

Aristoteles, daha önce Filip tarafından yıkılmış olan Stageira kentindendi. Daha sonra Filip bu kenti yeniden inşa ettirdi ve hem kaçanların hem de köle olarak götürülenlerin geri dönmesine izin verdi.

Filip, eğitim ve ikamet yeri olarak Mieza yakınlarındaki Nimfler Kutsal Alanını belirledi. Aristoteles burada genç İskender'i eğitti. Rivayete göre, bu yerde uzun süre Aristoteles ile ilişkilendirilen taş oturma sıraları ve gezinti yolları gösterilmeye devam etmiştir."

(Plutarkhos, İskender, 7. bölümden uyarlanmıştır.)

Eğitim de önemli bir yere sahipti. Birçok şehirde hitabet, müzik ve edebiyat öğretmenleri görev yapıyordu. Özellikle **gymnasion**, yani gençlerin eğitim gördüğü ve beden eğitimi yaptığı kamusal kurum büyük önem taşıyordu. Burada gençler hem bedensel beceriler kazanıyor hem de dil, müzik ve toplum içinde davranış kuralları hakkında eğitim alıyordu. Gymnasion, genç yurttaşların yetiştirilmesinde önemli bir kurumdu. Kültürel yaşamda **felsefe** de önemli bir yer

tutuyordu. Klasik Dönem'de filozoflar daha çok devlet, yasalar ve adalet üzerine tartışırken, Helenistik Dönem'de bireyin yaşamına, ruhsal huzura ve belirsizlik karşısındaki tutumuna daha fazla önem vermişlerdir. Atina'da iki ünlü felsefe okulu faaliyet göstermekteydi: Platon'un **Akademisi** ve Aristoteles'in **Lykeion'u**. Aristoteles'in Makedonya sarayıyla bağlantıları vardı ve daha sonra genç III. Aleksandros'un (Büyük İskender) öğretmeni olmuştur.

Sanat ve Mimarlık

Klasik Dönem'de sanat; ölçülülüğü, uyumu ve açık oranları hedefliyordu. Bu durum özellikle **heykel sanatında** açıkça görülmektedir. En tanınmış eserlerden biri, Polykleitos'un "Doryphoros"u (Mızrak Taşıyan Genç)'dur. Genç bir mızrak taşıyıcısını tasvir eden bu heykel, uzun süre ideal insan vücudunun örneği olarak kabul edilmiştir. Sakin duruşu, dengeli hareketi ve doğru oranları, Klasik Dönem'in güzellik anlayışını yansıtmaktadır. Helenistik Dönem'de ise sanat değişmeye başlamıştır. Figürler daha hareketli, duruşlar daha dinamik, yüz ifadeleri ise daha belirgin hâle gelmiştir. Sanatçılar duygulara, gerilime ve güçlü etki oluşturmaya ilgi göstermişlerdir. Bu değişimin iyi bir örneği, Sikyonlu Lysippos'un, yani III. Aleksandros'un kişisel heykeltıraşının eserleridir. Benzer özellikler, Küçük Asya'daki Pergamon Büyük Sunağının **kabartmalarında** da görülmektedir.



▲ Polykleitos'un ünlü "Doryphoros" (Mızrak Taşıyan Genç) heykelinin Roma dönemi kopyası



▲ Pergamon Büyük Sunağı'ndan bir kabartma

Resim sanatı da sanat yaşamının önemli bir parçasıydı. Antik ressamların eserleri büyük ölçüde günümüze ulaşmamış olsa da antik yazarlar ünlü ustalardan söz etmiş ve eserlerini anlatmışlardır. Koslu Apelles, III. Aleksandros'un saray ressamıydı ve kendi döneminin en büyük ressamlarından biri olarak kabul edilirdi. Sanat, kamusal yaşam ve iktidarın temsil edilmesiyle yakından bağlantılıydı. **Mimarlık** da büyük önem taşıyordu. Tapınaklar, tiyatrolar, meydanlar, sütunlu galeriler ve saraylar Helenistik kentlerin görünümünü şekillendiriyordu. Bu kentlerde genellikle anıtsal yapılar ve geniş caddeler bulunuyordu. Mısır'daki İskenderiye ile Küçük Asya'daki Pergamon, önemli kültür merkezleri hâline gelmişti. Helenistik dünyanın en ünlü iki kütüphanesi de bu şehirlerde yer alıyordu.



▲ Ünlü Helenistik heykel "Samothrake Nike'si (Semadirek Zafer Tanrıçası)"

Yerel Kültürel Çevreler

Balkanlarda bu kültürel etkiler bütün bölgelere aynı şekilde yayılmamıştır. Yarımadanın iç kesimlerindeki yerel halk, yeni sanat ve şehircilik anlayışını benimsemiş, ancak bunları çoğu zaman kendi ihtiyaçlarına göre uyarlamıştır.

Trakya'da güçlü yönetim merkezleri gelişmiştir. Hükümdar Seuthes III'ün şehri olan Seuthopolis, düzenli şehir planlamasının ve yerel geleneklerle daha geniş Helenistik yaşam biçiminin birleşmesinin iyi bir örneğidir. Etkilerin kaynaşması, Trakya'nın mezar kültüründe de görülmektedir. Kazanlık Kraliyet Mezarı'ndaki freskler yüksek sanatsal kaliteye sahiptir ve dönemin sanat anlayışını yansıtır. Bununla birlikte, bu fresklerde yerel gelenekler de açıkça görülmektedir.



▲ Bulgaristan'daki Kazanlık Trakya Mezarı'ndan bir fresk

Benzer süreçler Batı Balkanlar ve Adriyatik kıyılarında da yaşanmıştır. Günümüzde Bosna-Hersek sınırları içinde bulunan Daorson'da güçlü surlar ve gelişmiş bir şehir yaşamına ait izler ortaya çıkarılmıştır. Bunlar, Helenistik dünya ile kurulan ilişkileri göstermektedir.

Günümüz Arnavutluk sınırları içindeki Apollonia'da kamu yapıları ve eğitim kurumları gelişmiş bir kültürel ortamın varlığını göstermektedir. Özellikle şehir meclisinin toplandığı bouleuterion dikkat çekmektedir.

Yarımadanın daha iç kesimlerinde de benzer ilişkiler görülmektedir. Ohri Bölgesi'ndeki Trebeništa'da bulunan altın maskeler, takılar ve silahlar içeren zengin mezarlar hem yerel özellikler taşımakta hem de güçlü dış etkileri yansıtmaktadır.

Özellikle soylular ve hükümdarlar bu yeni kültürel unsurları isteyerek benimsemiş ve onları yerel koşullara uyarlamıştır. Bunlardan bazıları, örneğin Makedonya Kralı Arhelaos, sanatın koruyucusu olmuştur. Arhelaos'un sarayında dönemin çok değer verilen ressamları, heykeltıraşları ve yazarları yaşamış ve çalışmıştır. Bunlar arasında en ünlüsü, Atinalı tragedya yazarı Euripides idi.

Bunları biliyor musun?

Ünlü Atinalı tragedya yazarı Euripides, MÖ 408 yılında Makedonya Kralı Arhelaos'un daveti üzerine Atina'dan ayrılmış ve MÖ 406 yılında Makedonya'da ölmüştür. Yaşamının son yıllarında, Arhelaos'un sarayında bulunmuştur. Kral, burada ünlü şairleri, sanatçıları ve düşünürleri bir araya getiriyordu. Euripides bu dönemde "Arhelaos" ve "Bakhalar (Bakkhalar)" adlı iki tragedya kaleme almıştır.
Arhelaos döneminde sarayda canlı bir kültürel ortam vardı. Konukları arasında Atinalı tragedya yazarı Agathon, Sisamlı şair Khoirilos, Miletoslu müzisyen Timotheos ve daha birçok sanat ve kültür insanı bulunuyordu.

Edebiyat, Dil ve Kültürel İlişkiler

Bu durum, **kültürel ilişkilerin** dil, edebiyat ve yazıtlar aracılığıyla da yayıldığını göstermektedir. Helenistik Dönem'de Balkan Yarımadası'nın büyük bir bölümünde ticarette, yönetimde ve kamusal yazıtlarda Yunanca kullanılıyordu. Bu dil, farklı topluluklardan insanların daha kolay iletişim kurmasını sağlıyordu. Bu durum özellikle tüccarlar, yöneticiler, askerler ve eğitimli kişiler için büyük önem taşıyordu. Bununla birlikte yerel diller bir anda ortadan kalkmamıştır. Konuşulmaya devam etmişler, ancak yazılı olarak kullanılmadıkları için günümüze onlar hakkında çok az yazılı belge ulaşmıştır. Antik Makedon dilinden yaklaşık 150 kelime, Trak dilinden yalnızca yirmi kadar kelime, İlir dilinden ise bundan da azı korunmuştur. Bu dillerde kesintisiz yazılmış tek bir cümle bile günümüze ulaşmamıştır. Kamu binalarındaki yazıtlar, bildiriler, yasalar ve hatta mezar taşlarındaki kitabeler Yunanca ya da Latince yazılmıştır.

Kültürün yayılmasında **kütüphaneler** de önemli bir rol oynamıştır. Buralarda antik edebiyat eserleri toplanıyor, korunuyor ve inceleniyordu. Zamanla kütüphaneler önemli bilim merkezleri hâline geldi. En ünlü kütüphaneler Balkanlarda bulunmasa da etkileri bu bölgeye de ulaşmıştır. Bilginler, öğretmenler ve edebiyat çevreleri farklı şehirler arasında dolaşıyor, böylece fikirler, bilgiler ve kültürel anlayışlar daha kolay yayılıyordu.

Klasik ve Helenistik Dönem'de Balkan kültürü tek bir etkiye ya da tek bir modele indirgenemez. Bu coğrafyada Klasik Yunan dünyası ile yerel kültürel gelenekler kaynaşmıştır. Bu etkileşim sonucunda şehir yaşamı, sanat, eğitim ve kamusal kültür alanlarında yeni biçimler ortaya çıkmıştır. Balkan Yarımadası, farklı kültürel etkilerin kaynaştığı, benimsendiği ve yerel koşullara uyarlandığı bir bölge olmuştur.



▲ Antik bir kütüphanenin içi, sanatsal tasvir

Öğrendiklerini kontrol et

1. Klasik ve Helenistik Dönem'de Balkan kültüründe neler değişmiştir?
2. Tiyatro ve gymnasionun kamusal yaşamdaki rolü neydi?
3. Klasik sanat ile Helenistik sanat arasındaki farklar nelerdir?
4. Balkanlarda Helenistik etkiler ile yerel gelenekler nasıl kaynaşmıştır?

9. Balkan Topraklarında Roma Etkisi

Balkanların Roma tarafından fethedilmesi, MÖ II. yüzyılda başlamış ve yalnızca yönetimin değişmesi anlamına gelmemiştir. Roma yönetimiyle birlikte şehir düzenlemesinin yeni biçimleri, farklı bir idari yapı, yeni hukuk kuralları ve kamusal yaşamda Latincenin daha yaygın kullanımı da yayılmıştır. Bu değişiklikler her bölgede aynı ölçüde hissedilmemiştir; ancak şehirlerde ve ana yollar boyunca özellikle belirgin olmuştur.

Roma yönetimi yalnızca ordu sayesinde değil, şehirlerin düzenlenmesi, altyapının inşa edilmesi ve yerel halkın yeni kurumlara dâhil edilmesi yoluyla da sürdürülmüştür.

▼ Scupi'de forum, caddeler ve şehir planı



Roma Şehir Planlaması ve Şehrin Merkezi Olarak Forum

Roma varlığının en belirgin sonuçlarından biri şehirlerin dönüşüme uğraması olmuştur. Roma **şehir planlaması**, mekânın düzenli bir şekilde planlanmasına dayanıyordu. Birçok şehirde caddeler düzenli bir ızgara sistemi hâlinde yerleştirilmişti. Ana caddelerden kuzey–güney doğrultusunda uzanana cardo, doğu–batı doğrultusunda uzanana ise decumanus adı verilirdi. Bu iki ana caddenin kesiştiği yerde şehrin ana meydanı olan forum bulunurdu.

Forum, Roma kentinin merkeziydi. İnsanların toplandığı açık bir alan olmasının yanı sıra, en önemli kamusal işlerin yürütüldüğü yerdi. Burada kararlar ilan edilir, davalar görülür, ticari anlaşmalar yapılır ve resmî ya da dinî törenler düzenlenirdi. Forumun çevresinde şehrin en

önemli kamu yapıları yer alıyordu. Bu nedenle forum, yönetim, ekonomi ve kamusal yaşam arasındaki ilişkiyi en iyi yansıtan mekândı.

Scupi, güçlü Roma özellikleri taşıyan bir kente iyi bir örnektir. Bir Roma kolonisi olarak, Roma şehircilik ilkelerine göre düzenlenmiş ve Roma yaşam tarzının yayılmasında önemli bir rol oynamıştır. Buna karşılık Stobi, Crna Reka'nın Vardar Nehri'ne döküldüğü noktadaki konumu ve büyük ulaşım yollarına bağlı olması sayesinde önemli bir şehir hâline gelmiştir. Geç Antik Çağ'da önemli bir idari ve dinî merkez olmuş, bu durum da sahip olduğu zengin kamu yapılarından anlaşılmaktadır.



▲ Stobi'deki Roma Hamamlarının Döşeme Yapısı

Yollar, Mil Taşları ve Su Temini

Roma yönetimi, altyapının inşa edilmesi yoluyla da güçlendirilmiştir. **Yollar**, Roma İmparatorluğu için hayati öneme sahipti. Ordunun hızlı hareket etmesini, eyaletlerin daha kolay yönetilmesini, haberlerin ulaştırılmasını ve malların taşınmasını sağlıyordu. Bu nedenle Roma yolları, devlet teşkilatının önemli bir parçasıydı.

Güney Balkanlar'daki en ünlü yol **Via Egnatia** idi. MÖ II. yüzyılda inşa edilen bu yol, Adriyatik Denizi'ni Selanik ve imparatorluğun doğu bölgelerine bağlıyordu. Bu yol sayesinde Balkan şehirleri, Akdeniz'in ticari ve siyasi ağına daha kolay katılabiliyordu. Lihnid ve Herakleia Lynkestis de bu yol ağına bağlıydı. Bu şehirlerin önemi yalnızca bulundukları yerel koşullardan değil, aynı zamanda daha geniş Roma sistemine dâhil olmalarından kaynaklanıyordu.

Yolların düzenlenmesi ve bakımının kanıtlarından biri de mil taşlarıdır. Bunlar yol kenarına dikilen taş sütunlardı. Üzerlerine gidilen mesafe, çoğu zaman da yolun yapıldığı veya onarıldığı dönemde hüküm süren imparatorun adı yazılırdı. Böylece yol, hem pratik bir ulaşım bağlantısı hem de devlet otoritesinin bir simgesi oluyordu.

Şehirlerin gelişmesi için su temini de büyük önem taşıyordu. Romalılar, suyu şehirlere ulaştırmak amacıyla kanallar, borular, su depoları ve **su kemerleri** inşa etmişlerdir. Bu sayede hamamlar, çeşmeler, atölyeler ve diğer kamu yapıları hizmet verebiliyordu. Su temininin iyi düzenlendiği yerlerde şehir yaşamı daha gelişmiş ve daha düzenliydi.

Araştır

Roma özellikleri taşıyan şehirler olarak Scupi ve Stobi'yi karşılaştır. İnternetten araştırma yap ve aşağıdaki bilgileri bir tablo hâlinde yaz: konumu, yol ağlarıyla bağlantısı, başlıca kamu yapıları, su temini sistemi ve şehir planlamasının Balkanlardaki Roma etkisi hakkında gösterdikleri

Son olarak, birkaç cümleyle şu soruyu cevapla: Roma etkisi en açık şekilde askerî garnizonlarda mı, yoksa şehirlerin yeniden düzenlenmesinde ve kamusal yaşamın şekillendirilmesinde mi görülüyordu?

Bunları biliyor musun?

Dıraç Amfitiyatrosu, Balkan Yarımadası'ndaki en büyük Roma amfitiyatrosudur. MS II. yüzyılın başlarında, Adriyatik kıyısındaki önemli bir şehir olan antik Dyrrachium'da (bugünkü Dıraç) inşa edilmiştir. Bu şehir, Balkanların iç kesimleri ile Via Egnatia yolu arasında önemli bir bağlantı noktasıydı. Amfitiyatro elips biçiminde olup yaklaşık 20 metre yüksekliğindeydi. Yaklaşık 132 × 113 metre ölçülerine sahipti ve 15.000–20.000 seyirci alabiliyordu. Amfitiyatroda gladyatör dövüşleri ve diğer halka açık gösteriler IV. yüzyıla kadar düzenlenmiştir. Daha sonra meydana gelen büyük bir deprem sonucu yapı ağır hasar görmüştür. Geç Antik Çağ ve Bizans dönemlerinde ise amfitiyatronun içinde freskler ve mozaiklerle süslenmiş şapeller inşa edilmiştir.



▲ Scupi'den Latince bir mezar yazıtı

Kamu Yapıları ve Mimari Etkiler

Roma mimarisinin etkisi hem günlük ihtiyaçları karşılayan hem de şehrin düzenini, gücünü ve zenginliğini yansıtan birçok **kamu yapısında** görülmektedir. Roma eyaletlerinde bu tür yapılar özellikle önemliydi; çünkü Roma yönetimi bu yapılar aracılığıyla görünür hâle geliyordu.

Bazilika, mahkemelerin görüldüğü ve ticari işlerin yürütüldüğü büyük kapalı bir yapıydı. Şehrin günlük işleyişinde önemli bir yere sahipti. **Hamamlar**, temizlik, sohbet, dinlenme ve sosyalleşme amacıyla kullanılan yerlerdi ve şehir yaşamının en canlı mekânlarından birini oluşturuyordu. **Tiyatrolar** oyunların sahnelendiği, **amfitiyatrolar** ise gladyatör dövüşleri ve vahşi hayvan mücadeleleri gibi büyük gösterilerin düzenlendiği yapılardı.

Balkan Yarımadası'nda Dıraç Amfitiyatrosu, Roma'nın halka açık eğlence anlayışının yayılmasına dair en etkileyici örneklerden biridir. Stobi'de tiyatro, hamamlar, bazilikalar ve zengin kamusal yaşamı gösteren birçok yapı ortaya çıkarılmıştır. Scupi'deki arkeolojik buluntular da kamu yapıları ve düzenli mahalleleri bulunan gelişmiş bir Roma kentini göstermektedir. Balkanlardaki Roma mimarisi, imparatorluğun daha geniş çaplı bütünleştirme politikasının bir parçasıydı.

Roma Hukuku ve Eyalet Yönetimi

Roma etkisi yalnızca yapılar ve yollar üzerinde değil, **hukuk** ve yönetim alanında da güçlü biçimde hissediliyordu. Fethedilen topraklar, merkezî yönetimin temsilcileri tarafından yönetilen eyaletlere (provincialara) ayrılmıştı. Ancak Roma yalnızca eyalet valilerine dayanarak yönetim kurmuyordu. Birçok şehirde düzenin sağlanması, mali işlerin yürütülmesi, kamu yapılarının bakımı ve yerel yargının işleyişiyle ilgilenen yerel meclisler ve **magistratlar (yerel yöneticiler)** bulunuyordu.

Bu sistem önemliydi; çünkü yerel seçkinlerin yönetime katılmasına imkân sağlıyordu. Bu kişiler gelir topluyor, kamu yapılarının yapımını finanse ediyor, kamusal faaliyetleri düzenliyor ve halk ile devlet arasında aracılık yapıyordu. Böylece Roma yönetimi daha sağlam bir hâle geliyor, şehirler de imparatorluk düzenine daha kolay uyum sağlıyordu.



▶ Bugünkü Arnavutluk'taki Butrint (antik Buthrotum) kentinde bulunan büyük Roma bazilikasının kalıntıları

Roma hukukunda şahısların hukuki durumları (statüleri) büyük önem taşıyordu. Bir kişinin mülkiyet hakkına, miras hakkına, sözleşme yapma hakkına ve yargı korumasına sahip olup olmaması bu statüye bağlıydı. Eyaletlerde yaşayan herkes aynı haklara sahip değildi. Roma vatandaşları, tam vatandaşlık hakkına sahip olmayan özgür kişiler ve köleler bulunuyordu. Büyük bir değişiklik MS 212 yılında, İmparator Caracalla'nın İmparatorluğun bütün özgür sakinlerine Roma vatandaşlığı vermesiyle gerçekleşti. Böylece Roma hukuk kuralları daha da geniş bir alana yayıldı ve günlük yaşamın daha önemli bir parçası hâline geldi.

Tarihî Belgeler Olarak Latince ve Kitabeler (Yazıtlar)

Latince, Roma devletinin, ordusunun ve resmî ile hukuki iletişimin büyük bölümünün diliydi. Balkanlarda diğer dilleri, özellikle de imparatorluğun doğu kesimlerinde güçlü konumunu koruyan Yunancayı tamamen ortadan kaldırmamıştır. Bununla birlikte Latince, özellikle Romalılardan önce güçlü bir devlet teşkilatının bulunmadığı, Balkan Yarımadası'nın iç kesimlerindeki kabileler arasında önemli bir yer edinmiştir.

Latincenin en belirgin izleri **yazıtlarda (kitabelerde)** görülmektedir. Bu **yazıtlar** mil taşlarında, mezar taşlarında, adak yazıtlarında, devlet görevlilerine ait anıtlarda, yapı kitabelerinde ve onur levhalarında bulunmaktadır. Bunlar sayesinde insanların kamusal yaşamda kendilerini nasıl tanıttıklarını; adlarını, kökenlerini, görevlerini, makamlarını ve vatandaşlık statülerini öğrenebiliyoruz. **Yazıtlar**, yerel toplulukların zamanla Roma kamusal yaşam biçimlerini benimsediklerini göstermektedir.

Özellikle emekli askerlerin (veteranların), devlet görevlilerinin ve şehrin hayırseverlerinin yazıtları büyük önem taşımaktadır. Bunlar, Roma etkisinin yalnızca askerî varlıktan ya da zorla kabul ettirilen yönetimden ibaret olmadığını; aynı zamanda dile, kamusal onurlandırma geleneğine ve insanların nasıl hatırlanmak istediklerine de yansıdığını göstermektedir.

Roma etkisinin Balkanlarda yayılması uzun süren bir süreç olmuştur. Bu süreç kurumları ve yaşam alışkanlıklarını değiştirmiştir. Şehirler yeni bir görünüm kazanmış, yollar iç bölgeleri Akdeniz dünyasına bağlamış, hukuk günlük yaşamı düzenlemiş, Latince ise yönetimde ve yazıtlarda kalıcı izler bırakmıştır.

Öğrendiklerini kontrol et

1. Forum nedir ve Roma kentindeki rolü neydi?
2. Yollar, mil taşları ve su temini Roma yönetimi için neden bu kadar önemliydi?
3. Roma hukuku ve hukuki statü, eyaletlerde yaşayan insanların yaşamını nasıl etkiliyordu?
4. Latince yazıtlar, Balkanlardaki insanlar ve kamusal yaşam hakkında bize hangi bilgileri vermektedir?



▲ İmparator Caracalla büstü

Tartışma soruları

Bu derste, Roma etkisinin yalnızca ordu aracılığıyla değil; forumlar, yollar, hukuk, yazıtlar ve şehir planlaması yoluyla da yayıldığını gördük. Ancak bu, Balkanlarda yaşayan herkesin bu etkiyi aynı şekilde hissettiği anlamına gelmez. Roma etkisi en belirgin biçimde şehirlerde ve ana yollar boyunca görülürken, iç kesimlerdeki uzak bölgelerde çok daha zayıf hissediliyordu.

- Forumlar, hamamlar, yollar ve Latince yazıtlar, bir şehrin tamamen "Romalı" hâline geldiğini mi gösterir, yoksa yalnızca Roma yönetiminin varlığını mı yansıtır? Açıklayınız.
- İnsanların yaşamını daha çok hangisi değiştirmiştir: Roma yapıları ve yolları mı, yoksa Roma hukuku ile Roma vatandaşlığının verilmesi mi? Gerekçelendiriniz.

TARİH KONU 2

ORTA ÇAĞ'DA BALKANLAR

1. Bizans yönetimi ve Balkanlardaki değişen hâkimiyet alanı
2. Orta Çağ Balkan devletleri (Bulgaristan, Sırbistan, Hırvatistan, Duklja) ve Orta Çağ Arbêria'sı
3. Haçlı Seferleri, istilalar, Osmanlı ilerleyişi ve Osmanlı yönetimine karşı direniş
4. Kırsal örgütlenme, köy toplulukları ve feodal ilişkiler
5. Orta Çağ Balkan saraylarında ve ruhban sınıfında toplumsal tabakalaşma
6. Dinî yaşam: Ortodoksluk, Katoliklik, Bogomillik ve İslamlaşmanın başlangıcı
7. Bizans sanat modelleri ve yerel uyarlamalar
8. Manastırlar, skriptoriumlar (yazı atölyeleri) ve okuryazarlık
9. Halk destanları geleneği, folklorun oluşumu ve Orta Çağ edebiyatı



Öğrenci aşağıdakileri yapabilecek düzeye gelecektir:

✓ Balkanlarda Bizans egemenliğinin değişen kapsamını ve siyaset, savaşlar ile diplomasinin rolünü açıklayabilecektir.

✓ Orta Çağ Balkan devletlerinin oluşumu ve gelişimindeki temel süreçleri ve komşu devletlerle olan ilişkilerini açıklayabilecektir.

✓ Haçlı Seferleri, istilalar ve Osmanlıların Balkanlara ilerleyişinin nedenlerini ve sonuçlarını analiz edebilecektir.

✓ Feodal ilişkileri ve kırsal örgütlenmeyi açıklayabilecek, toplumsal yapıyı ekonomi ve nüfusun yükümlülükleriyle ilişkilendirebilecektir.

✓ Dinî ve kilise yapılanmalarını (Ortodoksluk, Katoliklik, Bogomillik) karşılaştırabilecek ve İslamlaşmanın başlangıcını tarihsel bir süreç olarak açıklayabilecektir.

✓ Orta Çağ kültürünün özelliklerini (manastırlar, okuryazarlık, sanat, edebiyat ve sözlü gelenek) tanıyıp açıklayabilecek ve bunların tarihsel hafızanın oluşumundaki rolünü açıklayabilecektir.

1. Bizans Yönetimi ve Balkanlardaki Değişen Hâkimiyet Alanı

Hatırla

Roma İmparatoru I. Konstantin (306–337), 330 yılında o zamana kadar Bizantion (bugünkü İstanbul) adıyla bilinen küçük şehrin bulunduğu yerde yeni bir başkent kurmuştur. Başkent, onun onuruna **Konstantinopolis** olarak adlandırılmıştır. Roma İmparatorluğu'nun 395 yılında ikiye ayrılmasından sonra şehir, Doğu Roma İmparatorluğu'nun merkezi olmuş, Roma ise yıkılışına kadar (476 yılı) Batı Roma İmparatorluğu'nun merkezi olarak kalmıştır. Bu devlet daha sonra literatürde **Bizans** olarak adlandırılmıştır.

Doğu Roma İmparatorluğu'nda yaşayan insanlar kendilerini Romalılar anlamına gelen Rhomaios (Rumlar) olarak adlandırıyor, devletlerine ise Roma İmparatorluğu adını veriyorlardı. VII. yüzyıldan itibaren hükümdarlar "**Basileus**" unvanını kullanmaya başlamışlardır.

Bizans, VI. yüzyıl boyunca büyük bir yükseliş yaşamıştır. İmparator I. **Justinianus** (527–565), devleti eski Roma İmparatorluğu dönemindeki sınırlarına kavuşturma amacıyla birçok askerî sefer düzenlemiştir. Birkaç kez, devletleri **Balkanların** batı kesimleri ile İtalya'nın bir bölümüne yayılan Ostrogotları askerî olarak yenilgiye uğratmış ve devletlerini ortadan kaldırmıştır (555 yılı). Ayrıca Kuzey Afrika'da (534 yılında Vandallara karşı) askerî harekât düzenlemiş ve İber Yarımadası'nın güney kesimlerinde de (554 yılında Vizigotlardan) bazı toprakları ele geçirmiştir. Bu seferlerin sonucunda devlet önemli ölçüde genişlemiştir. Bizans, üç kıtaya yayılmıştır: Avrupa'nın bir bölümü, Kuzey Afrika ve Ön Asya.

Bizans, eski Roma İmparatorluğu'nun görkemini yeniden kazandırmıştır; ancak bu durum uzun sürmemiştir. Bu askerî seferler çok büyük harcamalar ve sürekli askerî varlık gerektiriyordu. Kısa süre sonra sonraki imparatorlar mali kaynak, asker ve idari imkân yetersizliğiyle karşı karşıya kalmış, bu nedenle genişleyen sınırları savunmak oldukça güç hâle gelmiştir.

Bizans'ın Balkanlardaki **sınırı**, imparatorluğu kuzeyde yaşayan dönemin "barbar kavimlerinden" ayıran Tuna Nehri boyunca uzanıyordu. Ancak Balkanlar, Justinianus'un öncelikli ilgi alanı değildi. Bizans ordusunun büyük bölümü batıdaki seferlerle meşgul olduğundan, Balkanlardaki Bizans topraklarında yeterli asker kalmamıştı. Bu nedenle Balkan sınırını geniş çapta inşa edilen tahkimatlar ve diplomasi ile savunmuştur. Balkanlar boyunca, özellikle ana ulaşım yolları üzerinde, devleti "barbar kavimlerin" saldırılarından korumak amacıyla çok sayıda kale inşa edilmiş veya onarılmıştır. Buna rağmen, bu önlemlerin Tuna'nın ötesindeki kavimlerin yaklaşan askerî akınlarını ve yerleşmelerini engellemek için yeterli olmadığı anlaşılmıştır. Bunların arasında en kalabalık olanlar, güçlü Bizans askerî savunmasının yokluğundan yararlanarak Balkan Yarımadası'na yerleşmeye başlayan çeşitli Slav kabileleri olmuştur.

Araştır

Tarihçi Prokopios (Kayserili Prokopios) ve onun "Savaşlar Üzerine", "Yapılar Üzerine" ve "Gizli Tarih" adlı eserleri hakkında kısa bir inceleme hazırla. Özellikle her bir eserde nelerin anlatıldığına, verilen bilgilerin hangi döneme ve hangi olaylara ilişkin olduğuna değin.

Justinianus ve ondan sonra Bizans'ta hüküm süren imparatorlar, dönüşümlü olarak **Slavlara** ve diğer halklara yönelik çok sayıda diplomatik faaliyet yürütmüşlerdir. Müzakereler, hediyeler, unvan verilmesi, yıllık para ödenmesi, daha sonra ise yerleşmeleri için toprak verilmesi, antlaşmalar yapılması ve evlilik bağları kurulması yoluyla bu halkları kendi taraflarına çekmeyi başarmışlardır. Bizans diplomasisi, komşu halkları birbirlerine karşı savaştırmada da çoğu zaman başarılı olmuştur. Böylece Bizans'ın onlarla doğrudan savaşmasına gerek kalmamış, onlar kendi aralarında çatışarak önemli ölçüde zayıflamışlardır. Bizans dolaylı olarak da yarar sağlamıştır; çünkü sınırlarında birbiriyle anlaşmazlık içinde olan ve askerî bakımdan zayıflamış komşular bulunuyor, bunlar da çoğu zaman sonraki faaliyetleri için Bizans'tan yardım ve destek talep ediyorlardı.

Yüzyıllar boyunca Bizans diplomasisi, Bizans'ın rakiplerini ve düşmanlarını etkisiz hâle getirmede, aynı zamanda onları müttefiklere ve Bizans kültürünün benimseyicilerine dönüştürmede son derece başarılı bir araç olmuştur.

Devletin Dönüşümü ve Balkanlar Üzerindeki Etkisi

VII. yüzyılın ilk yarısında Bizans, varlığını sürdürme konusunda büyük bir meydan okumayla karşı karşıya kalmıştır. Doğuda, Persler ve Araplarla uzun yıllar süren yıpratıcı savaşlar yürütmüş; Balkanlarda ise Slav kabilelerinin kitlesel yerleşimi nedeniyle geniş topraklar kaybetmiştir. Avar tehlikesi, başkent Konstantinopolis'e kadar ulaşmıştır (626 yılı).

Yetenekli hükümdar I. Herakleios, dış düşmanlara karşı başarılı savaşlar yürütmenin yanı sıra birçok iç reform gerçekleştirerek devleti korumayı başarmıştır. Latincenin yerine Yunancayı resmî dil olarak kabul etmiştir. Roma imparatorluk unvanı olan Augustus'u bırakmış ve basileus (Yunanca: hükümdar) unvanını kullanmaya başlamıştır.

Devletin iç teşkilatı **yeniden düzenlenmiş** ve **tema sistemi** adı verilen yeni askerî-idari yönetim sisteminin temelleri atılmıştır. Bizans'ın yeniden hâkimiyet kurmayı başardığı topraklarda **tema** adı verilen büyük askerî-idari yönetim birimleri oluşturulmuştur. Bunlar sınır bölgelerinde kurulmuş ve bu bölgelerde Bizans yönetimini güçlendirmeye hizmet etmiştir. İlk tema, VII. yüzyılın ortalarında Küçük Asya'da, Konstantinopolis'in gerisinde bulunan Opsikion Teması olarak kurulmuştur. Daha sonra Balkanlarda da temalar ve tema teşkilatı oluşturulmuştur.

Balkan Yarımadası'nda kurulan ilk temalar Trakya Teması ve Hellas Teması olmuştur (VII. yüzyılın sonlarında). Sonraki iki yüzyıl boyunca merkezleri büyük Bizans şehirlerinde bulunan yeni temaların kurulması, Bizans yönetiminin Balkanların diğer bölgelerinde de yeniden güçlü bir şekilde tesis edilmesini sağlamıştır. Bu dönemde Makedonya Teması (Doğu Trakya'da, merkezi Edirne), Selanik Teması, Dıraç Teması, Dalmaçya Teması (merkezi Split) ve daha sonra başka küçük temalar da kurulmuştur. Temaların kurulmasıyla

Daha az bilinen terimler

Bizans diplomasisi, Bizans tarihini araştıran modern tarihçiler (XIX–XX. yüzyıllar) tarafından, Bizans'ın kendine özgü diplomasi anlayışını tanımlamak amacıyla oluşturulmuş bir terimdir. Bizans diplomasisi, Bizans yönetiminin dış politikasını yürütürken ve uluslararası ilişkilerini kurarken uyguladığı çeşitli tedbir ve faaliyetlerden oluşan kendine özgü bir sistemdir. Amaç, Bizans'ın çıkarlarını korumak ve komşu halklar ile devletlerle olumlu ilişkiler kurmaktı. Bunun yanında, çoğu zaman kendi siyasi, dinî ve kültürel etkisini bu halklar ve devletler üzerinde hâkim kılmaya çalışmıştır.



▲ Balkan'daki Bizans Themaları

birlikte devlet istikrar kazanmış ve güçlenmiştir. Tema sistemi, aynı zamanda o zamana kadar Slavların hâkimiyeti altında bulunan Balkan Yarımadası'nın iç kesimlerindeki bazı bölgelerde Bizans egemenliğinin yeniden yayılmasına hizmet etmiştir.

Strategos adı verilen tema yöneticileri, imparator tarafından atanıyordu. Bunlar bölgede askerî yetkiye sahip olmakla birlikte, temadaki yerel sivil yönetimin de başında bulunuyorlardı. Görevlerini yerine getirmeleri karşılığında strategoslar devletten yüksek gelir elde ediyorlardı. Onlara, yerel Bizans yönetiminin bir parçası olan devlet görevlileri yardımcı oluyordu. Bu görevliler de hizmetleri karşılığında devletten gelir alıyorlardı. Strategos ve yerel yönetim temsilcileri, yerel Bizans seçkinlerini oluşturuyordu.

Temalardaki ordu, stratiot adı verilen özgür köylü askerlerden oluşuyordu. Barış zamanında stratiot köylüler, devlet tarafından kendilerine verilen topraklarda (stratiot arazileri) tarımla uğraşıyorlardı. Savaş zamanında ise temanın strategosunun komutası altında askerlik yapmak üzere göreve çağrılıyorlardı. Bu askerî hizmetleri karşılığında kendilerine bazı vergi kolaylıkları sağlanıyordu.

Bizans'taki **vergi sistemi** oldukça gelişmiş ve merkezî bir yapıya sahipti. Bütün tarım arazileri kayıt altına alınmış ve özel vergi defterlerine yazılmıştı. Böylece başkentteki merkezî yönetim, imparatorluğun bütün tebaasının sahip olduğu arazilerin büyüklüğü ve niteliği hakkında bilgi sahibi olabiliyordu. Vergi miktarı da buna göre belirleniyordu.

Vergiler bölgelere göre uygulanıyor ve kolektif sorumluluk esasına dayanıyordu. Buna göre, bir vergi mükellefi vergisini ödeyemediğinde, onun vergisi dayanışma esasına göre komşuları arasında paylaştırılıyordu. Devlet vergilerini toplamakla görevli özel vergi memurları bulunuyordu. Çeşitli vergi türleri vardı; bunların en önemlileri toprak vergisi ile ocak vergisi (her hanenin ödediği vergi) idi. İlk dönemlerde aynî vergi ve devlet yararına ücretsiz çalışma yükümlülüğü (yol, köprü ve gemi yapımı ile şehir ve kale surlarının bakımı gibi işler) ön plandaydı. Halk ayrıca gümrük vergileri, köprü geçiş ücretleri, iskele ve gemi ücretleri, mahkeme harçları ve ticaret vergileri gibi çeşitli yükümlülüklerle de karşı karşıyaydı.

Bunların yanında, merkezî yönetimin ihtiyaç duyduğunda koyduğu ve miktarı kesin olarak belirlenmemiş birçok olağanüstü vergi de bulunuyordu. XI. yüzyıldan itibaren para ile ödenen vergiler giderek yaygınlaşmış ve zamanla aynî vergi ile emek yükümlülüğünün yerini almaya başlamıştır. Devlet, bütün bu vergileri düzenli bir şekilde toplayarak iç yapısını güçlendirmeyi ve yeni askerî seferler ile toprak genişlemelerine hazırlanmayı başarmıştır.

Bizans, **Makedon Hanedanı** döneminde (IX–XI. yüzyıllar) yeniden yükselişe geçmiştir. Bu dönemde Asya'daki topraklarını genişletmiş, ayrıca Balkan Yarımadası'nın büyük bölümünde yeniden hâkimiyet kurmayı başarmıştır. Bu, VI–VII. yüzyıllarda Slavların Balkanlara yerleşmesinden sonra, Bizans'ın ilk kez Balkanlarda yeniden başlıca güç hâline gelmesi anlamına geliyordu. Bunun sonucunda Bizans'ın komşuları arasındaki itibarı önemli ölçüde artmıştır. Aynı zamanda

Araştır

Bizans İmparatoru VII. Konstantinos Porfirogennetos'un (X. yüzyıl), "Halklar Üzerine" adlı eserindeki kaynak bilgileri hakkında kısa bir inceleme hazırla. Yazar İmparator olarak da tanınan VII. Konstantinos'un bu eserinde ele alınan halklar ve ülkeler, eserin kime yönelik yazıldığı, hangi siyasi ve diplomatik amaçlarla kaleme alındığı üzerinde özellikle dur. Ayrıca, eserin Bizans'ın komşu halklarla ilişkileri açısından tarihî bir kaynak olarak önemini belirt.

başkent Konstantinopolis'te hüküm süren imparatorların saygınlığı da büyük ölçüde yükselmiştir.

Bizans basileusları, ordunun, yönetimin ve yargının başında bulunuyor, ayrıca kilisenin ve Hristiyanlığın başlıca koruyucuları olarak kabul ediliyorlardı. Böylece devlet içinde neredeyse sınırsız bir güce sahip olmaya başlamışlardır. Onlar yalnızca Bizans'ta değil, komşu devletler ve onların hükümdarları tarafından da en üstün hükümdarlık otoritesi olarak görülüyorlardı.

XI. yüzyılda Bizans'taki vergi sistemi zayıflamaya başlamıştır. Toplanan vergilerin azalması, Bizans parasının değer kaybetmesine neden olmuştur. Paranın değerindeki bu düşüş, hem şehirlerde hem de köylerde geniş çaplı fiyat artışlarına ve vergilerin yükselmesine yol açmıştır. Bu durum tarımsal üretimi, zanaatkârlığı ve ticareti olumsuz etkilemiş, devletin ekonomik gücünün zayıflamasıyla sonuçlanmıştır. Aynı zamanda devletin askerî gücünde de belirgin bir azalmaya neden olmuştur.

Askerî gücün zayıflaması sonucunda Bizans, savaş meydanlarında sık sık yenilgiler almaya başlamıştır (1071 yılında Küçük Asya'daki Malazgirt Savaşı ve İtalya'daki Bari'nin kaybı). Devlet, önemli toprak tavizleri vermek zorunda kalmış ve bu durum sınırların Bizans aleyhine büyük ölçüde değişmesine yol açmıştır. Merkezî yönetim, yürüttüğü diplomasi sırasında giderek daha sık elverişsiz barış antlaşmaları imzalamak zorunda kalmıştır.

XI. yüzyılın ikinci yarısında, devlet büyük dış tehditlerle karşı karşıya kaldığında toplumda yeni bir dönüşüm yaşanmıştır. **Komnenos Hanedanı** dönemindeki Bizans imparatorları (XI. yüzyılın sonu – XII. yüzyılın sonu), soylulara artık eskisi gibi bağış yoluyla değil, askerlik hizmeti karşılığında şartlı kullanım hakkı ile toprak vermeye başlamışlardır. Pronoia adı verilen bu uygulama, pronoiarları, toprakları kendilerine bağlı köylüler (parikler) tarafından işlenen önemli feodal beyler hâline getirmiştir. Böylece onlar yeni yerel seçkin sınıfı oluşturmuşlardır.

Pronoia sisteminin yaygınlaşmasıyla birlikte pronoiarların sayısı da artmıştır. Büyük toprak sahibi pronoiarlar ortaya çıkmış, bunların egemenliği altında daha küçük pronoiarlar yer almıştır. Bu küçük feodal beyler, büyük feodal beyin vasalları olarak ona askerlik hizmeti yapmakla yükümlüydüler. Böylece Batı Avrupa'dakine benzer bir feodal **hiyerarşi** ve **vasallık** sistemi kurulmuştur. Bu durum başlangıçta devletin istikrar kazanmasını ve Bizans'ın yeniden güçlenmesini sağlamıştır. Ancak aynı zamanda merkezî yönetim ile eyaletlerdeki yerel feodal seçkinler arasındaki bağlar önemli ölçüde zayıflamıştır.

Bizans'ın Balkanlarda İkinci Derecede Bir Güç Hâline Gelmesi

Dördüncü Haçlı Seferi sırasında **1204 yılında** Konstantinopolis'in ele geçirilmesinden sonra Bizans Devleti ortadan kalkmıştır. Devlet ancak **1261 yılında**, VIII. Mihail Palaiologos'un Konstantinopolis'i yeniden fethetmesiyle yeniden kurulmuştur. Böylece, Bizans'ın varlığının sonuna kadar hüküm sürecek olan **Palaiologos Hanedanı** kurulmuştur.

Araştır

Bizanslı çağdaş tarihçi Georgios Pakhymeres'in kaynak metinlerinde yer alan 1299 yılında Bizans İmparatoru II. Andronikos ile Sırp Kralı Milutin arasında, Milutin'in Prenses Simonida ile evlenmesiyle pekiştirilen barış görüşmeleri ve antlaşması hakkında kısa bir inceleme hazırla. Özellikle Bizans'ın "evlilik diplomasisi" üzerinde dur.

(Başvuru kaynağı: J. Belçovski, Makedonya'nın XIII. yüzyılın ikinci yarısı ve XIV. yüzyılın ilk yarısında Balkan uluslararası ilişkileri içindeki yeri, Makedonya'nın Orta Çağ ve Yeni Çağ Tarihine Ait Belgeler, Cilt II, Üsküp, 1977, özellikle s. 65–72.)



▲ I Basileios, Makedon Hanedanı'nın kurucusu adına basılan sikke

Ancak Palaiologoslar dönemindeki Bizans, eski güçlü imparatorluğun sahip olduğu ihtişamı, gücü ve itibarı hiçbir zaman yeniden kazanamamıştır. Doğrudan yönetimi yalnızca Küçük Asya'nın kuzeybatısındaki bazı bölgeler, Trakya'nın bazı kesimleri, Makedonya'nın bazı bölgeleri, Mora Yarımadası'ndaki kaleler ve Ege Denizi'ndeki adalar üzerinde devam etmiştir.

Bizans'ın sadık müttefiki, askerî ve ticari donanmalarıyla Cenevizliler olmuştur. Askerî savunma gücünü artırmak amacıyla Bizans yönetimi Batı'dan ücretli askerler kiralamıştır. Ancak bu paralı askerler yalnızca maddi çıkar sağladıkları sürece sadık kalıyor, aksi durumda ise devlet topraklarında bizzat yağmacılık yapıyorlardı.

İç politikada ise imparatorların büyük feodal beylere verdikleri ayrıcalıkların artması dikkat çekmektedir. Bu feodal beylerin bazıları o kadar zenginleşmiştir ki, kendi komutaları altında binin üzerinde asker besleyebilecek duruma gelmişlerdir. Bu durum onların büyük ölçüde bağımsızlaşmasına ve merkezî yönetime karşı isyan etmelerine yol açmıştır. XIV. yüzyılda Bizans'ta çıkan birçok isyan, büyük iç çatışmalara dönüşmüş ve devletin savunma gücünü önemli ölçüde zayıflatmıştır.

Tarihî haritaları incele ve Bizans'ın en geniş ve en dar topraklara sahip olduğu dönemlerdeki sınır değişikliklerini karşılaştır.



▲ Bizans, I. Justinianus Döneminde



▲ Bizans, XI. Konstantinos Döneminde

Yeniden kuruluşundan itibaren Bizans, çevresini saran güçlü düşmanlarla mücadele etmek zorunda kalmıştır. Bu düşmanlar zamanla Bizans topraklarının çeşitli bölümlerini ele geçirmiş, böylece Bizans sınırları sürekli daralmıştır. **Bizans'ın** ustaca yürüttüğü **diplomasi** bile düşman saldırılarını önlemeyi başaramamıştır. XIII. yüzyılın sonlarına doğru Sırplar kuzeyden ilerlemeye başlamış ve XIV. yüzyılın ilk yarısında, o zamana kadar Bizans egemenliğinde bulunan Makedonya'nın neredeyse tamamını ele geçirmişlerdir.

XIV. yüzyılda kuzeyden Bulgarlar da Bizans için tehdit oluşturmuştur. Batıda ise en güçlü rakiplerinden biri Napoli Krallığı idi. XIV. yüzyılın ortalarından XV. yüzyılın ilk yarısına kadar ise doğudan Osmanlılar durdurulamaz bir şekilde ilerleyerek Bizans topraklarını adım adım ele geçirmişlerdir. Bir dönem Bizans'ın kendisi de (1373 yılından sonra) Osmanlılara bağlı bir vasal devlet olmak zorunda kalmıştır. Osmanlılar artık doğrudan Konstantinopolis'i de tehdit ediyorlardı.

XV. yüzyılın ortalarına gelindiğinde Bizans'ın sınırları yalnızca Konstantinopolis ve batısındaki yakın çevresini kapsıyordu. Palaiologoslar ayrıca Mora Yarımadası'nın bazı bölgelerini de kontrol ediyorlardı. Başkent her taraftan Osmanlı topraklarıyla çevrilmişti.

1453 yılında Osmanlıların haftalar süren kuşatması sırasında Konstantinopolis'in düşmesi kaçınılmaz olmuştur. Böylece Bizans Devleti tarih sahnesinden çekilmiş, ancak onun zengin kültürel ve uygarlık mirası imparatorluğun ömrünü aşarak yaşamaya devam etmiştir.

Öğrendiklerini kontrol et

1. Tema sisteminin uygulanmasının Bizans'ın güçlenmesini nasıl sağladığını açıkla.
2. Bizans diplomasisi nasıl işliyordu?
3. Bizans'taki vergi sistemi güçlü bir devlet oluşturmak amacıyla mı kurulmuştu, yoksa halkı yoksullaştırmak için mi?
4. Bizans ne zaman ve neden Balkanlarda ikinci derecede bir güç hâline geldi?

2. Orta Çağ Balkan Devletleri (Bulgaristan, Sırbistan, Hırvatistan, Duklya). Orta Çağ Arberiyası

Slavların ilk anayurdu, Doğu Avrupa Ovası üzerinde, kuzeyde Baltık Denizi kıyılarından güneybatıda Karpat Dağları'na kadar uzanan geniş bir bölgede bulunuyordu. Ancak Kavimler Göçü sırasında birçok Slav kabilesi kitlesel göç etmeye başlamıştır (V–VII. yüzyıllar). Bunların bir bölümü güneybatıya yönelmiştir. Bu kabileler Pannonya Ovası'nın düzlük bölgelerine ve Aşağı Tuna'ya kadar ilerleyerek bu bölgelere yerleşmiş ve Güney Slav kabileleri grubunu oluşturmuştur. Büyük Tuna Nehri, onların Bizans ile doğal sınırını meydana getiriyordu. VI. yüzyılın ortalarında Avarlar tarafından güneye doğru itilen bu Slav kabilelerinin bir bölümü Tuna Nehri'ni geçmeye başlamış ve zamanla Balkanların iç kesimlerine, Adriyatik Denizi'ne ve yarımadanın en güney bölgelerine kadar yerleşmiştir. Tarihî harita: Sırplar, Hırvatlar, Duklyalılar, Yedi Slav Kabilesi, Severler, Timoçanlar.



▲ Tarihî Harita: Sırplar, Hırvatlar, Duklyanlar, Yedi Slav Kabilesi, Severyanlar, Timoçanla

BULGARİSTAN

Bulgarlar, Türk-Moğol halkları grubuna mensuptur. Avrupa'ya gelmeden önce Volga Nehri'nin orta kesimi ile onun kolu olan Kama Nehri çevresinde yaşamaktaydılar. VII. yüzyılın ikinci yarısında, Han **Asparuh** önderliğindeki Bulgarların bir bölümü güneybatıya yönelmiş, Aşağı Tuna Nehri'ni geçerek Bizans topraklarına girmiştir. **681 yılında** Bizans, Aşağı Tuna ile Balkan Dağları (Stara Planina) arasındaki bölgede Bulgar Devleti'nin varlığını kabul etmiştir. Devletin merkezi Pliska idi. Bulgarlar bu topraklarda yaşayan yerli halkı ve daha önce bölgeye yerleşmiş Slav kabilelerini egemenlikleri altına almışlardır.

IX. yüzyıl boyunca Bulgaristan büyük ölçüde genişlemiş ve önemli değişimler yaşamıştır. **Krum** Han, Krum Hanedanı'nın kurucusu olarak devleti Tuna'nın kuzeyine doğru (Transilvanya ve Pannonia'ya) genişletmiş ve böylece Bulgaristan Franklarla komşu olmuştur. Bizans'a karşı da başarılı savaşlar yürütmüş ve Bizans ordusunu yenilgiye uğratmıştır. Bu savaşlardan birinde Bizans basileusu savaş meydanında hayatını kaybetmiştir. Krum, merkezî yönetimin otoritesini güçlendirmek amacıyla katı kanunlar yürürlüğe koymuştur. Devlette önemli değişiklikler Han Boris döneminde de yaşanmıştır. IX. yüzyılın ortalarında **Boris**, Trakya'nın, bugünkü Sırbistan, Makedonya ve Arnavutluk'un bazı bölgelerini ele geçirmiştir. Bu bölgelerde yaşayan Slav kabilelerini egemenliği altına almış, ancak onların iç yönetimlerini korumalarına izin vermiştir. Bizans'a yenilmesinin ardından (864 yılı), Han Boris bir barış antlaşması imzalamış ve bununla birlikte devletinde Hristiyanlığı kabul etmeyi taahhüt etmiştir. Boris, kendi adına **Mihail** adını da eklemiş (Bizans basileusunun adını alarak) ve han **unvanını** knez (prens) unvanıyla değiştirmiştir. Hristiyanlaşmaya karşı çıkan isyancı boyarlarla (feodal beylerle) sert bir şekilde mücadele etmiş ve onları ortadan kaldırmıştır. Bulgar boyarlarının yerine, egemenliği altına aldığı Slav kabilelerinin knezlerini devlet yönetimine dâhil etmiştir.



▲ Boris ve Simeon Döneminde Bulgaristan

Bu kişiler, geniş Bulgar Devleti'nin çeşitli bölgelerine yönetici olarak atanmışlardır. En küçük oğlu **Simeon**, yeni Bulgar hükümdarı olmuştur. Devletin merkezini yeni **başkent Preslav'a** taşımıştır. Devletin en güneybatı bölgelerinde yaşayan Slavlar arasında Slavca dinî ayinlerin yürütülmesi için Kiril ve Metodiy'in öğrencileri Kliment ile Naum'a geniş destek sağlamıştır. Knez Simeon, Bizans ile savaşmış ve 904 yılında Selanik'in hemen yakınına kadar uzanan toprakları ele geçirmiştir. Yaklaşık on yıl sonra ise Konstantinopolis surlarına kadar ilerlemiştir. Şehri ele geçirerek burada kendisini imparator ilan etme girişimi başarısız olmuş, ancak 913 yılında Bizans, ona Bulgar Çarı unvanını tanımıştır. Bu Birinci Bulgar Çarlığı, 971 yılına kadar varlığını sürdürmüş, ardından Bizans egemenliği altına girmiştir.

1185 yılında Bulgarlar Bizans yönetimine karşı ayaklanarak Tuna ile Balkan Dağları (Stara Planina) arasındaki bölgede **İkinci Bulgar Çarlığı'nı** kurmuşlardır. Başkent Tırnovo olmuştur. Çarlar Kaloyan ve II. İvan Asen, komşularına karşı başarılı savaşlar yürütmüş ve Bulgaristan'ı Balkanların en güçlü devleti hâline getirmişlerdir. Devlet, 1230 yılında ulaştığı en geniş sınırlarında Trakya'nın en önemli şehirlerini, ayrıca Makedonya'nın, Arnavutluk'un, Epir'in, Teselya'nın ve bugünkü Doğu Sırbistan'ın büyük bölümünü kapsıyordu. Daha sonraki dönemde Bulgaristan, önce Moğolların, XIV. yüzyılda ise Sırpların dış baskılarıyla karşı karşıya kalmıştır. XIV. yüzyılın ortalarında Çar İvan Aleksandar, devleti oğulları arasında paylaştırmış ve böylece Vidin Çarlığı ile Tırnovo Çarlığı kurulmuştur. Yüzyılın sonlarında ise her iki devlet de Osmanlı egemenliği altına girmiştir.

SIRBİSTAN

Sırplar, Güney **Slavları** grubuna mensuptur. VII. yüzyılın ilk yarısında, Bizans'ın izniyle İbar, Lim ve Batı Morava nehirleri arasındaki bölgelere yerleşmişlerdir. Burada, merkezi **Ras** Kalesi olan bir knezlik kurmuşlardır. Devlet, adını bu kaleden alarak Raşka olarak anılmıştır. Knezlik, jupan adı verilen bir kabile lideri tarafından yönetiliyordu. Vlastimir Jupan (IX. yüzyılın ortaları), çevredeki kabileleri birleştirerek knezliği güçlendirmiştir. Daha sonra batıya yönelmiş ve bugünkü Bosna-Hersek'in büyük bölümünü fethederek bölgenin en güçlü ve en önemli jupanı hâline gelmiştir.

X. yüzyılda Bulgar Çarı Simeon, Raşka Knezliği üzerine bir sefer düzenlemiş ve 924 yılında burayı Bulgaristan'a katmıştır. Yaklaşık on yıl sonra Jupan Časlav, Bizans'ın desteğiyle knezliği yeniden kurmuş ve Bizans'ın üstün hâkimiyetini tanımıştır. Ardından komşu jupanlara karşı askerî seferler düzenleyerek knezliğin sınırlarını Adriyatik Denizi'ne kadar genişletmiştir.



▲ II. İvan Asen'e ait sikke

Nemanyiç **Hanedanı**'nın kurucusu olan Büyük Jupan **Stefan Nemanya**, 1183 yılında Bizans egemenliğini reddederek bağımsız bir devlet kurmuştur. Kısa süre sonra **Zeta** ve kıyı şehirlerini fethetmiştir. Macarlarla ittifak kurarak Niş ve Sofya'ya kadar askerî seferler düzenlemiştir. Onun oğlu Büyük Jupan Stefan, devleti daha da güçlendirmiş ve **1217 yılında** kendisini kral ilan etmiştir (bu nedenle İlk Taç Giyen Stefan olarak anılmıştır). Böylece Sırbistan bir **krallık** hâline gelmiştir. **İlk Taç Giyen Stefan**, krallık tacını Papa'dan almıştır.

XIII. yüzyılın ortalarında madenciliğin başlamasıyla Sırbistan ekonomik açıdan önemli ölçüde güçlenmiştir. Bu gelişmeden yararlanan Kral Milutin, ordusunu güçlendirmiş ve devletin sınırlarını genişletmek amacıyla birçok başarılı askerî sefer düzenlemiştir. Kuzeyde Tuna Nehri'ne kadar ilerlemiş, XIII. yüzyılın sonlarında ise Bizans'tan Makedonya'nın kuzey kesimlerini, Prilep ve Strumitsa'ya kadar fethetmiştir. Bizans ile imzalanan barış antlaşması sayesinde, yeni fethedilen bu toprakların meşru hükümdarı olarak tanınmıştır. Ülkenin birçok yerinde kiliseler ve manastırlar inşa ettirmiş veya onartmıştır.

Sırbistan en büyük toprak genişlemesini Kral **Stefan Duşan** döneminde yaşamıştır. Duşan, Bosna ve Adriyatik kıyılarında çok sayıda askerî sefer düzenlemiş, kuzeyden gelen Macar saldırılarını da başarıyla püskürtmüştür. Bulgaristan ile iyi ilişkiler kurmuş, onu dost ve müttefik olarak görmüştür. Onun amacı Sırp-Yunan İmparatorluğu kurmaktı. Bu nedenle Bizans'taki iç karışıklıklardan yararlanarak Selanik hariç Makedonya'nın neredeyse tamamını, ayrıca Arnavutluk, Epir ve Teselya'yı ele geçirmiştir.

1346 yılında, başkentlerinden biri olan Üsküp'te imparator olarak **taç giymiştir**. Böylece Sırbistan bir **imparatorluk** hâline gelmiştir. Aynı şehirde 1349 yılında ünlü Dušan Kanunnamesi'ni yayımlamıştır. Bu kanunname ile kilisenin statüsü ve ayrıcalıkları, feodal beylerin ve **feodal hiyerarşinin** hakları, özgür köylülerin yükümlülükleri ve bağımlı köylülerin durumu düzenlenmiştir. Nemanyiç Hanedanı'nın son hükümdarı olan İmparator V. Uroš, devletin bütünlüğünü koruyabilecek yeterliliğe sahip değildi. Onun hükümdarlığı sırasında devlet dağılmaya başlamıştır. 1371 yılından sonra Sırbistan, Sırp soyluları arasında üstünlük ve meşruiyet mücadelesinin yaşandığı bir hanedan krizi ve iç çatışma dönemine girmiştir.

1389 yılında Osmanlılara karşı alınan yenilginin ardından Sırp soyluları Osmanlıların vasalı hâline gelmiştir. XV. yüzyılın ilk yarısında Sırp devleti, başında bir despotun bulunduğu despotluk statüsüne sahipti. Yeni inşa edilen Smederevo şehri, devlet Osmanlılar tarafından tamamen fethedilmeden önceki **(1459) son başkent** olmuştur.

Kaynaklar Anlatıyor!

- Bulgar Çarı İvan Aleksandar, 1347 yılına ait altın mühürlü bir fermanında şu şekilde imza atmıştır: "Mesih Tanrı'nın inayetiyle bütün Bulgarların ve Yunanların dindar çarı ve mutlak hükümdarı."

HIRVATİSTAN

Hırvatlar, Güney Slavları grubuna mensup, Slav kökenli bir halktır. VII. yüzyılın ilk yarısında Bizans'ın izniyle önce Dalmaçya ve komşu bölgelere, ayrıca bugünkü Bosna-Hersek'in bazı kesimlerine yerleşmişlerdir. Burada, Bizans'a bağlı Dalmaçya Knezliği adını taşıyan bir knezlik kurmuşlardır. VIII. yüzyıl boyunca Hırvatların bir bölümü zamanla iç kesimlere, Sava Nehri çevresine ve Aşağı Pannonia'ya yerleşmiştir. Burada merkezi Sisak olan ikinci bir knezlik kurmuşlar, bu devlet daha sonra Posavina Knezliği olarak adlandırılmıştır. VIII. yüzyılın sonlarına doğru Frank egemenliği altına girmişlerdir. Ancak önce Bizans'a, daha sonra Franklara bağlı olmalarına rağmen, bu knezlikler iç özerkliklerini korumayı ve kendi siyasi yapılarını oluşturmayı başarmışlardır. Bu gelişmeler daha sonra kendi hükümdar hanedanına sahip birleşik bir devletin kurulmasına zemin hazırlamıştır.



▲ Ras Kalesi



▲ Çar Duşan döneminde Sırbistan

Kaynaklar Anlatıyor!

- Duşan Kanunnamesi'nin bir maddesinde şöyle yazmaktadır: "Bütün hâkimler, benden korkarak değil, Kanunname'de yazıldığı gibi doğru bir şekilde ve kanuna göre hüküm versinler."
- Çar Duşan, birçok altın mühürlü imparatorluk fermanında şu unvanı kullanmıştır: "Mesih Tanrı'nın inayetiyle Sırpların ve Yunanların dindar imparatoru Stefan."
- Aynı unvan, oğlu V. Uroş tarafından da kullanılmıştır.



▲ Kral Tomislav'ın heykeli (Zagreb)

IX. yüzyılda bu iki knezlik birbirleriyle çatışmaya girmiştir. Knez Ljudevit önderliğindeki Posavina Knezliği, Frank egemenliğini reddederek bağımsız bir gelişim sürecine başlamıştır. Knez Borna yönetimindeki Dalmaçya Knezliği ise Franklara bağlı kalmış ve Franklar tarafından Ljudevit Posavski'ye karşı birlikte savaşmaya zorlanmıştır. Ljudevit'in Franklar tarafından yenilgiye uğratılmasının ardından onun knezliği Frank Devleti'ne katılmış, Hırvat devlet geleneği ise zamanla krallığa dönüşecek olan Dalmaçya Knezliği etrafında şekillenmiştir.

X. yüzyılın ortalarında Knin merkezli olarak hüküm süren Knez **Trpimir**, Trpimirović Hanedanı'nın kurucusu olmuştur. Bu hanedan, Domagojević Hanedanı'nın kısa süreli aralıkları dışında, sonraki yüzyıllarda Hırvatistan'ı yönetmiştir. Onun fermanında (Trpimir Bağış Belgesi, 852 yılı), ilk kez "Hırvatların knezi" (dux Chroatorum) unvanı kullanılmış ve böylece Hırvatlar adı siyasî bir statü kazanmıştır. Knez Trpimir, Frankların vasalı olmasına rağmen knezliğin iç özerkliğini güçlendirmeyi başarmıştır. Papalık ile iyi ilişkiler kurmuş, Dalmaçya şehirlerini egemenliği altında bulunduran Bizans ile de dengeli bir siyaset izlemiştir. X. yüzyılda Hırvatistan bir krallık hâline gelmiştir. Trpimirović Hanedanı'ndan Knez **Tomislav**, 925 yılında Papa tarafından kral olarak tanınmış ve böylece ilk Hırvat kralı (rex Chroatorum) olmuştur.

Tomislav, egemenliğini güçlendirerek Adriyatik kıyılarından Bosna'nın bazı bölgelerine ve Aşağı Pannonia'ya kadar uzanan geniş bir alana yaymıştır. Onun döneminde Hırvatistan, başkenti Knin olan Balkanların askerî bakımdan en güçlü devletlerinden biri hâline gelmiştir. Bulgarlara karşı başarılı savaşlar yürütmüş ve 926 yılında Çar Simeon'un ordularını yenilgiye uğratmıştır.

XI. yüzyılın ikinci yarısında Hırvat kralları IV. Petar Krešimir ve Dmitar Zvonimir, Hırvatistan'ın Papalık, Batı Avrupa hükümdarları ve Bizans nezdindeki saygınlığını artırmışlardır. Ancak daha sonra Hırvatistan bir hanedan krizine ve Hırvat soyluları arasındaki iç mücadelelere sürüklenmiştir. Bunun sonucunda **1102 yılında**, Hırvat soyluları Macar Kralı Koloman ile kişisel birlik (**Pacta Conventa** – sözleşmeye dayalı anlaşma) kurmuşlardır. Böylece Orta Çağ Hırvat Devleti'nin bağımsız varlığı sona ermiştir.

DUKLYA

Antik Doklea/Diokleia kenti (bugünkü Podgorica yakınlarında) ve burada yaşayan kabile, İşkodra Gölü ile Kotor Körfezi arasında uzanan bölgeye adını vermiştir. VII. yüzyılın 30'lu yıllarında bu bölgeye yeni yerleşen Güney Slav kabile toplulukları, yerleştikleri şehir ve bölgenin adını almışlardır. Böylece antik Doklea, Orta Çağ'da bu bölgede yaşayan **Slavlar** için bir etnonim hâline gelmiştir. Bu halka Dukljalılar, kurdukları devlete ise Duklja adı verilmiştir. XI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Duklja için Zeta adı da (aynı adı taşıyan nehirden dolayı) kullanılmaya başlanmış, XII. yüzyıl boyunca bu ad tamamen yaygınlaşmıştır.

Duklja (Dukleyi Prensliği), X. yüzyılın sonu ile XI. yüzyılın başında Knez **Jovan Vladimir** döneminde yükselişe geçmiştir. Kaynaklarda

o, bilge, adaletli ve dindar bir hükümdar olarak tanımlanmaktadır. Başkenti İşkodra Gölü çevresinde bulunuyordu. Bizans ve Draç'taki Bizans yöneticileriyle iyi ilişkiler kurmuştu. Ancak Samuil'in ordularının güçlü saldırıları karşısında İşkodra yakınındaki Oblik Dağı'na çekilmek zorunda kalmıştır. Burada esir alınarak Samuil'in sarayına götürülmüştür. Kısa süre sonra Samuil'in damadı olmuş (kızı Kosara ile evlenmiştir) ve ardından Duklya'nın yöneticisi olarak görevlendirilmiştir. Ancak Samuil'in **haleflerine** sadık kalmamış, bunun üzerine yeni imparator İvan Vladislav onu Prespa'ya çağırmış ve burada 1016 yılında idam ettirmiştir.

XI. yüzyılın ikinci yarısında devlet krallık hâline gelmiştir. Hükümdar Knez Mihail, Bizans'a olan vasallığı reddederek bağımsız bir hükümdar olarak yönetmeye başlamıştır. 1077 yılında kral ilan edilmiş ve devletini krallık seviyesine yükseltmiştir. Papa tarafından tanınmış ("Slavların Kralı Mihail" adına gönderilen papalık mektubu) ve böylece Batı dünyasına yönelmiştir. Babası Vojislav'ın politikasını sürdürerek Boyana Nehri'nden Neretva Nehri'ne (Bosna'da) kadar uzanan Adriyatik kıyısındaki şehirler üzerinde hâkimiyet kurmuştur. İç bölgelerde Raşka ile çevresindeki jupaları (Travuniya ve Zahumye) egemenliği altına almıştır. Bizans ile iyi ilişkilerini sürdürmüş ve yüksek bir Bizans unvanı almıştır. Yerine geçen oğlu Konstantin Bodin, hükümdarlığı sırasında (XII. yüzyılın başlarına kadar) Balkanların en önemli hükümdarlarından biri hâline gelmiştir. Onun girişimiyle ve "Slavların şanlı kralı Bodin" adına Papa'ya yapılan başvuru üzerine, Bar Piskoposluğu, 1089 yılında başpiskoposluk statüsüne yükseltilmiştir.

ORTA ÇAĞ ARBERİA/ARNAVUTLUK

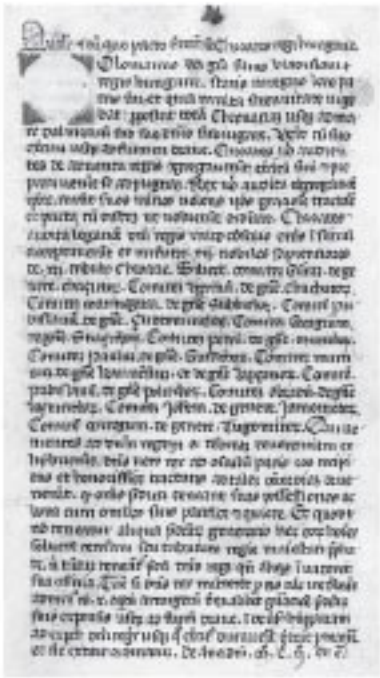
Antik Çağ'da Arnavutluk toprakları İlir kabileleri tarafından meskûn edilmişti ve İlirya'nın bir parçasını oluşturuyordu. VI-VII. yüzyıllar boyunca Tuna Havzası'ndan Slav kabileleri bölgeye gelerek ülkeye yerleşmeye başlamıştır. Günümüz Arnavutluk'unun kuzey kesimlerine daha yoğun olarak yerleşmişler, diğer bölgelerde ve kıyı kesimlerinde ise Bizans ordusunun, yönetiminin ve yerleşimcilerinin daha yoğun bulunması nedeniyle daha küçük Slav grupları yerleşmiştir. Romalılaşmış yerli İlir nüfusunun bir bölümü kıyıdaki surlarla çevrili şehirlere çekilmiş, diğer bölümü ise bugünkü Arnavutluk ile Kuzey Epir'in dağlık bölgelerine yerleşmiştir. Günümüz **Arnavutlarının**, kimliklerini, dillerini ve kültürlerini korumayı başaran bu yerli halktan geldikleri kabul edilmektedir.

Daha sonraki dönemde Bizans, bugünkü Arnavutluk'un büyük bölümünde egemenliğini yeniden kurmaya başlamış ve IX. yüzyılın ilk yarısında **Dıraç** (Durrës) Bizans **Theması** oluşturulmuştur. Bundan sonra bölgede sırasıyla Bulgar egemenliği (IX. yüzyılın ortalarından itibaren) ve Çar Samuil'in yönetimi (X. yüzyılın sonlarından itibaren) hüküm sürmüş, onun devletinin yıkılmasının ardından Arnavutluk yeniden Bizans İmparatorluğu'nun hâkimiyeti altına girmiştir. XI. yüzyılın ortalarında, Arnavutlar bugünkü adlarıyla ilk kez Bizans kaynaklarında (1043 yılı) anılmışlardır.

Kaynaklar Anlatıyor!

Aşağıdaki kaynak metinde neyin olgu (gerçek), neyin yorum, neyin ise ideoloji olduğunu belirleyiniz. "Hırvatlar, Macar Kralı Ladislaus'un oğlu, Tanrı'nın inayetiyle Macaristan Kralı olan ve babasının yerine tahta geçen Koloman'a hangi anlaşmayla ve nasıl teslim oldular? Çok güçlü olduğu için bütün Hırvatistan'ı Dalmaçya Denizi'ne kadar egemenliği altına almaya karar verdi. Ordusuyla Drava Nehri'ne kadar geldi. Hırvatlar kralın gelişini duyunca ordularını topladılar ve savaşa hazırlandılar. Ancak kral onların toplandığını öğrenince, kendilerine iyi niyet göstermek ve onların istedikleri şekilde bir anlaşma yapmak amacıyla elçiler gönderdi."

Bu metin, Pacta Conventa adlı belgeden alınmıştır. (Makedoncaya genellikle "Sözleşmeli Anlaşma" veya "Sözleşme Konvansiyonu" olarak çevrilmektedir.) Bu, 1102 yılına ait Latince bir belgenin adıdır ve geleneksel olarak Hırvat Krallığı ile Macaristan Krallığı arasındaki birliği düzenleyen belge olarak kabul edilir. Belgede, Hırvatların Macar Kralı Koloman'ı kendi hükümdarları olarak kabul ettikleri, ancak haklarını ve özgürlüklerini korumaları şartıyla bunu yaptıkları belirtilmektedir. Hırvat ve Macar tarih yazımı, Pacta Conventa hakkında farklı yorumlara sahiptir. Hırvat tarih geleneği bu belgeyi gönüllü birliğin ve hakların korunmasının kanıtı olarak değerlendirirken, Macar tarih yazımı belgeyi çoğu zaman XIV. yüzyılda siyasi ilişkileri meşrulaştırmak amacıyla hazırlanmış, özgünlüğü tartışmalı daha geç tarihli bir belge olarak kabul etmektedir.



▲ Pacta Conventa – Sözleşmeli Anlaşma



▲ 1210 Yılında Arbanon Prensliği

ARBANON/ARBERİA KNEZLİĞİ

XII. yüzyılın ikinci yarısında Arnavut feodal beyleri önemli ölçüde güçlenmiştir. **1166 yılında**, "Arnavutların Birincisi/Arberia'nın Birincisi" (prior Arbanenisois) unvanından ilk kez söz edilmektedir. XII. yüzyılın sonlarında Arnavutluk'ta Arbanon/Arberia Knezliği kurulmuştur. Devletin kurucusu Progon'dur. Onun egemenliği Shkumbin Nehri ile Drim Nehri arasındaki topraklara uzanıyor, merkezi ise Kruya (Krujë) şehriydi. Oğlu Dimitri döneminde, XIII. yüzyılın ilk on yıllarında **knezlik** en geniş sınırlarına ulaşmıştır. Devlet, kuzeybatıda İşkodra (Shkodër) ve Draç (Durrës)'tan, doğuda Debre (Debar)'ye ve güneyde Devol Ovası'na kadar uzanmaktaydı. Dimitri, Arnavutluk/Arberia Knezi (princeps Arbanorum) ve yargıç (judex) unvanlarını taşımaktaydı.

1204 yılında Bizans'ın yıkılmasından sonra merkezi Arta olan yeni kurulan Epir Devleti, Berat, Kanina, Butrint ve Avlonya (Vlora) şehirleriyle birlikte güney Arnavutluk topraklarını da kapsamına almıştır. XIII. yüzyılın başlarında Venedik, bu devletin kurucusu I. Mihail Angelos Komnenos'a Shkumbin Nehri'nin güneyindeki toprakları bırakmıştır (1210). Daha sonra o, Draç ve İşkodra çevresindeki bölgeleri de ele geçirmiştir. Halefi Theodoros Angelos Komnenos, Draç üzerindeki hedeflerini gerçekleştirmek amacıyla Arnavut birliklerinden yararlanmıştır. Ancak 1230 yılında Bulgarlara yenilmesinden sonra Arnavutluk Bulgar egemenliği altına girmiştir.

Kısa bir süre sonra yeni Epir hükümdarı II. Mihail Angelos, Arnavutluk'un büyük bir bölümünü yeniden ele geçirmiş ve bu bölgelerin iç özerkliğini kaldırmıştır. Bunun üzerine Arberia/Arnavutluk Knezi Golem (Gulam), Epirlilerin rakibi olan İzniklilerin (Nikealılar) tarafına geçmiştir. 1261 yılında Bizans'ın yeniden kurulmasının ardından Arnavutluk'un büyük bölümü yeniden Bizans İmparatorluğu'nun egemenliği altına girmiştir.

ARNAVUTLUK/ARBERİA KRALLIĞI VE ARNAVUT FEODAL AİLELERİ

1272 yılında, Sicilya Kralı I. Charles d'Anjou (Carlo I Anjou), Arnavut ileri gelenleriyle Arnavutluk/Arberia Krallığı (Regnum Albanien) adıyla bir vasal krallık kurulmasına ilişkin bir anlaşma yapmıştır. Anlaşmaya göre, Charles d'Anjou, Arnavut ileri gelenlerinin o zamana kadar sahip oldukları mülkleri, ayrıcalıkları ve iç özerkliklerini tanımış, buna karşılık Arnavut ileri gelenleri onun üstün hâkimiyetini kabul etmişlerdir. 1304 yılında, Taranto'lu Filip önderliğindeki Anjou Hanedanı, Draç (Durrës) şehrini ele geçirmiş, Draç halkının ve isimleri tek tek belirtilen 13 **Arnavut kabilesinin** ayrıcalıklarını onaylamıştır. Filip, "Romanya Despotu, Arnavutluk Krallığı'nın ve Draç şehrinin efendisi" unvanını almıştır.

XIII. yüzyılda Arnavutluk, Katolik Batı ile Ortodoks Doğu arasındaki siyasî ve dinî çıkarların kesiştiği bir bölgeydi. Ülkenin kuzeyi ve kıyı kesimleri Katolik etkisi altında bulunurken, güneyi ve iç bölgeleri Ortodoks kilise yargısına bağlı kalmıştır. Bu bölünme, siyasî gelişmeleri de belirlemiştir. Buna göre Papa, Anjou Hanedanı ve Venedik, kıyı şehirlerinde ve kuzey bölgelerinde etkili olurken; Epir Devleti, daha

sonra ise Bizans ve Ohri Başpiskoposluğu, ülkenin iç ve güney kesimlerinde etkili olmuştur.

Sonraki dönemde Arnavut feodal aileleri güç kazanmaya başlamıştır. XIV. yüzyılın ortalarından itibaren **Balşa**, **Topia**, **Muzaka** ve **Spata** aileleri önemli ölçüde güçlenmiş; Dukagjini, Arianiti ve **Kastrioti** aileleri de yükselişe geçerek XV. yüzyılda bölgeye hâkim olmuşlardır.

Arnavutluk'taki bütün büyük feodal ailelerin kendi orduları, bayrakları ve armaları bulunmaktaydı. Kısa süre sonra bu ailelerden bazıları kendi feodal knezliklerini kurmuşlardır.

Kaynaklar Anlatıyor!

- Çağdaş Frank Kralları Yıllıkları'nda (Annales Regni Francorum) Borna ve Ljudevit'in adları ve unvanları şu şekilde kaydedilmiştir: Birincisi "Dalmaçya ve Liburnia Dükü Borna" (Borna dux Dalmatiae atque Liburniae) olarak belirtilmiştir. (Liburnia, Zadar'ın kuzeyindeki bölgedir.) İkincisi ise "Pannonia Dükü Ljudevit" (Liudewitus dux Pannoniarum) olarak kaydedilmiştir.

Etkinlik

Orta Çağ'daki Balkan devletleri ve bunların gelişimini karşılaştıran bir karşılaştırma tablosu hazırlayın. Tabloya şu kavramları ekleyin: başkent, unvan, hanedan, en önemli hükümdarlar, toprak genişliği.

Öğrendiklerini kontrol et

1. Bulgaristan ne zaman ve nasıl imparatorluk hâline gelmiştir?
2. Orta Çağ Sırp Devleti'nin hükümdarları hangi unvanları taşımıştır?
3. En tanınmış Hırvat hanedanı hangisidir ve bu hanedanı kim kurmuştur?
4. Orta Çağ Duklja Devleti hangi bölgede uzanıyordu ve bu ad ne zamana kadar kullanılmıştır?
5. Arnavutluk'un neden Batı ile Doğu arasında siyasî ve dinî çıkarların kesiştiği bir bölge olduğunu açıklayın.
6. En tanınmış Arnavut feodal aileleri ve knezlikleri hangileriydi?

Arnavutluk'taki Büyük Feodal Aileler

Balşa Ailesi, İşkodra Knezliği'nin hâkimiydi. En önemli hükümdar II. Balşa olup, halk arasında kral olarak hatırlanmaktadır. 1385 yılında kısa bir süre için Dıraç'ı Karl Topia'dan almış ve "Dıraç Dükü" unvanını kullanmaya başlamıştır.

Topia Ailesi, Dıraç Knezliği'nin hâkimiydi. En güçlü hükümdar Karl Topia olup, komşu feodal beyleri egemenliği altına almış, kısa bir süre için Ohri'yi de (1380) elinde tutmuştur. Venedikliler onu "Arnavutluk Prensi" (princeps Albanie) olarak adlandırmışlardır.

Muzaka Ailesi, Berat çevresinde kalıtsal topraklara sahipti. Feodal bölgeleri Müzeqe, Korça ve Devol şehirlerini kapsıyordu. Despot Andrey Muzaka, 1372 yılında Kostur'u da ele geçirmiştir.

Spata Ailesi, Güney Arnavutluk'un en güçlü feodal ailesiydi. Topraklarını güneye doğru önemli ölçüde genişletmişlerdir. Petar Loşi, merkezi Arta olan Güney Epir'e kadar ilerlemiş, Gjin Bua Spata ise 1374 yılında güneyde Korint ve Orta Yunanistan'dan kuzeyde Gjirokastra'ya kadar uzanan topraklara hükmetmiştir.

3. Haçlı Seferleri, İstilalar, Osmanlı İlerleyişi ve Osmanlı Egemenliğine Karşı Direniş

Haçlı Seferleri, XI. yüzyılın sonlarında Katolik Kilisesi tarafından başlatılan din savaşlarıdır. Bu seferlerin ideolojisinin merkezinde, Hristiyanların Kudüs ve **Kutsal Toprakları** fetheden Müslümanlara karşı mücadelesi yer almaktaydı. Seferlere katılanlar, inançsızlara karşı mücadelenin simgesi olarak giysilerine haç diktikleri için Haçlılar olarak adlandırılmışlardır. Onlar dinî, siyasî, ekonomik ve kişisel nedenlerle bu seferlere katılmışlardır.

Haçlı ideolojisi, seferlere manevî bir meşruiyet sağlamıştır. Haçlılar arasında, Kutsal Topraklar'ın kurtarılması için yapılan savaşın kutsal bir görev olduğu düşüncesi hâkimdi.

Kudüs'ün Müslüman hükümdarların egemenliği altına girmesi, Avrupalı hükümdarların ve soyluların askerî ve siyasî emellerini harekete geçirmiştir. Onlar, Yakın Doğu'da kendi egemenliklerini kurmayı ve burada kendi Haçlı devletlerini oluşturmayı amaçlamışlardır.



▲ Anna Komnena'nın Kitabı

Bu amaçlara, Bizans'ın Batı'dan çok sayıdaki düşmanına karşı savunmada kullanmak üzere **ücretli asker** istemesi de katkı sağlamıştır.

Batı Avrupalı feodal beyler ve şövalyeler arasında saldırganlık eğilimi ağır basıyordu. Onları itibar kazanma, macera yaşama, ayrıca yeni topraklar **fethetme** ve ganimet elde etme arzusu yönlendiriyordu. Bu kişisel nedenler, manevî ödül beklentisiyle birlikte onları seferlere katılmaya teşvik etmiştir. Kilise bölünmesinden sonra Katolik Kilisesi, Hristiyan dünyasında üstünlük kurmanın yollarını arıyordu. Haçlı Seferleri'ni bu hedefe ulaşmanın etkili araçlarından biri olarak görüyordu. Propaganda amacıyla, Kudüs'teki Hristiyan hacıların aşağılandığına dair söylentiler yayılmış ve böylece Batı Avrupa'nın bütün toplumsal kesimlerindeki Hristiyanların dinî duyguları körüklenmiştir. Batı Avrupa'daki ekonomik durum da giderek kötüleşiyordu. XI. yüzyılın ikinci yarısında Avrupa kıtlık ve salgın hastalıklarla karşı karşıya kalmıştır. Bağımlı köylüler, kendilerine uygulanan baskıcı muameleden ve vergilerin sürekli artırılmasından memnun değildi. Şehirlerdeki tüccarlar ve zanaatkârlar ise ürünleri için yeni pazarlar arıyorlardı. Özellikle Venedik, Cenova ve Marsilya, denizaşırı ticaret merkezleri kurmayı umut ediyorlardı. Seferler yeni ekonomik fırsatlar, topraklar ve zenginlikler vaat ediyordu. Bu ekonomik nedenler, köylüleri ve tüccarları seferlere aktif olarak katılmaya güçlü biçimde teşvik etmiştir.

Batı Avrupa'da büyük hoşnutsuzluğun yaşandığı bu ortamda, seferlere hükümdarlar, feodal beyler ve şövalyelerin yanı sıra çok sayıda bağımlı ve özgür köylü de katılmıştır. Böylece Haçlı Seferleri, Batı Avrupa, Balkanlar ve Yakın Doğu'nun tarihini değiştiren kitlesel bir askerî ve sömürgeleştirme hareketi hâline gelmiştir.

Bunları biliyor musun?

Bizanslı prenses ve yazar Anna Komnena (XI-XII. yüzyıllar), Haçlıları eserinde anakronik terimlerle Franklar, Latinler, Keltler olarak adlandırmış, hatta açıkça aşağılayıcı bir ifadeyle Barbarlar diye de nitelemiştir.

Haçlıların Bizanslıların Gözündeki Yeri

Balkan Yarımadası, ilk Haçlı Seferlerinden doğrudan etkilenmiştir. Haçlı ordulan yarımadadan geçmiş, **Dördüncü Haçlı Seferi** sırasında ise çok ağır sonuçlar bırakmıştır. Haçlılar Balkanlardan geçerken başlıca **Via Militaris** (Belgrad–Niş–Sofya–Filibe–Edirne–Konstantinopolis) ve **Via Egnatia** (Dıraç–Selanik–Edirne) güzergâhlarını kullanmışlardır.

Bizans yönetimiyle önceden, Haçlıların yiyecek ve diğer ihtiyaçlarını karşılayacakları stratejik noktalar ve şehirler konusunda anlaşma yapılmıştı. Ancak Haçlılar çoğu zaman bu anlaşmalara uymamış, çevredeki yerleşimleri yağmalayarak ihtiyaçlarını karşılamaya çalışmışlardır. Bu durum yerel halkın tepkisini çekmiş ve Bizans ordusunun müdahalelerine yol açmıştır.

Bu tür olaylar özellikle **Birinci Haçlı Seferi** (1096-1099) sırasında yaşanmıştır. Bu sefere önce çok sayıda bağımlı köylü katılmış, daha sonra şövalyeler ve feodal beyler yola çıkmıştır; sefere hiçbir Avrupa hükümdarı katılmamıştır. **Üçüncü Haçlı Seferi** (1189-1192) ise dönemin en tanınmış Avrupa hükümdarları tarafından yönetilmiştir. Alman İmparatoru I. Friedrich Barbarossa, ordusuyla **Via Militaris** üzerinden Balkanlardan geçmiştir. Barbarossa'nın kısa süre önce ayaklanan Sırplar ve Bulgarlarla yaptığı görüşmeler, Bizans tarafından düşmanca bir davranış olarak değerlendirilmiş ve bunun üzerine Bizans, Haçlılara sağlanan ikmal noktalarını geri çekmiştir. Bu durum Haçlıların çevredeki yerleşimlerden yiyecek yağmalamalarını kaçınılmaz hâle getirmiş, yerel halk ve Bizans ordusu ile çatışmalara neden olmuştur.

Dördüncü Haçlı Seferi sırasında Haçlı ideolojisi, Batı Avrupalı feodal beylerin siyasî ve ekonomik hâkimiyet kurma aracına dönüşmüştür. Haçlılar Mısır'a yönelmek yerine Konstantinopolis'i kuşatıp ele geçirmişlerdir (**1204**). Yıkılan Bizans İmparatorluğu'nun yerine **Latin devletleri** adı verilen dört Haçlı devleti kurulmuştur. Bunların en yüksek statüye sahip olanı, merkezi Konstantinopolis olan Latin İmparatorluğu idi. Diğer Haçlı devletlerinden birinin merkezi Selanik olup daha sonra krallık statüsüne yükseltilmiştir. Kalan iki devlet ise Attika'da (Atina-Thebai Dükalığı) ve Peloponez'de (Akaia-Mora Knezliği) kurulmuştur. Bu yeni durum Balkanları derin bir krize sürüklemiştir. Bölge, yeni kurulan **Latin devletleri** ile Balkan devletleri arasında yaklaşık yarım yüzyıl süren istikrarsızlık ve sürekli askerî çatışmalar dönemine girmiştir. Ancak Bizans'ın yeniden kurulmasından sonra Balkanlarda daha öngörülebilir siyasî ilişkiler yeniden tesis edilmiştir.

Osmanlıların Balkanlara İstilası

Osmanlı Hanedanı'nın (1281–1922) kurucusu **Osman**, Selçuklu Sultanlığı bünyesindeki askerî-idarî bir bölgenin (**beylik**) başındaydı. Beylik, Kuzeybatı Anadolu'da, Bizans **sınırındaki bölgelerde** bulunuyordu. XIII. yüzyılın sonlarında (1299), Osman bağımsızlığını ilan etti ve "kâfirlere" karşı kutsal savaş çağrısında bulundu. Komşu bazı beylikleri de Hristiyan Bizans'a karşı mücadele etmek üzere kendi tarafına çekti. Osman, **gazi** (kutsal savaşçı, İslam dini uğruna savaşan kişi) unvanını aldı; onun yanında savaşan askerler ise **gazi**

Araştır

Via Egnatia ve Via Militaris güzergâhları üzerinde bulunan şehirleri araştır. Bu, Osmanlıların Balkanlardaki fetih yönlerini daha kolay kavramana yardımcı olacaktır.

savaşçılar (**gaziler**) olarak tanındı. Kısa süre sonra Marmara Denizi kıyısındaki önemli Bizans şehirlerini kuşattı. Onun halefi Orhan, bu şehirleri ve Bursa'yı fethederek Bursa'yı başkent yaptı. XIV. yüzyılın ortalarında Çimpe ve Gelibolu kaleleri fethedildi. Bunlar, Osmanlıların Balkanlardaki ilk toprakları oldu. Böylece Osmanlıların Avrupa'ya yönelik istilası başladı.

I. Murad döneminde **Edirne** fethedildi ve Osmanlılar burada Avrupa başkentini kurdular. Edirne, Osmanlıların Balkanların iç kesimlerine düzenledikleri seferlerin çoğunun başlatıldığı askerî ve idarî merkez hâline geldi. Osmanlılar, **Via Militaris** ve **Via Egnatia** gibi ünlü yolları kullandılar ve bu güzergâhlar boyunca bulunan şehirleri sistemli bir şekilde fethettiler.



▲ Osman'ın Bayluk'u

Balkanlarda, birbirleriyle sürekli çatışma hâlinde olan çok sayıda küçük devlet bulunuyordu. Bu devletler, Osmanlılara karşı ortak ve büyük bir harekât düzenleme gerekliliğini görememişlerdir. Aralarındaki birlik eksikliği, Balkanlarda yönetimin daha hızlı değişmesine katkıda bulunmuştur.

Osmanlılar, Balkan hükümdarlarına karşı ilk büyük zaferlerini Meriç Savaşı'nda (**1371**) kazanmışlardır. Böylece Balkan Yarımadası'nın iç kesimlerine ilerlemelerinin ve bölgeyi aşamalı olarak fethetmelerinin yolu açılmıştır. Sonraki yıllarda Via Egnatia güzergâhında askerî denetim kurmuş ve Dıraç'a kadar olan bölgeleri fethetmişlerdir. Ardından **Via Militaris** üzerindeki stratejik Balkan merkezleri olan Sofya ve Niş'i ele geçirmişler, **1389** Kosova Savaşı'ndan sonra ise Sırbistan Osmanlıların vasalı hâline gelmiştir. İki sefer sonucunda Tırnovo (1393), kısa süre sonra da Vidin (1396) fethedilmiş ve böylece Orta Çağ Bulgar Devleti ortadan kaldırılmıştır.

Osmanlıların yükselişi, XV. yüzyılın başlarında Moğollara karşı aldıkları yenilgiyle durdurulmuştur. Balkan soyluları ve Bizans, Osmanlı vasallığını reddederek siyasî yaşamlarını yaklaşık yarım yüzyıl daha sürdürmüşlerdir. Ancak aralarındaki anlaşmazlıkları aşamamışlar ve



▲ XIV-XV. Yüzyıllarda Osmanlı Devleti

kısa süre sonra yeniden güçlenen Osmanlı İmparatorluğu'nun hedefi hâline gelmişlerdir.

Osmanlıların Konstantinopolis'i fethetmesinden (**1453**) ve Bizans İmparatorluğu'nu ortadan kaldırmasından sonra, Sırp Despotluğu da fethedilmiş (1459) ve böylece Orta Çağ Sırp Devleti'nin varlığı sona ermiştir. İzleyen yıllarda Bosna, daha sonra Hersek, yüzyılın sonuna kadar ise Karadağ fethedilmiştir. **Kruya**'nın XV. yüzyılın başlarında (1415) ele geçirilmesinden kısa süre sonra, Arnavutluk'un büyük bölümünde Osmanlı yönetimi kurulmuştur. Ancak Arnavutluk'un tamamı, Georgi/Gjergj Kastrioti ayaklanmasının bastırılması ve Dıraç'ın ele geçirilmesinden (**1501**) sonra Osmanlı egemenliği altına girmiştir. Böylece XV. yüzyılın sonuna gelindiğinde Balkanların büyük bölümü Osmanlı İmparatorluğu'nun sınırları içine katılmıştır.

Osmanlılar fetihlerini sürdürürken, Balkanlarda yaşayan nüfusun siyasî, etnik ve dinî yapısında da değişiklikler gerçekleştirmişlerdir. Osmanlılar kendi yönetimlerini kurmuş ve şehirlerde ile köylerde tımar-spahi sistemini uygulamaya koymuşlardır. Yeni fethedilen topraklardaki hâkimiyetlerini güçlendirmek amacıyla, Anadolu'dan Müslüman nüfus getirerek Balkanlara yerleştirmişlerdir. İskân faaliyetleri önce ana yollar boyunca, daha sonra ise iç bölgelere doğru gerçekleştirilmiştir. İlk olarak tarım ve hayvancılık yapılan bölgeler iskân edilmiştir. Ayrıca Yörükler adı verilen Türk göçebe hayvancı toplulukları da getirilmiş ve bunlar ocaklar adı verilen özel askerî birlikler hâlinde teşkilatlandırılmıştır. Osmanlılarla birlikte Balkanlara Roman (Çingene) nüfusu da gelmiştir. Osmanlılar şehirleri de iskân etmiş, bazı şehirlerin adlarını değiştirmişlerdir (Kruya = Akçehisar; Toplica = Kurşunlu/Kurşumlija). Çok sayıda devlet görevlisinin yanı sıra, âlimler, çok sayıda zanaatkâr, Osmanlı ve yabancı tüccarlar da bölgeye yerleşmiştir. XV. yüzyılın sonları ile XVI. yüzyılın başlarında ise İspanya'dan sürülen Yahudiler Osmanlı Devleti'ne gelmişlerdir. Osmanlıların Balkanları fethetmesiyle bölgenin siyasî parçalanmışlığı ortadan kalkmıştır. Balkanlar tek bir devletin sınırları içine girmiştir. Bu durum ticaretin gelişmesi için elverişli koşullar oluşturmuştur. Kısa sürede şehirler canlanmış, zanaatkârlık da gelişmiştir. XVII ve XVIII. yüzyıllarda Balkan şehirlerinin büyük bölümünde Müslüman nüfus, en kalabalık nüfus grubunu oluşturmuştur.



▲ Leş Birliği'nin tasviri



▲ İskender Bey, Roma'daki Anıtı

Osmanlı Egemenliğine Karşı Direniş – İskender Bey

XIV. yüzyılın sonları ile XV. yüzyılın başlarında, kıyıdaki Arnavut şehirleri Dıraç (Durrës), İşkodra (Shkodër) ve **Leş** (Lezhë) Venediklilerin yönetimi altındaydı; iç kesimlerde ise Arnavut feodal beyleri hüküm sürüyordu.

Georgi/Gjergj Kastrioti'nin babası İvan/Gjon Kastrioti, Mat bölgesinde, Adriyatik Denizi'nden Debre bölgesine kadar uzanan topraklara hâkimdi. Kuzeyde Dukagjini ailesiyle, güney ve güneybatıda ise Arianiti ve Topia aileleriyle komşuydu. 1429 yılında İvan/Gjon Kastrioti, Kruya'ya saldırdı. Ancak Osmanlı ordusu onu birkaç savaşta yenilgiye uğrattı ve bunun üzerine Osmanlı egemenliğini tanımak zorunda kaldı. Kısa süre sonra Osmanlılar, Arnavutluk'un güney kesiminde **Arnavut Sancağını** kurdular (1431). İzleyen dönemde Arnavutluk'ta **Osmanlı yönetimine karşı birkaç ayaklanma** meydana geldi. Ancak bu ayaklanmaların başarısız olmasının başlıca nedenlerinden biri, feodal aileler arasındaki birlik eksikliğiydi. **Georgi/Gjergj Kastrioti İskender Bey** (1405-1468) bir ayaklanma başlatmış ve ülkeyi kurtarmak amacıyla en önemli Arnavut ailelerini bir araya getirmeyi başarmıştır.

Georgi/Gjergj, İvan/Gjon Kastrioti ile Pologlu soylu bir kadın olan Voisava'nın dokuz çocuğundan sondan bir öncekiydi. Çocuk yaşta Edirne'ye rehin olarak götürüldü. Burada İslam dinini kabul etti ve askerî eğitim aldı. Kısa sürede başarılı bir savaşçı olarak öne çıktı, bey unvanını aldı ve İskender Bey adını kazandı (Büyük İskender'e atfen). Daha sonra Osmanlı Devleti'nin askerî ve idarî teşkilatı içinde görev almaya başlamıştır.

Kaynaklar Anlatıyor!

İskender Bey'in biyografi yazarı Marin Barleti, "İskender Bey: Epir Hükümdarının Hayatı ve Eserleri" adlı eserinde (1508/1510, Roma), İskender Bey'in adı hakkında şunları yazmıştır: "...(erkek çocukların) en küçüğü Georgi idi. Daha sonra barbarlar arasında İskender Bey adını aldı... Georgi, ya tesadüfen ya da diğer çocuklardan daha soylu göründüğü için İskender Bey olarak adlandırıldı. Bu ad bizim dilimizde Büyük İskender ile aynı anlama gelir..."

1443 yılında, Osmanlıların Niş yakınlarında Macarlara yenilmesinden sonra İskender Bey, Osmanlıların hizmetinden ayrılmıştır. İskender Bey, taraftarlarıyla birlikte Kruya'yı ele geçirmeyi başarmış ve **28 Kasım** günü şehrin surlarına Kastriotiler'in bayrağını – kırmızı zemin üzerinde çift başlı siyah kartalı – çekmiştir. Böylece İskender Bey İsyanı başlamıştır.

Kısa sürede Arnavutluk'un büyük bir bölümünü, ardından da Makedonya'nın bazı bölgelerini (Debre ve Struga çevresi) kurtarmış, bunun üzerine isyana Makedonlar ve Ulahlar da katılmıştır.

Arnavut ailelerini Osmanlılara karşı birleştirmek amacıyla, **2 Mart 1444** tarihinde Leş'teki Aziz Nikola Kilisesi (Shin Kol)'nde bir toplantı düzenlemiştir. Bu toplantıya Topia, Dukagjini, Muzaka ve diğer önemli Arnavut soylu ailelerinin temsilcileri katılmış, ayrıca Zeta'daki Crnojeviç ailesinin temsilcileri de hazır bulunmuştur. Toplantıda, Leş Birliği (Leş Ligi) olarak bilinen askerî ittifak kurulmuştur. Bu birlik, ülkenin siyasî olarak birleşmesinin ilk adımı olmuştur. Birliğin başına Arnavutluk Kaptanı sıfatıyla İskender Bey getirilmiş, diğer üyeler ise ona her yıl para yardımı yapacaklarına söz vermişlerdir.

1444 yılının yazında, güçlü bir Osmanlı ordusu İskender Bey'e karşı harekete geçmiştir. Ancak Aşağı Debre (Peşkopi) yakınlarındaki

Torvioll Ovası'nda İskender Bey'in ordusu Osmanlıları karşılayarak yenilgiye uğratmıştır. Bu büyük başarı kısa sürede Venedik, Dubrovnik, Macaristan ve Napoli'de duyulmuş, buralardan Kruya'ya askerî yardım gönderilmiştir. Papa, Osmanlılara karşı düzenlenecek yeni Haçlı seferine İskender Bey'in de katılmasını istemiştir. İzleyen yıllarda İskender Bey önemli zaferler kazanmış, bunun sonucunda isyancılar arasındaki itibarı artmış ve ayaklanma yeni bölgelere yayılmıştır. Osmanlılar, Arnavutluk'taki isyancılara karşı birçok kez ordu göndermiştir. Hatta **1450 yılında Sultan II. Murad**, 100.000 kişilik bir orduyla bizzat Kruya'yı fethetmek için sefere çıkmış, ancak beş aylık **kuşatmanın** ardından geri çekilmek zorunda kalmıştır. İskender Bey önderliğindeki Arnavut isyancılarının bu büyük zaferi Batı'da büyük yankı uyandırmıştır. Papa, İskender Bey'i "Hristiyan inancının koruyucusu" ilan etmiştir.



▲ Kruya Önünde İskender Bey

Bunu, savaş alanında başarıların ve başarısızlıkların birbirini izlediği bir dönem takip etmiştir. Bu dönemde Osmanlılar **Berat**'ı ele geçirmeyi başarmış (1455), ancak **Albulena** Savaşı'nda (1457) büyük kayıplar vermiştir. Bu başarısızlıkların ardından yeni padişah Fatih Sultan Mehmed, Kruya'yı fethetmek üzere bizzat sefere çıkmıştır. **1466 ve 1467 yıllarında** şehri iki kez kuşatmasına rağmen ele geçirmeyi başaramamıştır. Üstün bir askerî stratejist ve diplomat olan İskender Bey, yaşamının sonuna kadar 25 yıl boyunca özgür bir ülkeye kahramanca önderlik etmiştir. **Ocak 1468'de** Leş'te beklenmedik şekilde ölmüş ve Aziz Nikola Kilisesi (Şen Kol)'ne defnedilmiştir.



▲ Kastrioti Ailesi'nin Arması

İskender Bey'in ölümünden sonra Arnavutların Osmanlılara karşı **direnişi** sona ermemiştir. Ancak Osmanlı baskısı giderek artmıştır. Osmanlılar Kruya'yı (1478), ardından da İşkodra'yı (1479) ele geçirmiş, bunun üzerine Arnavutların bir kısmı İtalya'ya göç etmeye başlamıştır.

1481 yılında, daha önce annesi **Donika** ile birlikte (1455'te Berat'ın düşmesinden sonra) İtalya'ya gitmiş olan İskender Bey'in oğlu Gjon Kastrioti, İtalya'dan geri dönmüş ve iki kez ayaklanma başlatmıştır. Bu ayaklanmalar aralıklarla 1506 yılına kadar sürmüştür. Bundan sonra Arnavutların direnişi tamamen kırılmış, çok sayıda Arnavut (yaklaşık 200.000 kişi) Batı'ya, özellikle İtalya ve Dalmaçya'ya göç etmiştir.

Araştır

Tarihî konulu "Gjergj Kastrioti İskender Bey" belgeselini izleyin.

Bir sonraki derste sınıf arkadaşlarınızla tartışın ve aşağıdaki soruları cevaplandırın:

- **Georgi/Gjergj Kastrioti İskender Bey kimin hizmetindeydi ve neden Osmanlılardan ayrıldı?**
- **İskender Bey, Leş'te en tanınmış ileri gelenleri ne zaman ve hangi amaçla topladı?**
- **İskender Bey'in Osmanlılara karşı başlattığı ayaklanma ne kadar sürdü?**
- **İsyancılar kimler tarafından desteklenmiştir?**

Öğrendiklerini kontrol et

1. Balkanlarda Latin devletleri ne zaman ve nerede kurulmuştur?
2. Osmanlılar ile Bizans arasındaki ilk çatışmaları ve bu çatışmaların niteliğini açıklayın.
3. Osmanlı fetihlerinden sonra Balkanların siyasî yapısı ve demografisi üzerinde ortaya çıkan uzun vadeli sonuçları açıklayın.
4. İskender Bey isyanının başlamasının nedenleri nelerdi ve hangi Batılı güçlerden destek almıştır?

4. Kırsal Örgütlenme, Köy Toplulukları ve Feodal İlişkiler

Balkanlarda Feodalizmin ve Feodal İlişkilerin Kurulması

Feodalizm, bir toplumsal sistem olarak Balkan halkları arasında VII. yüzyıldan XI. yüzyılın sonuna kadar kademeli olarak yerleşmiştir. Büyük ölçüde Bizans'ın etkisiyle **Bulgaristan**, **Sırbistan** ve **Duklja**'da gelişirken; **Hırvatistan**'da Franklar, **Arnavutluk**'ta ise (XIII. yüzyıldan sonra) Anjou Hanedanı etkili olmuştur. Bu dönemde Balkan ülkeleri, farklı hızlarda, kabile reisleri tarafından yönetilen özgür köy toplulukları sistemini terk etmeye başlamıştır. Balkan halklarının devletlerini kurmalarıyla birlikte, köylüler yavaş yavaş toprak sahibi olan yönetici seçkinlere bağımlı hâle geldikleri ilk feodal ilişkiler sistemine geçmiştir. **Feodalizmin** kurulmasının ilk aşamalarında bile iki temel toplumsal tabaka ortaya çıkmıştır: feodaller ve **bağımlı köylüler**. Bu iki tabaka, Balkan devletlerinde feodal ilişkilerin varlığı boyunca toplumun temel unsurları olarak kalmıştır. Feodal toplumun yönetici sınıfını feodaller oluşturmuştur.

Feodalizmin ilk biçimleri, Han Krum döneminde Bulgar devletinde görülmüştür. Gerçek dönüşüm ve feodalizmin tam anlamıyla egemen hâle gelmesi ise XIII. ve XIV. yüzyıllarda gerçekleşmiştir. Bu dönemde feodaller toprak üzerinde tam feodal mülkiyet kurmuş, nüfusun büyük bölümü ise bağımlı köylüye dönüşmüştür. Bağımlı köylüler, hem dünyevî hem de dinî toprak sahiplerine ödemek zorunda oldukları çok sayıda ve çeşitli vergilerle yükümlüydüler.

Feodal toplumun temelini toprak, yani feodal mülk (fief) oluşturuyordu. Feodal mülk, bir derebeyinin yakınındaki bir soyluya, askerlik hizmeti yapması ve kendisine verilen mülkün ekonomik faaliyetlerini düzenlemesi şartıyla verdiği toprak mülküydü. Bu şekilde, toprağı alan kişi, kendisine bu mülkü veren kişinin **vasalı** hâline gelirdi. Vasal, efendisine karşı sadakat göstermek, askerlik hizmeti yapmak ve gelir sağlamakla yükümlüydü. Böylece toprak, ekonominin temelini oluşturuyordu. Feodal mülke sahip olan kişi, köylülerden çeşitli yükümlülükler toplama ve onların iş gücünden yararlanma hakkına sahipti. Geniş feodal mülklere sahip olan derebeyleri daha fazla asker sağlayabiliyor, diğer feodaller ve hükümdar karşısındaki konumlarını güçlendirebiliyor, hatta siyasî kararlar üzerinde etkili olabiliyorlardı. Böylece toprak sahipliği askerî gücün kaynağı, askerî güç ise siyasî iktidarın güvencesi hâline gelmiştir.



Orta Çağ'da Bağımlı Köylüler: Tarlada Çalışma

Arnavutluk'ta XIII. yüzyılın sonlarında, en önde gelen aileler Anjou Hanedanı gibi dış hükümdarların **vasalları** hâline gelmiştir. XIV. yüzyılda Bulgaristan'da, geniş bölgeleri ve tüm şehirleri kontrol eden, kendilerine bağlı daha küçük vasallara sahip büyük feodaller ortaya çıkmıştır. Aynı dönemde Sırbistan'da hükümdar, bölge yöneticileri, büyük feodaller ve küçük feodaller arasında gelişmiş bir vasallık

ilişkileri ağı bulunuyordu. Bu durum, Balkanlarda **gelişmiş feodalizmin** gerçek bir görünümünü oluşturmaktaydı.

Toplumun Kırsal Örgütlenmesi. Köy Topluluğunun Dönüşümü

Feodal toplum, kırsal bir toplumdu. Ekonomik faaliyetlerin en büyük bölümü köylerde yürütülüyor, Balkan nüfusunun büyük çoğunluğu da bu kırsal alanlarda yaşıyordu.

Balkan ülkelerinde başlıca ekonomik faaliyet **tarımdı**. Toprağın işlenmesinde üçlü ekim sistemi uygulanıyordu. Bu sisteme göre, tarlalar her üç yılda bir ekilmeden bırakılıyordu. İkinci en yaygın ekonomik faaliyet **hayvancılıktı**. Bunun tek istisnası Arnavutluk olup, burada hayvancılık başlıca ekonomik faaliyet durumundaydı. Bütün Balkan ülkelerinde **sebzecilik**, **meyvecilik** ve **bağcılık** gelişmişti. **Gelişmiş feodalizm** döneminde Bulgaristan'da en değerli üzüm çeşitleri Trakya bölgesinde yetiştiriliyordu. Duklja/Zeta ve Arnavutluk'ta ise bağcılık özellikle kıyı kesimlerinde gelişmişti. Şarabın en büyük üreticileri manastırlardı. Manastırlar ayrıca bağcılardan şarap vergisi olarak da büyük miktarda şarap alıyordu.

Feodalizmin ilk dönemlerinde **köy topluluğu** hâlâ oldukça etkin bir konumdaydı. Köy topluluğu, Balkanlardaki kırsal yaşamın temel örgütlenme birimiydi. Büyük ailelerden oluşuyor, bu aileler toprağı birlikte işliyor, meraları, ormanları ve su kaynaklarını ortak kullanıyordu. Köy topluluğu tarımsal üretim döngüsünü düzenliyor ve köy ihtiyarları aracılığıyla kendi kendini yönetiyordu.

Köy ihtiyarı, topluluğu hükümdar veya **kilise** karşısında temsil ediyor, köy içindeki anlaşmazlıkların çözümünde ve köylülerin köy sınırları içindeki yükümlülüklerinin dağıtılmasında görev alıyordu. Ayrıca köy meclislerine başkanlık ediyor; bu toplantılarda ekonomik konular görüşülüyor, ekim, sulama, hayvanların otlatılması, hasadın toplanması ve köy topluluğunu ilgilendiren diğer meseleler karara bağlanıyordu.

Feodaller güçlendikçe köy toplulukları üzerinde hâkimiyet kurmaya başlamış ve meralar, ormanlar ile su kaynakları gibi ortak köy arazilerini yavaş yavaş ele geçirmişlerdir. Feodaller bu toprakları zorla kendi **feodal mülklerine** (feodal miras topraklarına) katmışlardır. Bu toprakların kullanılması karşılığında köylülerden vergi almaya başlamışlardır. Önce tek tek köylüler, daha sonra ise bütün köy toplulukları feodallerden korunma talep etmeye başlamış, böylece feodaller onların efendileri hâline gelmiştir. Bu şekilde, **özgür köylüler** ve hatta bütün köyler zamanla feodallerin iradesine bağımlı hâle gelmiştir.

Köy topluluğuna mensup özgür köylülerin toprakları, çeşitli yollarla hem dünyevî hem de dinî feodal beylerin mülkiyetine geçmiştir. Kilise, inananların dinî duygularını, batıl inançlarını ve bilgisizliklerini kullanarak topraklarını genişletmiştir. Kiliseye yapılan çeşitli bağışlar, toprak bağışları da dâhil olmak üzere, bir azizin korumasını kazanmanın ve sonsuz yaşama daha kolay ulaşmanın bir yolu olarak gösteriliyordu. Köylülerin tarlalarını, bağlarını veya mallarının bir bölümünü

Araştır

Han Krum döneminde sıkı yasalar çıkarılmış, köylüler toprağa bağlanmış ve aynî vergi ödemişlerdir.

Boris Mihail ve Simeon dönemlerinde feodal sistem daha da güçlenmiş, Hristiyanlığın kabul edilmesiyle birlikte kilise de çok sayıda toprak ve bağımlı köylü edinmeye başlamıştır.

Bizans kaynaklarında bağımlı köylü için "parik" terimi kullanılmaktadır.

Hırvatistan'da ise prensler daha IX. yüzyılda (Trpimir döneminde) kiliseye toprak bağışlamış, böylece kilise zamanla büyük bir toprak sahibi hâline gelmiş ve köylüler belirli yükümlülükler yerine getirmek zorunda kalmıştır.

- Feodal sistemin ve feodal ilişkilerin kurulmasının ilk döneminde Balkan ülkeleri arasındaki benzerlikler nelerdir?



▲ Orta Çağ'da Bağımlı Köylüler: Tarlada Çalışma



▲ Duşan Kanunnamesi

manastırlara ve yerel kiliselere bağışlamaları sık rastlanan bir durumdu. Orta Çağ boyunca süren sürekli savaşlar da köy topluluklarının dağılmasına büyük ölçüde katkıda bulunmuş, bu savaşlarda en çok zarar görenler çoğu zaman köylülerin malları olmuştur.

Özgür köylüler sürekli olarak feodallerin baskısı altında kalmış, ağır devlet vergileri, kilise vergisi olan **öşür**, yüksek mahkeme harçları ve diğer olağanüstü yükümlülüklerle karşı karşıya kalmıştır. Bu şartlar altında, onların büyük bir bölümü zamanla topraklarını kaybetmiş ve feodallerden belirli yükümlülükleri yerine getirmek şartıyla geçici olarak toprak kiralamak zorunda kalmıştır. Böylece özgür köylüler topraklarından çıkarılmamış, ancak toprağı aldıkları feodale daha sıkı bağlanmış ve zamanla özgür köylüden bağımlı köylüye dönüşmüşlerdir.

Bununla birlikte, köy toplulukları ve özgür köylüler, sayıları önemli ölçüde azalmış olsa da, Orta Çağ boyunca Balkanlarda varlıklarını sürdürmüşlerdir.

Ekonomik açıdan köy topluluğu kapalı bir yapı niteliği taşıyordu. Bu durum, feodal bağımlılık altına girdikten sonra da devam etmiştir. Köylülerin ve feodal beyin ihtiyaç duyduğu hemen hemen her şey köy topluluğunda üretiliyordu. Köylüler kendi yiyeceklerini, giyeceklerini, ayakkabılarını ve hem kendileri hem de feodal bey için gerekli diğer araç ve gereçleri kendileri üretiyorlardı. Feodal beyin malikânesinde, hem feodal beye hem de köylülere üretim yapan bağımlı zanaatkârlar bulunuyordu. Alışveriş aynî değişim yoluyla yapılıyordu. Genellikle o bölgeye özgü üretim fazlası ürünler satılıyor, daha doğrusu takas ediliyor; buna karşılık köylülerin üretemediği ürünler temin ediliyordu. Bu nedenle ticarete duyulan ihtiyaç en düşük düzeydeydi ve erken Orta Çağ'da ekonomik yaşamda önemli bir rol oynamıyordu.

Ancak Balkanlarda gelişmiş feodalizm döneminde pazarlar ve panayırlar düzenlenmeye başlanmış, para ile alışveriş de yaygınlaşmıştır. Her büyük yerleşim yerinde haftanın belirli bir gününde pazar kuruluyor, şehirlerde ve büyük manastırların çevresinde ise yılın belirli dönemlerinde panayırlar düzenleniyordu. Bu pazar ve panayırlara yerel tüccarların yanı sıra diğer şehirlerden ve Dubrovnik ile Venedik gibi gelişmiş ticaret merkezlerinden gelen tüccarlar da katılıyordu. Bu tüccarlar genellikle tuz, şarap ve silah gibi kıt bulunan ve lüks sayılan ürünleri getiriyorlardı.

Bağımlı köylüler (serfler) çoğu zaman **kmet** olarak adlandırılıyordu. Bunlar, Balkan devletlerinin nüfus bakımından en kalabalık, ancak en yoksul toplumsal kesimini oluşturuyordu. Büyük çoğunluğu tarımla uğraşıyordu. Feodal beyin feodal miras toprağı içinde, onun mülkü üzerinde yaşıyorlardı. Bağımlı köylüler hem kişisel hem de toprağa bağlı olarak feodale bağımlıydılar. Feodal bey onların efendisiydi (patronu) ve onun izni olmadan yaşadıkları toprağı terk etmelerine izin verilmiyordu. Toprağa bağlıydılar ve efendileri onları yalnızca toprakla birlikte satabilirdi. Feodal miras toprağını oluşturan arazi, bağın toprağı ile bağımlı köylülerin kullanımına verilen toprak olmak üzere ikiye ayrılıyordu. Her arazi parçası, bağımlı köylünün ailesiyle birlikte

yaşadığı, ev eşyaları bulunan bir evden oluşuyordu. Evin çevresinde çeşitli yardımcı yapılar bulunuyordu. Yakınında ise bahçe ve bazen de bağ yer alıyordu. Köylünün ayrıca ekip biçtiği tarım arazisi bulunuyordu. Bu arazi, aslında diğer köylülerin tarlaları arasına dağılmış birkaç küçük parselden oluşuyordu. Bağımlı köylüler, **köy topluluğunun** kullanımına bırakılan ormanlardan ve meralardan da yararlanabiliyorlardı. Bağımlı köylülerin mülklerinin bu yapısı ve ortak malların birlikte kullanılabilmesi, feodal toplumda özgür köy topluluklarının tamamen ortadan kaldırılmadığını, yalnızca feodal bağımlılık altına girdiğini göstermektedir.

Bağımlı köylülerin özel bir grubunu zanaatkârlar oluşturuyordu. Bunlar, feodal bey için çeşitli el sanatları ürünleri üretiyorlardı. Bazıları altın, gümüş ve değerli taşlardan lüks eşyalar yapabilen usta zanaatkârlardı.



▲ İvan Aleksandr'ın gümüş sikkesi

Efendi ile köylü arasındaki ilişki karşılıklıydı. Bağımlı köylü, kendi geçimini sağlayabilmesi için toprağın bir bölümünü kullanma hakkına sahipti; buna karşılık öşür, **ayni vergi ödemek** ve **angarya** (zorunlu çalışma) yapmak zorundaydı. Efendi, köylüye koruma ve siyasî istikrar sağlıyor, ancak aynı zamanda köylülerin kendisine bağımlılığı sayesinde kendi gücünü de artırıyordu. Bu ilişki yalnızca ekonomik değil, aynı zamanda siyasî bir mekanizmaydı. Çünkü efendiler, köylüler üzerindeki denetimleri sayesinde asker sağlayabiliyor ve devlet içinde nüfuz kazanabiliyorlardı.

Bağımlılık Biçimleri ve Köylülerin Yükümlülükleri

Köylüler ve sahip oldukları mülkler, feodal beyler yararına alınan çok sayıda vergi, çeşitli yükümlülükler ve zorunlu ödemelere tabi tutulmuştu. Köylülerin yükümlülükleri ve sorumlulukları, onların hukukî statülerine göre belirleniyordu. Bağımlı köylüler için kullanılan en genel terim, Bizans kökenli **parik** ifadesi- terimiydi. XIV. yüzyılda Orta Çağ Sırp Devleti'nde, bağımlı nüfusun farklı gruplarını ifade eden birkaç farklı terim kullanılıyordu.

Tarımla uğraşan nüfus **meropah** terimiyle adlandırılıyordu. Ulahlar (Vlahlar) terimi ise hem etnik kökeni hem de ekonomik mesleği, yani çobanlığı, ifade edebiliyordu. Bazı Ulahlar özgür nüfusa mensuptu, bazıları ise bir **feodal beye** bağımlıydı. Bunlar, sürüleriyle birlikte dağlarda yaşayan, katun adı verilen geçici yerleşimlerde bulunan ve sürekli göç eden göçebe çobanlardı.

XIV. yüzyılda, ovalarda yaşayan ve atların bakımından sorumlu bağımlı nüfus olarak da görülmektedirler. **Duşan Kanunnamesi'nde** Ulahlar, hayvancılıkla ilgili özel yükümlülüklere sahip ayrı bir toplumsal kategori olarak yer almaktadır.

Köylülerin bütün yükümlülükleri içinde en ağır olanı angarya (kuluk) idi. Angarya, hem feodal bey hem de devlet yararına yapılan ücretsiz çalışma anlamına geliyordu. Bağımlı köylüler, hukukî statülerine bağlı olarak, feodal beyin toprağında haftada bir ila üç gün angarya



▲ İvan II Asen'in Dubrovniklilere Verdiği Ferman (1230)

yapmak zorundaydılar. Bu çalışmayı kendi aletleri ve kendi evcil hayvanları ile yerine getiriyorlardı.

Bazı durumlarda angaryanın belirli bir sınırı bulunmuyordu. Yani bağımlı köylüler, feodal beyin emrettiği kadar gün çalışmaya zorlanabiliyorlardı.

Balşa ailesi, Arnavutluk'ta köylülere yol ve kale yapımı yükümlülüğü getiriyordu. Bu durum, angaryanın (kuluk) yalnızca tarımsal işlerle sınırlı olmadığını, aynı zamanda altyapı çalışmaları ve askerî görevleri de kapsadığını göstermektedir. **Kastrioti** ailesi, özellikle İskender Bey döneminde, Osmanlılara karşı tahkimatların inşası ve güçlendirilmesi için köylü iş gücünden yararlanmıştır. Kamu hizmetleri için uygulanan bu tür angarya yükümlülükleri diğer Balkan devletlerinde de görülmekteydi.

Angaryanın yanı sıra, bağımlı köylüler feodal beye çeşitli **aynî yükümlülükler** de vermek zorundaydı. Bunlar çoğunlukla üretilen tahıl, un, şarap, kumaş, yağ, hayvanlar, zanaat ürünleri ve askerî malzemelerin belirli bir kısmından oluşuyordu. Köylüler bu ürünleri feodal beyin ambarına ve konağına bizzat götürmekle yükümlüydüler. Köylüler ayrıca hem kilise hem de feodaller tarafından alınan **öşür** vergisini de ödemek zorundaydı. Öşür, genellikle tahıl, un, şarap veya bal gibi ürünlerin onda biri anlamına geliyordu.

Gelişmiş feodalizm döneminde bağımlı köylüler kişi başına alınan vergiyi (**baş vergisi**) para olarak ödemeye başlamışlardır. Bağımlı köylüler, feodal beyin el koyduğu ormanlar, meralar ve değirmenler gibi mülkleri kullanabilmek için de özel vergiler ödüyorlardı. Şehirlerin gelişmesiyle birlikte zanaatkârlık ve ticaret de gelişmiştir. Bunun sonucunda **para ekonomisi** gelişmeye ve paranın dolaşımı artmaya başlamış; aynî vergilerin yerini yavaş yavaş para ile ödenen vergiler

Kaynaklar Anlatıyor

Bulgaristan'da Çar II. İvan Asen'in bir fermanında (1230) şu hüküm yer almaktadır: "Köylüler eskiden olduğu gibi manastıra aynî vergi versin ve angarya hizmeti yapsın." Çar İvan Aleksandr'ın bir fermanında (1348) ise şu ifade bulunmaktadır: "Köylüler bağlardan ve tarlalardan öşür versin ve gelenek gereği bolyara emek hizmeti etsin." Sırbistan'da ise Duşan Kanunnamesi (1349, 1354'te genişletilmiştir) önemli bir kaynaktır. Kanunnamenin birçok maddesinde köylüler, onların hukukî statüsü ile feodallere, devlete ve kiliseye karşı yükümlülükleri hakkında bilgiler bulunmaktadır. Madde 6: "Din adamları, imparatorluk kanununa göre değil, kilise hukukuna göre yargılansın." Madde 67: "Köylüler tarlalarından ve bağlarından öşür versin." Madde 71: "Arıcılar, eskiden olduğu gibi efendilerine balın onda birini versin." Madde 138: "Parikler, eskiden olduğu gibi efendilerine hizmet etsin ve hasattan pay versin." Madde 139: "Meropahlar, eskiden olduğu gibi efendilerine hizmet etsin ve efendilerinin izni olmadan onu terk edemesin." Madde 146: "Sırplar efendilerine vergi versin ve eskiden olduğu gibi angarya hizmeti yapsın." Madde 147: "Sokalnikler, eskiden olduğu gibi efendilerine araba ve at versin." Madde 135: "Ulahlar, eskiden olduğu gibi efendilerine hizmet etsin ve sürülerinden öşür versin."

- Bu kaynak bilgilerini inceleyin ve verilen örneklerden hareketle efendi–köylü ilişkisini açıklayın.

almaya başlamıştır. Böylece köylüler vergilerini giderek daha sık para olarak ödemeye başlamışlardır.

İlk olarak şehirlerde, Bizans ve Batı etkisi altında ortaya çıkan bu parasal yükümlülükler, zamanla köy topluluklarına da yayılmıştır. Her ne kadar para ile ödenen vergiler aynî yükümlülüklerin ve askerî hizmetlerin bir bölümünün yerini almış olsa da, angarya (kuluk) köylülerin çalışma yükümlülüğü olarak varlığını sürdürmüştür.

Arber prensliklerinin ekonomik, toplumsal ve siyasî özellikleri, diğer Balkan devletlerine göre daha kendine özgüydü. Siyasî, idarî ve askerî yetkiyi tamamen kendi denetimlerinde bulunduran **feodal aileler** ve onların prensleri ortaya çıkmıştı. Bu feodal ailelerin kendi toprakları, orduları ve sembolleri vardı. Vergiler ağırlıklı olarak aynî olarak ödeniyordu. Ancak Dubrovnik ve Venedik ile ticaretin gelişmesiyle birlikte mal-para ilişkileri de gelişmeye başlamıştır. Prensler, Dubrovniklilere ve Venediklilere, kendi topraklarında ticaret yapabilmeleri için çeşitli ayrıcalıklar tanıyan fermanlar yayımlıyordu. XIV. ve XV. yüzyıllarda yayımlanan önemli fermanlar arasında Valona ve Kanina hâkimlerinin, Balşa, **Dukagjini** ve Kastrioti ailelerinin fermanları yer almaktadır. Hayvancılıkla uğraşan aileler, kendi liderleri tarafından yönetilen katun adı verilen dağ yerleşimlerinde yaşıyordu. Meralar arayışı içinde sürekli hareket ediyor ve daha geniş bir özerkliğe sahip bulunuyorlardı. Ayrıca kervan ticareti ile de uğraşıyorlardı.

Dünyevî ve dinî feodal beylere karşı yerine getirilen feodal yükümlülükler, bağımlı köylülerin yaşam standardını önemli ölçüde etkiliyordu. Çalışma yükümlülükleri (angarya), aynî vergiler (tahıl, hayvan, yağ) ve özellikle sonraki dönemlerde para ile ödenen vergilerin çokluğu ve çeşitliliği, köylülerin çoğu zaman geçim sınırında yaşamalarına neden oluyordu. Onların emeği büyük ölçüde feodal beylerin ve kilisenin ihtiyaçlarını karşılamaya yönelmişti; kendilerinin geçimi ve değiş tokuş için ise çok az ürün kalıyordu. Balkanlarda feodalizm ve feodal ilişkiler farklı özellikler göstermesine rağmen, bu toplumsal düzene özgü ortak unsurlara da sahipti.

Bunlar; toprak mülkünün temeli olarak feodal mülk (fief), hükümdarlar ile soylular ve büyük soylular ile küçük soylular arasındaki ilişkileri belirleyen vasallık sistemi, üretimin temelini oluşturan köy toplulukları ile bunların zamanla feodal miras toprağı içine katılması ve bu mülklerin kapalı ekonomik birimler hâline gelmesiydi. Bağımlı köylüler ise angarya, aynî yükümlülükler ve para vergileri gibi çeşitli yükümlülüklerle karşı karşıya bulunuyordu.

Kilise de ekonomi ve günlük yaşamın önemli unsurlarından biriydi. Bu sistem, Osmanlıların gelişine kadar Orta Çağ Balkanlarının ekonomisini ve toplumunu şekillendirmiş, daha sonra ise tımar sistemi ile yer değiştirmiştir.

Öğrendiklerini kontrol et

1. Feodal mülk (fief), vasal ve feodal ilişkiler kavramlarını açıklayın.
2. Köy topluluğunun zamanla nasıl feodal bağımlı hâle geldiğini açıklayın.
3. Bağımlı nüfusun temel kategorilerini ve bunların feodal beylere karşı yükümlülüklerini belirtin.
4. Feodal yükümlülüklerin, insanların yaşam standardını nasıl etkilediğini açıklayın.

5. Orta Çağ Balkan Saraylarında ve Din Adamları Arasında Toplumsal Tabakalaşma



▲ Tsarevets, Tırnovo

Orta Çağ Balkan devletlerinde belirlenmiş bir feodal toplumsal **hiyerarşi** vardı. Bu hiyerarşi, feodalizmin kurulması ve güçlenmesiyle birlikte aşamalı olarak uygulanmaya başladı. **Erken feodal dönemde** (VII-XI/XII. yüzyıl) henüz oluşum aşamasındaydı ve ana hatları yavaş yavaş belirginleşiyordu. Bu yapı, sonraki dönemde tamamen yerleşti. **Gelişmiş feodalizm** döneminde (XIII-XV. yüzyıl) Balkan ülkelerindeki feodal ilişkiler büyük bir gelişme gösterdi ve son aşamasına ulaştı. Feodalizm; büyük feodal toprak sahiplerinin egemenliği, yaygın bir **ayrıcalık** sistemi (çoğunlukla **hükümdardan** elde edilen), bağımlı nüfusun sayısındaki artış ve para olarak ödenen vergilerin hızla çoğalması gibi açıkça şekillenmiş feodal özelliklerle en parlak dönemini yaşıyordu.

Hükümdar, **saray**, **soylular** ve yüksek **din adamları** kurumları **Bulgaristan'da** daha erken feodal dönemde kurulmuş ve birbirinden açıkça ayrılmıştı. **Hırvatistan** ve Duklja'da ise henüz başlangıç aşamasındaydı. Bulgar Devleti'nin Pliska'da (IX. yüzyılın sonuna kadar), daha sonra ise hükümdar sarayının bulunduğu **Preslav**'da sürekli bir başkenti vardı. İkinci Bulgar İmparatorluğu'nun kurulmasıyla Tırnovo şehri başkent oldu. **Hükümdarları** farklı unvanlar taşıyordu. İlk Bulgar hükümdarları han unvanını taşıyordu. Hristiyanlığın kabul edilmesiyle bu unvan, Boris döneminde knez olarak değiştirildi. X. yüzyılın başında Simeon, çar unvanını aldı. O tarihten itibaren bütün Bulgar hükümdarları çar unvanını taşıdı ve devlet de çarlık olarak adlandırıldı.

Hırvatistan'da başkent çoğunlukla Knin'de bulunuyordu, ancak başka merkezler de vardı. İlk Hırvat hükümdarlarının taşıdığı unvan knez (dux) idi. Ancak X. yüzyılın başında Tomislav kral olarak taç giydi ve böylece devlet krallık hâline geldi. Duklja'da da benzer bir durum yaşandı. XI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren knez unvanını taşıyan hükümdarlar, Mihail'in taç giymesiyle kral oldular ve devlet de krallık hâline geldi.

Župan unvanını taşıyan ilk Sırp hükümdarlarının merkezi Ras'taydı. Ancak XII. yüzyılda büyük župan olarak adlandırılmaya başladılar. XIII. yüzyılın başında Stefan kendisini kral ilan etti ve böylece devlet krallık hâline geldi. XIV. yüzyılın ortalarında Kral Stefan Duşan, çar unvanını aldı ve devlet de imparatorluk hâline geldi. Ancak XV. yüzyılın ilk yarısında Sırp Devleti'nin statüsü düşürülerek başında bir despotun bulunduğu despotluk hâline getirildi. XIII ve XIV. yüzyıllarda Sırp Devleti'nin tek bir başkenti yoktu. Prizren, Kosova'daki Paun ve Üsküp başkent olarak kullanıldı.



▲ Knin Kalesi

Arnavutluk'taki durum farklıydı. XII. yüzyılın sonlarına doğru, başında bir knezin (prior, princeps) bulunduğu **Arbanon** Prensliği ortaya çıktı.

XIII. yüzyılın sonunda Arnavutluk, başında Fransız Anjou Hanedanı'ndan bir kralın bulunduğu bir krallık hâline geldi. XIV-XV. yüzyıllarda Arnavutluk'ta birkaç feodal aile güçlendi. Bu aileler, başlarında knezlerin (dux, duka) bulunduğu kendi prensliklerini kurdular. Bu prensliklerin merkezleri Dıraç, İşkodra, Berat ve Akçahisar gibi iyi tahkim edilmiş **şehirlerde** bulunuyordu.



▲ İşkodra Kalesi

Hükümdar ve Devlet Yönetimi

Orta Çağ Balkan devletleri, toplumsal düzenleri bakımından feodal devletlerdi. Krallık ilan edilmeleriyle birlikte **feodal monarşiler** hâline geldiler. Bu devletlerde, başında hükümdarın bulunduğu bir toplumsal hiyerarşi vardı. Devletlerin hükümdarları farklı unvanlar taşıyordu, ancak en yaygın olanları knez, župan, kral ve çardı. Dönemin patrimonyal devlet anlayışına göre hükümdar, ülkedeki tebaayı yönetmek üzere Tanrı tarafından görevlendirilen devletin en yüce hâkimi olarak kabul edilirdi. Askerî, yasama ve yargı yetkileri onun elinde toplanmıştı. Ayrıca kiliseyle ve dinle ilgili anlaşmazlıklarda belirleyici bir role sahipti.

Feodal hiyerarşi içinde feodal düzenin en üst basamağında yer alan hükümdar, devletteki bütün toprakların sahibiydi ve bunları satabilir, bağışlayabilir, ömür boyu yararlanılması için verebilir veya geçici kullanıma tahsis edebilirdi. Hükümdarın, kendi tasarrufunda bulunan devlet hazinesine aktarılan çok sayıda ve çeşitli geliri vardı. Büyük ekonomik gücü, devletin her tarafında bulunan çok sayıdaki mülke dayanıyordu. Ayrıca para basımından elde edilen gelirler, maden işletme imtiyazlarından sağlanan gelirler, çeşitli harçlar, gümrük vergileri ve benzeri gelirler de onun tasarrufundaydı. Hükümdar, elde edilen gelirlerle sarayın giderlerini karşılar, ordu için silah satın alır ve paralı askerlere maaş öderdi. Gelirlerin bir bölümünü vakıf eserleri yaptırmak, **kiliseye** bağışta bulunmak, feodallere hediyeler vermek, **kaleler** ve **saraylar** inşa etmek için kullanırdı. Bulgaristan'ın (XIV. yüzyıl) ve **Sırbistan**'ın (XIII-XV. yüzyıl) büyük ekonomik gelişme yaşadığı dönemde, Tırnovo'daki (Tsarevets) hükümdar sarayı ile Sırp başkentlerindeki saraylar oldukça görkemliydi. XV. yüzyılda Sırp Despotluğu ise yeni başkent Semendire'yi temelden inşa etti.

Hükümdar, devleti geniş bir merkezî ve taşra teşkilatı aracılığıyla yönetirdi. Özellikle **gelişmiş feodalizm** döneminde Bulgaristan ve Sırbistan'daki bu teşkilatın görevleri, atama sistemi ve yapılanmış ağı, Bizans'takilere oldukça benziyordu. Merkezî yönetimin merkezi, devletin başkentinde bulunuyordu. Hükümdar sarayı; idarî, siyasî ve askerî güce sahip özel bir kurum olmasının yanı sıra devletin kültürel yaşamının da merkeziydi. Bulgaristan ve Sırbistan'daki hükümdar sarayları, Bizans imparatorluk sarayını örnek almaya çalışıyordu. Hükümdar, merkezî devlet teşkilatının temsilcilerini **büyük feodaller** arasından seçer ve onları bizzat atardı.

Devlet yönetiminde oldukça önemli bir organ olan **hükümdar meclisi**, önemli bir danışma rolüne sahipti. Bulgaristan'da bu meclise Boyarlar Meclisi, Sırbistan'da ise Saray Meclisi denirdi. Boyarlar Meclisinde

Bunları biliyor musun?

Orta Çağ'da patrimonyal devlet anlayışı, iktidarın ve ülke topraklarının hükümdarın ve ailesinin kişisel mülkü olarak kabul edilmesi anlamına geliyordu ("patrimonyum" – hükümdarın mirası). Balkanlarda bu anlayış: kalıtsal hanedanlar, devletin kişisel mülk gibi bölünmesi, devlet topraklarının bağışlanması ve kişisel servet ile devlet servetinin birbirine karışması yoluyla kendini gösteriyordu. Devletin "aile mülkü" olduğu yönündeki bu anlayış; hanedan mücadelelerine, toprakların oğullar ve kardeşler arasında sık sık bölünmesine ve istikrarsızlığa yol açtı. Bu durum, devletleri dış etkilere açık hâle getirdi.

büyük boyarlar ve patrik yer alırdı. Sırbistan'da Saray Meclisi büyük **soylulardan** oluşurdu ve bazen hükümdarın eşi de meclise katılırdı.

Hükümdar meclisi toplantılar yapar ve savaş ilanı, barış antlaşması yapılması ve iç politikayla ilgili önemli konular gibi devletin en önemli meseleleri hakkında karar alma yetkisine sahipti.

Devlet, Bulgaristan'da hora (bölge, ülke), Sırbistan'da ise župa olarak adlandırılan bölgelere ayrılmıştı. Bu bölgeler genellikle bulundukları yerdeki en büyük şehir merkezinin adıyla anılırdı. Bölgelerde, belirli bir bölgenin yöneticisinin başında bulunduğu taşra yönetimi görev yapardı. Bu yönetici bizzat hükümdar tarafından atanırdı.

Halk meclislerine hükümdar, **büyük feodaller**, saray mensupları, din adamları ve halk katılırdı. Sırp Devleti'nde bunlara devlet meclisleri denirdi. Meclisler, hükümdarın toplantının yapılacağı zamanı ve yeri belirttiği yazılı emriyle toplanırdı. Meclis toplantılarından sonra, daha önce alınmış kararlar ve hükümler toplanan halka sunulurdu. Böylece meclisler, bu kararların geniş bir halk kitlesi tarafından açıkça onaylanması işlevini yerine getirirdi. Meclisler bazen sapkınların açıkça kınanması için de kullanılırdı.

Boyarlar, Soylular ve Şövalyeler

Feodalizmin güçlü gelişimi, feodallerin ekonomik açıdan yükselmesine katkıda bulundu. Orta Çağ Balkan kaynaklarında bunların tümü genel olarak beyler olarak adlandırılıyordu. Bulgaristan'da onlar için boyarlar, Sırbistan'da ise vlastelinler terimi kullanılıyordu. Ancak bütün feodaller aynı derecede zengin veya toplumda eşit konumda değildi. Onlar arasında da güçlerine ve zenginliklerine göre bir derecelendirme vardı. Orta Çağ Balkan devletlerinde feodaller, büyük ve küçük feodaller olarak ayrılıyordu. En alt tabakayı ise daha sonra **şövalye** olarak adlandırılan atlı savaşçılar oluşturuyordu.

Büyük feodaller, geniş topraklara ve bağımlı köylülere sahipti. Ayrıca en yüksek unvanları taşıyor ve devletteki en önemli idari ve askerî görevleri üstleniyorlardı. Orta Çağ Bulgaristan'ında **büyük feodallere** büyük boyarlar, Sırbistan'da ise velmojalar (büyük vlastelinler) denirdi. Küçük feodaller de önemli mülklere sahipti, ancak bunların mülkleri büyük feodallerinkinden daha küçüktü. Devlette saygın unvanlara ve görevlere sahip olsalar da büyük feodallerden daha alt konumdaydılar. Bulgaristan'da bunlara küçük boyarlar, Sırbistan'da ise vlasteliçiler (küçük vlastelinler) denirdi.

Arnavutluk'ta büyük ve küçük feodaller şeklinde klasik bir ayrım yoktu. Feodal aileler patrimonyal özelliklerini ve klan dayanışmalarını korumuşlardı. Topraklarının genişlemesiyle birlikte toplumsal farklılaşma başladı. Aile reisleri, zenginlikleri bakımından ailenin diğer üyelerinden toplumsal olarak ayrılmaya başladılar. Feodal mülk sahiplerine ve feodal ailelerin önderlerine dönüştüler. Kendi bölgelerindeki siyasi, idari ve askerî yönetimi ellerinde bulunduruyorlardı. Ancak onlar ile ailenin diğer üyeleri arasındaki toplumsal farklılıklar belirgin değildi. Her birey için aileye bağlılık, en güçlü iç dayanışma bağıydı.

Büyük feodaller, ulaşılması güç yerlerde inşa edilmiş **kalelerde** yaşar ve burada kendilerine ait saraylara sahip olurlardı. En önemli kişilerinden oluşan kendi saray çevreleri vardı. **Büyük feodallerin** hizmetkârları, bağımlı köylüleri, vasalları, orduları ve yargıçları bulunurdu. Kendi saraylan, bölgedeki güçlerinin merkezi olmasının yanı sıra kültürün geliştiği bir yerdi. Bulgaristan'da en tanınmış **kaleler** Vidin ve Kaliakra'daydı. Orta Çağ Sırp Devleti'nde çok sayıda **kale** vardı. Ulaşılması güç yerlerde bulunanlar arasında Magliç, Güvercinlik ve Stalaç öne çıkıyordu. Duklja/**Zeta**'da Kotor, Bar ve Budva; Arnavutluk'ta ise Ergiri, Petrela, Leş ve Kanina güçlü **kalelerdi**.



▲ Magliç Kalesi'nin çizimi

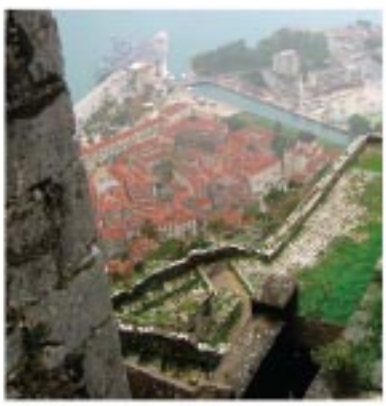
Feodallerin gücünün temelini, miras yoluyla elde ettikleri baştina adı verilen kalıtsal mülkleri oluşturuyordu. Bu mülklerde bağımlı köylüler çalışıyordu. Feodaller, bu mülklerin yanı sıra hükümdardan, belirli bir askerî hizmeti yerine getirme koşuluyla yönetebilecekleri mülkler de alıyorlardı. Bu uygulama, Bizans'ın pronoia adı verilen feodal sistemini örnek alıyordu. Feodallere ayrıca toplanan gelirlerin büyük bir bölümünden yararlanma hakkıyla birlikte yönetmeleri için bütün bölgeler, dağlar, köyler ve **şehirler** de verilebiliyordu.

Verilen mülklerin yanı sıra feodaller, hükümdardan birçok ayrıcalık da elde ediyorlardı. Bunlar; hükümdarın yetkilerinin bir bölümünden feodal lehine vazgeçtiği idari, mali, adli ve askerî imtiyazlar olabiliyordu. Uygulamada bu durum, devlet görevlilerinin feodallerin mülklerine girmemesi, vergi ve mahkeme harçlarını toplamaması anlamına geliyordu. Feodal, bu işleri yapacak kişileri kendisi belirliyor ve toplanan gelirler devlet hazinesi yerine kendi hazinesine aktarılıyordu. Feodallerin feodal hiyerarşideki yüksek konumu hukuk alanına da yansıyordu. **Soylular** ve köylüler için öngörülen cezalar farklıydı. Ayrıcalık verme sisteminin yaygınlaşması, feodallerin ekonomik açıdan daha fazla güçlenmesine ve daha bağımsız hareket etme isteklerinin artmasına yol açtı. Bazı feodaller kendi paralarını bile basıyor, kanunlar çıkarıyor ve bağımsız savaşlar yürütüyordu.

Orta Çağ'da şövalyeler askerî sınıfı oluşturuyordu. Toplumsal basamakta diğer feodallerden daha aşağıda yer alıyorlardı. Şövalyeler alt **soylu** tabakadan geliyordu ve hükümdara veya **büyük feodallere** askerî hizmet ve bağlılık karşılığında toprak verilen atlı savaşçılardı. **Şövalyelerin**, şövalye tarikatları, katı kurallar ve şövalyeliğe özgü soylu davranış biçimleri aracılığıyla kurumsallaştığı Batı Avrupa'nın aksine Balkanlarda şövalyeler, gerçek askerî uygulamaları, yani savaşmayı yerine getirmeleri beklenen askerî sınıf içinde yer alıyordu.

Gelişmiş feodalizm döneminde nüfusun büyük bölümünü, özgür ve feodal düzene bağımlı olarak ikiye ayrılan köylüler oluşturmaya devam ediyordu. Devlete bağlı özgür köylülerin sayısının azaltılması ve zorla feodal bağımlılığa geçirilmesi eğilimi güçlenmişti. Bu dönemde Balkanlardaki bağımlı köylülerin sayısı, özgür köylülerin sayısından çok daha fazlaydı.

Gelişmiş feodalizm döneminde **şehirlerin** yükselişi, zanaatkârların ve tüccarların zenginleşmesini ve ayrı bir şehirli sınıfına dönüşmesini sağladı. Bunların sayısı sürekli artıyor ve yeni uzmanlaşmış usta



▲ Eski Şehir'den Kotor manzarası

Kaynaklar Anlatıyor!

- Bulgar Çarı İvan Aleksandır'ın Venedikliler ve onların tüccarları için 1347 yılında yaptığı antlaşma

Zagora Çarı'nın Venedik ile 1347 yılında yaptığı antlaşma

Zagora İmparatoru Aleksandır'ın yemini ve antlaşması

"Çarlığım bu fermanı (tavsiye mektubu, Venedik belgesi) dostlarım ve kardeşlerim olan Venedikli Franklara vermektedir. Çarlığım, Baba Tanrı, Meryem Ana, kutsal ve hayat veren Haç, Tırnovalı Azize Petka ve kendi ruhum üzerine yemin eder ki bütün Venedikli tüccarlar, gemileri ve mallarıyla birlikte çarlığımın her yerine zarar görmeden ve güven içinde gelip gidebilirler. Yüzde 3 gümrük vergisi ödemelidirler...

Mallar satılmazsa deniz veya kara yoluyla geçebilir ve hiçbir şey ödemeyebilirler...

Ayrıca ülke içinde istedikleri yerde bir kilise veya ticaret merkezi satın alabilir ya da inşa edebilirler ve hiç kimse buna karşı çıkamaz. Buna karşı çıkmaya cesaret eden kişi, çarlığıma karşı hain sayılsın."

zanaatkârlar ortaya çıkıyordu. Ayni rantın para rantıyla değiştirilmesi de bu gelişmeye katkıda bulundu ve aynı zamanda ticaretin daha hızlı gelişmesine ivme kazandırdı. Orta Çağ yaşam biçimiyle bağlantılı geleneksel zanaatların yanı sıra bu dönemde **madencilik** yeniden canlandı ve buna bağlı yeni zanaatlar ortaya çıktı. Madencilik, Bulgaristan'da ve özellikle en tanınmış maden şehri Novo Brdo'nun bulunduğu Sırbistan'da ekonominin başlıca itici gücü hâline geldi. Bu yeni faaliyetle bağlantılı usta zanaatkârlar hızla ve belirgin biçimde zenginleşti. Bunlar arasında özellikle kuyumcular öne çıktı.

Bu şekilde şekillenen feodal toplumda, feodal basamaklarda yukarı doğru toplumsal hareketlilik sınırlıydı. Bir toplumsal tabakadan diğerine geçiş nadirdi, ancak liyakate dayalı bazı yollar vardı. Orta düzey feodaller büyük feodallere, atlı savaşçılar ise askerî başarıları ve yeni fethedilen topraklarda yönetilecek bölgeler ile mülkler elde etmeleri sayesinde küçük feodallere dönüşebiliyordu. Köylüler için ise genel olarak toprağa bağlanma eğilimi nedeniyle bu durum daha zordu. Ancak bir köylü kiliseye bağışlandığında kilise mülküne geçer ve kiliseye bağımlı köylü olurdu. Bu durum, söz konusu köylü için hukuki açıdan daha hafif bir konum olarak kabul edilirdi.

Din Adamları ve Kilise Toprakları

Ortodoks geleneğinde din adamları kavramı, kilisede görev yapan herkesi ifade eder ve bütün ruhban sınıfını kapsar. Din adamları, devlette ayrıcalıklı bir konuma sahipti. Üst düzey din adamları arasında patrikler, **piskoposlar** ve **manastır** başrahipleri yer alıyordu. Bunlar devlette büyük saygınlığa sahipti. Piskoposluk bölgelerini ve manastırları, kilisenin feodal mülklerini yönetiyor, ayrıca hükümdarın huzurunda ve **halk/devlet meclislerinde** kiliseyi temsil ediyorlardı. Alt düzey din adamlarını rahipler ve onların yardımcıları oluşturuyordu. Din adamları ruhanî yetkiyi taşıyor, hükümdarın iktidarını meşrulaştırıyor, kilise mülklerini yönetiyor, okuryazarlığın koruyucusu ve kültürün destekçisi olarak görev yapıyordu.

Bir kurum olarak kilise, büyük bir feodal toprak sahibiydi. Hükümdarlardan ve feodallerden olduğu gibi köylülerden de çok sayıda mülk elde ediyordu. Hükümdarların fermanlarla onayladığı ayrıcalıklar kazanıyordu. Feodalizmin gelişmesiyle birlikte Balkanlar genelinde kilise ve manastır yapımı hızlandı. Manastırlar güçlü dinî ve kültürel merkezlere dönüştü. Buralarda yazı atölyeleri ve kilise kitaplarının bulunduğu küçük kütüphaneler açıldı. Eğitim, zengin kesimlerin ve din adamlarının bir bölümünün sahip olduğu bir ayrıcalıktı.

Manastırlar yalnızca dinî ve eğitim merkezleri değil, aynı zamanda ekonomi ve siyaset üzerinde büyük etkiye sahip güçlü feodal toprak sahipleriydi.

Zamanla oldukça geniş mülklere ve yüksek gelirlere sahip oldular. Sırbistan, Bulgaristan, Zeta ve Arnavutluk'taki çok sayıda manastır büyük ekonomik merkezlere dönüştü. Manastırlar, tek bir bölgede toplanmamış, Balkanların farklı yerlerine yayılmış çeşitli mülklere sahipti. Onlarca köy, dağlık alan, bağımlı köylü ve hayvana sahip

olan manastırlar; pazarlardan, madenlerden ve balıkçılıktan da gelir elde ediyordu. Zenginlikleriyle Sırbistan'daki "Deçani" ve "Studenitsa", Bulgaristan'daki "Rila" ve "Başkovo" manastırları öne çıkıyordu. Zeta'daki "Aziz Sergius" ve "Moraça" ile Arnavutluk'taki "Aziz Yovan Vladimir" ve "Ardenitsa" da daha zengin manastırlar arasındaydı. Aynoroz'daki bazı manastırlar da zengin ve büyük toprak sahiplerine dönüştü. Bunlar arasında "Hilandar", Zograf ve "Aziz Panteleymon" önde geliyordu.

Orta Çağ Balkan saraylarındaki ve din adamları arasındaki toplumsal tabakalaşma, toplumdaki belirgin hiyerarşiyi göstermektedir. Hükümdar, büyük ve küçük feodaller ile savaşçılar, dünyevi yönetim ve gücün temsilcileriydi. Köylüler, çalışmaları ve vergi ödemeleriyle toplumun ekonomik temelini sağlarken din adamları, ruhani otoriteyi ve eğitimi koruyordu. Dünyevi ve dinî feodallere tanınan ayrıcalıklar ile alt toplumsal tabakalara getirilen kısıtlamalar, toplumdaki günlük yaşamı şekillendiriyordu. Hükümdarın kilisenin kutsamasıyla meşruiyet kazandığı, kilisenin ise hükümdardan koruma ve geniş mülkler elde ettiği dünyevi ve ruhani otorite arasındaki birliktelik, feodal düzenin güçlenmesine ve Orta Çağ toplumunun istikrarına yol açtı.



▲ Zograf Manastırı, Aynoroz

Öğrendiklerini kontrol et

1. Orta Çağ Balkan devletlerindeki başlıca toplumsal tabakalar hangileriydi?
2. Dünyevi ve ruhani otoriteyi meşruiyetleri bakımından karşılaştır.
3. Toplumsal hareketlilik mümkün müydü ve ne ölçüde mümkündü?
4. Manastırlar hangi yollarla en önemli dinî ve ekonomik merkezler hâline geldi?

6. Dinî hayat: Ortodoksluk, Katoliklik, Bogomilizm. İslamlaşmanın başlangıcı

Kilise, **Hristiyanlığın** ortaya çıkışından itibaren dua etmek amacıyla bir araya gelen inananlar topluluğunu ifade ediyordu (toplanma anlamına gelen Yunanca ekklesia kelimesinden gelir). Basit bir yapıya sahipti ve bağımsız Hristiyan topluluklarının birliğini oluşturuyordu. Zamanla bu ilk Hristiyan toplulukları, imparatorluğun büyük şehirlerinde kurulan ve başında bir piskoposun bulunduğu Hristiyan örgütlerine dönüştü. Hristiyanlığın **313 yılında Milano Fermanı** ile Roma İmparatorluğu tarafından tanınmasının ardından **kilise**, devletinkine benzer kendi hiyerarşisini oluşturmaya başladı. Birden fazla şehir, başında bir metropolitin bulunduğu bir eyalet içinde birleştirildi. Kilise eyaletleri ise başlarında patriklerin bulunduğu beş patriklik altında toplandı.

Kilise resmî olarak tek bir lidere sahip olmasa da Roma **papa**sı, patrikler arasında birinci kabul ediliyordu. Diğerleri patrik unvanını taşıyor ve bunlar arasında **Konstantinopolis Patriği** (330 yılından sonra) öne çıkıyordu. Sonraki yüzyıllarda Roma papası ile Konstantinopolis Patriği arasında şiddetli bir rekabet ortaya çıktı. Bu durum Balkan ülkelerine de yansıdı.

Ekümenik konsillerin (Ekstralegal genel kurullar) düzenlendiği dönemde Hristiyan kilisesinin inanç esasları, dinî ayinleri ve örgütsel yapısı belirlendi. Kilise, yalnızca dinî yaşamda değil, eğitim, kültür ve siyaset üzerinde de önemli etkiye sahip bir kurum hâline geldi. Ekümenik konsiller döneminin sona ermesi, sembolik olarak kilisenin bölünme sürecinin başlangıcını ifade ediyordu. Hristiyan dünyasındaki ilk ayrılık belirtileri IX. yüzyılda ortaya çıkmış olsa da bu durum iki yüzyıl sonra doruk noktasına ulaştı. XI. yüzyılın ortalarına gelindiğinde Roma papası ile Konstantinopolis Patriği arasındaki farklılıklar artık giderilemeyecek kadar büyümüştü.

1054 yılının yazında kilisenin kesin olarak **bölünmesi** (skizma/şizma) gerçekleşti. Kilisenin bölünmesinden sonra Batı Kilisesi Katolik (Evrensel), Doğu kiliseleri ise Ortodoks (doğru Hristiyanlığı uygulayanlar) olarak adlandırılmaya başlandı. Bu durum, Orta Çağ Balkan devletlerini ve halklarını da etkiledi.



▲ Papa I. Silvester (314-335) 330 yılında Roma piskoposu ilk kez papa (baba anlamında) olarak adlandırıldı ve kilisenin başı kabul edildi. V. yüzyılda ise herkes onu bu şekilde adlandırıyordu.

Orta Çağ Balkan Devletlerinde Hristiyanlık

Balkan halklarının Hristiyanlığı kabul etmesi yalnızca dinî bir eylem değildi. Din; siyasi bir araç, hukuk sistemi ve kimlik belirleyicisiydi. Hristiyanlığı kabul etmek, hükümdarın meşruiyet kazanmasının bir aracıydı. Hükümdar, Hristiyanlığı kabul ederek büyük güç merkezleri olan **Roma** ve **Bizans** tarafından tanınıyordu. Bu merkezlerle kurulan ilişkiler, dış destek, gelecekteki siyasi ittifaklar ve koruma anlamına da geliyordu.

Hristiyanlık, günlük yaşamı ve ahlaki kuralları etkileyen kanon hukukunu (kilise yasaları) getirdi. Hükümdarlar Hristiyan ahlakından esinlenen kanunlar çıkarmaya başladı ve kilise hukuki bir otorite hâline geldi. Hristiyanlığı kabul etmek aynı zamanda halkın kendisini Hristiyan olarak tanımladığı ortak bir kimliğin oluşmasını sağladı.

Zamanla Katolik veya Ortodoks kilisesine bağlılık, etnik ve kültürel kimliğin sınırlarını belirleyen bir unsur hâline geldi. Bu durum, Balkanların sonraki tarihi üzerinde büyük bir etkiye sahip olacaktı. Böylece Balkan halklarının Hristiyanlaşması, aynı zamanda hem bütünleşmeye yönelik bir anlaşma hem de aidiyet çatışmalarının kaynağı hâline geldi.

Bizans ile yapılan barış antlaşmasının ardından (864), Boris Mihail olarak adlandırılan Bulgar hükümdarı Boris, ülkede Hristiyanlaşma sürecini başlattı ve çok sayıda kilise inşa ettirmeye başladı. Kısa süre sonra **Bulgar Başpiskoposluğunun** kurulması için Bizans'ın onayını aldı (resmî olarak: Drastar Metropolitliği, 870). Böylece ayin dili Yunanca olan Bulgar Kilisesinin teşkilat yapısı oluşturulmaya başlandı. Onun halefi Simeon, Hristiyanlığı güçlendirdi ve ülkede Hristiyan yapılarının inşasını hızlandırdı. **Kutmiçevitsa**'daki Slavlar arasında Kliment ve Naum'un öncülüğünde kilise ayinlerinde Slavcanın kullanılmasına da izin verdi. Simeon'un halefi Petar'ın, Bulgar Kilisesinin **patriklik** düzeyine yükseltilmesini **Bizans'a** kabul ettirdiği düşünülmektedir (927). Birinci Bulgar İmparatorluğu'nun yıkılmasıyla patriklik kaldırıldı. İkinci Bulgar İmparatorluğu'nun kurulmasından sonra ise ancak XIII. yüzyılda, II. İvan Asen döneminde (1235) yeniden kuruldu. Merkezi, 1393 yılında şehrin Osmanlı yönetimine girmesine kadar başkent Tırnovo'da kaldı. Şehrin **Osmanlı yönetimine** girmesiyle patriklik kaldırıldı.

Hristiyanlık, **Hırvatistan**'da Balkanlara yerleşen Hırvatların Hristiyan yerli halkla kurduğu ilk temaslarla birlikte yayılmaya başladı. İlk rahipler, İmparator Herakleios döneminde (VII. yüzyıl) Roma'dan geldi. Daha sonra Bizans Kilisesi daha büyük bir rol üstlendi. Dalmaçya Hırvat Prensliği'nin gerisinde yer aldığı Dalmaçya kıyı şehirleri Bizans yönetimi altındaydı ve Bizans'ın kilise üzerindeki etkisi buradan geliyordu. İç kesimlerde, Slavonya'daki Hırvat Prensliği Frank Devleti ile yakın ilişkiler içindeydi ve papalığın etkisi bu ilişkiler aracılığıyla yayılıyordu. Dalmaçya topraklarında düzenli bir **Hristiyanlaşma** sürecinin yürütüldüğüne ilişkin en önemli arkeolojik kanıt, Višeslav Vaftiz Teknesi'dir (Knez Višeslav'ın adını taşır, **VIII.** yüzyılın sonu-IX. yüzyılın başı). IX. yüzyılın ortalarından itibaren **papalıkla** ilişkiler güçlendi. Papalığın Tomislav'ın krallık tacını tanımasıyla Hırvatistan, papalığa daha yakın hâle geldi. Bu bağlılık, XI. yüzyılın ikinci yarısında daha da güçlendi. Macaristan ile kişisel birlik kurulmasının ardından (1102) Hırvatistan, **Katolikliğin** etki alanında kaldı.

Sırpların Hristiyanlığı kabul etmesi, IX. yüzyılın ikinci yarısında İmparator I. Basileios döneminde Bizanslı din adamları tarafından gerçekleştirildi. Bu tarihten itibaren Sırp Devleti'nde Bizans etkisi görülmeye başladı. Sonraki dönemde Sırp toprakları **Ohri Başpiskoposluğunun**

Bunları biliyor musun?

Ekümenik konsillerin düzenlendiği dönem (325-787), yaygın olarak Ekümenik Konsiller Dönemi olarak adlandırılır. 325 yılında, Küçük Asya'daki (günümüzde Türkiye) İznik şehrinde ilk kez, devletin her yerindeki Hristiyanları temsil eden seçilmiş kilise temsilcilerinin, yani kilise babalarının katıldığı ortak bir toplantı düzenlendi. Bu toplantı Birinci Ekümenik Konsil olarak adlandırıldı. Konsilde önemli kararlar alındı. Bunlar arasında haçın Hristiyanlığın sembolü olarak kabul edilmesi ve Kutsal Üçlü'nün, yani Baba, Oğul ve Kutsal Ruh'un belirlenmesi öne çıkıyordu.
Ancak önerilen bazı kararları kabul etmeyen din adamları da vardı. Bunlar sapkın ilan edildi. Daha sonra Ekümenik Konsillerde alınan kararları kabul etmeyen herkes bu şekilde adlandırıldı. IV. yüzyılın sonlarına doğru Konstantinopolis'te İkinci Ekümenik Konsil düzenlendi. Bu konsilde Birinci Ekümenik Konsil'in kararları onaylandı ve böylece Hristiyan öğretisi belirlendi.
Sonuncusu olan Yedinci Ekümenik Konsil 787 yılında düzenlendi. Bu tarihten sonra ortak kilise konsilleri bir daha toplanmadı. Böylece inançla ilgili önemli konuların belirlenmesinde kilisenin birlik içinde olduğu dönem sona erdi.



▲ Konstantinopolis Patriği I. Aleksandros (330-337) (ortada)

330 yılından sonra başkent patriği ve Yeni Roma patriği olarak kabul edilmiştir.

yetki alanına girdi. Sırp Devleti'nin yeniden kurulmasından ve krallık ilan edilmesinden (1217) kısa bir süre sonra, **1219 yılında** başında **Sava**'nın bulunduğu Sırp Başpiskoposluğu kuruldu. Merkezi önce Žiča Manastın'nda, yüzyılın ortalarından itibaren ise İpek'te bulunuyordu.

Sırbistan'ın XIII. yüzyılın sonu ve XIV. yüzyılın ilk yarısında topraklarını genişletmesiyle, Ohri Başpiskoposluğunun bazı bölgeleri ve merkezi Ohri de Sırbistan sınırlarına dâhil oldu. Bu dönemde Sırbistan topraklarında iki bağımsız otosefal başpiskoposluk bulunuyordu: İpek ve Ohri Başpiskoposlukları. Stefan Duşan döneminde Sırp Kilisesi **1346 yılında patriklik** düzeyine yükseltildi, ancak bu statü **Bizans** tarafından hiçbir zaman tanınmadı.

O dönemde Sırp yönetimi altında bulunan **Zeta**'nın kıyı şehirlerinde Batı Katolik varlığı belirgindi. XV. yüzyılın ortalarında Sırbistan'ın Osmanlı yönetimine girmesiyle İpek Başpiskoposluğu kaldırıldı ve toprakları Ohri Başpiskoposluğunun yetki alanına girdi.

Duklja hükümdarları Hristiyanlığı Bizans modeline göre kabul ettiler. Bu durum XI. yüzyılın ikinci yarısına kadar devlette hâkimiyetini korudu. Mihail'in kral ilan edilmesiyle (1077) papalığa yöneldi. Dubrovnik'in yakınlığı ve Venedik'in varlığı nedeniyle kıyı şehirlerinde Batı Katolik etkisi belirgin hâle geldi. Onun halefi Konstantin Bodin döneminde, XI. yüzyılın sonunda merkezi Bar'da bulunan bir **başpiskoposluk** kuruldu (1089). Ülgün, Budva ve Kotor kıyı şehirleri de güçlü Katolik merkezleriydi. **Duklja**/Zeta, dinî bakımdan Ortodoks iç bölgeler ve Katolik kıyı kesimi olarak bölünmüştü. Ancak **Ortodoksluk** ve Katoliklik etki ve toprak için rekabet etseler de yan yana varlıklarını sürdürdüler.

Günümüz Arnavutluk topraklarında Hristiyanlık, ortaya çıkışının ilk yüzyıllarından itibaren yayılmaya **başladı**. İlk Hristiyan toplulukları Apollonia, Avlonya (Vlora) ve Butrint şehirlerinde ortaya çıktı. IV. yüzyıldan itibaren kurulan piskoposluklar, Roma papasının kiliseyönetimi altındaydı. **VIII. yüzyılın** ortalarına doğru bunlar Konstantinopolis **Patrikliğine** bağlandı. Böylece Arnavutluk'ta Bizans'ın dinî ve kültürel etkisinin yayılması için uygun bir ortam oluştu.

IX ve X. yüzyıllarda Aziz Kliment ve Aziz Naum'un **Kutmiçevitsa** bölgesindeki faaliyetlerinin başlamasıyla Hristiyanlık Slav dilinde yayılmaya başladı. Böylece Arnavutluk'un bu bölgelerinde Slav kültürel etkisi de başladı. Sonraki dönemde Ortodoks Ohri Başpiskoposluğu, Arnavutluk topraklarında çok sayıda piskoposluk bölgesine sahip olacaktı. Arnavutluk'un güney kesimlerinde ise kendi metropolitliklerine bağlı piskoposluk bölgeleriyle Konstantinopolis **Patrikliği** bulunuyordu. Haçlı Seferleri, Arnavut halkının Batı Kilisesi ile daha yakın ilişki kurmasını sağladı. XIII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren kurulan Arnavutluk Krallığı'ndaki Anjou varlığı da bu ilişkileri kolaylaştırdı. **Bizans**'ın yıkılmasından sonra (1453), Arnavutluk'taki Ortodoks bölgelerin büyük bölümü Ohri Başpiskoposluğunun yetki alanına girdi. XV. yüzyıla kadar Adriyatik kıyısındaki şehirler karmaşık bir dinî yapıya sahipti. İşkodra, siyasi yönetime bağlı olarak Ortodoksluğun ve Katolikliğin etkisi altındaydı. XIV. yüzyılda önce Sırp,

Kaynaklar Anlatıyor

Günümüzde Arnavutluk'ta bulunan ve Bulgar Devleti'nin en batı sınırına dikilmiş olan Balş Yazıtı'nda şöyle yazmaktadır: "... Bulgaristan'ın hükümdarı Boris, Tanrı tarafından kendisine verilen halkıyla birlikte vaftiz oldu ve Mihail adını aldı. Yıl 6374 (= 865/866)."

daha sonra Venedik yönetiminde kaldı. Dıraç ise Katolik Kilisesi'nin güçlü bir merkeziydi. Ancak önemli Bizans mirası nedeniyle şehirde Ortodoks topluluklar da bulunuyordu.

Venedik'in etkisi altındaki Arnavutluk kıyı şehirlerinde Katoliklik, bu şehirlerin XIV. yüzyılın sonu ile XV. yüzyılın başında Osmanlı yönetimine girmesine kadar hâkimiyetini korudu. Daha sonra **İslam**, Arnavutluk topraklarında hızla yayılmaya başladı. Arnavut halkının ve soylularının dinî aidiyetleri farklıydı. Aralarında Ortodokslar, Katolikler ve daha sonra Müslümanlar bulunuyordu. Çoğu durumda din seçimlerinde belirleyici etken, önde gelen feodallerin siyasi tercihiydi. Daha önce bir kiliseye bağlıyken daha sonra diğerine yönelmek sık rastlanan bir durumdu. Soylu aileler arasındaki hanedan bağları da bunda rol oynuyordu. Ancak dinî farklılıklar Arnavutlar arasında hoşgörüsüzlüğe yol açmadı.



▲ Bulgarların Hristiyanlığı kabul etmesi, Manasses Kroniği

Balkan Ülkelerinde Bogomilizm

Bogomilizm ilk kez X. yüzyılın ortalarında, büyük bölümü o dönemde Bulgar Devleti'nin sınırları içinde bulunan Makedonya topraklarında, Çar Petar döneminde ortaya çıktı. Adını, bu öğretinin ilk ve başlıca vaizi olan **Papaz Bogomil**'den aldı. Onun takipçilerine Bogomiller denildi. Bogomiller ise adlarının kökenini "Tanrı'nın sevgili kulları" olmalarıyla açıklıyorlardı. Bogomiller başka adlarla da biliniyor, daha sonraki dönemlerde ise sıklıkla **Babunlar** olarak adlandırılıyorlardı.

Bogomiller ve öğretileri hakkındaki bilgiler tarihî kaynaklarda ve günümüze ulaşan halk anlatılarında yer almaktadır. En tanınmış kaynaklar **Presviter Kozma** (X. yüzyıl) ve **Boril Sinodiği**'dir (XIII. yüzyıl). Bogomilizm, doğada iyi ve kötü olmak üzere iki gücün var olduğunu savunan **düalist bir öğretiydi**. Bu iki güç, dünyaya ve her insana ayrı ayrı egemen olmak için sürekli mücadele ediyordu. İyi olan Tanrı'ydı. Tanrı iyiliği ve ışığı temsil ediyor, görünmeyen (ruhani) dünyanın yaratıcısı kabul ediliyordu. Kötü olan ise Şeytan'dı (Satan). Şeytan kötülüğü ve karanlığı temsil ediyor, yeryüzündeki (maddi) dünyanın yaratıcısı kabul ediliyordu.

Bogomiller, insanın her türlü rahatlıktan uzak durması, ihtiyaçlarında ölçülü olması, sade giyinmesi ve bitkisel gıdalarla beslenmesi gerektiğini öğretiyorlardı. Şeytanın eseri olarak kabul ettikleri etin yenmesi ve şarabın içilmesi kesinlikle yasaktı. Köylerden uzak ve gözden ırak bazı yerlerde toplanarak dinî ayinlerini gerçekleştiriyorlardı. Üyelerin sıradanlar ve mükemmeller olarak ayrıldığı topluluklar hâlinde örgütlenmişlerdi. Topluluğun başında "dede" ("dedets") olarak adlandırılan en yaşlı ve en saygın Bogomil bulunuyordu. Topluluklarına kadınları da üye olarak kabul ediyor ve onları erkeklerle eşit görüyorlardı.



▲ Presviter Kozma, Bogomillere Karşı Vaaz

Bogomiller kiliseyi ve manastırları, kiliselerdeki ayinleri, dinî bayramları ve devleti tanımıyorlardı. Kiliseleri Şeytanın eseri olarak gördükleri için kiliselere gitmiyorlardı. Haçı Hristiyanlığın sembolü olarak kabul etmiyor ve ikonlara saygı göstermiyorlardı. Yalnızca **"Göklerdeki Babamız"** duasını kabul ediyor ve uyguluyorlardı. Kilisenin ve dünyevi yönetimin kaldırılmasını savunuyorlardı. Bu nedenle **Bogomilizm**,



▲ Bosna Hersek'te steçaklar

kilise karşıtı ve feodal düzen karşıtı özellikler kazandı. Bogomiller, kilise ve devlet yönetimleri tarafından sürekli baskı ve takibe uğradılar. Kilise, bu öğretiyi sapkın bir öğreti, Bogomilleri ise **sapkınlar** ilan etti.

Bogomilizm, Makedonya ve Bulgaristan'dan önce komşu bölgelere, sonraki yüzyıllarda ise diğer Balkan ülkelerine yayıldı. Temel düalist ilkelerini koruyarak yerel kültürlere ve siyasi koşullara uyum sağlamayı başardı. **Bizans**'ta Bogomil önderi **Papaz Vasiliy**, XII. yüzyılın başında yakılarak idam edildi. Bogomilizm özellikle **Bosna**'da büyük bir gelişme gösterdi. Burada Bogomiller, **Patarenler** ve **Krstyanlar** (Hristiyanlar anlamında) olarak adlandırılıyordu. İnançları düalistti ve resmî Hristiyanlıktan farklıydı. XII. yüzyılın sonunda, "dedets" ve "gost" olarak adlandırılan kendi ruhani önderlerine sahip inananlar topluluğundan oluşan ayrı bir **"Bosna Kilisesi"** kuruldu. Bu kilise, yerel koşullara uyarlanmış özel bir Bogomilizm biçimiydi. Bosnalı hükümdarlar ve soylular tarafından hoşgörüyle karşılandı ve desteklendi. Böylece Orta Çağ Bosna'sının dinî ve siyasi yaşamında önemli bir unsur hâline geldi. Papalık tarafından XIII. yüzyılda sapkın ilan edildi ve Bogomillere karşı başarısız **Haçlı Seferleri** bile düzenlendi.

Bogomiller, Babunlar olarak adlandırıldıklarından Sırbistan'a da yayıldılar. Duşan Kanunnamesi'nde (XIV. yüzyıl) onlardan söz edilmektedir. Kanunnamenin bazı maddeleri doğrudan Bogomillerle ilgilidir. Bu maddelerde Bogomiller sapkın olarak kınanmış ve onlar için ağır cezalar (yakılma) öngörülmüştür. Bu sert önlemler, Çar Duşan'ın devletinde Ortodoks inancını güçlendirmeye yönelik daha geniş stratejisinin bir parçasıydı.

Hırvatistan'ın bazı bölgelerinde (Dalmaçya) Patarenler olarak adlandırılıyor ve resmî Katolik yönetimler tarafından baskı ve takibe uğruyorlardı. Arnavutluk'ta onlar için komşu Slav dillerindeki adlandırmalar kullanılıyor veya sapkınlar olarak adlandırılıyorlardı. Görice, Berat, Dıraç ve Avlonya (Vlora) şehirlerinin çevresindeki güney ve orta bölgelerde Bogomil topluluklarının varlığı kaydedilmiştir. Bu **düalist öğreti**, İtalya (**Katarlar** olarak adlandırılanlar) ve Fransa (farklı adlarla anılanlar) gibi bazı Avrupa ülkelerinde benzer öğreti ve hareketlerin ortaya çıkmasına da temel oluşturdu. Balkan ülkelerinin Osmanlılar tarafından fethedilmesinden sonra Bogomiller yavaş yavaş ortadan kayboldular. Bir bölümünün, ne Katolikliğe ne de Ortodoksluğa yönelmek istedikleri için yeni İslam dinini kabul ettikleri düşünülmektedir.

Araştır

Hristiyanlık öğretisi ile Bogomil öğretisi arasındaki farklar nelerdir?

Kaynaklar Anlatıyor

Erken dönem Bogomilizm ve öğretisi hakkında temel kaynak, Presviter Kozma'nın (X. yüzyıl) "Bogomillere Karşı Vaaz" adlı eseridir. Kozma bu eserinde şöyle yazmıştır: "Dışarıdan koyun gibidirler: görünüşte uysal, içine kapanık ve sessizdirler. Oruç tuttukları için solgun görünürler, fazla konuşmazlar, yüksek sesle gülmezler, gösteriş yapmazlar... İnsanlar onların bu itaatkâr hâlini görünce onları doğru inanca bağlı kişiler sanıyorlardı."

İslam'ın İnanç Ve Uygulamaları. Balkanlarda İslamlaşmanın Başlangıcı

Hz. Muhammed'in öğretisi, Müslümanların **114 bölümden (sure)** oluşan kutsal kitabı **Kur'an**'da açıklanmıştır. İslam, Allah'ın iradesine teslim olmak anlamına gelir. Yeni dini kabul eden ve yayan kişiler Müslüman (inanan, teslim olan) olarak adlandırılmıştır.

Müslümanlar dinî ibadetlerini **cami** adı verilen ibadet yerlerinde yerine getirirler. Hz. Muhammed'in yaşamı boyunca uyguladığı davranışları ve tavsiyeleri **Sünnet**'teyer alır. Müslümanlar, Şeriat'ın ("Allah'a giden yol" anlamında) Allah'ın İslami kanunu olduğuna inanırlar. Şeriattaki

hükümler Kur'an ve Sünnet'e dayanır. Şeriatta dinî ve hukuki hükümler bulunur. Şeriat, her Müslümanın toplumsal, ailevi ve dinî yaşamda nasıl davranması gerektiğine ilişkin ilkeler içerir. İslam'daki **beş temel uygulama**(şart) her Müslüman için zorunlu kabul edilir: Allah'a ve Hz. Muhammed'in peygamberliğine inanmak, günde beş vakit namaz kılmak, Ramazan ayında oruç tutmak, yoksullara sadaka vermek ve Mekke'ye hacca gitmek.

İslam'ı Balkanlara Osmanlılar getirdi. Osmanlılar, XIV-XV. yüzyıllarda Balkan ülkelerini fethettikten sonra **İslamlaşma** sürecini başlattılar. Başlangıçta bu süreç çoğunlukla gönüllüydü. Bazı soylular, mülklerini ve ayrıcalıklarını korumak için İslam'ı kabul ediyordu. Özellikle dağlık bölgelerde yaşayan bazı yoksul köylüler ise Osmanlı İmparatorluğu'nda Müslümanlar ayrıcalıklı bir kesim olduğu için ağır koşullardan ve yüksek vergilerden kurtulmak amacıyla İslam'a geçiyordu. Osmanlılar zorunlu İslamlaştırma da uyguladılar. Sürekli askerî seferlerin yol açtığı yeni asker ihtiyacı, Balkanlardaki genç erkek çocukların zorla alınması politikasının uygulanmasına neden oldu. Devşirme vergisi, kan vergisi olarak da biliniyordu. Alınan çocuklar daha sonra İslamlaştırılıyor ve askerî eğitimden geçiriliyordu. Bunlar yeniçeri askeri oluyor veya devlet yönetiminde görev alıyordu. Bazıları devlet hiyerarşisinin en yüksek makamlarına yükselerek sadrazam olmayı başardı. En tanınmışları arasında Sırbistan kökenli Sokollu Mehmed Paşa (XVI. yüzyıl) ve Arnavutluk kökenli Köprülü Mehmed Paşa (XVII. yüzyıl, "Köprülüler Dönemi") yer alıyordu.

Osmanlı yönetimi altındaki Balkan ülkelerinde, özellikle Arnavutluk ve Bosna'da İslam ve şeriat yalnızca dinî uygulamalar değil, aynı zamanda toplumu şekillendiren toplumsal ve hukuki bir sistemdi. Osmanlı Devleti'nde İslam hâkim dindi ve şeriat günlük yaşamda uygulanıyordu. Balkanlarda İslamlaşma XVI. yüzyılda, özellikle Bosna ve Arnavutluk'taki şehirlerde hız kazandı. Bu süreç bölgenin kültürel yapısını değiştirdi.

Arnavutluk'ta İslamlaşmanın kendine özgü bir gelişim süreci vardı. İslam'a geçen halk bunu vergi kolaylıkları ve siyasi ayrıcalıklar nedeniyle ya da yeni yönetimle kültürel bütünleşme sonucunda gönüllü olarak yapıyordu. İslam'ı kabul etmek, Osmanlı Devleti'nde idari ve askerî görevlere erişme imkânı sağlıyordu. Arnavutluk'ta İslami uygulamalar yerel geleneklerle birleşti. Böylece kendine özgü Arnavut dinî kültürüyle birlikte yeni kimlik biçimleri, toplumsal yapı ve kültürel dönüşüm ortaya çıktı.

Araştır

Bulgaristan'ın Rodop bölgesinde İslamlaşmış Hristiyanlar hangi adla bilinmektedir?



▲ Mekke

Öğrendiklerini kontrol et

1. Ortodoksluk ve Katoliklik, Balkan devletlerinin siyasi ilişkilerini nasıl etkiledi?
2. Bogomilizm sıradan insanlar için neden bu kadar çekiciydi?
3. İslam'daki temel inançlar ve uygulamalar nelerdir?
4. Farklı etkenlerin Balkanlarda İslamlaşmanın yayılmasına nasıl yol açtığını açıkla!
5. Ortodoksluk, Katoliklik, Bogomilizm ve İslam'ın bir arada var olması, Balkan halklarının kültürel çeşitliliğini nasıl etkiledi?

7. Bizans Sanat Modelleri ve Yerel Uyarlamalar

Sanat Dönemleri ve Özellikleri

Bizans sanatı, Orta Çağ dünyasının en önemli kültürel oluşumlarından biridir. Yalnızca güzelliğin ve süslemelerin bir ifadesi değildir. Bizans, sanat aracılığıyla inancını, siyasi gücünü ve kültürünü de gösteriyordu. Antik mirasın büyük bölümünü kaybeden Batı Avrupa'nın aksine Bizans, bu mirası korumayı ve geliştirmeyi başardı. Bu temel üzerinde, gelişmiş sanat biçimlerine dönüşen kendine özgü **üsluplar** ve modeller oluşturdu. Bunlar siyasi ve dinî mesajların aktarılmasında bir araç hâline geldi.

Bizans, varlığı boyunca Makedonya, **Komnenos ve Paleologos hanedanları** dönemleri olmak üzere üç büyük sanat döneminden geçti. Her dönemin kendine özgü özellikleri ve seçkin eserleri vardı.

Makedonya Hanedanı dönemi (IX. yüzyılın ortası-XI. yüzyılın ortası), Bizans'ın "Rönesansı" olarak kabul edilir. Birçok alanda görülen kültürel bir canlanma ve yükselişyaşandı. Sanat, Antik Yunan ve Roma'nın klasik modellerine dönüşle karakterize ediliyordu. Ancak bu modeller Hristiyanlık anlayışıyla ele alınıyordu. Makedonya Hanedanı dönemindeki sanatın temel özelliği, tasvirlerdeki gerçekçiliğin Hristiyan sembolizmiyle birleştirilmesiydi.

Komnenos Hanedanı döneminde (XI. yüzyılın sonu-XII. yüzyılın sonu) Bizans'ın güçlü ekonomik gelişimi, önemli bir kültürel yükselişe yol açtı. Komnenoslar döneminde Bizans, kültürün, sanatın ve **mimarinin** merkeziydi. Bizans kültürü yalnızca Balkanları değil, bütün Akdeniz'i etkiledi. Kültürdeki yeni gelişmeler, İtalyan Rönesansı'nın habercisi oldu. Komnenos üslubu, fresklerin ve ikonların anlatımında görülen güçlü dramatik özellikler ve belirgin duygularla doluydu.

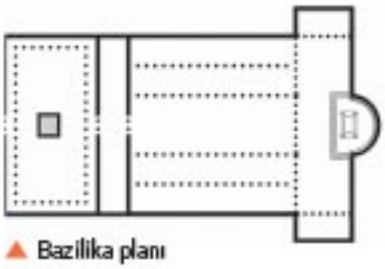


▲ VIII. Mihail Paleologos

Paleologoslar döneminde (XIII. yüzyılın ortası-XV. yüzyılın ortası) Bizans, Balkanlarda büyük bir siyasi güce sahip olmasa da sanatı ve edebiyatı yeniden gelişti. Paleologos Hanedanı, "Paleologos Rönesansı" olarak adlandırılan dönemi başlattı. Bu dönem, dinî yapıların karmaşık mimari çözümleri ve sanatçıların kompozisyonlarında daha fazla özgürlüğe sahip olmalarıyla tanınıyordu. Görkemli resimler, zengin renk çeşitliliği ve tasvirlerde daha fazla insani sıcaklık bu dönemin temel özellikleriydi. Konstantinopolis'in yıkılmasından (1453) önceki ve sonraki yıllarda, bu anlayışla eğitim görmüş ve yetişmiş çok sayıda sanatçı ve bilgin Bizans'tan ayrılarak İtalyan şehirlerine gitti. Burada İtalyan Rönesansı'nın gelişimine büyük katkı sağladılar.

Bu üç dönem, Bizans sanatının sürekli değiştiğini, geliştiğini ve giderek daha zengin ve ileri bir düzeye ulaştığını göstermektedir.

Orta Çağ Balkan devletleri olan **Sırbistan**, **Bulgaristan**, **Hırvatistan**, **Duklja/Zeta** ve **Arnavutluk**, Bizans sanat modellerini yalnızca pasif biçimde benimseyen ülkeler değildi. Bu modelleri kendi kültürel ve siyasi koşullarına göre uyarlayarak yerel ekoller ve üsluplar oluşturdular. Bu ülkelerde, günümüzde Avrupa ve dünya açısından önem taşıyan kültürel miras niteliğindeki eşsiz başyapıtlar ortaya çıktı. Böylece Bizans geleneği ile Balkanların sanatsal yaratıcılığı arasında eşsiz bir birliktelik oluştu.



▲ Bazilika planı

Bizans Kiliseleri ve Balkanlar Üzerindeki Etkileri

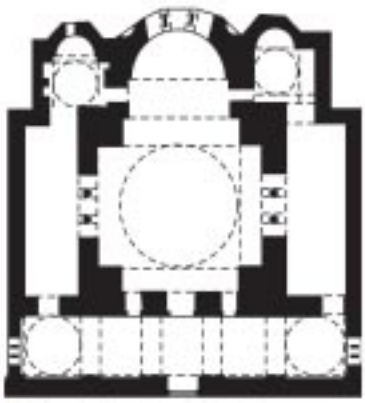
Bizans mimarisinde en çok kilise yapımı öne çıkmaktadır. Kiliseler yalnızca ibadet yerleri değil, aynı zamanda imparatorluğun inancının, gücünün ve yönetiminin simgesiydi. Bizans, yüzyıllar boyunca üç temel Hristiyan kilisesi tipi geliştirdi: bazilika, kubbeli kilise ve daha sonra kare içinde haç planlı kilise. Bu modellerin her biri kendine özgü bir simge ve mimari anlayış taşıyordu. Bazilikanın uzunlamasına uzanan mekânından **kubbenin** göksel uyumuna ve kare içindeki haçın kusursuz dengesine kadar her model farklı özelliklere sahipti.



▲ Kubbeli kilise

Bazilika, kökleri Antik Roma dönemindeki yapılara dayanan erken Hristiyan kilisesi modeliydi. Bizanslılar bu yapı tipini erken dönem Bizans kiliselerinde kullandılar. Bazilika, sonunda yarım daire biçiminde bir bölüm bulunan uzun dikdörtgen bir plan üzerine kuruluydu. Uzunlamasına ve yatay bir yapıya sahipti. Yapının yönü, yarım daire biçimindeki bölümde bulunan sunağa doğru belirginleşiyordu. En tanınmış örneği Roma'daki büyük Aziz Petrus Bazilikası, Balkanlardaki örneği ise Sofya'daki "Aziz Sofya" Bazilikası'dır.

Kubbeli kilise, Bizans kilise mimarisinde bir yenilikti. Merkezî bir plan üzerine kuruluydu ve ortasında göksel uyumun, gök ile yeryüzü arasındaki ruhani bağın simgesi olan büyük bir kubbe bulunuyordu. Yapıda bakışlar kubbeye, yani gökyüzüne yöneliyordu. Bizanslılar kubbeyi icat etmediler, ancak onu Hristiyan mimarisinin temel unsuru hâline getirdiler. Bu yapı üslubu Balkanlarda da benimsendi. En tanınmış örneği Konstantinopolis'teki Ayasofya Kilisesi, Balkanlardaki örneği ise Kosova'daki beş kubbeli "Graçanitsa Manastırı"dır.



▲ Kilise planı - kare içinde haç

Planı **kare içine yerleştirilmiş bir haç** biçiminde olan kiliseler, Bizans'ın en tipik kilise modelini oluşturuyordu. Merkezin üzerinde bulunan kubbeyi dört sütun taşıyordu. Bu Hristiyan yapı tipi, işlevsellik ile estetiği birleştirdiği için Ortodoks dünyasında en yaygın model hâline geldi. Bizans'ta bu yapı tipinin öncüsü olarak Ravenna'daki "Aziz Vitale" Kilisesi kabul edilir. Balkanlardaki önemli örneklerden biri Bulgaristan'daki "Kırk Şehitler" Kilisesi, daha sonraki dönemlerin en tanınmış örneği ise Sırbistan'daki "Manasiya Manastırı" 'dır.



▲ Ayasofya'daki mozaik, İstanbul, IX. yüzyıl: Meryem Ana ve İsa, Justinianus ve Konstantin

Mozaikler, Fresk Sanatı, İkon Sanatı, Süslemeler ve Bunların Balkanlardaki Uyarlamaları

Mozaikler, Antik Çağ'dan beri bilinen en eski dekoratif sanat tekniklerinden biridir ve Bizans'ta yüksek bir gelişim düzeyine ulaşmıştır. Bizans **mozaikleri** taş ve cam parçalarıyla yapılıyordu. Bazıları ise altınla kaplanıyor ve bu durum onlara parlak ve görkemli bir görünüm kazandırıyordu. Mozaikler yalnızca süsleme değil, kamu yapılarının, özel evlerin ve özellikle kiliselerin vazgeçilmez bir unsuruydu. Bu sanatın etkisi Bizans sınırlarının dışına, Balkanlara, Arap ve Osmanlı sanatına kadar yayıldı. Bizans'ın en büyük kilisesi olan ve İmparator Justinianus tarafından Konstantinopolis'te yaptırılan "Ayasofya", paha biçilmez mozaiklerle süslenmişti. Bizans imparatorlarının taç giydiği bir yer ve devletin dinî ve siyasi gücünün simgesiydi. Ravenna'daki Aziz Vitale Bazilikası'nın (VI. yüzyıl) mozaikleri de benzer bir güzelliğe sahiptir. Bazilikanın iç mekânı, günümüzde de Bizans sanatçılarının ustalığını göstermektedir.

Hristiyanlığın yayılmasıyla birlikte dinî yapıların sayısı önemli ölçüde arttı. İç mekânları, yaş sıva üzerine yapılan duvar resimleri olan fresklerle süslenen büyük kiliseler ve manastırlar inşa edildi. Bu yapılara, azizlerin, İsa'nın veya Meryem Ana'nın kesin olarak belirlenmiş **kurallara**, yani kanona göre yapılan dinî tasvirleri olan çok sayıda ikon yerleştirildi. VI-VII. yüzyıllarda ikonlara duyulan saygı arttı. Ancak sonraki dönemde, VIII. yüzyıldan IX. yüzyılın ortalarına kadar, ikonoklazm olarak adlandırılan dinî ve siyasi bir hareketin etkisiyle kültürel bir duraklama yaşandı ve binlerce ikon, mozaik ve fresk yok edildi. İkonoklazmın kınanmasının ardından ikonlara saygı yeniden başladı ve kilise sanatının yeniden canlanmasıyla dinî ve kültürel yaşamda yeni bir yükseliş yaşandı.

Bizans sanatı, geometrik (daireler, kareler, haçlar) ve bitkisel (üsluplaştırılmış yapraklar, çiçekler, asma dalları) biçimlerden oluşan dekoratif motifler ve kendine özgü bir üslupla zengin bir **süsleme** sanatına da sahipti. Bu süslemeler yalnızca dekorasyon amacı taşımıyordu. Her kiliseye veya manastıra kendine özgü bir görünüm kazandırıyor ve aynı zamanda Bizans süsleme sanatını diğer kültürler arasında kolayca tanınabilir hâle getiriyordu. Konstantinopolis'teki Ayasofya'nın mozaiklerinde kutsal kişilerin çevresinde yer alan bitkisel çelenklerle birleştirilmiş geometrik motifler ile Ravenna'daki "Aziz Vitale" Bazilikası'nın mozaiğinde **hükümdar** ve **hükümdar eşinin** tasvirleri çevresindeki asma dalları ve çiçek motifleri en tanınmış örnekler arasındadır.



▲ Aziz Vitale'deki mozaik, Ravenna, VI. yüzyıl: Justinianus ve maiyeti

Bizans, bütün Balkan sanatının şekillenmesinde güçlü bir etkiye sahip olan **kültürel bir merkezdi**. Mozaikler, **freskler** ve **ikonlar** yalnızca imparatorluğun sınırları içinde kalmadı. Sırbistan, Bulgaristan, Duklja/Zeta, Hırvatistan'ın bazı bölgeleri ve Arnavutluk'taki sanat geleneklerinin geliştiği temeli oluşturdu. Böylece Bizans sanatı, Balkan halklarını büyük bir uygarlık geleneği içinde birleştiren

ortak bir mirasa dönüştü. Gelişmiş Orta Çağ döneminde Balkan ülkelerinin siyasi ve ekonomik yükselişi, maddi ve manevi kültürün gelişmesi için bir temel oluşturdu. Güçlü Bizans etkisi altında Balkan sanatı, çok sayıda kilise ve manastırın inşa edilmesiyle gelişti. Bu yapılarda zengin bir fresk sanatı ile ahşap ve tuval üzerine yapılan ikon sanatı da gelişti.

Bulgaristan'da Hristiyanlığın kabul edilmesinden sonra Bizans geleneği, kilise sanatının temelini oluşturdu. Başkentler Preslav ve Pliska'da zengin süsleme ve **ikon sanatı** gelişti. Daha sonra özellikle Mırak Manastırı'nın (XIV. yüzyıl) güçlü Bizans etkisi taşıyan freskleri tanındı.


▲ Boyana Kilisesi

Orta Çağ Sırbistan'ında Nemanyiç Hanedanı döneminde Bizans etkisi en belirgin hâle geldi. Kosova'daki "Deçani Manastırı" (XIV. yüzyıl), Sırp **fresk sanatının** bir başyapıtıdır. Fresklerin konuları İncil'den sahnelerdir. Yapım teknikleri ise geometrik süslemelerle birlikte açıkça Bizans üslubunu yansıtmaktadır. Aynoroz'daki "Hilandar" Manastırı'nda, ünlü Pantokrator İsa ikonu da dâhil olmak üzere önemli ikonlar korunmuştur. Zeta'nın kıyı şehirlerinde Batı etkileri, Bizans sanatına heykeltıraş ustalar ve fresk sanatçıları aracılığıyla aktarılmıştır. Kilise cepheleri taş kabartmalarla, iç mekânlar ise fresklerve ikonlarla süslenmiştir. Kosova'daki Deçani Kilisesi'nin cephesindeki süslemeler buna örnektir. Zeta'nın kıyı şehirlerinden gelen heykeltıraşlar burada kendi izlerini bırakmışlardır. **Dalmaçya**'da Bizans sanatı Batı etkileriyle birleşmiştir. Zadar'daki "Aziz Donatus" Kilisesi (IX. yüzyıl), kendine özgü **kubbesi** ve Bizans geometrik süslemeleriyle Batı unsurlarını birleştiren fresk leriyle Bizans-Romanesk mimarisinin en tanınmış örneklerinden biridir. Zadar'daki daha sonraki döneme ait "Aziz Anastasia" Katedrali (XII-XIII. yüzyıl) de Bizans üslubu ile Batı unsurlarının birleşimini göstermektedir.

Arnavutluk'taki çok sayıda kilise ve manastır da Bizans geleneğini izlemiştir. En tanınmışları Poyan'daki "Aziz Meryem" Kilisesi (Apollonia kompleksinin bir bölümü) ve Berat'taki "Aziz Meryem Blaherna" Kilisesi'dir (XIII. yüzyıl). Bu yapılarda zengin süslemelere ve azizlerin kanonik tasvirlerine sahip freskler korunmuştur.

Balkanlarda Baniler ve Sanat Üretimi. Yerel Ekoller

Balkanlarda sanat yalnızca bir süsleme değil, aynı zamanda siyasi gücü ve inancı ifade etme aracıydı. **Bani**, yani bağışçı ve koruyucu olarak öne çıkan hükümdarlar, feodaller ve din adamları, yaptırdıkları eserler aracılığıyla kişisel inançlarını ve devlet ideolojisini gösteriyorlardı. Sanat üretimi, yönetimi meşrulaştırmanın ve halka dinî mesajlar aktarmanın bir aracı hâline geliyordu.

Bulgaristan'da önce Preslav'da, daha sonra Tırnovo'da bulunan imparatorluk sarayı, siyasi ve kültürel gücün merkeziydi. Çarlar, manastırların ve kiliselerin inşasını finanse ediyordu. Sanatta, kendine özgü bir üsluba sahip **Tırnovo Ekolü** (XIII-XIV. yüzyıl) gelişti. En tanınmış örnekleri, Sofya yakınlarındaki Boyana Kilisesi ve Tırnovo'daki

Tartışma sorusu

Sanat daha çok dindarlığa mı yoksa siyasi meşruiyete mi hizmet ediyordu?



▲ Resava Manastırı

Kırk Şehitler Kilisesi'dir. Bu yapılardaki fresklerde yer alan gerçekçi portrelerde Bizans kanonunun **yerel bir uyarlaması** görülmektedir. Bulgar feodaller de bani olarak kiliseler yaptırmış ve bunları dindarlıklarının ve siyasi amaçlarının birer göstergesi olarak bırakmışlardır. Bulgaristan'daki **sanat** yalnızca Bizans geleneğini izlemekle kalmamış, onu uyarlayarak hükümdarın inancın ve devletin koruyucusu olarak rolünü vurgulayan kendine özgü bir üslup oluşturmuştur.

Sırbistan'da bani olma geleneği Nemanyiç Hanedanı'na özgüydü ve özellikle Kral Milutin'in (1282-1321) hükümdarlığı döneminde büyük bir gelişme gösterdi. Milutin, onlarca manastır ve kilise inşa ettiren ve süsleten Orta Çağ'ın en büyük Sırp banisi olarak kabul edilir. Bunların en tanınmışı Graçanitsa'dır. Aynoroz'daki koruyuculuk faaliyetleri de önemlidir. Milutin ve halefleri yalnızca sanat eserlerini finanse etmekle kalmadılar, aynı zamanda dindarlıklarını ve inancın koruyucuları olarak hatırlanma isteklerini vurgulayan vakıf eserleri de bıraktılar. Önde gelen Sırp feodaller de ülkenin çeşitli yerlerinde önemli baniler olarak öne çıktılar.

Studenitsa, Deçani ve Manasija gibi manastırlar bu geleneğin gerçek anıtlarıdır. Bu yapılardaki sanat, **Sırp hükümdarlarının** ideolojisi ve dindarlığı hakkında tarihî bir kaynak niteliğindedir. Sanatta iki yerel ekol gelişti: **Raşka Ekolü** (XII-XIII. yüzyıl), Bizans kanonunu Romanesk mimari unsurlarla birleştiren Studenitsa Manastırı ile temsil edilir. **Morava Ekolü** (XIV. yüzyıl) ise Manasiya (Resava) Manastırı ile temsil edilir ve zengin süslemeleri ile taş oymalarla süslenmiş cepheleriyle tanınır. XV. yüzyıla ait Manasiya Manastırı, aynı zamanda **Resava Edebiyat Ekolü**'nün de merkezi hâline geldi.

Hırvatistan'da, özellikle Dalmaçya'da, Bizans modelleri Romanesk ve Gotik etkilerle birleşti. Taş oymalarla yapılan özgün süslemeler ve zengin cepheler, yerel Dalmaçyalı sanatçıların karakteristik özellikleriydi (Zadar'daki "Aziz Donatus" Kilisesi ve "Aziz Anastasia" Katedrali).

Arnavutluk'ta koruyuculuk, güçlü feodal ailelerin elindeydi. Kuzey Arnavutluk ve Zeta'nın bazı bölgelerinde hüküm süren **Balşa** hanedanının baniliği özellikle önemliydi. Başta İşkodra ve Adriyatik kıyılarındaki ibadethaneler olmak üzere kilise ve manastırların inşasını ve süslenmesini finanse ettiler. Yapım tekniğinde Bizans kubbeleri ile Gotik süsleme unsurları bir arada kullanılmıştır. Ortodoks ve Katolik etkilerinin bu birleşimi, süslemelerin ve dekoratif cephelerin Dalmaçya izleri taşıdığı özgün yerel özellikler ortaya çıkarmıştır. Balşalar, bağışları ve koruyuculuklarıyla siyasi konumlarını güçlendirmiş ve sanatta kalıcı bir miras bırakmıştır. Diğer Arnavut aileleri arasında **Topialar** öne çıkmıştır. Ailenin en önemli temsilcisi ve XIV. yüzyılın en etkili **Arnavut hükümdarlarından** biri olan Karlo Topia, Draç'tan Ohri'ye kadar kilise ve manastırların inşasını ve süslenmesini finanse etmiştir. Arnavut feodallerinin dinî yapılarda belgelenen birden fazla dili (Slavca, Latince ve Yunanca) kullanmaları, kültürel çeşitliliğin ve farklı gelenekler arasında aracı olarak üstlendikleri rolün bir göstergesidir. Yerel Arnavut hükümdarları sanatı desteklemiş ve onu manevi ve siyasi meşruiyet aracı olarak kullanmıştır.

Balkanlarda koruyuculuk, siyaset, sanat üretimi ve yerel ekoller arasındaki ilişki açık ve güçlüydü. Hükümdarlar ve feodaller, bani olarak yaptırdıkları eserler aracılığıyla siyasi güçlerini pekiştirmiş, dindarlıklarını göstermiş ve kalıcı bir kültürel miras bırakmıştır. Balkanlardaki yerel ekoller, Bizans geleneğinin farklı ortamlara nasıl uyarlandığını ve geliştiğini göstererek Balkan halkları arasında zengin ve çeşitli bir kültürel mozaik oluşturmuştur.

Öğrendiklerini kontrol et

1. Bizans sanatının temel biçimleri nelerdir?
2. Bizans'taki üç Hristiyan kilisesi tipi nelerdir ve bunlar birbirinden hangi özellikleriyle ayrılır?
3. Banilik, siyaset ve sanat arasındaki ilişki nedir?
4. Sanat eserleri neden tarihî kaynaklardır?

8. Manastırlar, Yazı Atölyeleri ve Okuryazarlık

Kutmiçevitsa ve Preslav

Erken feodalizm döneminde Balkan halkları arasında **okuryazarlık** ve **eğitim** oldukça zayıf gelişmişti. Bunların yaygınlaşması ancak Hristiyanlığın kabul edilmesinden sonra hız kazandı. Bu tarihten itibaren eski kilise ve **manastırlar** onarılmaya, yenileri ise yoğun biçimde inşa edilmeye başlandı. Bunlar güçlü dinî merkezler hâline gelirken aynı zamanda **okuryazarlığın** da geliştiği yerler oldu. Bununla birlikte okuryazarlık, Hristiyanlığın ve kültürün Balkan halkları arasında yayılmasında temel bir araç hâline geldi. Balkanlar, okuryazarlığın, eğitimin ve kültürün Bizans yazısı, Glagol alfabesi, Kiril alfabesi ve Latin alfabesi aracılığıyla yayıldığı bir bölgeydi. Bu dönemde en yaygın kullanılan yazılar **Glagol** ve **Kiril** alfabeleri oldu.

Kiril ve Metodi tarafından oluşturulan Glagol alfabesi, Slavların ilk alfabesiydi ve onların ruhani bağımsızlığının ve kültürel olgunluğunun simgesiydi. İlk İncil metinleri Slavcaya bu alfabe ile çevrildi. Öğrencilerinin Balkanlara gelmesiyle birlikte Hristiyanlık, Balkan halkları arasında Slav dili ve yazısıyla yayılmaya başladı. Glagol alfabesinin kullanımı özellikle **Kutmiçevitsa** ve Ohri bölgesinde tercih ediliyordu. Yazılması daha kolay olan Kiril alfabesi ise Slav halklarının temel yazısı hâline geldi. Bu alfabe, Slavca dinî kitapların ve **kroniklerin** yazılmasında kullanıldı. Aynı zamanda Bizans kültürü ile yerel Slav gelenekleri arasında bir köprü oluşturdu ve böylece dinî ve kültürel bütünleşmeyi güçlendirdi.

Erken Orta Çağ'da Balkanlarda bu alfabelerin kullanıldığı iki önemli dinî, kültürel ve eğitim merkezi öne çıktı. Bunlardan ilki **Kutmiçevitsa**, ikincisi ise **Preslav**'dı. Bu merkezlerde Kiril ve Metodi geleneği sürdürüldü, yeni yazı sistemi olan Kiril alfabesi ortaya çıktı, Slav edebiyatı gelişti, kitaplar çoğaltıldı ve yeni eserler oluşturuldu. Bu merkezler, **okuryazarlığın** Slav halkları arasında yayıldığı başlıca yerlerdi. Bu sayede Bizans kültürel geleneği Slav kültürüne aktarıldı ve Slav kültürü bağımsız bir kültürel gelenek olarak güçlendi.

Kutmiçevitsa, güneybatı Makedonya ve Arnavutluk'un bazı bölgelerinde bulunan kültürel ve dinî bir merkez olarak özellikle önemlidir. Bu bölgede Kiril ve Metodi'nin öğrencileri Kliment ve Naum (IX-X. yüzyıl) faaliyet göstermiş ve eserler vermiştir. Slav **okuryazarlığının** yayılmasında en önemli merkezlerden biri hâline gelen Ohri Edebiyat Ekolü de burada gelişmiştir. Kutmiçevitsa yalnızca çoğunlukla Glagol alfabesiyle kitapların çoğaltıldığı bir bölge değildi. Buradaki kilise ve manastırlarda geleceğin din adamları ve yazıcıları Slav dilinde eğitiliyordu. Böylece Balkanlarda Slav eğitim faaliyetlerinin temelleri atılıyor ve bölgedeki Slav ve Arnavut toplulukları arasında sürekli bir kültürel bütünleşme sağlanıyordu.

Bunları biliyor musun?

Suprasl Kodeksi, X. yüzyılın sonu ile XI. yüzyılın başında Kiril alfabesiyle yazılmış en kapsamlı Eski Slavca el yazmalarından biridir. En eski Kiril alfabesiyle yazılmış el yazmalarından biri olan eser, adını XIX. yüzyılda bulunduğu yerden, Polonya'daki Suprasl Manastırı'ndan almıştır. Metin, Balkan kökenli olduğunu gösteren belirgin Güney Slav (Makedon) özellikleri taşımaktadır.

Preslav, Slav **eğitimi** ve edebiyatının geliştiği diğer merkezdi. Devlet tarafından desteklenen bir kültür merkeziydi. Çar Simeon kiliseler ve manastırlar inşa ettirmiş, halefleri de Slav okuryazarlığının ve kültürünün gelişimini cömertçe desteklemiştir. **Preslav**'da kültür, **sanat** ve edebiyat gelişmiştir. Başkentte, önemli kişilerin eserler verdiği Preslav Edebiyat Ekolü kurulmuştur. Bunlar arasında, eserleri aracılığıyla Bizans bilgi birikimini Slav kültürel ortamına aktaran İoannis Eksarhos (IX-X. yüzyıl) öne çıkmıştır. Preslav Edebiyat Ekolü, Slavca eserlerin oluşturulmasında Kiril alfabesinin kullanılmasını desteklemiştir. Ekolün faaliyetleri X. yüzyılda en yoğun dönemine ulaşmıştır.

Slavca eserlerin oluşturulmasında kullanılan Glagol ve Kiril alfabeleri, daha Erken Orta Çağ'da **Kutmiçevitsa** ve **Preslav** sınırlarının çok ötesine yayılmıştır. Gelişmiş Orta Çağ boyunca Kiril alfabesi, Balkanlardaki Slav halkları arasında hâkim alfabe hâline gelmiş ve yarımadanın çok ötesine yayılmıştır. Glagol alfabesi ise özellikle Hırvatistan'ın bazı bölgelerinde, başta Dalmaçya ve adalarda yaygınlaşmıştır. Hırvatistan, Katolik manastırlarının **Latin alfabesini** kullanırken aynı zamanda Glagol alfabesini koruması bakımından özgün bir örnek oluşturmuştur. Baška Levhası (XI. yüzyıl) ve Vinodol Kanunnamesi (1288), Katolik çevrelerde oluşturulan Glagol alfabesiyle yazılmış eserlerin örnekleridir. Kiril alfabesi Sırbistan ve Duklja'da yaygınlaşmış, Arnavutluk'un bazı bölgelerinde de kullanılmıştır. Sırbistan'da, Raška ve çevresindeki manastırlarda Miroslav İncili (XII. yüzyılın sonu) gibi ilk Kiril alfabesiyle yazılmış **el yazmaları** oluşturulmuştur. Duklja'da ise kıyı bölgelerindeki manastırlarda yerel kültürü Bizans geleneğine bağlayan Kiril alfabesiyle yazılmış dinî kitaplar hazırlanmıştır. Arnavutluk'un bazı bölgelerinde, **Kutmiçevitsa** dinî ve eğitim merkezinin ve Ohri Edebiyat Ekolü'nün etkisiyle hem Glagol hem de Kiril alfabeleri kullanılmıştır.

Manastırlar – Eğitim ve Öğretim Merkezleri

Feodalizmin gelişmesiyle birlikte dinî yapıların inşası hız kazandı. Balkanlar, yapımı yalnızca mimari bir başarı olmayan kilise ve manastırlardan oluşan bir ağa dönüştü. Bunlar güçlü dinî merkezler ve aynı zamanda bu dönemin gücünün simgeleri hâline geldi. **Dinî merkezler** ve ekonomi ile siyaset üzerinde büyük etkiye sahip zengin feodal güçler olan manastırlar, önemli kültür merkezlerine dönüştü. Burada **okullar** açılıyor, **okuryazarlık** gelişiyor, el yazmaları hazırlanıyor ve yeni fikirler yayılıyordu. Manastırların rolü iki yönlüydü: inancı uygulamak ve aktarmak, aynı zamanda siyasi ve ekonomik yaşamı ve kültürü şekillendirmek.

Manastırlar, **eğitim** ve **öğretimin** yayılmasını sağlayan temel kurumlardı. Eğitim, küçük bir insan grubuyla sınırlıydı. Din adamlarının bir bölümü ve zengin kesimler için bir ayrıcalıktı. Böylece feodal toplumdaki toplumsal eşitsizlik, yaşamın bu alanında da belirginleşiyordu.



▲ Duklja/Zeta'daki Moraça Manastırı



▲ Zvërnec Manastırı (Avlonya/Vlora)

Manastırlarda kutsal kitapları okuma, yazma, çevirme ve yorumlama öğretiliyordu. Burada gençler eğitiliyor, manastır topluluğunu ve manastır geleneğini sürdürecek eğitimli yeni din adamları yetiştiriliyordu. Manastırlarda mevcut kitapların ve belgelerin korunduğu kütüphaneler bulunuyordu. Manastırlar, Balkanlara ilk olarak Bizans kültür geleneğini aktarıyordu. Hırvatistan'ın bazı bölgelerinde, Duklja/Zeta ve Arnavutluk kıyılarında ise Batı Avrupa'nın Latin kültür geleneğinin aktarılmasına hizmet ediyordu. Bizans kültür geleneğini Slav yazıları olan Glagol ve Kiril alfabeleriyle çevirerek Slav dillerine uyarlıyorlardı. Böylece Balkan halklarının kültürel özgünlüğünü güçlendirmeye başladılar.

Balkanlarda en verimli faaliyetleriyle tanınan manastırlar arasında Bulgaristan'daki Kilifarevo ve Başkovo manastırları; Sırbistan'daki Studenitsa ve Manasija manastırları; Duklja/Zeta'daki Moraça Manastırı; Hırvatistan'daki Senj Manastırı, Benedikten manastırları ve Glagol **yazı atölyeleri**; Berat, Görice ve Avlonya'daki (Zvërnec) manastırlar yer almaktadır.

Yazı Atölyeleri – El Yazması ve Süsleme Atölyeleri

Büyük manastırlarda, daha fazla nüsha oluşturmak amacıyla kitapların çoğaltıldığı **yazı atölyeleri** bulunuyordu. Bunun yanı sıra, özellikle dinî konularda ve ayinlerde kullanılmak üzere yeni eserler de oluşturuluyordu. Yazı atölyeleri, **kâtip keşişlerin** büyük bir istek, disiplin ve özveriyle el yazmaları üzerinde çalıştıkları özel mekânlardı. Bu atölyelerde **kâtipler**, mumlardan sağlanan az ışık altında, zor koşullarda çalışıyorlardı. El yazmalarının hazırlanmasında yazı malzemesi olarak **parşömen** kullanılıyordu. Parşömen, yapıldığı evcil hayvanın derisine göre, çoğunlukla keçi, koyun veya kuzu derisi, adlandırılıyor ve fiyatlandırılıyordu. En pahalı parşömenler yeni doğmuş veya genç hayvanların derisinden yapılıyordu. Bu şekilde elde edilen yazı malzemesi oldukça pahalı olduğundan her sayfa değerliydi. İşlenmiş hayvan derisinin iç yüzüne yazılıyor, yazı aracı olarak isten yapılmış mürekkep ve çoğunlukla kaz tüyü kullanılıyordu. Her sayfa özel bir ciltleme yöntemiyle birleştiriliyor ve sonunda bütün sayfalar bir kapağın içine yerleştiriliyordu. Her sayfa elle çoğaltıldığı için süreç yavaştı. Bu nedenle el yazmalarının sayısı azdı. Her nüsha pahalıydı ve manastırların ve zengin feodallerin çevresi dışında ulaşılması zordu.



▲ Münih Mezmurlar Kitabı

Bazı el yazmaları **süslemelerle** de bezeniyordu. Metnin çoğaltılması veya yeni bir el yazmasının oluşturulması sırasında **minyatürler**, baş harfler ve süslü çerçeveler gibi çeşitli süslemeler yapılıyordu. Böylece el yazmaları "**aydınlatılıyor**", yani tezhipleniyordu. Minyatür, el yazmasının bazı sayfalarına çoğunlukla mavi, yeşil ve kırmızı renklerle çizilen çok küçük bir resim veya illüstrasyondu. Minyatürler sanatsal değerlerinin yanı sıra, dinî sahneler ve aziz portreleri aracılığıyla aktarılan manevi bir işleve ve simgesel anlama da sahipti.

İnisiyal, bir bölümün başına yerleştirilen büyük bir harf veya metnin içindeki bazı harflerin belirli bir renkle, hatta bazı durumlarda altınla

vurgulanmasıydı. Simgesel işlevi, okuyucunun dikkatini çekmekti. Bazı metinler, çoğunlukla kırmızı renkte olan süslü çerçevelerle çevreleniyordu. El yazmalarının süslenmesinde bu üç unsurun tamamı veya bunların farklı birleşimleri de kullanılıyordu. Metinlerin süslenmesi, bir el yazmasının hazırlanması için gereken süreyi daha da uzatıyor ve maliyetini artırıyordu.

Metinlerde **süslemelerin** kullanılması, el yazmalarını görsel açıdan çekici hâle getiriyordu. Böylece el yazması yalnızca okunacak bir kitap değil, aynı zamanda dinî mesajı görsel tasvirlerle aktaran bir sanat eseri oluyordu. El yazmasının kapağı da ayrıca süslenebiliyordu. Kapak, sağlam bir hayvan derisiyle kaplanmış ahşap bir zeminden, işlenmiş bakırdan veya bir alaşımdan yapılabiliyordu. En pahalı kapaklar fildişiyle veya altın üçgen köşe süsleriyle çevrelenebiliyor ve altın ya da gümüş harflerle yazılmış metinler içerebiliyordu. Bu durum, el yazmasının maliyetini daha da artırıyordu.



▲ Tomiç Mezmurlar Kitabı

El yazmalarındaki süslemeler (tezhipler), **Orta Çağ sanatının** zirvesini temsil ediyordu. Ancak bunlar yalnızca **süs** değildi. Manevi işlevleri, metni yüceltmek ve kutsal bir eser olarak sunmaktı. Aynı zamanda kültürel kimliğin belirlenmesinin ve bütünleşmenin de bir aracıydı. Süsleme üslupları belirli ülkelerde ortaya çıkıyor ve kendilerine özgü özellikler kazanarak bu ülkelerin farklılığını vurguluyordu. Aynı zamanda başka Balkan ülkelerine aktarılıp benimsenmeleriyle, belirli bir dönemde Balkanlarda ortak bir **görsel dil** oluşturuyorlardı.

Bu tür süslü el yazmaları genellikle hükümdarlar, büyük feodaller ve onların eşleri tarafından sipariş ediliyordu. Bunlar günlük kilise ayinlerinde kullanılmak için değil, dönemin soylu çevrelerinde kişisel dindarlık ve eğitim amacıyla hazırlanıyordu.

Sırbistan'da Nemanyiç Hanedanı döneminde el yazmalarının süslenmesinde, inisiyallerin ve küçük süs işaretlerinin sade biçimde kullanıldığı ilk örnekler hâkimdi. Zengin biçimde süslenmiş el yazmaları oldukça nadirdi. El yazmalarında zengin süslemelerin kullanılmasındaki asıl gelişme XIV. yüzyılın sonlarından itibaren yaşandı. Bu dönemin tanınmış süslü el yazmaları arasında Siluan Dört İncili (XIV. yüzyılın sonu) ve Münih Mezmurlar Kitabı öne çıkmaktadır. Münih Mezmurlar Kitabı, 160 minyatürü ve altın renginin yoğun kullanımıyla gerçek bir nadir eser ve dönemin Sırbistan'ındaki en kapsamlı resimli kitaptır.

Bulgaristan'da el yazmalarının süslenmesi XIV. yüzyılın ortalarında belirgin bir gelişme gösterdi. Minyatür ve inisiyal kullanımı öne çıktı. Bu dönemin en tanınmış süslü metinleri arasında Manasses **Kroniği**'ndeki minyatürler ve Tomić Mezmurlar Kitabı'ndaki minyatürler yer almaktadır. Özellikle Londra İncili olarak adlandırılan eserdeki 366 minyatür dikkat çekmektedir.

Orta Çağ'da Hırvatistan, üç yazının aynı anda kullanılması bakımından kendine özgüydü: Glagol alfabesi, Kiril alfabesi (Bosančica) ve Latin alfabesi. Glagol alfabesi Katolik ayinlerinde özel bir yere sahipti ve en çok Adriyatik adalarında ve Kuzey Dalmaçya'da yaygındı. Kiril alfabesi, Ortodoks ve Bosna geleneklerinin etkisiyle Dalmaçya



▲ Zograf Manastırı'nda bulunan, 10–11. yüzyıla ait Marko İncili'nin ilk sayfası, Codex Zographensis

ve Hersek'te kullanılıyordu. Latin alfabesi ise katedrallerde ve eğitim merkezlerinde hâkimdi ve Hırvatistan'ı Batı Avrupa kültürüne bağlıyordu. Gelişmiş Orta Çağ'dan günümüze ulaşan birkaç seçkin süslü el yazması ve koleksiyon bulunmaktadır. Bunların en tanınmışları Zadar Missali (XIV. yüzyılın sonu) ve Zagreb Missali'dir (XIV. yüzyıl).

Orta Çağ'da Arnavutluk'ta da üç yazı sistemi aynı anda kullanılıyordu. Latin alfabesi, özellikle Kuzey Arnavutluk'taki Katolik çevrelerde ve Venedik ile bağlantılı bölgelerde kullanılıyordu. Buralarda zengin biçimde tezhiplenmiş ayin kitapları hazırlanıyordu. **Bizans Yunancası yazısı**, özellikle güneydeki Ortodoks manastır ve kiliselerinde hâkimdi. Bu merkezlerde dinî ayin kitapları çoğaltılıyordu. Kiril alfabesi ise belirli bölgelerde ve belgelerde kullanılıyor ve Slav geleneklerinin etkisini taşıyordu. Arnavutluk'ta farklı yazıların bu şekilde kullanılması, ülkedeki kültürlerin ve dinî etkilerin birleşimini göstermektedir.

Balkanların önde gelen laik ve dinî soyluları, Bizans Yunancası yazısıyla hazırlanmış süslü el yazmalarını sıklıkla sipariş ediyorlardı. Bunlar arasında Arnavutluk'un Berat şehrindeki zengin koleksiyon özellikle öne çıkmaktadır. Bu koleksiyonda, mor **parşömen** üzerine altın ve gümüş harflerle yazılmış, görkemli biçimde süslenmiş Bizans el yazmaları bulunmaktadır. Gelişmiş Orta Çağ'da Arnavutluk'un kuzey kesimlerindeki Ortodoks manastır çevrelerinde, Kiril alfabesiyle yazılmış, sade biçimde tezhiplenmiş metinlere rastlanmaktadır. Bunlar çoğunlukla mezmurlar ve ayin kitaplarıdır. Arnavutluk'un kıyı şehirlerinde ise ülkedeki Katolik merkezlerde hazırlanmış veya Batı'dan getirilmiş Latince tezhipli el yazmaları bulunmaktadır.

Orta Çağ Metinlerinde Güvenilirlik ve Taraflılık

Orta Çağ'ın en yaygın iki edebî türü **aziz yaşam öyküleri** ve kroniklerdi. Aziz yaşam öyküleri, dinî kişilerin ve azizlerin yaşamlarını ve mucizelerini anlatan, onları inananlara örnek olarak sunan yüce bir üslupla yazılmış dinî metinlerdi. Aziz yaşam öyküsü, kelime anlamıyla yaşam öyküsü demektir ve yapısı bakımından azizin doğumunun, kahramanlıklarının, mucizelerinin, çektiği acıların, ölümünün ve yüceltilmesinin anlatımından oluşurdu. Dinî metinlerin okuyucu kitlesini inananlar oluşturuyordu. Bu dinî edebiyat türünün amacı, inananların imanını güçlendirmek ve onları Tanrı'nın hoşnut olacağı davranışlara yönlendirmek için dinî öğüt vermekti. Bu metinlerin yazarları taraflıydı. Aziz yaşam öykülerinde azizlerin kişilikleri ve davranışları idealize edilerek kusursuz örnekler olarak sunuluyordu. Bununla birlikte çoğu zaman olağanüstü olaylara ve gerçekte yaşanmamış gelişmelere yer veriliyordu.

Buna rağmen bu metinler, dönemin ruhu ve değerleri hakkında bilgi sundukları için değerli tarihî kaynaklardır. Bu metinlerin kullanılması, güvenilir olanı gerçek dışı olandan, taraflı olanı nesnel olandan ayırmak amacıyla son derece dikkatli olmayı gerektirir.

Balkan halkları arasındaki en önemli aziz yaşam öyküleri şunlardır: Bulgaristan'da en büyük Bulgar münzevinin yaşamını anlatan ve onu

maneviyatın simgesi olarak sunan "İvan Rilski'nin Yaşamı" (X. yüzyıl); Duklja hükümdarını bir şehit ve dinî örnek olarak sunan "Aziz Yovan Vladimir'in Yaşamı" (XI. yüzyıl); Aziz Sava'yı dinî bir önder ve Sırp Ortodoks Kilisesi'nin kurucusu olarak tanıtan, Domentiyan tarafından yazılmış "Aziz Sava'nın Yaşamı" (XIII. yüzyıl); Dalmaçya'da özellikle saygı gören "Aziz Hieronymus'un Yaşamı" (XIII-XV. yüzyıl). Hırvatistan'daki Katolik manastırlarında, çoğunlukla Latince olmak üzere Batılı azizlerin yaşam öyküleri yazılıyordu. Arnavutluk'ta ise Bizans, Slav ve Latin geleneklerine ait aziz yaşam öykülerine saygı gösteriliyordu.

Kronikler, çoğu zaman dünyanın yaratılışından yazarın yaşadığı döneme kadar uzanan tarihi kapsayan daha geniş tarihî anlatılardı. Tarihî olayları kronolojik sıraya göre kaydediyorlardı. Kronolojik ilkeye göre olaylar çoğunlukla yıllara göre sıralanıyordu. Hükümdarlar, savaşlar ve önemli siyasi ve dinî gelişmeler hakkında tarihî bir anlatı içinde bilgiler sunuyorlardı. Bu dünyevi edebiyat türünün tarihî, bilgilendirici ve hatta eğlendirici bir işlevi vardı. Dünyevi metinlerin okuyucu kitlesini hükümdarlar ve eğitimli kişiler oluşturuyordu. Yapıları bakımından kronikler, anlatıcının olaylar hakkındaki bilgisini ve gelişmelere ilişkin görüşünü aktardığı anlatılardı. Kroniklerde tarihî olaylara ilişkin gerçekler ile yazarın bu olaylara yönelik yorumları sıklıkla bir arada bulunuyordu. Yazarlar çoğunlukla eğitimli keşişler ve din adamları olduğundan kroniklerde dinî bakış açılarına da yer veriliyordu. Zaferlerin bir ödül, yenilgilerin ise bir ceza olarak görüldüğü ilahi yorum anlayışı vurgulanıyordu. Kroniklerde dönemin hükümdarlarının yönetimi meşrulaştırılıyor, bu eserler çoğu zaman siyasi propaganda yapmak ve belirli bir halkın ortak bilincini ve kültürel kimliğini şekillendirmek amacıyla da kullanılıyordu. Öznel olmalarına rağmen kronikler, belirli olaylar ve kişiler hakkında temel bir kaynak olmanın yanı sıra belirli bir dönemdeki siyasi ve dinî süreçlerin anlaşılması açısından da büyük önem taşımaktadır.

Balkan halklarının en önemli **kronikleri** arasında şunlar yer almaktadır: Zeta ve diğer Balkan hükümdarlarının tarihini kaydeden "Duklja Papazı Kroniği" (XII. yüzyıl); Nemanyiç Hanedanı döneminde Sırp Devleti ve Kilisesi'ndeki siyasi ve dinî olayların anlatıldığı "Sırp Kralların ve Başpiskoposlarının Yaşamları" (XIV. yüzyıl); Dalmaçya tarihini ve Macaristan ile Venedik arasındaki ilişkileri anlatan, Splitli Toma Arhidiakon tarafından yazılmış ve Hırvatistan'ın en önemli kroniği olan "Toma Arhidiakon Kroniği" (XIII. yüzyıl); Bulgaristan ve Balkanlarda 1296-1417 yılları arasındaki olayları kapsayan "Anonim Bulgar Kroniği" (XV. yüzyıl); İşkodra ve Draç'taki Katolik piskoposluklarının yerel olayları, Papalık Devleti ve komşu Slav ülkeleriyle ilişkileri kaydeden **kronikleri**.

Öğrendiklerini kontrol et

1. Kutmiçevitsa ve Preslav'ın kültürel katkıları nelerdi?
2. Manastırlar ağı kültürel bütünleşmeyi nasıl etkiledi?
3. Yazı atölyesi nedir ve işlevi neydi?
4. Dinî ve dünyevi türleri amaçları ve okuyucu kitleleri bakımından karşılaştır.
5. Kroniklerdeki ve aziz yaşam öykülerindeki taraflılığı açıkla.

9. Halk Destanı Gelenekleri, Folklorun Şekillenmesi ve Orta Çağ Edebî Üretimi

Edebî Üretim – Azizlerin Yaşam Öyküleri, Yıllıklar ve Apokrifler

Orta Çağ'da Balkan ülkeleri Bulgaristan, Sırbistan, Zeta, Hırvatistan ve Arnavutluk, daha geniş Slav, Bizans ve Latin kültür çevrelerinin bir parçasıydı. Bununla birlikte, kendi edebî geleneklerini geliştirmişlerdir. Bu ülkelerdeki edebî üretim, farklı türler, diller ve kendine özgü gelenekler aracılığıyla ifade edilmiştir. Yazılı türler olan **yıllıklar**, kronikler, **azizlerin yaşam** öyküleri ve **apokrifler**, **kültürün** kalıcılığını ve kurumsal meşruiyetini sağlarken, sözlü destanlar ve rivayetler Orta Çağ insanlarının hafızasını canlı tutmuştur. Böylece yazılı ve sözlü geleneğin sentezi yoluyla Balkan ülkelerinin her birinin kültürel özgünlüğü şekillenmiştir.

Balkanlardaki edebî üretim, farklı diller ve gelenekler aracılığıyla ifade edilmiştir. Orta Çağ'da Balkanlar kültürel açıdan çeşitlilik gösteriyordu. Ortodoks devletler olan Sırbistan, Bulgaristan ve Duklja/Zeta'da başlıca **edebî dil** Eski Slavca (Kilise Slavcası) idi. Hırvatistan ve Arnavutluk'un bazı bölgelerindeki Katolik çevrelerde Latince egemen edebî dildi. Arnavutluk'ta ise Bizans Yunancası da kullanılıyordu; çünkü Arnavut halk dili ancak Rönesans döneminde edebî bir dil hâline gelmiştir. Hırvatistan ise bazı bölgelerinde, özellikle Dalmaçya ve adalarda, Eski Slavcanın Glagol alfabesi aracılığıyla Katolik çevrelerde de kabul edildiği değerli bir örnektir. Duklja/Zeta, Sırp **edebiyatının** güçlü etkisi altında bulunuyordu; ancak kıyı kesimlerinde Dubrovnik ve Venedik'ten gelen önemli bir Latin etkisi de vardı. Bu çeşitlilik, Orta Çağ Balkanlarında edebî dilin yalnızca okuryazarlık ve eser üretme aracı olmadığını, aynı zamanda her ülke üzerindeki siyasî ve dinî etkilerin bir yansıması olduğunu göstermektedir.

Orta Çağ Balkan kültür merkezleri, eğitim ve kültürün güçlü itici güçleri olmuştur. Bunlar aracılığıyla okuryazarlık yayılmış, kimlik oluşturulmuş ve halkların manevi ve kültürel özgünlüğü güçlendirilmiştir. Erken Orta Çağ'da **Kutmiçevitsa ve Preslav**, **Slav okuryazarlığının** ve **edebî dilinin gelişmesinde kilit merkezlerdi**. Gelişmiş Orta Çağ'da ise çoğunlukla manastırlarda bulunan birçok önemli eğitim merkezi ortaya çıkmıştır.



▲ Hilandar Manastırı

Bu merkezlerin **edebî üretimi**, Balkan ülkelerinin her birinin kültürel kimliğini etkilemiştir. Buralarda çok sayıda edebî eser oluşturulmuş, aynı zamanda okuryazarlık ve gelenek gelecek nesillere aktarılmıştır. Bu dönemde Sırbistan ve Bulgaristan'da edebiyatın yükselişi, hükümdarların ve büyük feodal beylerin sağladıkları önemli mali destekle sürece dâhil olmalarıyla ayrılmaz bir biçimde bağlantılıdır.

Sırbistan'da edebiyat alanında, güçlü Bizans etkisinin belirgin olduğu Kral Milutin döneminde yoğun bir gelişme kaydedilmiştir.

Aynoroz'daki Sırp Hilandar Manastırı'nın teşvikiyle, Sırp edebiyatında Bizans metinlerinin yoğun bir şekilde çevrilmesine başlanmış, aynı zamanda yeni türler de ortaya çıkmıştır. Hilandarlı edebiyatçı Teodosiye (XIV. yüzyıl) ve Başpiskopos Danilo II (XIV. yüzyıl), bunun tipik temsilcileridir. Onlar, Sırbistan'daki sonraki nesil edebiyatçılara örnek ve ilham kaynağı olan çok sayıda önemli kilise ayini metni ve azizlerin yaşam öyküsünü yazmışlardır. Kosova Savaşı'ndan ve Sırbistan'ın Osmanlı tehlikesiyle karşı karşıya kalmasından sonra (XIV. yüzyılın sonu - XV. yüzyılın ilk yarısı) edebiyatta yeni bir dönem başlamıştır. Bu dönemde Kosova Savaşı'yla bağlantılı **şehitlik** edebiyatı ortaya çıkmıştır. Knez Lazar kültüyle bağlantılı çok sayıda **övgü yazısı**, azizlerin yaşam öyküsü ve tarihî yazı ortaya çıkmıştır. Bununla birlikte ilk Sırp soy kütükleri (şecere ağaçları) de ortaya çıkmıştır. Yıllıkların yoğunluğu ve sayısı artmış, bunlar çok sayıda çevrilmiş Bizans yıllığı ve bunlara yapılan eklemelerle zenginleştirilmiştir. XV. yüzyılın ilk yarısında Sırp edebiyatı hızlı bir şekilde gelişmiş, Sırp despotları ise Balkanlardaki en büyük **kütüphaneleri** kurmuş ve bunlara sahip olmuşlardır.



▲ Çar İvan Aleksandır

Bulgaristan'da edebiyat alanında Tırnovo Edebiyat Okulu öne çıkmıştır. Onun etkisi altında Loveç şehrinde oluşturulan Loveç Derlemesi, Çar İvan Aleksandır onuruna hazırlanan Mezmurlar-Şarkılar Kitabı ve ayin derlemeleri gibi birçok önemli edebî eser meydana getirilmiştir. Önem bakımından daha sonra Vidin Edebiyat Okulu ile Zemen Manastırı'ndaki edebiyat merkezi gelmektedir.

Kilise, Orta Çağ edebiyatının başlıca taşıyıcısı olduğundan, en çok tercih edilen edebî eserler azizlerin yaşam öyküleriydi. Bunlar Balkanlarda en yaygın edebî türdü. Azizlerin yaşam öyküleri manastırlarda yazılıyor ve kilisenin yanı sıra hükümdarlar da bu eserleri sık sık sipariş ediyordu. Böylece bu manevi-dinî metinlerde, dinî kişilerin ve azizlerin yaşamlarının ve mucizelerinin anlatılmasının yanı sıra gerçek tarihî bilgiler de kaydediliyordu. Ancak bu bilgiler, hükümdarın ve hanedanının otoritesini manevi meşruiyet yoluyla güçlendirmek amacıyla çoğu zaman seçici ve idealleştirilmiş bir şekilde aktarılıyordu. Böylece azizlerin yaşam öyküleri, siyasi tarih, kültürel ve dinî ortam ile belirli bir dönemin toplumsal değerleri ve idealleri açısından önemli bir kaynak hâline gelmiştir. Bununla birlikte, bilgilerin güvenilirliğinin doğrulanması için bu eserlerdeki bilgilerin mutlaka diğer tarihî kaynaklarla kontrol edilmesi ve karşılaştırılması gerekir.

Yıllıklar, değerli Orta Çağ tarihî kaynaklarıdır. Balkan ülkelerinde XI-XII. yüzyıllarda Bizans etkisi altında ortaya çıkmışlardır. Geçmişi kronolojik olarak kaydetmek amacıyla kullanılmışlardır. Başlangıçta manastırlarda oluşturulmuş ve çoğu zaman siyasi ve dinî olayları bir arada ele almışlardır. Yıllıklar, yıllara göre kaydedilmiş notlardan oluşur. Adları, Eski Slavcada yıl anlamına gelen "leto" sözcüğünden gelmektedir. Yıllıklar kroniklerden farklıdır. Yıllıklar neredeyse her zaman belirli bir yılla bağlantılıyken, kronikler daha geniş bir tarihsel süreci kapsayabilir ve çoğu zaman siyasi olaylarla birlikte efsaneleri,

hatta Kutsal Kitap'taki hikâyeleri de içerir. Yıllıkların işlevi, azizlerin yaşam öykülerinden farklıydı. Belirli bir dinî veya dünyevi kişiyi idealleştiren azizlerin yaşam öykülerinden farklı olarak yıllıklar siyasi, dinî ve hatta doğal olayları belgeliyordu. Amaçları, bu olaylara ilişkin bilgilerin korunmasıydı.

Bulgaristan'da XIV. yüzyılda mevcut derleme ve kroniklere yapılan eklemeler de bu kategoriye dâhil edilebilir. Boril Sinodiği'ne yapılan eklemeler ve Manasses Kroniği'ne yapılan eklemeler bunlara örnektir. Sırbistan'da Nemanyiç Hanedanı'nın (XII-XIV. yüzyıl) yönetimini kaydeden manastır yıllıkları bulunuyordu ve Deçani Manastırı oldukça önemli bir merkezdi. Hırvatistan'da yıllık geleneği çoğunlukla Latinceydi ve İtalyan etkisi de görülüyordu. XIII. yüzyıldan XV. yüzyılın ortalarına kadar olan dönemdeki olayları kaydeden "Dubrovnik Yıllıkları" (Annales Ragusini) önemlidir.

Balkanlardaki apokrifler, daha geniş Hristiyan geleneğinin bir parçasıdır. Adları, Yunancada gizli/saklı anlamına gelen "apokrif" sözcüğünden gelmektedir. Balkan apokriflerinin kökenleri, Orta Doğu ve Akdeniz'in erken Hristiyanlık dönemi edebiyatına dayanıyordu. Başlangıçta, Slavcaya çevrilen ve uyarlanan daha eski Yunanca ve Latince apokriflerden kaynaklanmışlardır. Apokrifler, kanonik Kutsal Kitap'a kabul edilmemiş, Kutsal Kitap içerikleriyle bağlantılı metinlerdir. Resmî kilise bunları şüpheli ve inanç açısından sakıncalı kabul ettiğinden, gizli/saklı kalmış ve resmî ibadetlerde kullanılmamışlardır. Dünyanın yaratılışı, ölümden sonraki yaşam - cennet ve cehennem, havarilerin ve azizlerin mucizeleri ve Meryem Ana hakkında mistik hikâyeler sunmuşlardır. Aynı zamanda köy yaşamı ve ekonomik yaşam gibi alt toplumsal tabakaların günlük yaşamına ilişkin konuları da ele almışlardır. Apokriflerin yazarları çoğunlukla anonim kalmıştır. Bu metinlerdeki anlatım tarzı canlı ve etkileyici olup, fantastik unsurlar ve efsaneler halkın anlayışına dayanan açıklamalarla basit bir şekilde sunulmuştur. Orta Çağ'da apokrifler, Balkan halkının alt tabakaları arasında oldukça popüler hâle gelmiştir. Apokrifler, Kutsal Kitap'taki kitaplar gibi Eski Ahit ve Yeni Ahit apokrifleri olarak ayrılır; ayrıca inciller, mektuplar ve vahiyler de bulunurdu. Manevi ve ahlaki örnekler sunan azizlerin yaşam öykülerinden ve yıllara göre düzenlenmiş dinî-siyasi belge niteliğindeki kayıtlar olan yıllıklardan farklı olarak apokrifler, daha çok mistik ve halk arasında yayılan anonim metinlerdi. Balkanlar genelinde yaygın olan çok sayıdaki **apokrif** metin arasında, Eski Ahit apokrifi "Âdem ve Havva Hakkında Söz" ile Yeni Ahit apokrifi "İsa'nın Çocukluğu" popülerlikleriyle öne çıkmıştır.



▲ Deçani Manastırı

Bazı apokrif metinler ve eserler, belirli Balkan halkları arasında popülerlik kazanmıştır. En eskilerden biri, Kutsal Kitap motiflerinin yerel tarih ve mitolojiyle iç içe geçtiği ve Bulgar tebaasının geçmişine ilişkin bir tasvir oluşturduğu özgün bir metin olan "Bulgar Apokrif Yıllığı" (XI. yüzyıl) idi. Çoğunlukla Yunanca apokrif metinlerden yapılmış çeviriler olan çok sayıda Eski Slavca apokrif metin nüshası günümüze ulaşmıştır. Sırbistan'da apokrif metinleri içeren en eski derleme "Papaz Dragolj'un Derlemesi" (XIII. yüzyılın sonu),

Bulgaristan'da ise "Mihanichov Derlemesi" (XIV. yüzyıl) olarak adlandırılan eserdi. Hırvatistan'da apokrif metinler Glagol geleneği aracılığıyla yayılmış ve Latinceden çevrilmiştir. Arnavutluk'ta ise apokrifler Bizans ve Latin gelenekleri aracılığıyla yayılmış, Yunanca ve Latince metinlerden çevrilmiştir.

Her üç edebî tür de - azizlerin yaşam öyküleri, yıllıklar ve apokrifler - Orta Çağ'da popüler ve rağbet gören türlerdi. Her biri kendi tarzı, işlevi ve amacıyla tarihsel hafızayı kaydetmiştir. Orta Çağ halklarının kimliklerini ayrı ayrı oluşturmuş ve yerel yönetimin, hükümdarın ve hanedanın meşruiyetini desteklemiştir. Ancak aynı zamanda bu türler, tarih, inanç ve efsanenin tek bir manevi-tarihî yazılı miras içinde iç içe geçtiği Orta Çağ Balkanlarının kültürel görünümünü birlikte şekillendirmiştir.

Folklorun Şekillenmesi - Destan, Rivayet, Gusle Çalan Halk Ozanları

Orta Çağ, kültür ve edebiyatın yazılı metinler ile sözlü **halk gelenekleri** arasındaki yakın bağ aracılığıyla şekillendiği bir dönemdir. Yazılı metinlerden farklı olarak sözlü gelenek kalıcı değildi, değişkendi ve anlatıcıya ve icracıya bağlıydı, ancak halka oldukça yakındı. Sözlü gelenek, kültürü günlük yaşamda canlı tutuyordu. Balkan folklorunda ifade edilen sözlü halk gelenekleri, destan geleneği ve tarihsel hafıza aracılığıyla şekillenmiştir. Destan geleneği, tarihi **sözlü rivayete** ve şarkıya dönüştürüyor ve böylece onu halk arasında canlı bir hafıza olarak aktarıyordu.

Destan, halk geleneğinin temel türüdür. Halk şarkıları, kahramanlarla ilgili efsanelerin anlatılması ve **gusle** çalan halk ozanları aracılığıyla sözlü bir gelenek olarak bir nesilden sonraki nesle aktarılıyordu. Destanlar kahramanları, onların kahramanlıklarını ve mücadelelerini anlatıyor ve okuryazarlığın az veya sınırlı olduğu dönemlerde kolektif hafızanın korunması için bir araç görevi görüyordu. Merkezî figür, toplumun ideallerini temsil eden halk **kahramanıydı**. Onun amacı çoğunlukla özgürlük mücadelesi vermek veya hakları elinden alınanları ve ezilenleri korumaktı. Kahramanlığa varan cesareti ve topluma karşı sarsılmaz sadakatiyle öne çıkıyordu. Böylece **destanlar**, vatanseverlik, cesaret ve dürüstlük gibi yüce değerleri aktararak toplumu bütünleştirme işlevini yerine getiriyordu.

Halk ozanları - gusle çalan ozanlar, **gusle** adlı müzik aletinin yardımıyla şarkıları seslendiriyorlardı. Kahramanlar, hükümdarlar, savaşlar ve tarihî olaylar hakkında destanlar söylüyorlardı. En çok Zeta, Hersek, Sırbistan'ın bazı bölgeleri ve Dalmaçya'da yaygındılar. Gusle çalan ozanlar, halk şarkıları aracılığıyla halkın tarihini ve mitolojisini aktarıyorlardı. Onlar, Orta Çağ olaylarının sözlü tarihçileri olarak kabul ediliyorlardı. Bu şarkıların büyük bir bölümü Orta Çağ'da yazıya geçirilmemiş, resmî olarak kaydedilene kadar yüzyıllar boyunca sözlü olarak aktarılmıştır. Zeta ve Hersek'te gusle geleneği özellikle güçlüydü. Buralarda gusle çalan ozanlar aynı zamanda kabile tarihinin



▲ Halk ozanları - gusle çalan ozanlar

Bunları biliyor musun?

Gusle eşliğinde şarkı söyleme geleneği günümüzde de yaşamaktadır. Bu gelenek, 2018 yılında Karadağ, Sırbistan, Hırvatistan ve Bosna-Hersek'in kültürel mirasının bir parçası olarak UNESCO tarafından somut olmayan kültürel miras olarak tanınmıştır.

de koruyucularıydı. Bu bölgeler, guslenin düğünlerde, toplantılarda ve askerî kamplarda günlük yaşamın ayrılmaz bir parçası olmasıyla tanınmaktadır.

Sırp **destan geleneğinin** merkezî çekirdeğini Kosova **destan döngüsü** oluşturur. Bu döngü, Kosova Savaşı'nı (1389) ve onunla bağlantılı olayları, kişileri ve sonuçları anlatan halk destanlarından oluşan bir derlemedir. Kosova destan külliyatı kahramanlık, fedakârlık ve ihanet motifleriyle örülüdür ve büyük bir kültürel ve kimliksel öneme sahiptir. Bu külliyat, Nemanyiçler ve diğer Orta Çağ kişileri ve konuları hakkında da destanlar söyleyen halk ozanları - gusle çalan ozanlar tarafından seslendirilmiştir. Daha tanınmış şarkılar arasında şunlar yer alır: "Obiliç Çar Murat'ı Öldürüyor", "Knezin Akşam Yemeği" ve "Sırp Çarlığının Çöküşü".

Bulgaristan'da halk folkloru ürünlerinden çok sayıda tarihî şarkı ve efsane korunmuştur. İkinci Bulgar Çarlığı'nın son hanedanı (Şişmanlar) hakkındaki eserler öne çıkmıştır. Bunlarda merkezî figür, Çar İvan Şişman ve onun Osmanlılara karşı koymak için yaptığı sayısız girişim ile XIV. yüzyılın sonunda Bulgaristan'ın Osmanlılar tarafından ele geçirilmesidir. Çar İvan Şişman hakkındaki şarkılar ve efsaneler, Sırplardaki Kosova destan döngüsüne benzer şekilde, "ulusal destan döngüsünün" Bulgar versiyonunu temsil etmektedir. Bunlar, çarlığın çöküşüne ilişkin hafızayı canlı tutmakta ve istilacıya karşı mücadeleyi ve halkın fedakârlığını simgeleyen efsanevi bir figür oluşturmaktadır.



▲ Gusle

Arnavutluk'ta Gjergj Kastrioti İskender Bey, Osmanlı yönetimine karşı direnişin simgesi hâline gelmiş ve Arnavutları ve onların özgürlüğünü savunan bir kahraman olarak halkın hafızasına yerleşmiştir. Onun figürü yalnızca tarihî değil, aynı zamanda kültüreldir: Destanlar, sözlü rivayetler ve kronikler aracılığıyla İskender Bey, Arnavutların ve daha geniş anlamda Balkanların millî bilincini şekillendiren efsanevi bir figüre dönüşmüştür. İskender Bey'in kişiliği, tarih ve kimliğin sözlü şiir yoluyla aktarılmasına, aynı zamanda Arnavutların kültürel özgünlüğünün güçlendirilmesine hizmet etmiştir.

İskender Bey hakkındaki Arnavut destan geleneği, "Kahramanlık Şarkıları" adı verilen döngünün bir parçasıdır. Onun yaşamını ve Osmanlılara karşı mücadelelerini anlatan tarihî bölüm ise "**İskender Bey Döngüsü**" olarak bilinmektedir. Bu, Arnavut sözlü şiirindeki en önemli tarihî destan döngüsüdür. İskender Bey, Arnavut destanlarında merkezî figürdür ve küçük bir orduyla büyük Osmanlı ordusuna karşı koyan yenilmez bir savaşçı olarak tasvir edilir (XV. yüzyıl).

Tartışma soruları

Sözlü gelenek, kimliğin oluşturulmasında yazılı gelenekten daha mı güçlüdür?

Arnavut destan döngüsü **lahutarlar (geleneksel bir yaylı çalgı)** aracılığıyla da söylenmiştir. Lahutarlar, gusleye çok benzeyen lahuta adlı çalgıyla kabilelerin ve savaşların tarihini aktaran Arnavut gusle ozanlarıdır. Onların icraları, toplumun kimliğinin güçlenmesine katkıda bulunmuştur.

Arnavutlarda sanatsal üretim; şarkılar, hikâyeler ve sözlü rivayetler aracılığıyla varlığını sürdürmüş, bunlar Arnavut halk kültürünün

bir parçası olarak daha sonraki derlemelerde korunmuştur. Feodal yöneticiler arasında Bizans ve İtalyan kültürünün, Slav etkileriyle harmanlanmış etkisi görülüyordu. Bu durum, XIV ve XV. yüzyıllarda Bizans Yunancası, Latince ve Slavca fermanlar ve mektuplar yayımlayan Arnavut soylularının yazıhanelerinde açıkça görülmektedir. Kıyı şehirlerinde, Batı'nın arma kullanma geleneğinin benimsenmesiyle somutlaşan güçlü bir Batı etkisi vardı. Armalar, Arnavut feodal aileleri arasında da yayılmıştır. Arnavutluk'ta eğitim merkezleri manastırlar ve kiliselerdi. Elbasan yakınlarındaki "Aziz Yuhanna", Leş'teki "Aziz Nikola" ve İşkodra Gölü çevresindeki manastırlar bunların en önemlileri arasındaydı. Buralardan, Arnavutluk dışında da ün kazanan eğitimli din adamları, eğitimciler ve sanatçılar yetişmiştir. Bunlann en tanınmışları Drivastlı öğretmen Teodor, Draçlı ressam Yovan ve İtalya'da Arnavut feodal ailelerinin tarihini ve soyağacını yazan Yovan Muzaki'dir (1514'ten sonra).

Gelişmiş Orta Çağ boyunca Balkanlarda, halk bilincini ve kimliğini şekillendiren bir destan geleneği ağı oluşmuştur. Her halk, kendi kahramanları aracılığıyla kendine özgü özelliklerini ve tarihini ifade etmiş, böylece toplum meşruiyet ve aidiyet duygusu kazanmıştır.

Orta Çağ edebî üretimi ve halk destanı gelenekleri, Balkan halklarının Orta Çağ'daki kültürel gelişiminin temel dayanaklarını oluşturmuştur. Yazılı metinler ve sözlü rivayetler birlikte kültürü şekillendirmiş, toplumun bütünlüğünü güçlendirmiş ve tarihi sonraki nesillere aktarmıştır. Yıllıklar, azizlerin yaşam öyküleri ve apokrifler ile destanlar, edebî başarılar olmanın yanı sıra kimlik ve meşruiyet oluşturma araçlanydı. Böylece Balkanlarda Orta Çağ dönemi, kültürün okuryazarlık, söz ve şarkı ile kolektif hafıza arasındaki yakın ilişkiler aracılığıyla şekillendiği bir dönem olmuştur.



▲ Aziz Yuhanna, Elbasan yakınları

Öğrendiklerini kontrol et

1. Orta Çağ edebiyatının temel türleri nelerdir?
2. Yazılı gelenek ile sözlü gelenek arasındaki fark nedir?
3. Apokrifler nedir ve neden önemlidir?
4. Yıllıkların ve azizlerin yaşam öykülerinin rolü neydi?
5. Orta Çağ Arberia'sında kültür nasıl gelişmiştir?
6. Metinler kimlik ve meşruiyeti nasıl oluşturur?

TARİH KONU 3



YENİ ÇAĞDA BALKANLAR

1. Balkanlar'da Osmanlı İmparatorluğu: Yönetim ve eyalet yapıları
2. Ulusal hareketlerin ve ayaklanmaların yükselişi ile Balkan devletlerinin kurulması (Bulgaristan, Yunanistan, Sırbistan). Arnavut Uyanışı ve Prizren Birliği
3. Modern Balkan devletleri ve Balkan Savaşları (1878–1913)
4. Demografik değişimler, göçler ve dinler ile mezhepler mozaiği
5. Balkanlar'da şehir yaşamının modernleşmesi, ekonomik reformlar ve toplumsal hareketlilik
6. XIX. yüzyılda eğitim, basın ve kamusal alan
7. Osmanlı Balkanları'nda kültürel yaşam
8. Romantizm ve ulusal kültür programları
9. Yeni devletlerde erken dönem bilim, edebiyat ve sanat kurumları



Öğrenci aşağıdakileri yapabilecek düzeye gelecektir:

- Balkanlar'daki Osmanlı idarî-yönetim sistemini betimleyebilecek ve bunu günlük yaşamla ve yerel topluluklarla ilişkilendirebilecektir.
- Ulusal hareketlerin ve ayaklanmaların yükseliş nedenlerini açıklayabilecek ve bunların 18–19. yüzyıllardaki sonuçlarını analiz edebilecektir.
- Balkanlar'da çağdaş devletlerin kurulma sürecini ve büyük güçlerin, antlaşmaların ve diplomatik tanınmaların rolünü açıklayabilecektir.
- Demografik değişimleri ve göçleri analiz edebilecek; bunları ekonomik, siyasi ve dinî etkenlerle ilişkilendirebilecektir.
- Modernleşme süreçlerini (şehirleşme, altyapı, reformlar, sanayi/zanaatkârlık) ve bunların toplumsal hareketlilik üzerindeki etkisini betimleyebilecektir.
- Eğitim, basın ve kültürel programların (romantizm, dilin kurallaştırılması, kurumlar) gelişimini betimleyebilecek ve bunları modern kimliklerin oluşumuyla ilişkilendirebilecektir.

1. Balkanlar'da Osmanlı İmparatorluğu: Yönetim ve Eyalet Yapıları

XIV. ve XV. yüzyıllar boyunca Osmanlılar, bölgedeki Orta Çağ devletlerinin siyasi bölünmüşlüklerinden ve zayıflıklarından ustaca yararlanarak Balkanlar'daki hâkimiyetlerini aşamalı biçimde genişlettiler. Belirleyici olaylardan biri, **1389 yılında gerçekleşen Kosova Savaşı** idi; bu savaştan sonra Osmanlı ilerleyişi önemli ölçüde güçlendi. **1453 yılında Konstantinopolis'in alınmasıyla** imparatorluk, o dönemin en güçlü kuvvetlerinden biri olarak sağlamlaştı; eski Bizans başkenti ise Osmanlıların başlıca siyasi, askerî ve ekonomik merkezi hâline geldi. Sonraki on yıllarda Balkanlar'ın büyük bölümü onun sınırları içine girdi.

Osmanlı Devleti, İslam hukukunun, yani şeriatın önemli bir rol oynadığı İslami bir monarşiydi. **Şeriat, Kur'an'a** ve **Sünnet'e**, yani Peygamber Muhammed hakkındaki rivayetlere dayanıyordu; onu ise ulemalar, yani eğitimli dinî otoriteler yorumluyordu. Ancak yalnızca dinî kanunlarla bu kadar büyük ve karmaşık bir devleti yönetmek mümkün değildi. Bu nedenle sultanlar, **kanunname** olarak bilinen ek yasalar da çıkardılar. Bunlar devletin ihtiyaçlarına göre düzenlenmişti ve çoğu zaman yerel gelenekleri de dikkate alıyordu. Böylece Osmanlı İmparatorluğu'nda dinî ve devlet kanunları aynı anda işliyor, bu durum farklı halkların ve bölgelerin daha etkili biçimde yönetilmesini sağlıyordu.

Bunları biliyor musun?

Osmanlı İmparatorluğu'nda uzun süre, tahtın en büyük oğula geçmesini öngören kesin bir kural bulunmuyordu. Hanedanın yetişkin her erkek üyesinin hükümdar olma hakkı vardı. Bu durum, kardeşler arasında sık sık çatışmalara ve mücadelelere yol açıyordu. İstikrarsızlığı önlemek amacıyla Sultan II. Mehmed, yeni hükümdarın rakiplerini ortadan kaldırmasına izin verdi. Daha sonraki dönemlerde bazı şehzadeler, sarayın "kafes" adı verilen özel bir bölümünde tutuldu; burada siyasi yaşamdan uzak, izole bir şekilde yaşadılar. Zamanla daha belirgin bir veraset sırası oluştu. Bu durum daha büyük bir istikrara katkı sağladı; ancak her zaman en yetenekli adayın sultan olmasını sağlamadı.

Merkezî Yönetim

Devletin en üstünde sultan bulunurdu. Sultan; en yüksek hükümdar, baş askerî komutan ve en yüce yetkinin sahibiydi. Aynı zamanda İslam'ın koruyucusu ve devlet birliğinin sembolü olarak kabul edilirdi. **Mekke** ve **Medine'nin** fethedilmesinden sonra sultanlar **halife** unvanını da taşıdılar; böylece dinî önemlerini ayrıca vurguladılar. Ancak büyük imparatorluğun yönetimi yalnızca tek bir kişiye değil, görevleri açık biçimde belirlenmiş gelişmiş bir devlet düzenine dayanıyordu.

Devletteki en yüksek dinî otorite olan **şeyhülislam** önemli bir role sahipti. Şeyhülislam, sultanın çıkardığı kanunların ve aldığı kararların şeriata uygun olup olmadığını değerlendirirdi. Bu durum, Osmanlı İmparatorluğu'nda siyasi ve dinî otoritenin birbirine sıkı biçimde bağlı olduğunu açıkça göstermektedir.

Devlet yönetiminde **Divan**, yani en yüksek devlet kurulu, kilit bir yere sahipti. Divanın çalışmalarına, sultanın en yakın çalışma arkadaşı olan sadrazamın yanı sıra yüksek rütbeli askerî, malî ve idarî görevliler katılırdı. Burada vergiler, savaş, yönetim ve dış politika gibi en önemli konular ele alınırdı.

Divan'da alınan kararlar, Balkan bölgeleri de dâhil olmak üzere bütün imparatorluğun işleyişi üzerinde doğrudan etkiye sahipti.

Eyalet Yönetimi

Merkezî yönetim ile eyalet yönetimi arasındaki ilişki dikkatli biçimde düzenlenmişti. Eyaletlerdeki yöneticiler sultan tarafından atanır ve doğrudan ona karşı sorumlu olurlardı. Bu şekilde merkezî yönetim; vergilerin toplanması, düzenin korunması ve askerî yükümlülüklerin yerine getirilmesi gibi temel görevler üzerindeki denetimini sürdürürdü.

Geniş toprakların daha etkili biçimde yönetilebilmesi için imparatorluk idarî birimlere ayrılmıştı. Bu birimlerin adları ve düzenleniş biçimleri zaman içinde değişmişti; ancak temel amaçları aynı kalmıştı: etkili bir yönetim sağlamak ve istikrarlı bir denetim kurmak.

Daha büyük bölgeler paşalık olarak adlandırılır ve bu bölgeler paşa tarafından yönetilirdi. XIX. yüzyılda, modernleşme reformlarıyla birlikte paşalıkların yerini aşamalı olarak vilayetler aldı. Her vilayet daha küçük birimlere, yani sancaklara ayrılırdı. Sancaklar, düzenin korunmasından, vergilerin toplanmasından ve askerî güçlerin örgütlenmesinden sorumlu olan sancak beyleri tarafından yönetilirdi.

Yerel yönetimde kadı önemli bir role sahipti. Kadı, İslam hukukuna göre hüküm veren bir yargıçtı; ancak uygulamada farklı dinî topluluklardan insanlar arasındaki sivil ve mülkiyetle ilgili anlaşmazlıkları da çözerdi. Sofya, Belgrad veya İşkodra gibi şehirlerde kadı, kamusal yaşamın temel kişilerinden birini temsil ederdi. Bu durum, yargının yönetimden ayrı olmadığını; aksine onunla sıkı biçimde bağlantılı olduğunu ve devlet sisteminin önemli bir bölümünü oluşturduğunu açıkça göstermektedir.



▲ Kanuni Sultan Süleyman

Ekonomik Örgütlenme ve Toprak İlişkileri

Osmanlı düzeninin en önemli dayanaklarından biri **timar sistemiydi**. Bu sisteme göre toprak, biçimsel olarak kişilere değil devlete aitti. Bu toprağın bir bölümü, hizmetlerinin karşılığı olarak askerlere, yani sipahilere timar olarak verilirdi. **Sipahi**, kendi timarı içinde toprağı işleyen köylülerden vergi toplama hakkına sahipti. Buna karşılık, sultan tarafından çağrıldığında savaşa katılmakla yükümlüydü. Böylece devlet, doğrudan maaş ödemeden askerî güç sağlamış oluyordu; bu durum devletin işleyişi açısından özellikle önemliydi.

Bu sistem, toprak ilişkileri ve köylülerin günlük yaşamı üzerinde güçlü bir etki oluşturuyordu. Köylüler vergi ödemek ve belirli yükümlülükleri yerine getirmek zorundaydı; ancak aynı zamanda toprağı işleme ve ürünlerin bir bölümünü kendileri için ayırma hakkına da sahipti. Kırsal bölgelerde timar sistemi geniş ölçüde yaygındı. Buna karşılık, Osmanlı yönetiminin doğrudan denetimi dışında kalan dağlık ve ulaşılması güç bölgelerde bu sistemin etkisi sınırlıydı. Balkanlar'ın bazı kıyı bölgelerinde ise ticaret ve denizcilik daha büyük önem taşıyordu.

Zamanla timar sistemi rolünü kaybetmeye başladı ve aşamalı olarak etkisiz hâle geldi. Bu nedenle, imparatorluktaki daha geniş kapsamlı



▲ Sipahiler



▲ Yeniçeriler

reformların bir parçası olarak **19. yüzyıl** kaldırıldı. Tanmın yanı sıra zanaatkârlık da önemli bir yere sahipti. Şehirlerde esnaflar gelişti; bunlar üretimi, ürünlerin kalitesini ve fiyatlarını düzenleyen zanaatkâr birlikleriydi. Özellikle Akdeniz bölgelerinde ticaret, daha geniş pazarlarla bağlantı kurulmasını sağlıyor ve şehir yaşamının gelişmesine katkıda bulunuyordu.

Askerî Örgütlenme

Osmanlı askerî gücü, Balkanlar'daki hâkimiyetin başlıca dayanaklarından birini oluşturuyordu. Sipahilerin yanı sıra, doğrudan sultana bağlı seçkin bir piyade birliği olan **yeniçeriler** de önemli bir role sahipti.

Yeniçeriler çoğunlukla **devşirme** sistemi yoluyla toplanırdı. Bu sistem, Balkan bölgelerinden Hristiyan erkek çocukların alınmasını, götürülmesini, İslami bir anlayış içinde yetiştirilmesini ve askerî ile devlet hizmeti için eğitilmesini kapsıyordu. Zamanla bu çocukların bir bölümü yükselerek imparatorluk yönetiminde yüksek görevlere geldi.

Bu sistemin iki yönlü bir anlamı vardı. Bir yandan doğrudan sultana hizmet eden güçlü ve sadık bir seçkin sınıf oluşturuyor, merkezî otoriteyi güçlendiriyordu. Diğer yandan Hristiyan halk için ağır bir yük anlamına geliyordu; çünkü çocukların ailelerinden ayrılması demekti.

Araştır

Osmanlı İmparatorluğu, askerî ve devlet görevlilerine, onların konumlarına ve görevlerine bağlı olarak toprak ve gelir verirdi.

1. Hangi insan gruplarının toprak ve gelir aldıklarına dair örnekler bulunuz (sıradan askerler, daha yüksek rütbeli subaylar, yüksek devlet görevlileri).
2. Toprağı alan kişilerin hangi yükümlülüklere sahip olduklarını araştırın (vergiler, askerî hizmet, halkın yönetilmesi).
3. Farklı görevli gruplarının ne kadar gelir (akçe olarak) aldıklarına ilişkin bilgileri inceleyin ve bunları kendi aralarında karşılaştırın.

Sosyal ve Dinî Örgütlenme

Üç kıtaya yayılan Osmanlı İmparatorluğu, çok etnikli ve çok dinli bir devletti. Bu kadar farklı topluluğu yönetebilmek için **millet sistemi** olarak bilinen bir örgütlenme oluşturulmuştu.

Millet, belirli bir özerkliğe sahip dinî topluluğu ifade ediyordu. Her grup – Ortodoks Hristiyanlar, Katolikler veya Yahudiler – kendi kurallarına göre örgütlenmişti ve kendi dinî liderine sahipti. Bu lider, özellikle vergilerin toplanması ve topluluk içinde düzenin korunması konusunda merkezî yönetime karşı sorumluydu.

Evlilik, eğitim ve dinî törenler gibi iç meseleleri milletler, devletin doğrudan müdahalesi olmadan kendi meclisleri aracılığıyla bağımsız biçimde çözerdi. Bu durum, farklı toplulukların kendi kimliklerini ve geleneklerini korumalarına imkân sağlıyordu.

Zamanla, özellikle **1856** reformlarından sonra bu sistemde önemli değişiklikler başladı. İnançlarına bakılmaksızın bütün vatandaşlar için geçerli olan dünyevi, yani seküler kanunlar yürürlüğe konuldu. Bu nedenle milletlerin özerkliği aşamalı olarak azaldı ve devlet yönetim üzerinde daha fazla denetim üstlenmeye başladı.

Şehirler ve Ekonomik Gelişme

Osmanlı hâkimiyeti altında, zamanla belirgin bir Doğu görünümü kazanan çok sayıda şehir merkezi gelişti. Bunlar arasında Saraybosna, İşkodra, Filibe ve Belgrad daha önemli olanlardandı. Bu şehirler ticaret, zanaatkârlık ve kültürel etkileşimin önemli merkezleri hâline geldi.

Şehir mimarisi önemli ölçüde değişti; kentsel alanda camiler, hamamlar, kervansaraylar ve pazarlar ortaya çıktı. Ekonomik yaşamın

merkezi olan pazar, özellikle önemli bir role sahipti. Burada farklı bölgelerden gelen tüccarlar bir araya geliyor; ürünlerin yanı sıra fikirler ve kültürel etkiler de karşılıklı olarak aktarılıyordu.

Şehirlerin gelişmesi, tüccarlar, zanaatkârlar ve devlet görevlileri gibi yeni toplumsal tabakaların ortaya çıkmasına yol açtı. Böylece Osmanlı yönetimi yalnızca siyasi örgütlenme üzerinde değil, halkın günlük yaşamı, ekonomik alışkanlıkları ve kültürel çevresi üzerinde de etkili oldu.

Osmanlı hâkimiyeti, Balkanlar'da karmaşık ve iyi örgütlenmiş bir yönetim sistemi oluşturdu. Sultan ve Divan tarafından yönetilen merkezî otorite, gelişmiş bir eyalet yöneticileri ağı aracılığıyla devleti denetliyordu. Timar sistemi toprak ilişkilerini ve askerî yükümlülükleri düzenlerken, millet sistemi farklı dinî toplulukların imparatorluk sınırları içinde işleyişini mümkün kılıyordu.

Balkan ülkeleri aynı devletin bir parçası olsalar da yerel koşullar onların gelişimi üzerinde önemli ölçüde etkiliydi. Bu nedenle, ortak idarî çerçeveye rağmen ekonomi ve toplumsal ilişkiler bakımından farklılıklar bulunuyordu. Osmanlı hâkimiyeti; şehirlerin görünümü, ticaretin gelişimi ve yaşam biçimi üzerinde kalıcı sonuçlar bıraktı. Bu etkiler yüzyıllar boyunca hissedildi.



▲ Osmanlı Hâkimiyeti Altında Belgrad



▲ Niş Kalesi

Öğrendiklerini kontrol et

1. Osmanlı İmparatorluğu'nda merkezî yönetimin başlıca özellikleri nelerdi ve sultanın nasıl bir rolü vardı?
2. Osmanlı İmparatorluğu'nun idarî bölünmesini (paşalıklar, vilayetler, sancaklar) ve bunların yöneticilerinin görevlerini açıklayın.
3. Osmanlı hâkimiyeti Balkanlar'da şehirlerin ve ekonominin gelişimini hangi şekilde etkilemiştir?
4. Paşalıklar ve yerel yöneticiler, Osmanlı'nın Balkanlar'daki hâkimiyetinde nasıl bir role sahipti?

2. Ulusal hareketlerin ve ayaklanmaların yükselişi ile Balkan devletlerinin kuruluşu (Bulgaristan, Yunanistan, Sırbistan). Arnavut Uyanışı ve Prizren Birliği

Giriş

XVIII. yüzyıl ve XIX. yüzyılın başları boyunca Avrupa, bilginin, aklın ve özgürlüğün önemini vurgulayan Aydınlanma düşüncelerinin güçlü etkisi altındaydı. Aynı dönemde Osmanlı İmparatorluğu siyasi, askerî ve ekonomik bir gerilemeyle karşı karşıya kaldı. Krize rağmen Batı Avrupa ve Rusya ile ticaret büyük ölçüde Hristiyan tebaa aracılığıyla yürütülüyordu. Bu süreçte eğitime ihtiyaç duyan yeni bir tüccar sınıfı oluştu ve bu eğitim çoğunlukla Avrupa merkezlerinde alındı. Balkanlar'dan birçok genç yurt dışında öğrenim gördü ya da göç etti; buralarda özgürlük, ulusal kimlik ve devlet kurma düşünceleriyle tanıştı.

Bu süreçler, Osmanlı hâkimiyetinden kurtulma üzerine düşünmeye başlayan eğitimli bir aydın tabakanın ortaya çıkmasına yol açtı. **Dositey Obradoviç** ve **Adamantios Korais** gibi kişiler, eğitimin özgürlük ve ilerlemenin anahtarı olduğunu düşünüyordu. Onlar, Avrupa **Aydınlanması'nın** düşüncelerini Balkan halkları arasında yaydılar. Bu düşüncelerin gelişmesi, Osmanlı hâkimiyetinden **devrim** ve silahlı mücadele yoluyla kurtulma fikrinin ortaya çıkmasına katkı sağladı. Aynı zamanda bu düşüncelerle Balkan halkları arasında milliyetçiliğin temelleri atıldı. XIX. yüzyılın başlarında Osmanlı yönetiminden kurtulmak ve Balkan **ulusal devletlerini** kurmak amacıyla daha örgütlü bir mücadele başladı.



▲ Gülhane Hatt-ı Şerifi

Tanzimat Reformları (1839–1876)

XIX. yüzyıl boyunca **Osmanlı İmparatorluğu** ciddi iç ve dış sorunlarla karşı karşıya kaldı. İmparatorluk aşamalı olarak toprak kaybediyor, ordusu ise Avrupa güçlerine karşı koymakta giderek daha fazla zorlanıyordu.

Bu nedenle Osmanlı yöneticileri, Tanzimat olarak bilinen bir dizi reforma başladılar. İlk önemli belge, bütün tebaanın dinine bakılmaksızın canının, onurunun ve malının korunmasının vaat edildiği **Gülhane Hatt-ı Şerifi'ydi (1839)**. Bu belgeyle vergilendirme, yargı ve askerlik hizmeti alanlarında da reformlar yapılacağı duyuruldu.

İkinci önemli belge **1856 tarihli Islahat Fermanı**'ydı. Bu belgeyle söz konusu reformlar onaylandı ve genişletildi. Müslümanlar ile gayrimüslimlerin eşitliği vurgulandı; dinî toplulukların okul ve hastane açmalarına izin verildi. Gayrimüslimlere devlet hizmetine katılma konusunda da daha geniş imkânlar tanındı.

Tanzimat, devleti modernleştirme ve güçlendirme girişimi olmasına rağmen Osmanlı İmparatorluğu'nu tam olarak istikrara kavuşturmayı başaramadı. Buna karşın reformlar, Balkanlar'daki siyasi ve toplumsal süreçlerin gelişimi üzerinde, özellikle de ulusal hareketlerin güçlenmesi bakımından önemli bir etki oluşturdu.

Sırp Ayaklanmaları ve Özerk Sırp Devleti

Avrupa'daki gelişmeler ve Fransa'nın Mısır'ı işgali, Balkanlar'daki durumu etkiledi. Belgrad Paşalığı'nda yeniçeri ağalarının otoritesi yeniden güçlendi. Onların keyfî yönetimi, Sırp halkı arasında büyük bir hoşnutsuzluğa yol açtı.

Bu hoşnutsuzluk, **1804** yılında **Kara Yorgi Petroviç** önderliğinde **Birinci Sırp Ayaklanması'nın** başlamasıyla doruk noktasına ulaştı. Ayaklanma başlangıçta sultana karşı değil, yerel yönetime karşı yönelmişti; ancak zamanla Osmanlı hâkimiyetine karşı daha geniş bir mücadeleye dönüştü. Sırplar önemli başarılar elde etti ve kendi yönetimlerini kurdu.



▲ Sırp isyancı

Ayaklanmanın seyri, uluslararası ilişkilerle yakından bağlantılıydı. Rus-Osmanlı Savaşı sırasında Sırplar Rusya'dan destek aldı. Ancak Napolyon'un Rusya'ya saldırma tehlikesi nedeniyle Rusya, Osmanlı İmparatorluğu ile barış yapmak ve Balkanlar'dan çekilmek zorunda kaldı. Bu destek olmadan **ayaklanma 1813 yılında bastırıldı**.

Osmanlı yöneticileri, yönetimi iyileştirmek yerine baskıcı önlemler aldı. Bu durum yeni bir hoşnutsuzluğa yol açtı. **1815 yılında Miloş Obrenoviç önderliğinde İkinci Sırp Ayaklanması başladı.** Bu kez Sırp önderleri, silahlı mücadeleyi görüşmelerle birleştiren daha temkinli bir politika izledi. Bunun sonucunda Sırbistan, Osmanlı İmparatorluğu sınırları içinde aşamalı olarak özerklik kazandı.

Tam bağımsızlığa ve **egemenliğin** kurulmasına giden yol aşamalı ve karmaşıktı. Sırbistan geniş bir özerklik elde etmiş olsa da Osmanlı garnizonları 1867 yılına kadar onun topraklarında kaldı. XIX. yüzyıl boyunca ülke siyasi istikrarsızlık ve ekonomik sorunlarla karşı karşıya kaldı.

Bu dönemde, siyasi sistemi düzenlemek ve knezin yetkilerini sınırlamak amacıyla birkaç anayasa kabul edildi (1835, 1838 ve 1869). İç sorunlara rağmen Sırbistan, konumunu aşamalı olarak güçlendirdi.

Büyük Doğu Krizi (1875–1878) sırasında **Sırbistan**, Osmanlı İmparatorluğu'na karşı yürütülen savaşlara katıldı. **1878** yılında **Berlin Kongresi'nde** alınan kararlarla, **bağımsız bir devlet** olarak uluslararası tanınma elde etti ve önemli ölçüde toprak genişlemesi kazandı.

Tartışma soruları

İkinci Sırp Ayaklanması neden Birinci Sırp Ayaklanması'ndan daha başarılı olmuştur? Yaklaşımdaki ve koşullardaki farklılıkları açıklayın.



▲ Yunanistan Kralı Otto

Yunanistan – Balkanlar'daki İlk Bağımsız Devlet

Sırbistan'dan farklı olarak **Yunanlarda**, Osmanlı hâkimiyetine karşı ayaklanma hazırlıkları üzerinde etkin biçimde çalışan iyi örgütlenmiş bir ulusal hareket vardı. Özgürlük düşüncesinin ve kendi devletini kurma fikrinin yayılmasında Yunan aydınlarının büyük etkisi oldu. Bunlar arasında, Balkan halklarının özgürlüğünü ve eşitliğini savunan **Rigas Velestinlis** öne çıkıyordu.

Yunan Ayaklanması, o dönemde Rus İmparatorluğu sınırları içinde bulunan **Odessa**'da kurulmuş olan **Filiki Eterya** adlı gizli örgüt tarafından düzenlendi. Örgütün üyeleri, silahlı mücadeleye hazırlık amacıyla Osmanlı İmparatorluğu'nun farklı bölgelerinde geniş bir ağ oluşturdular. **Ayaklanma 1821** yılında **Mora Yarımadası'nda** başladı ve kısa sürede başka bölgelere de yayıldı.

Çatışmalar uzun ve kanlı geçti; birkaç yıl sürdü. Osmanlı yönetimi ayaklanmayı tek başına bastıramayınca Mısır'dan yardım istedi. Mısır ordusunun müdahalesi, Yunan mücadelesini ciddi biçimde tehlikeye soktu. Bu yeni durum, **Avrupa'nın büyük güçlerini** çatışmanın çözümüne katılmaya yöneltti. Dönüm noktası **1827** yılında yaşandı. İngiliz, Rus ve Fransız donanmaları **Navarin Savaşı'nda** Osmanlı-Mısır donanmasını yenilgiye uğrattı. Bu olay, bağımsızlık mücadelesinin sonucu bakımından belirleyici bir önem taşıdı.

Avrupa güçlerinin baskısı altında, **1830** yılında **Yunanistan**'ın bağımsızlığı tanındı. Böylece **Yunanistan, Balkanlar'daki ilk bağımsız Hristiyan devlet** oldu. Bavyera hükümdarının oğlu Otto kral olarak atandı.

Onun yönetimi hoşnutsuzluğa yol açtı; bu nedenle **1843 yılında** bir **anayasayı** kabul etmek zorunda kaldı. Bu anayasa **1844 yılında** yürürlüğe girdi. 1862 yılında yeni bir ayaklanma çıktı ve Kral Otto taht-tan indirildi.



▲ Yunanistan Kralı I. Georgios

Yeni hükümdar olarak Danimarkalı prens **Georgios I** seçildi. Onun döneminde Yunanistan aşamalı olarak güçlendi ve topraklarını genişletti. **Büyük Britanya, İyon Adaları'nı** Yunanistan'a bıraktı; Berlin Kongresi'nden sonra ise **1881** yılında Yunanistan **Tesalya'yı** aldı.

Bulgar Devletinin Kuruluşu

Bulgar ulusal hareketi, Sırbistan ve Yunanistan ile karşılaştırıldığında biraz daha geç başladı. Bu gecikmenin birkaç nedeni vardı: Osmanlı başkentine yakınlık, istikrarsız siyasi koşullar, okuryazarlık oranının düşük olması ve halkın ekonomik gücünün zayıf bulunması.

Bulgar uyanışının başlangıcı, eğitimin gelişmesiyle yakından bağlantılıydı. Avrupa Aydınlanması düşüncelerinin etkisi altında Bulgar aydınları, ulusal uyanışı teşvik etmeye başladılar. **Paisiy Hilendarski** tarafından **1762** yılında yazılan **"Slav-Bulgar Tarihi"** adlı kitap

özellikle önemliydi. Bu eserde yazar, Bulgarları kendi dillerini ve kimliklerini korumaya çağırdı.

Zamanla Bulgarca eğitim veren okullar açıldı. Bunlar arasında **Gabrovo**'daki okul önemli bir yere sahipti. Aşamalı olarak bir okul ağı gelişti ve eğitim sürecine kız çocukları da katılmaya başladı. Okuryazarlık oranı düşük kalmaya devam etse de bu değişiklikler, ulusal bilincin güçlenmesi bakımından büyük önem taşıdı.

Aydınlanmanın gelişmesiyle eş zamanlı olarak ayrı bir Bulgar kilisesinin kurulması meselesi de ortaya çıktı. Uzun mücadelelerden sonra, **1870 yılında** sultan bir **ferman** yayımlayarak **Bulgar Eksarhlığı'nın** kurulmasını sağladı. Bu olay, ulusal bağımsızlık yolunda önemli bir adımı temsil ediyordu.



▲ Vasil Levski

Bu süreçlerin ve Sırbistan ile Yunanistan örneklerinin etkisiyle devrimci düşünceler de güçlendi. **Georgi Rakovski**, ayaklanma örgütlemek için çalışan ilk kişiler arasında yer aldı. Onun çalışmalarını **Lyuben Karavelov**, **Vasil Levski** ve **Hristo Botev** sürdürdü.

Bosna-Hersek'teki ayaklanmayla (1875) başlayan Büyük Doğu Krizi, Bulgar hareketi üzerinde de güçlü bir etki oluşturdu. **Nisan 1876'da Nisan Ayaklanması** başladı. Ayaklanma kısa sürede bastırılmış ve büyük kayıplara yol açmış olsa da yaşanan olaylar Avrupa'da güçlü bir yankı uyandırdı ve Bulgar halkına karşı sempati doğmasına neden oldu.

Diplomasinin krizi çözmekte başarısız olması, Bulgar gönüllülerin de katıldığı Rus-Osmanlı Savaşı'na (1877–1878) yol açtı. Savaştan sonra, **1878 yılında** Berlin Kongresi ile özerk **Bulgaristan Prensliği** ve özerk **Doğu Rumeli** bölgesi kuruldu. Bu kararlarla modern Bulgar devletinin temeli atılmış oldu.

Arnavut Uyanışı ve Prizren Birliği

XIX. yüzyıl boyunca komşu Balkan halkları aşamalı olarak kendi devletlerini kurarken, Arnavutlar Osmanlı İmparatorluğu'nun doğrudan yönetimi altında kalmaya devam etti. Arnavut halkı din bakımından bölünmüş durumdaydı; ancak bu dönemde Arnavut Uyanışı olarak bilinen ulusal bilinçlenme süreci başladı.



▲ Yanyalı Ali Paşa

Arnavut aydınları, halkın ancak eğitim ve ana dilin kullanımı yoluyla ilerleyebileceğini düşünüyorlardı. Bu nedenle Arnavutça kitaplar ve alfabe kitapları basılmaya başlandı. Zamanla öğrencilerin kendi dillerinde okuma ve yazma öğrendikleri okullar da açıldı. Bu kültürel gelişimde, yurtlarının dışında yaşayan Arnavutlar da önemli bir rol oynadı. Özellikle İtalya'daki Arnavutlar, dillerini ve geleneklerini korumaya çalışıyorlardı.

Osmanlı İmparatorluğu'nun zayıflaması, Arnavutların yaşadığı bölgelerde de hissediliyordu. Bazı bölgelerde önemli ölçüde bağımsız hareket eden yerel yöneticiler ortaya çıktı. Kuzey Arnavutluk'ta

Bunları biliyor musun?

Buşatlı ailesi tarafından yönetilen İşkodra Paşalığı, XVIII. yüzyılın sonu ve XIX. yüzyılın başında Batı Balkanlar'ın en etkili paşalıklarından biriydi. Yöneticileri, Osmanlı İmparatorluğu içinde önemli ölçüde özerkliğe sahipti ve önemli ticaret yollarını kontrol ediyordu.

Buşatlılar, güney bölgelerde ise **Yanyalı Ali Paşa** öne çıktı. Onun hâkimiyeti geniş bir alana yayıldı ve Yanya şehri önemli bir siyasi ve ticari merkez hâline geldi. Ancak Osmanlı yönetimi sonunda bu bölgeler üzerinde yeniden denetim kurdu.



▲ Yanya

Tanzimat reformları, yeni vergilerin konulması ve zorunlu askerlik hizmetinin uygulanması, Arnavut halkının bir bölümü arasında hoşnutsuzluğa yol açtı. Farklı bölgelerde Osmanlı yönetimine karşı ayaklanmalar çıktı. Bu ayaklanmalara, dinî aidiyetleri ne olursa olsun farklı kesimlerden insanlar katıldı.

XIX. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı İmparatorluğu'nun krizi daha da derinleşti. Arnavut nüfusun yaşadığı toprakların bir bölümünün komşu devletlere verilmesi öngörülüyordu. Bu durum Arnavutlar arasında büyük bir kaygıya yol açtı. Bu nedenle **1878 yılında Prizren**'de Arnavut temsilcilerin katıldığı bir toplantı yapıldı. Bu toplantıda, Osmanlı hâkimiyeti altındaki Arnavutların ilk büyük siyasi örgütü olan **Prizren Birliği** kuruldu.

Birliğin temel amacı, Arnavut nüfusun yaşadığı bölgeleri tek bir vilayet içinde birleştirmek ve Osmanlı İmparatorluğu sınırları içinde özerklik elde etmekti. Birliğin üyeleri, Arnavut çıkarlarını hem silahlı mücadele yoluyla hem de diplomatik faaliyetlerle korumaya çalıştılar. Ancak Osmanlı yönetimi bu hareketin gelişmesine izin vermedi ve **1881 yılında** gönderdiği orduyla Prizren Birliği'ni bastırdı.

Araştır

Prizren Birliği'nin (1878) başlıca amaçları nelerdi?

Açıklayın:

1. Arnavutlar o dönemde neden örgütlendiler?
2. Neye karşı çıkıyorlardı?
3. Birlik, amaçlarını gerçekleştirmede neden başarılı olamadı?

Örgüt varlığını sona erdirmiş olsa da ulusal birleşme ve siyasi haklar düşünceleri Arnavutlar arasında yayılmaya devam etti. Bu süreçler, Arnavut ulusal hareketinin sonraki gelişimi üzerinde önemli bir etki oluşturdu. Bu etki özellikle Arnavut Uyanışı çerçevesinde kendini gösterdi. Arnavut Uyanışı kapsamında **Manastır Kongresi (1908) ve Elbasan Kongresi (1909)** özellikle önemliydi. Manastır Kongresi'nde Arnavut dili için ortak bir alfabe kabul edildi. Bu, ulusal kimliğin güçlenmesi yolunda önemli bir adımı temsil ediyordu. Elbasan



Manastır Kongresi Komisyonunun üyeleri:
1. Gyerg Fişta
2. Mithat Fraşeri
3. Luig Gurakuçi
4. Gyerg Kiryazi
5. Ndre Myedya
6. Grigor Tsilka
7. Dmitir Buda
8. Şahin Kolonya
9. Sotir Peci
10. Bajo Topuli
11. Nuzhet Vriyoni

Kongresi ise eğitimin geliştirilmesine yönelmişti; bu kongrede Arnavutça eğitim veren okulların açılmasının önemi vurgulandı. Bu olaylar, Arnavut ulusal hareketinin sonraki gelişiminde büyük bir rol oynadı.

XIX. yüzyıl boyunca Balkan halkları ulusal uyanış sürecine ve Osmanlı İmparatorluğu'na karşı mücadeleye başladılar. Eğitimin ve aydınların etkisiyle ulusal hareketler güçlendi. Ayaklanmalar ve siyasi mücadele yoluyla Sırbistan, Yunanistan ve Bulgaristan aşamalı olarak özerklik ve bağımsızlık elde ederken, Arnavut hareketi Prizren Birliği gibi faaliyetler aracılığıyla örgütlendi.

Bu süreçler, modern Balkan devletlerinin oluşumunun başlangıcını ifade etti.

Bunları biliyor musun?

"1908 yılındaki Manastır Kongresi, Arnavut alfabesinin standartlaştırılmasında ve çağdaş Arnavut eğitim ile kültürünün gelişiminde önemli bir role sahipti."

Öğrendiklerini kontrol et

1. XIX. yüzyılda Balkanlar'da ulusal hareketlerin ortaya çıkmasına hangi etkenler katkıda bulunmuştur?
2. Sırplar, Yunanlar ve Bulgarlar arasındaki ulusal hareketleri karşılaştırın. Bu hareketlerin ortak yönleri nelerdi, hangi yönlerden farklılık gösteriyorlardı?
3. Prizren Birliği'nin başlıca amaçları nelerdi ve bu birlik amaçlarını neden gerçekleştiremedi?

3. Modern Balkan Devletleri ve Balkan Savaşları (1878–1913)

Berlin Kongresi'nden sonra Balkanlar'da birkaç bağımsız Hristiyan devlet ortaya çıktı: Sırbistan, Karadağ ve Romanya ile daha önce var olan Yunanistan. Bulgaristan ise özerk bir statü elde etti. Sırbistan, Karadağ ve Romanya uluslararası alanda tanındı; Bulgaristan ise tam bağımsızlığını 1908 yılında kazandı.

Bu devletlerin kurulması, bölgede yeni bir siyasi durum meydana getirdi. Bu devletler kendi kurumlarını kurmaya ve toplumlarını geliştirmeye başladılar; aynı zamanda topraklarını genişletme amacı da taşıyorlardı. Balkan topraklarını aşamalı olarak kaybeden Osmanlı İmparatorluğu ise reformlar yoluyla hâkimiyetini korumaya çalışıyordu.



▲ Balkanlar Haritası (1878–1913)



▲ Sırbistan Krallığı'nın 1888 Anayasası

1878 Yılından Bükreş Antlaşması'na Kadar Balkan Devletleri

XIX. yüzyılın son on yıllarında Balkan devletleri, anayasal yönetim ilkesine dayanan modern devletlere aşamalı olarak dönüştüler. Bu ilke, hükümdarın yetkisinin anayasa aracılığıyla sınırlandırılmasını ve parlamento, hükümet ile yargı gibi devlet kurumlarının kurulmasını ifade ediyordu. Başka bir deyişle devlet artık yalnızca monarkın iradesine bağlı değildi; giderek daha fazla kanunlar ve kurumlar aracılığıyla düzenleniyordu.

Sırbistan'ın bağımsızlık kazanması, onun gelişiminde yeni bir aşamayı ifade etti. Devletin krallık olarak ilan edilmesi, hızlanan bir devlet inşası döneminin başlangıcını gösterdi; ancak aynı zamanda siyasi gerginlikler, krizler ve hükümetlerin sık sık değişmesi de yaşandı. Sırp

siyasi yaşamının başlıca özelliklerinden biri, kralın yetkilerinin sınırlandırılması konusundaki mücadeleydi. Bu doğrultuda **1888 Anayasası** önemli bir adım oldu; bu anayasa ile monarkın yetkisi sınırlandırıldı ve parlamenter yaşam olanakları genişletildi. Ancak bu durum uzun sürmedi; çünkü Kral **Aleksandar Obrenoviç** anayasayı askıya aldı ve kendi çıkarlarına daha uygun olan yeni bir anayasa kabul ettirdi.

1903 Mayıs Darbesi'nden ve **I. Petar Karayorgiyeviç'in** iktidara gelmesinden sonra, daha sağlam bir anayasal düzen meselesi yeniden gündeme geldi. Sırbistan'da yetkilerin daha belirgin biçimde ayrıldığı bir sistem kuruldu. Bu durum, daha büyük bir siyasi istikrara ve kurumsal gelişmeye katkı sağladı. Ülke daha hızlı ilerlemeye başladı, sansür zayıfladı ve ekonomi güçlendi.



▲ 1897 yılında Yunan askerleri

Anayasal yönetim söz konusu olduğunda **Yunanistan, 1864 yılında kabul edilen Anayasa'ya** dayanıyordu. Zamanla bu anayasanın siyasi ve ekonomik seçkinleri, ayrıca ordunun bazı kesimlerini tam olarak tatmin etmediği anlaşıldı. Yunanistan, bazı diğer Balkan devletlerine göre daha yavaş gelişiyor ve birçok alanda geri kalıyordu. Aynı zamanda Osmanlı Devleti ile sürekli bir çatışma içindeydi; çünkü politikası, Osmanlı bölgeleri aleyhine toprak genişletmeye yönelmişti.

Bu gerginlikler **1897 Savaşı'na** yol açtı ve Yunanistan bu savaşta ağır bir yenilgiye uğradı. Yenilgi büyük bir hoşnutsuzluk meydana getirdi ve reform ihtiyacına ilişkin sorunlar gündeme taşıdı. Böyle bir ortamda hoşnutsuzluğun doruk noktası, **1909 yılında Gudi'de** gerçekleşen askerî isyan oldu. O dönemde **Eleftherios Venizelos** siyasi sahneye çıktı, önde gelen bir kişi olarak kendini kabul ettirdi ve seçimleri kazandı. Devletin modernleştirilmesi ve yönetimin güçlendirilmesi amacıyla reformlara başladı.



▲ Çar Ferdinand

1911 Anayasası'nda yapılan değişiklikler özellikle önemliydi. Bu değişikliklerle vatandaş hakları güçlendirildi, kişisel güvenlik daha iyi korundu; toplanma ve siyasi örgütlenme hakkı ise daha geniş biçimde

Tartışma soruları

Balkan devletleri, anayasa ve kurumlar oluşturmuş olmalarına rağmen neden yine de siyasi krizler ve istikrarsızlıklar yaşamıştır?



▲ Arnavut isyancılar

güvence altına alındı. Bu reformlar sayesinde Yunanistan, iç açıdan güçlenme ve daha iyi bir devlet örgütlenmesi dönemine girdi.

Berlin Kongresi kararlarına göre özerk bir prenslik olarak kurulan Bulgaristan da devleti anayasa yoluyla düzenleme sürecine girdi. **1879 yılında**, eski başkent Tırnova'da kabul edildiği için **Tırnova Anayasası** olarak bilinen ilk Bulgar anayasası çıkarıldı. Bu anayasa ile yasama, yürütme ve yargı arasında güçler ayrılığı getirildi; temel vatandaşlık hakları da güvence altına alındı. Bulgaristan, Berlin Kongresi kararlarını açık biçimde ihlal eden ilk devlet oldu. **1885** yılında **Doğu Rumeli** ile birleşti. Bu olay, 1878'den sonra Balkan sınırlarında gerçekleşen ilk değişiklikti. Uygulamada Osmanlı hâkimiyeti neredeyse hissedilmese de Bulgaristan biçimsel olarak hâlâ bağımsız değildi. Ancak **1908 yılında**, Jön Türk Devrimi'nin yol açtığı krizden yararlanan Prens Ferdinand, Tırnova'da bağımsızlığı ilan etti ve kendisini çar olarak duyurdu. Kısa süre sonra büyük güçler tarafından **diplomatik tanınma** da gerçekleşti.

1878 yılında Berlin Kongresi'nden sonra **Karadağ** bağımsız bir devlet olarak tanındı ve Bar ile Ülgün şehirleri üzerinden Adriyatik Denizi'ne çıkış elde etti. Sonraki yıllarda kurumlarını aşamalı olarak düzenledi. Önemli bir adım, **Prens I. Nikola Petroviç'in** yönetimi sırasında **1905** yılında **Anayasa'nın** kabul edilmesiydi. Bu anayasa ile belirli vatandaşlık hakları getirildi ve Halk Meclisi kuruldu. 1910 yılında Karadağ krallık ilan edildi.



▲ Genç Türk Devrimi'nin önderlerini gösteren posta kartı

Reformlar ve Ayaklanmalar

1878 yılından sonra Osmanlı İmparatorluğu derin bir siyasi ve ekonomik kriz dönemine girdi. Balkanlar'daki topraklarının büyük bir bölümünü kaybetmesiyle birlikte hâkimiyeti önemli ölçüde zayıfladı ve kalan bölgeler üzerindeki denetim yeteneği azaldı. Osmanlı yönetimi, çoğu zaman Avrupa modellerinden esinlenen ordu, yönetim ve eğitim reformları yoluyla devleti güçlendirmeye çalışıyordu.

Bu dönemin önemli olaylarından biri **1908 yılındaki Jön Türk Devrimi'ydi**. Çoğunlukla genç subaylardan ve eğitimli aydınlardan oluşan Jön Türk hareketi, 1876 Anayasası'nı yeniden yürürlüğe koydu ve parlamenter sistemi tekrar getirdi. Onların temel amacı devleti

modernleştirmek ve imparatorluktaki halklar arasında daha büyük bir eşitlik sağlamaktı. Ancak yönetimin güçlü biçimde merkezîleştirilmesine yönelik çaba, farklı etnik ve siyasi gruplar arasında hoşnutsuzluğa yol açtı.

1878–1912 yılları arasında imparatorluğun farklı bölgelerinde Osmanlı yönetimine karşı ayaklanmalar çıktı. Bu hareketler, ulusal düşüncelerin gelişimiyle ve siyasi haklar, özerklik ile bağımsız devlet kurma talepleriyle yakından bağlantılıydı.

En bilinenlerden biri, **1896 yılında** başlayan **Girit Ayaklanması'ydı**. Girit Adası halkı Osmanlı yönetimine karşı ayaklandı ve Yunanistan ile birleşmeyi amaçladı. Bu olay, 1897 yılında Yunan-Osmanlı Savaşı'nın çıkmasına yol açtı. Savaş, Yunanistan'ın yenilgisiyle sona erdi.

XX. yüzyılın başlarında **Arnavut Ayaklanmaları da (1910–1912)** başladı. Arnavut önderler daha geniş siyasi haklar, kendi dillerinin yönetimde kullanılması ve imparatorluk içinde daha kapsamlı bir özerk yönetim talep ediyorlardı.

Bütün bu olaylar, Balkanlar'daki Osmanlı hâkimiyetinin aşamalı olarak zayıfladığını açıkça göstermektedir. Aynı zamanda ulusal hareketler giderek daha güçlü ve daha örgütlü hâle geliyordu. Bölgedeki artan istikrarsızlık, 1912 yılında başlayan Balkan Savaşları için zemini yavaş yavaş hazırlıyordu.

Araştır

1908 Jön Türk Devrimi'nin başlıca amaçları nelerdi ve bu devrim Osmanlı İmparatorluğu'ndaki halkları neden tam olarak memnun edemedi?

Balkan İttifakı ve Savaşlar

1878 Berlin Kongresi'nden sonra Balkan devletleri – Sırbistan, Bulgaristan, Yunanistan ve Karadağ – Balkanlar'daki toprakların paylaşılma biçiminden memnun değildi. Sonraki on yıllarda bu devletler, kendi devlet örgütlenmelerini ve askerî güçlerini aşamalı olarak güçlendirdiler. Buna karşılık Osmanlı İmparatorluğu giderek zayıflıyor ve bölge üzerindeki denetimini kaybediyordu.

Bu koşullar altında **1912** yılında **Balkan İttifakı** kuruldu. Önce Sırbistan ile Bulgaristan gizli bir antlaşma yaptı; ardından Yunanistan ve Karadağ da ittifaka katıldı. İttifakın temel amacı, Osmanlı İmparatorluğu'na karşı ortak bir askerî harekât düzenlemek ve onun hâkimiyeti altında kalan Avrupa topraklarını kurtarmaktı. Birinci Balkan Savaşı **8 Ekim 1912** tarihinde Karadağ'ın Osmanlı İmparatorluğu'na savaş ilan etmesiyle başladı. Kısa süre sonra diğer müttefikler de çatışmaya katıldı. Balkan orduları hızlı ve önemli başarılar elde etti: Sırp ordusu Kumanova ve Manastır'da zafer kazandı, Yunan ordusu Selanik'i ele geçirdi, Bulgar ordusu ise Edirne'yi aldı. 1912 yılının sonuna kadar Osmanlı İmparatorluğu, Avrupa'daki topraklarının neredeyse tamamını kaybetti. Savaş, **30 Mayıs 1913 tarihli Londra Barış Antlaşması** ile sona erdi. Bu antlaşmayla, diğer kararların yanı sıra, bağımsız Arnavut devleti de kuruldu.

Bununla birlikte zafer kalıcı bir barış getirmedi. Makedonya'nın paylaşımı konusundaki anlaşmazlıklar nedeniyle eski müttefikler arasında yeni bir çatışma çıktı. **29 Haziran 1913** tarihinde Bulgaristan, Sırp ve Yunan mevzilerine saldırdı. Böylece **İkinci Balkan Savaşı** başladı.



▲ İsmail Kemal



▼ Bükreş Barış Antlaşması'na göre 10 Ağustos 1913 tarihli Balkanlar'ın yeni sınırları

Savaşa Romanya ve Osmanlı İmparatorluğu da katıldı; bunun sonucunda Bulgaristan kısa sürede yenilgiye uğradı.

10 Ağustos 1913 tarihli Bükreş Barış Antlaşması ile Balkanlar'ın yeni sınırları belirlendi.

Balkan Savaşları (1912–1913), Balkanlar'daki Osmanlı hâkimiyetinin sonunu ifade etti. Ancak bu savaşlar aynı zamanda Balkan devletleri arasında yeni siyasi gerginlikler ve hoşnutsuzluklar oluşturdu. İşte bu çözülemeyen meseleler ve çıkar çatışmaları, 1914 yılında Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasına yol açan olaylara katkıda bulundu.



▲ 1913 Bükreş Barış Konferansı delegeleri

Arnavut Devletinin Kuruluşu

1912 yılında Birinci Balkan Savaşı'nın başlaması, Arnavut siyasetçileri ve aydınlan arasında güçlü bir tepkiye yol açtı. Sırp, Yunan ve Karadağ ordularının Arnavutların yaşadığı topraklarda ilerlemesi, bu bölgelerin komşu devletler arasında paylaşılacağı korkusunu doğurdu. Bu nedenle Arnavut liderler, bağımsız bir Arnavut devletinin ilan edilmesi için örgütlü bir girişim başlattılar.

Bu olaylarda **İsmail Kemal** ve **Luig Gurakuçi** önemli bir rol oynadı. Kasım 1912'de İsmail Kemal Avlonya'ya geldi. Burada, ülkenin geleceği hakkında karar almak amacıyla farklı bölgelerden Arnavut temsilciler toplandı.

28 Kasım 1912 tarihinde **Avlonya'da**, Arnavut ileri gelenlerinin katıldığı bir toplantıda **bağımsız Arnavutluk'un** kurulduğu ilan edildi. İsmail Kemal Arnavut bayrağını göndere çekti ve yeni devletin bağımsızlığını resmen duyurdu. Böylece Arnavut devlet yapısının çağdaş biçimde kurulma süreci başladı.

Avlonya'da geçici bir hükümet kuruldu. Bu hükümetin görevi, devlet yönetimini örgütlemek ve uluslararası tanınmayı sağlamaktı. Arnavut liderler, büyük Avrupa güçlerinden destek almaya ve yabancı ordulann kendi topraklarına daha fazla ilerlemesini engellemeye çalıştılar.

Arnavutluk meselesi, büyük güçlerin **Londra Konferansı'nda** (1912–1913) ele alındı. **29 Temmuz 1913** tarihinde büyük güçler Arnavutluk'un **bağımsızlığını** tanıdı ve onun kendi garantileri altında özerk bir devlet olmasına karar verdi. Bu durum, uluslararası ilişkilerin yeni devletin kaderi üzerinde ne kadar güçlü bir etkiye sahip olduğunu göstermektedir. Büyük güçler tarafından yapılan uluslararası, yani diplomatik tanınma, Balkanlar'daki yeni devletlerin tam olarak kabul edilmesi için temel bir şarttı. **Kasım 1913'te** büyük güçler, Alman prensi **Wilhelm Wied'i** Arnavutluk prensi olarak seçti. O, Mart 1914'te ülkeye geldi ve istikrarlı bir yönetim kurmaya çalıştı. Ancak yeni devlet ciddi siyasi sorunlarla, yerel ayaklanmalarla ve genel bir istikrarsızlıkla karşı karşıya kaldı. Bu durum, devletin işleyişini önemli ölçüde zorlaştırdı.

1878–1913 dönemi, Balkanlar'da derin siyasi değişimlerin yaşandığı bir zaman dilimini ifade eder. Yeni Balkan devletleri aşamalı olarak güçleniyor ve kurumlarını modernleştiriyordu; Osmanlı İmparatorluğu ise bölgedeki hâkimiyetini giderek kaybediyordu. Balkan Savaşları, sınırlann önemli ölçüde değişmesine ve aralarında Arnavutluk'un da bulunduğu yeni devletlerin kurulmasına yol açtı.

Bu olaylarla Balkanlar'daki Osmanlı yönetimi sona ermiş olsa da aynı zamanda Balkan devletleri arasında yeni siyasi gerginlikler ve çözülemeyen meseleler ortaya çıktı. İşte bu gerginlikler, bölgedeki ilişkileri etkilemeye devam etti ve 1914 yılında Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasına katkıda bulundu.



▲ Arnavutluk Prensi Wilhelm Wied

Araştır

XX. yüzyılın başında Arnavut ulusal hareketinin başlıca siyasi hedeflerinin neler olduğunu ve bunların bağımsız Arnavutluk'un kurulmasını nasıl etkilediğini araştır.

Öğrendiklerini kontrol et

1. 1878 yılında Berlin Kongresi'nden sonra hangi Balkan devletleri uluslararası alanda tanınmıştır?
2. XIX. yüzyılın sonlarında Balkan devletlerinde anayasal yönetim ilkesi neyi ifade ediyordu?
3. 1908 Jön Türk Devrimi neyi temsil ediyordu ve Osmanlı İmparatorluğu'nda hangi değişiklikleri getirdi?
4. Balkan İttifakı'nı hangi devletler oluşturdu ve bu ittifakın amacı neydi?

4. Demografik Değişimler, Göçler ve Dinler ile Mezhepler Mozaiği



▲ Yörükler

Balkanlar'da XIX. yüzyıl, önemli dönüşümlerin yaşandığı bir dönemdi. Batı Avrupa sanayileşme ve ulusal biçimlenme yolunda ilerlerken, Güneydoğu Avrupa kendi değişim süreciyle karşı karşıya kaldı. Osmanlı İmparatorluğu'nun zayıflaması ve ulusal düşüncelerin yayılması, Balkan toplumlarının aşamalı olarak yeniden şekillenmesine yol açtı. Bu durum siyasi gelişime, ekonomiye ve kültürel yaşama yansıdı.

Demografi, Kolonizasyon ve Nüfus Sayımı

Her toplumun anlaşılmasının temeli demografidir. **Demografi**, nüfusu; onun sayısını, yapısını, dağılımını ve zaman içindeki değişimlerini inceleyen bilim dalıdır.

Balkanlar'daki demografik değişimlerden söz edilirken Osmanlı yönetiminin etkisi göz ardı edilemez. Bu yönetim, bölgenin etnik ve dinî yapısını önemli ölçüde değiştirdi. Osmanlı kolonizasyonu, özellikle XVI. yüzyıldan XVIII. yüzyıla kadar, imparatorluğun kendi hâkimiyetini güçlendirmeye ve fethedilen topraklarda istikrar sağlamaya çalıştığı örgütlü bir devlet politikasıydı. 1453 yılında İstanbul'un alınmasından sonra Osmanlılar, belirli bölgelere devlete bağlı nüfusu sistemli biçimde yerleştirmeye başladılar.

Kolonizasyon birkaç şekilde gerçekleşti. Stratejik bakımdan önemli bölgelere **Anadolu'dan** Türkmen ve diğer Müslüman gruplar yerleştirildi. Bunların bir bölümü, seyrek nüfuslu veya sınır bölgelerine yerleşen konargöçer hayvancılar, yani **Yörükler**di. Bunun yanı sıra devlet, ayaklanmaları önlemek ve daha iyi denetim sağlamak amacıyla zorunlu göçler de düzenledi.

Bu politikaların sonucu olarak Balkanlar'ın belirli bölgelerinde etnik ve dinî yapı değişti. Karma toplumsal çevreler oluştu ve İslam, özellikle şehirlerde ve bazı dağlık bölgelerde aşamalı olarak yayıldı. Bu süreçler uzun vadeli sonuçlar bıraktı ve bölgenin sonraki tarihî gelişimi üzerinde etkili oldu.

Osmanlı Devleti, **defter** adı verilen kayıtlar aracılığıyla nüfus hakkında ayrıntılı kayıt tutuyordu. Bu kayıtlar erken bir nüfus sayımı biçimini temsil eder; ancak belirli özelliklere sahipti: haneler, kişiler, vergi yükümlüleri ve askerî yükümlülükler kaydedilir; dinî aidiyet ise çoğu zaman adlar veya yaşanılan yer üzerinden belirlenirdi.

XIX. yüzyılda demografik veriler yeni devletler için özellikle önemli hâle geldi. Bu devletler, ne kadar vergi toplayabileceklerini, kaç asker alabileceklerini ve devletlerini nasıl örgütleyeceklerini bilmek için bu verilere ihtiyaç duyuyorlardı. Bu nedenle nüfus sayımları yapılmaya başlandı. Nüfus sayımı, belirli bir anda nüfusa ilişkin verilerin sistemli biçimde toplanmasıdır.

Bunları biliyor musun?

Avrupa'nın denizaşırı sömürgeciliğinden farklı olarak, Britanya ve İspanya gibi devletlerin uzak toprakları sömürdüğü sistemdeki anlayıştan ayrı biçimde, Osmanlı genişlemesi komşu bölgelere yönelmişti. Amaç, bu bölgelerin doğrudan devlet sistemine dâhil edilmesiydi. Bu süreç yalnızca ordu aracılığıyla değil; nüfusun yer değiştirmesi, idarî önlemler ve din politikası yoluyla da gerçekleşti.

Sırbistan ve **Yunanistan** gibi yeni bağımsız devletler, Avrupa modeline uygun modern nüfus sayımları uygulamaya çalıştılar. Öte yandan **Osmanlı İmparatorluğu** bu modelleri tam olarak izlemiyor ve çağdaş anlamda nüfus sayımları yapmıyordu. Bu durum, bazı bölgelerde nüfusun sayısı ve etnik aidiyeti konusunda belirsizliğe ve siyasi tartışmalara yol açtı.

Balkanlar'da Etnik Grup ve Kimlik

XIX. yüzyılda millet kavramı henüz bugünkü gibi tanımlanmış değildi. İnsanlar çoğunlukla dinlerine, geldikleri bölgeye ya da belirli bir etnik gruba aidiyetlerine göre kendilerini tanımlıyorlardı.

Etnik grup; ortak köken, dil, kültür, tarih ve çoğu zaman ortak bir bölgeyi paylaşan insanların oluşturduğu topluluktur. Balkanlar'da bu tür bir tanımlama karmaşıktı; çünkü bölge yüzyıllar boyunca Osmanlı İmparatorluğu ve Habsburg Monarşisi gibi büyük imparatorlukların hâkimiyeti altında bulunmuştu. Bu nedenle nüfus, etnik ve dinî bakımdan iç içe geçmiş durumdaydı.

Bazı bölgelerde insanlar, çağdaş anlamda açık biçimde ifade edilmiş bir **ulusal aidiyet** duygusuna sahip değildi. Şehirlerde çoğu zaman farklı diller konuşan, ancak benzer geleneklere ve yaşam biçimine sahip topluluklar bir arada yaşıyordu. Bu koşullarda din, çoğu zaman kimliğin dilden daha önemli bir unsuru hâline geliyordu.

Osmanlı İmparatorluğu'nda nüfus, **millet sistemi** olarak adlandırılan düzen içinde dinî aidiyete göre örgütlenmişti. İnsanlar çoğunlukla kendilerini belirli bir milletin üyesi olarak değil, Ortodoks Hristiyan, Katolik veya Müslüman olarak tanımlıyordu. Dinî topluluk; onların haklarını, yükümlülüklerini, eğitim kurumlarını ve günlük yaşamlarını belirliyordu.

XIX. yüzyıl boyunca milliyetçiliğin gelişmesiyle bu durum aşamalı olarak değişti. Dil, millete aidiyetin başlıca ölçütlerinden biri hâline geldi; ancak çoğu zaman **eğitim**, **kilise aidiyeti** ve **kültürel etkiyle** de bağlantılıydı. Böylece insanlar, konuştukları dile ve ait oldukları kültürel çevreye göre kendilerini giderek daha fazla tanımlamaya başladılar.

Ulusal hareketler bütün halklar arasında aynı anda ortaya çıkmadı. **Sırplar**, **Yunanlar** ve **Romenler** kendi devletlerini kurma mücadelesine ilk başlayanlar arasında yer alırken, **Bulgarlar** ve **Arnavutlar** arasında bu süreçler XIX. yüzyıl boyunca daha geç gelişti. Bu durum ulusal bilincin güçlenmesine, ancak aynı zamanda özellikle farklı etnik ve dinî grupların bir arada yaşadığı çevrelerde gerginliklerin ortaya çıkmasına yol açtı.





▲ Osmanlı defteri

Göç: Nüfusun Hareketi

XIX. yüzyıl için karakteristik olan süreçlerden biri göçtü. **Göç**, insanların bir yerden başka bir yere kalıcı ya da geçici olarak yer değiştirmesidir. Balkanlar'da göçler bazen kitlesel ve dramatik boyutlara



▲ Mişa Anastasyeviç, Sırp tüccar

ulaşmıştır. Bunlar yalnızca daha iyi bir yaşam arayışının sonucu değil, aynı zamanda savaşların, sınır değişikliklerinin ve siyasi baskıların da sonucuydu.

Göçler iki temel türe ayrılabilir: **gönüllü göçler** ve **zorunlu göçler**.

Gönüllü göçler, insanların ekonomik nedenlerle yer değiştirmesi durumunda ortaya çıkıyordu. Örneğin, birçok kişi köylerden şehirlere taşınıyor ya da iş bulmak amacıyla **Amerika** ve **Avustralya** gibi denizaşırı ülkelere gidiyordu. Aynı zamanda Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Hristiyan nüfusun bir bölümü, yeni bağımsız devletleri kendi vatanı olarak görerek bu devletlere göç ediyordu.

Yeni Balkan devletleri çoğu zaman bu tür göçleri teşvik ediyordu. Nüfusun azlığıyla karşı karşıya kalan bu devletler, Osmanlı İmparatorluğu'ndan gelen kendi soydaşlarının ve Ortodoks tebaanın yerleşmesine izin veriyordu. Örneğin, Sırbistan Prensliği'ne 1834–1874 yılları arasında **Osmanlı İmparatorluğu'ndan** çok sayıda **Sırp** göç etti.

Zorunlu göçler, insanların savaşlar, şiddet veya güvensizlik nedeniyle evlerini terk etmek zorunda kaldıkları durumlarda ortaya çıkıyordu. En büyük göç dalgalarından biri **1878 yılında Berlin Kongresi'nden** sonra yaşandı. Sınırların değişmesiyle binlerce insan göç etmek zorunda kaldı. Örneğin Sırbistan ve Karadağ'ın genişlemesinden sonra Müslüman nüfusun büyük bir bölümü Osmanlı İmparatorluğu'nun iç bölgelerine doğru göç etti.

Bu dönemde mülteciler meselesi de ortaya çıktı. Mülteciler; savaş, sürgün veya başka tehlikeler nedeniyle yaşadıkları yeri terk etmek zorunda kalan ve güvenli biçimde geri dönme imkânı bulunmayan kişilerdir.

Sırbistan, Yunanistan veya Bulgaristan'dan İstanbul'a ve Anadolu'ya göç eden Müslüman nüfus "muhacirler" olarak adlandırılıyordu; ancak özünde onlar mülteciydi. Bu, insanların çoğu zaman evlerini mal ve imkân olmadan terk ettikleri kitlesel göçler anlamına geliyordu. Bu durum, onların yeni çevrelere uyum sağlamasını önemli ölçüde zorlaştırıyordu.

Öte yandan Osmanlı İmparatorluğu'ndan kaçan Hristiyan mülteciler de vardı. Onların durumu da zordu; çünkü çoğu zaman geçim araçları olmadan geliyorlardı. Bu durum, yerel halkla sosyal gerginliklere yol açıyordu.

Osmanlı Devleti, mültecileri daha az nüfuslu bölgelere yerleştirmeye çalışıyordu. Bu da bölgenin demografik görünümünü ayrıca değiştiriyordu. Bu süreçler, Balkanlar'daki nüfus ve topluluklar arasındaki ilişkiler üzerinde kalıcı sonuçlar bıraktı.



▼ Muhacirler

Dinî İnanç

XIX. yüzyılda **dinî inanç**, kimliğin oluşmasında temel etkenlerden biriydi. Bu kavram; Ortodoksluk, İslam, Katoliklik veya Yahudilik gibi belirli bir dine bağlı olmayı ifade eder.

XIX. yüzyıl boyunca dinî aidiyetin önemi, **mezhep** kavramı aracılığıyla daha da arttı. Bu kavram yalnızca inancı değil, aynı zamanda belirli bir kilise kurumuna bağlı olmayı da ifade ediyordu. Böylece bir kişinin Ortodoks olması yanında, hangi kiliseye bağlı olduğu da önemli hâle geliyordu: **İstanbul Patrikhanesi'ne** mi, **Sırp Kilisesi'ne** mi yoksa **Bulgar Eksarhlığı'na** mı bağlı olduğu önem taşıyordu.



▲ Halki Patriklik Ruhban Okulu

Bu ayrım, ulusal uyanış açısından büyük önem taşıyordu. **1870 yılında** kurulan **Bulgar Eksarhlığı**, yalnızca dinî bir kurum değil, aynı zamanda Bulgar milletinin oluşumunda önemli bir siyasi adımdı. Benzer biçimde, **Sırp Ortodoks Kilisesi'nin** gelişimi de Sırp devlet yapısının güçlenmesi ve bağımsız kilise olma süreciyle yakından bağlantılıydı.

Bosna gibi bazı bölgelerde dinî aidiyet, kimlik için başlıca ölçüt hâline geldi: Ortodokslar çoğunlukla Sırplarla, Katolikler Hırvatlarla ilişkilendiriliyor; Müslümanlar ise zamanla ayrı bir topluluk olarak biçimleniyordu.

Dinî kurumlar günlük yaşamda önemli bir role sahipti. Nüfus kayıtlarını tutuyor, eğitime katılıyor ve toplumsal ilişkiler üzerinde güçlü bir etki oluşturuyorlardı. Bu nedenle dinî aidiyetin değişmesi çoğu zaman kimliğin değişmesi anlamına da geliyordu.

Bu koşullarda din, çoğu zaman siyasi bir araç olarak da kullanıldı. Bu durum bazen aynlıklara, bazen de topluluklar arasındaki farklılıkların daha da derinleşmesine yol açıyordu.

Diaspora: Sınırların Dışındaki Millet

Diaspora, bir halkın kendi yurdu dışında yaşayan, ancak onunla bağını koruyan bölümünü ifade eder. XIX. yüzyılda Balkan diasporası, ulusal hareketlerde önemli bir rol oynadı.

Birçok tüccar, aydın ve öğrenci Viyana, Bükreş, Odessa gibi şehirlerde ve Batı Avrupa merkezlerinde yaşıyordu. Oralarda Osmanlı yönetiminden ve sansürden daha uzakta bulunuyorlardı. Bu durum,

Geçmişle Birlikte Yaşamak

Savaş nedeniyle evini terk etmek zorunda kalan bir ailenin parçası olduğunu hayal et. Yanına ne alırdın ve kendini nasıl hissederdin?

onların daha özgür biçimde faaliyet göstermesine imkân sağlıyordu. Bu çevrelerde kültür dernekleri kuruluyor, halk dillerinde kitaplar ve gazeteler basılıyor, ulusal hareketleri desteklemek amacıyla para toplanıyordu.

Macaristan'daki Sırp diasporası, kültürün ve okuryazarlığın gelişmesinde önemli bir rol oynadı. Romanya ve Rusya'daki **Bulgar diasporası**, Bulgar ulusal uyanışının itici güçlerinden biri oldu. **Yunan diasporası**, özellikle de tüccarlar, Yunan bağımsızlık mücadelesine önemli ölçüde mali destek sağladı.



▲ ABD'deki Yunan göçmenler

Benzer bir süreç Arnavutlar arasında da yaşandı. **Arbreşler**, Osmanlı fethinden sonra İtalyan topraklarına göç eden Arnavutlardı ve kendi kökenlerine ilişkin hafızalarını korudular. XIX. yüzyıl boyunca Arnavut Uyanışı'nın gelişmesinde önemli bir rol oynadılar.

Diaspora, Balkanlar ile Avrupa arasında önemli bir bağ oluşturuyordu. Liberalizm, demokrasi ve milliyetçilikle ilgili yeni düşünceleri Balkan toplumlarına taşıyordu. Bu etkinin yokluğunda, ulusal hareketlerin gelişimi önemli ölçüde daha yavaş olurdu.



▲ İtalya'nın Calabria bölgesinde bir Arnavut köyü

XIX. yüzyılda Balkanlar'daki demografik değişimler, göçler ve dinî yapı, modern ulusal devletlerin kurulması açısından temel öneme sahipti. Bu süreçler, kimliğin yeni biçimde anlaşılmasına ve derin toplumsal değişimlere yol açtı. Nüfusun bir bölümü yeni devletlere uyum sağlarken, bazıları göç etmek zorunda kaldı. Bu durum, bölgedeki ilişkileri daha da karmaşık hâle getirdi. Bu nedenle söz konusu dönem, Balkanlar'ın tarihî gelişimi üzerinde kalıcı bir etki bıraktı.

Öğrendiklerini kontrol et

1. Osmanlı kolonizasyonu Balkanlar'ın etnik ve dinî yapısını nasıl etkiledi?
2. Gönüllü göçler ile zorunlu göçler arasındaki fark nedir?
3. Kimliğin oluşumunda dinî aidiyetin nasıl bir rolü vardı?
4. Diaspora, ulusal hareketlerde neden önemli bir role sahipti?

5. Balkanlar'da Şehir Yaşamının Modernleşmesi, Ekonomik Reformlar ve Toplumsal Hareketlilik

On dokuzuncu yüzyıl, Balkan Yarımadası'nda büyük ve dinamik değişimlerin yaşandığı bir dönemdi. Bu dönemde yalnızca siyasi harita değil, insanların yaşam biçimi de değişiyordu. Söz konusu olan modernleşme süreciydi. Bu süreç yalnızca yeni teknolojilerin kullanılmaya başlanması anlamına gelmiyor; düşünme biçiminde, toplumun örgütlenmesinde ve ekonomik ilişkilerde de önemli bir değişimi ifade ediyordu.



▲ 19. yüzyılda Vranye

Bu yüzyıl boyunca Balkanlar, yeni kurulan ulusal devletler (**Sırbistan, Yunanistan, Bulgaristan, Romanya ve Karadağ**) ile hâlâ önemli toprakları elinde bulunduran **Osmanlı İmparatorluğu** arasında bölünmüş durumdaydı. Hem bu devletler hem de Osmanlı İmparatorluğu modernleşme süreçlerine başladı, ancak bunu farklı biçimlerde gerçekleştirdi. Yeni devletler, Avrupa'daki yönetim ve ekonomi modellerini benimsemeye çalışırken Osmanlı İmparatorluğu, yeni koşullara uyum sağlamak amacıyla Tanzimat olarak bilinen iç reformları uyguluyordu.

Bu değişimler günlük yaşamı doğrudan etkiledi. İnsanlar yeni ekonomik imkânlarla, toprak mülkiyetindeki değişimlerle, şehirlerin gelişmesiyle ve eğitimin yaygınlaşmasıyla karşı karşıya kaldılar. Bu nedenle modernleşme yalnızca siyasi bir süreç olarak değil, yaşamın bütün yönlerini kapsayan geniş bir toplumsal dönüşüm olarak anlaşılmalıdır.


ЗАКОНИКЪ ГРАЂАНСКІЙ
ЗА
КНЕЖЕСТВО СРПСКО.
У БЕОГРАДУ.

▲ 1844 tarihli Sırp Medeni Kanunu

Ekonomik Reformlar ve Tarımsal Değişimler: Kapitalizmin Temeli

XIX. yüzyılda Balkanlar ağırlıklı olarak tarımsal bir toplumdu. **Nüfusun yüzde 80'den fazlası geçimini tarımdan sağlıyordu.** Aynı zamanda, geleneksel Osmanlı toprak mülkiyeti sistemi yavaş yavaş çözülüyor; yeni kurulan devletler, özel mülkiyeti ve piyasa ilişkilerinin gelişmesini mümkün kılacak yeni hukuki temeller oluşturma ihtiyacıyla karşı karşıya kalıyordu.

Sırbistan'da modernleşmenin temelleri, 1844 tarihli Medenî Kanun ile atıldı. Avusturya hukukundan esinlenen bu kanun, özel mülkiyeti, sözleşme özgürlüğünü ve kanun önünde eşitliği güçlendirdi. Böylece tüccarlar ve yatırımcılar için hukuki güvence oluşturuldu. Çiftçiler topraklarını serbestçe kiraya verebiliyor veya satabiliyor; tüccarlar ise yeni ekonomik faaliyetlere ve altyapıya yatırım yapma koşullarına kavuşuyordu.

Bulgaristan'da 1878 yılında bağımsızlığın kazanılmasından sonra, 1879 tarihli Tırnova Anayasası özel mülkiyeti ve ekonomik faaliyette bulunma özgürlüğünü güvence altına aldı. Bu durum, kapitalist ekonominin gelişmesi için istikrarlı bir hukuki çerçeve oluşturdu. Aynı zamanda önemli tarımsal reformlar gerçekleştirildi: devlet çiftlikleri kamulaştırdı ve toprağı küçük mülk sahipleri olarak köylülere dağıttı. Böylece Bulgaristan, **köylü orta sınıfının** büyüdüğü ve toplumsal hareketliliğin arttığı **"küçük mülk sahipleri ülkesi"**ne dönüştü.

Yunanistan'da ekonomik modernleşme ticaret ve denizcilik yoluyla gelişti. Devlet, **1830'lu yıllarda** Fransız **Ticaret Kanunu'nu** ticaret mevzuatının temeli olarak kabul etti. Bu durum, tüccarlar ve bankalar için güvence sağladı ve özellikle Pire ile Ermupolis gibi limanlarda deniz ticaretinin gelişmesini teşvik etti. Aynı zamanda eğitim ve altyapıya yatırım yapan yeni bir ticaret burjuvazisi ortaya çıktı.

Bu süreçlerle paralel olarak **Osmanlı İmparatorluğu**, Balkan eyaletlerinde reformlar uyguluyordu. Gülhane Hatt-ı Şerifi (1839) ve Hatt-ı Hümayun (1856) temel öneme sahipti; bunlarla tebaanın kanun önünde eşitliği ilan ediliyordu. Özellikle **1858 tarihli Arazi Kanunnamesi** önemliydi. Bu kanun, toprağın kaydedilmesini ve mülkiyet belgelerinin verilmesini mümkün kıldı. Böylece tımar sistemi yavaş yavaş ortadan kalkıyor ve toprak piyasası gelişiyordu. Aynı zamanda toprağın bir bölümü zengin toprak sahiplerinin elinde toplanıyor, bu da çiftlik sisteminin yayılmasına yol açıyordu.

Bu süreçlerin sonucu olarak tarım, yavaş yavaş yalnızca geçim aracı olmaktan çıktı ve daha geniş ekonomik akışların bir parçası hâline geldi. Balkanlar, tahıl, yün, tütün ve hayvan ihraç eden bir bölge olarak dünya pazarına dâhil oldu; Batı Avrupa'dan ise sanayi

Bunları biliyor musun?

Atina başkent olduğunda, şehrin geniş caddelere ve büyük kamu binalarına sahip, modern biçimde planlanmış yeni bir bölümünün inşasına başlandı. 1842 tarihli kararnameler ve 1867 tarihli Şehir Planlama Kanunu ile ilk kez Yunanistan'ın tamamında şehirlerin inşası için açık kurallar belirlendi.



▲ 19. yüzyılda Pire Limanı

ürünleri ithal ediliyordu. Böylece büyük şehirlerde ilk yerel fabrikaların ve zanaat merkezlerinin ortaya çıkması için koşullar oluştu.

Şehir Yaşamının Kentleşmesi ve Modernleşmesi

XIX. yüzyılın başlarında Balkan şehirleri küçük ve düzensizdi. Sokaklar dar ve taş döşeliydi; kanalizasyon ve kamusal aydınlatma yoktu. Yüzyıl boyunca hem bağımsız devletlerde hem de Osmanlı İmparatorluğu'nda yeni kanunlar ve reformlarla desteklenen yoğun bir kentleşme süreci başladı.

Yunanistan, şehir planlamasına sistemli biçimde yaklaşan ilk ülkelerden biriydi. **1835** tarihli "Şehirlerin ve Yerleşim Yerlerinin Sağlıklı İnşası Hakkında" **Kraliyet Kararnamesi** ile şehirlerin düzenlenmesinde yeni bir yöntem getirildi: dik açılı sokak ağı, planlanmış meydanlar ve kamusal alanlar. Bu önlemler, Yunan şehirlerinin görünümünü önemli ölçüde değiştirdi ve günlük yaşamı iyileştirdi.



▲ 1912 yılında İstanbul



▲ XIX. yüzyılda Belgrad

Sırbistan'da kentleşme süreci biraz daha yavaş ilerledi, ancak modernleşmenin önemli bir parçasını oluşturdu. Devlet, Habsburg Monarşisi'nden mimarlar ve mühendisler görevlendirdi. **1834 yılında** Prens **Miloş Obrenoviç**, **Belgrad**'ın başkent olarak düzenlenmesi için bir plan başlattı. Viyana'dan mühendis Frans Yanke, dik açılı sokak ağına sahip bir plan hazırladı ve şehrin Vraçar'daki yeni bölümünü biçimlendirdi.

Bulgaristan'da **kentleşme**, 1878 yılından sonra modern devletin kurulmasıyla yakından bağlantılıydı. 1879 yılında başkent ilan edilen **Sofya**, Avrupa standartlarına göre yeniden düzenlendi: geniş bulvarlar, kamu binaları, parklar ve modern belediye hizmetleri. Başta Rusya ve Orta Avrupa'dan olmak üzere yabancı uzmanlar şehir planlarının hazırlanmasına katıldı. Birçok şehir bu tür planlara sahip olsa da bunların uygulanması çoğu zaman mali sorunlar ve özel çıkarlar nedeniyle sınırlı kaldı.

Aynı zamanda **Osmanlı İmparatorluğu**, Tanzimat çerçevesinde şehir planlama reformları uyguluyordu. Büyük şehirlerde sokakların

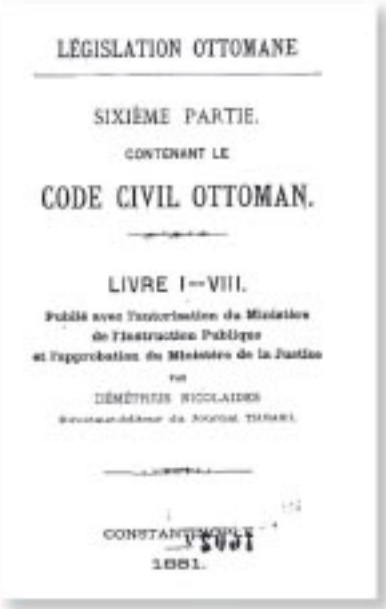


▲ 1885 yılında Orient Ekspresi reklamı

Tartışma soruları

Balkan pazarlarının Avrupa sanayi mallarına açılmasıyla birlikte bu geleneksel ekonomi ciddi bir zorlukla karşı karşıya kaldı. Batı Avrupa'dan gelen sanayi ürünleri daha ucuzdu ve büyük miktarlarda üretiliyordu. Bu nedenle yerel zanaat üretiminin yerini yavaş yavaş almaya başladı. Bu yüzden birçok zanaatkâr uyum sağlamak ya da kendi faaliyetini bırakmak zorunda kaldı.

- **Bu metin, sanayileşmenin zanaatkârlar üzerindeki sonuçları hakkında bize ne göstermektedir?**


LÉGISLATION OTTOMANE

SIXIÈME PARTIE.

CONTENANT LE

CODE CIVIL OTTOMAN.

LIVRE I—VIII.

Publié avec l'autorisation du Ministère de l'Instruction Publique et l'approbation du Ministère de la Justice

par

DÉMÉTRIUS NICOLAÏDÈS

CONSTANTINOPLE

1881.

▲ Osmanlı Ticaret Kanunnamesi

genişletilmesi, taş döşenmesi, kanalizasyonun ve kamusal aydınlatmanın getirilmesi için projeler başlatıldı. Çoğu zaman Avrupa tarzında idari binalar, hastaneler, okullar ve postaneler inşa ediliyordu.

Bu değişimlerin temel itici gücü **altyapı**, özellikle de **demiryoluydu**. **Sırbistan'da** Avusturya-Macaristan ile 1880 yılında yapılan **anlaşmalar**, Belgrad–Niş–Vranye hattının inşasına yol açtı. **Bulgaristan'da 1885 tarihli Demiryolları Kanunu**, ülkenin farklı bölgelerinin birbirine bağlanmasını öngörüyordu. **Yunanistan'da** demiryolları, yollar, limanlar ve telgraf hatları inşa edilirken Osmanlı İmparatorluğu'nda ilk demiryolu hatları XIX. yüzyılın ikinci yarısında yapıldı.

Demiryolu, insanların ve malların hareketini önemli ölçüde hızlandırdı, mesafeleri azalttı ve bölgeleri birbirine bağladı. Demiryoluyla paralel olarak gelişen telgraf, hızlı iletişimi mümkün kıldı ve dönemin en büyük teknolojik yeniliklerinden birini oluşturdu.

Zanaatkârlıktan Fabrikaya: Sanayi Dönüşümü

Şehir yaşamının ekonomik temelini yüzyıllar boyunca zanaatkârlık oluşturdu. Loncalar, fiyatları, ürünlerin kalitesini ve çırakların eğitimini düzenleyen güçlü örgütlerdi. Küçük şehirlerde ham madde temininden hazır ürünlerin satışına kadar bütün süreci kontrol ediyorlardı.

Balkan devletleri yerli sanayiyi desteklemeye başladı. **Sırbistan'da 1898 tarihli Sanayiyi Destekleme Kanunu**, vergi kolaylıkları ve gümrük koruması sağladı. Bu durum önemli bir büyümeye yol açtı: sanayi işletmelerinin sayısı 1893 yılında 156'dan 1910 yılında 464'e yükseldi. Bu artış özellikle gıda sanayisi, tekstil ve madencilik alanlarında görüldü.

Bulgaristan'da 1890'lı yıllardaki kanunlar, zanaat üretiminden fabrika üretimine geçişi düzenledi. Kalite standartları ve çalışma koşulları getirildi; daha sonra işçileri korumaya yönelik önlemler de alındı. Aynı zamanda tarım ürünlerinin işlenmesiyle bağlantılı fabrikalar gelişiyordu: tekstil, değirmenler, bira fabrikaları ve tütün sanayisi.

Osmanlı İmparatorluğu da ekonomiyi modernleştirmeye çalıştı. Fransız modeline dayanan **1850 tarihli Ticaret Kanunnamesi**, ticaret ve bankacılık faaliyetlerini düzenledi. Daha sonra sanayiyi teşvik etmeye yönelik önlemler de getirildi. Sanayileşme sınırlı kalsa da ilk modern fabrikalar ve üretim tesisleri yavaş yavaş ortaya çıktı.

Fabrikaların ortaya çıkışı, işin niteliğini önemli ölçüde değiştirdi. Tek başına ya da az sayıda yardımcıyla çalışan ustanın yerine, **makineleri** kullanan ve kesin olarak belirlenmiş çalışma saatlerine göre çalışan **işçiler** ortaya çıktı. Çalışma daha hızlı, daha örgütlü ve sanayi üretimine bağlı hâle geldi. Bu süreç, **yeni bir toplumsal grubun**, yani **işçi sınıfının** oluşmasına yol açtı.

Balkanlar'daki sanayileşme çoğu zaman yabancı sermayeye bağlıydı. Viyana, Londra ve Paris'teki bankalar, sanayi projelerinin bir bölümünü finanse ediyordu. Bu durum ekonomik bağımsızlığı sınırlasa da modern ekonominin ve altyapının gelişmesi için koşullar oluşturdu.

Ticaret Burjuvazisi ve Toplumsal Hareketlilik

XIX. yüzyılda Balkanlar'ın modernleşmesiyle birlikte yeni toplumsal tabakaların oluşumu başladı. Askerî ya da dinî aidiyete dayanan geleneksel **hiyerarşi**, yavaş yavaş ekonomik güce dayanan bir **hiyerarşiyle** yer değiştirdi. En üstte **ticaret burjuvazisi** ortaya çıktı.

Sırbistan, Bulgaristan, Yunanistan ve Osmanlı İmparatorluğu'ndaki hukuk reformları, **tüccarların sermaye** biriktirmesine, sözleşmeler yapmasına ve kendi çıkarlarını korumasına imkân sağladı. Bu sınıf yalnızca ekonomide değil, kültür ve siyasette de önemli bir role sahipti. Okulları, hastaneleri ve kültür kurumlarını, ayrıca çeşitli reform ve ulusal hareketleri finanse ediyordu.

Osmanlı İmparatorluğu'nda Tanzimat reformları, özellikle gayrimüslim topluluklar için daha fazla toplumsal hareketlilik sağladı. Rumlar, Ermeniler ve Yahudiler ticarete, bankacılığa ve yönetime katılma imkânı elde ettiler. Bu durum, ekonomik bakımdan güçlü ve etkili bir burjuvazinin oluşmasına yol açtı.

Bunun yanında toplumsal yükselme imkânları da arttı. Eğitim, ilerlemenin temel yolu hâline geldi. Köylü ve zanaatkâr ailelerin çocukları öğretmen, doktor, avukat ya da devlet memuru olabiliyordu. Bu durum, toplumsal statünün çoğu zaman miras yoluyla belirlendiği önceki döneme göre önemli bir değişimi temsil ediyordu.

Ancak bu hareketliliğin kendi sınırlılıkları vardı. **Kadınlar** kamusal yaşama nadiren katılıyordu, ancak ilk kız okulları açılmaya başlamıştı. Ayrıca etnik aidiyet de bazen ekonomik imkânları etkiliyordu; çünkü bazı topluluklar daha iyi ticaret ağlarına sahipti.

XIX. yüzyılda Balkanlar'ın modernleşmesi, ekonomiyi, şehirleri ve toplumsal ilişkileri kapsayan karmaşık bir süreçti. Tarımsal reformlar, kentleşme ve sanayinin gelişmesi yoluyla geleneksel toplum yavaş yavaş modern bir topluma dönüştü. Bu değişimler yeni toplumsal tabakaların ortaya çıkmasına ve daha fazla toplumsal hareketliliğe yol açtı; ancak aynı zamanda yeni eşitsizlikler de oluşturdu. Böylece Balkanlar, daha geniş Avrupa ve dünya modernleşme süreçlerinin bir parçası hâline geldi.

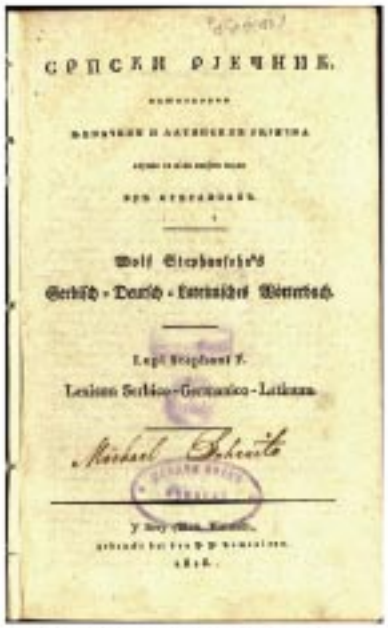


▲ Yunanistan Krallığı'nda kadın hakları aktivisti Kalirroi Parren

Öğrendiklerini kontrol et

1. Balkanlar'da modernleşme XIX. yüzyılda neden tarımdan başlamıştır?
2. Demiryolunun Balkanlar'ın modernleşmesindeki rolü neydi?
3. Modernleşme, yeni toplumsal tabakaların ve toplumsal hareketliliğin ortaya çıkmasına nasıl yol açtı?
4. Şehirlerin gelişimi, halkın günlük yaşamını nasıl etkilemiştir?

6. XIX. yüzyılda Eğitim, Basın ve Kamusal Alan


СРПСКИ РЈЕЧНИК.

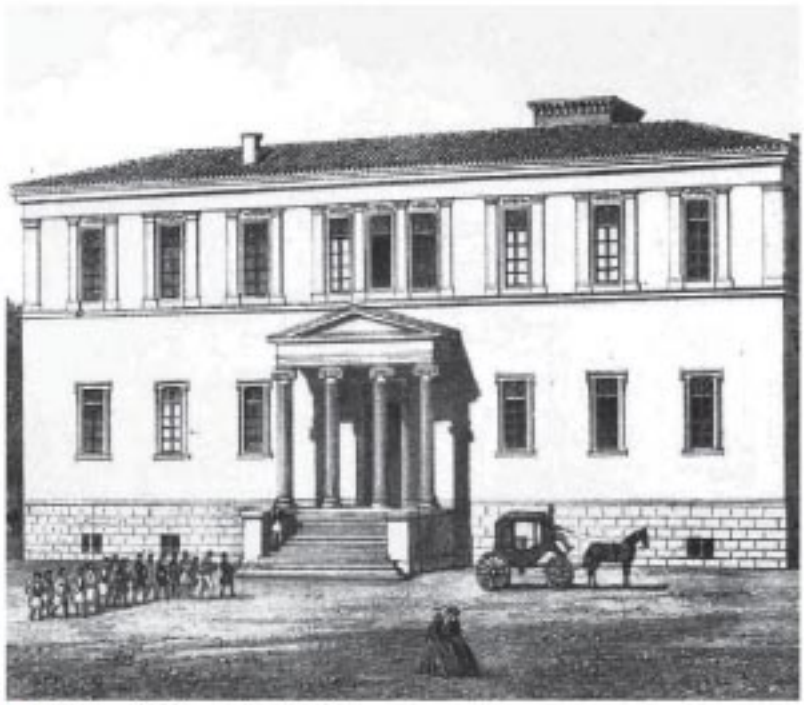
Wolf Stephanović's
Serbisch - Deutsch - Lateinisches Wörterbuch.

Lexicon Serbico-Germanico-Latinum.

Michael Schmitt

▲ Vuk Karaciç'in Sırpça Sözlüğü

On dokuzuncu yüzyıl, Balkanlar'da özellikle eğitim, kültür ve yeni fikirlerin yayılması alanında önemli değişimlerin yaşandığı bir dönemdi. Değişimler okullarda, matbaalarda ve insanların konuşmak, görüş alışverişinde bulunmak için bir araya geldikleri yerlerde gerçekleşiyordu. Balkan toplumları, geleneksel ve büyük ölçüde dinî biçimde örgütlenmiş topluluklardan; daha gelişmiş laik eğitime, kültür kurumlarına ve yeni kamusal yaşam biçimlerine sahip toplumlara doğru yavaş yavaş dönüşüyordu. Bu süreçte eğitim, basın ve kamusal alan özellikle önemli bir rol oynadı. XIX. yüzyıl boyunca çok sayıda okul açıldı, halk dillerinde gazeteler ortaya çıktı ve okuryazarlık yavaş yavaş günlük yaşamın önemli bir parçası hâline geldi.



▲ XIX. yüzyılda Yunanistan'da okul

Eğitim: Ulusal Bilincin Temeli

XIX. yüzyılın başlarında Balkanlar'da eğitim büyük ölçüde kilisenin elindeydi. Çocuklar **kilise okullarında** öğrenim görüyorlardı. Bu okullarda temel amaç, ayin okuryazarlığı kazanmak, yani dinî tören metinlerini okuyabilme becerisi edinmekti. **Öğretim** çoğu zaman halkın büyük bölümü tarafından **anlaşılmayan** dillerde, örneğin **Yunanca** ya da **Kilise Slavcası** ile yapılıyordu. Avrupa Aydınlanması'nın düşüncelerinin yayılmasıyla birlikte yeni tür okullara duyulan ihtiyaç yavaş yavaş ortaya çıktı. Bu okullar **laikti**; yani kilisenin doğrudan denetimi altında değildi. Daha geniş halk kesimlerinin eğitimine ve toplumun ihtiyaçlarına yönelikti.

Temel değişimlerden biri, **halk dilinin öğretime** dâhil edilmesiydi. Öğrenciler sonunda anladıkları bir dilde öğrenim görebiliyorlardı. Dil de yavaş yavaş kültürel ve ulusal kimliğin önemli bir unsuru hâline geliyordu. Çocuklar ana dillerinde okumayı ve yazmayı öğrendiklerinde, ait oldukları toplulukla daha kolay bağ kuruyorlardı.

İlk modern okullar çoğu zaman **"karşılıklı"** ya da **yardımlaşmalı okullar** olarak işliyordu. Bu okullarda büyük öğrenciler küçük öğrencilere yardım ediyordu. Böylece bir öğretmenin çok sayıda öğrenciyle çalışması mümkün oluyordu.

Zamanla derslerin içeriği de değişti. Okullarda yalnızca dinî metinler yerine **aritmetik, coğrafya, tarih ve halk dilinde dil bilgisi** gibi dersler okutulmaya başlandı.

Sırbistan'da 1838 tarihli kanun ilköğretimi düzenledi; **1882** yılına gelindiğinde ise **zorunlu dört yıllık ilköğretim uygulamaya konuldu**. Yunanistan'da zorunlu eğitimle ilgili ilk kanun, bağımsızlıktan yalnızca birkaç yıl sonra, 1834 yılında kabul edildi. Böylece ülke, bölgede sistemli eğitime sahip ilk ülkelerden biri hâline geldi.

Bulgaristan'da ilk laik okul **1835 yılında Gabrovo'da** açıldı. Daha sonra birçok Bulgar şehrinde ve yerleşim yerinde okullar açıldı. Bu değişimlere rağmen okuryazarlık yavaş yayıldı. XIX. yüzyılın ilk yarısında nüfusun yüzde 10'undan daha azının okuma ve yazma bildiği tahmin edilmektedir. Kadınlar arasında okuryazarlık özellikle düşüktü. Birçok toplumda kadınların rolünün her şeyden önce ev içinde olduğu düşünülüyordu. Bu nedenle onların eğitimi çoğu zaman temel ev becerileri ve basit okuma ile sınırlı kalıyordu. XIX. yüzyıl boyunca önemli değişimler başladı. İlk kız okullarının açılmasıyla birlikte eğitimli kız çocuklarının sayısı yavaş yavaş arttı. **Sırbistan'da ilk kız okulu 1845 yılında** açıldı. 1900 yılına gelindiğinde kadınlar arasındaki okuryazarlık yaklaşık yüzde 15'e, erkekler arasında ise yaklaşık yüzde 35–40'a ulaştı.

İlköğretimi tamamladıktan sonra öğrenciler liseye devam edebiliyordu. Öğretim programında **matematik, tarih, coğrafya, doğa bilimleri ve yabancı diller** yer alıyordu. İlk liseler, başta Atina, Belgrad ve Filibe olmak üzere büyük şehirlerde kurulmuştur. Atina'da 1830'lu yıllarda, Belgrad'da 1839 yılında, Filibe'de ise 1860'lı yıllarda lise eğitimi gelişmeye başlamıştır.

İşte bu kurumlarda yeni bir toplumsal tabaka, yani aydınlar oluştu. Bu kavramla öğretmenler, doktorlar, avukatlar, yazarlar ve gazeteciler gibi kültürel ve kamusal yaşamda önemli rol oynayan eğitimli kişiler kastediliyordu. Sayıları görece az olsa da etkileri büyüktü. Kitaplar çeviriyor, ders kitapları yazıyor ve edebî dillerin gelişimine katkıda bulunuyorlardı. Okullar ve kültür kurumları aracılığıyla yeni fikirler ve bilgiler yayılıyordu.



▲ Gabrovo'daki Okul

Bunları biliyor musun?

1887 yılında Korça'da, Arnavutça eğitim veren ilk laik okullardan biri açılmıştır. Bu okul, Arnavut eğitiminin ve ulusal uyanışının gelişmesi açısından büyük önem taşımıştır. XIX. yüzyılın ikinci yarısında Arnavut uyanışçıları, kız çocuklarının eğitimine giderek daha fazla önem vermişlerdir. Özellikle 1891 yılında Korça'da ilk Arnavut kız okulunun açılması büyük önem taşımıştır.

Tartışma soruları

Eğitim, ulusal kimliğin oluşmasında en önemli etken midir? Açıklayınız.



Belgrad Yüksek Kız Okulu. İlk kuşak



Novine Srbske

Basın: Yeni Zamanın Sesi

Okul, bilginin kazanıldığı yer ise basın da bu bilginin daha geniş kamuoyuna yayıldığı araçtı. Balkanlar'da basının ortaya çıkışı, daha hızlı iletişim kurma ve yeni fikirleri yayma ihtiyacıyla yakından bağlantılıydı.

İlk gazeteler günümüz gazetelerinden oldukça farklıydı. Her gün yayımlanmıyor, çoğunlukla haftada bir ya da ayda bir çıkarılıyordu. Baskı sayıları azdı; bazen yalnızca 200 ile 300 nüsha arasında değişiyordu. Finansman genellikle devletten, varlıklı hayırseverlerden ya da diaspora mensuplarından sağlanıyordu. Baskı sayıları az olmasına rağmen gazeteler büyük önem taşıyordu. Dünyadaki gelişmeler hakkında önemli bir bilgi kaynağı oluşturuyor, aynı zamanda kültürel ve toplumsal tartışmaların yürütüldüğü bir alan işlevi görüyordu.

Gazeteler, edebî dillerin gelişmesinde de önemli bir rol oynadı. Basın, insanların yazma ve konuşma biçimini doğrudan etkiledi. Sırbistan'da "**Novine srbske**" gazetesi, özellikle **Vuk Karayiç'in** reformlarının etkisiyle Sırp edebî dilinin gelişimine katkıda bulundu. Yunanistan'da hem ülkede hem de diasporada yayımlanan gazeteler, çağdaş Yunancanın

Araştır

Birkaç gazete türü ayırt edilebilir. İlki, devlet kararnamelerini, kanunları ve duyuruları yayımlamak için kullanılan resmî gazeteydi. Bu tür gazeteye örnek olarak, Osmanlı İmparatorluğu'nda 1831 yılında kurulan ve birkaç dilde yayımlanan "Takvim-i Vekayi" gösterilebilir. Sırbistan'da "Novine srbske" gazetesi (1834), Yunanistan'da ise "Athina" gazetesi (1833) benzer bir role sahipti. İkinci tür, temel amacı halkı eğitmek olan aydınlatıcı gazete ya da dergiydi. Bu tür yayınlara örnek olarak Sırbistan'da "Podunavka", Yunan diasporası için Viyana'da yayımlanan "Efimeris" ve Romanya'da "Curierul Românesc" gösterilebilir.

Üçüncü tür ise güncel siyasi konular ve düşüncelerle ilgilenen siyasi gazeteydi. Bu tür yayınlara örnek olarak Bulgaristan'da "Dunavski lebed", Romanya'da "Timpul" ve Osmanlı İmparatorluğu'nda "Tercüman-ı Ahval" gösterilebilir.

Balkan devletlerinde gazetelerin yayımlanma nedenleri hakkında daha fazla araştırma yap!

biçimlenmesine katkı sağladı. Bulgarlar arasında ise **"Tsarigradski vestnik"** gazetesi, Bulgar edebî dilinin gelişmesinde önemli bir rol oynadı. Basının artan önemine rağmen XIX. yüzyılda ifade özgürlüğü çoğu zaman sınırlıydı. Sansür, hem Osmanlı İmparatorluğu'nda hem de yeni Balkan devletlerinde sık görülen bir durumdu; çünkü yönetimler yayımlanan içeriği denetim altında tutmaya çalışıyordu.

Bunları biliyor musun?

Ağustos 1913'te bağımsız Arnavutluk'ta ilk gazete yayımlanmıştır. Gazetenin editörleri Dimiter Berati ve Mihaly Grameno idi.

Kamusal Alan: Tartışma ve Görüşme Ortamı

Eğitim, basın ve kamusal konuşmalar, günümüzde kamusal alan olarak adlandırılan yapının oluşmasına yavaş yavaş katkı sağladı. Bu kavramla, vatandaşların devletin doğrudan denetiminden bağımsız biçimde görüş alışverişinde bulunduğu ve kamuoyu oluşturduğu fiziksel ya da düşünsel bir alan ifade edilir.

XIX. yüzyılda Balkanlar'da kamusal alan, günümüzde olduğu gibi sanal biçimde mevcut değildi. İnsanların bir araya gelip konuştukları somut kurumlar ve mekânlar aracılığıyla gelişiyordu. Bunlar özellikle okuma dernekleri ve okuma salonlarıydı.

Kitaplar ve gazeteler pahalı olduğu için az sayıda insan bunları tek başına satın alabiliyordu. Bu nedenle üyelerin ortak bir kütüphaneye erişebilmek için küçük bir üyelik ücreti ödediği okuma dernekleri kuruluyordu. Okuma salonlarında konferanslar, tiyatro gösterileri, müzik akşamları ve halka açık tartışmalar düzenleniyordu.

▼ Korfu Okuma Salonu



Bilinen örneklerden biri, **1836 yılında kurulan Korfu Okuma Salonu'dur**. Bulgaristan'da, Bulgar Uyanışı olarak bilinen dönem boyunca çok sayıda okuma salonu kurulmuştur. İlki Svištov'da kurulmuştur. Sırbistan'da ise **1847 yılında** kurulan **Belgrad Okuma Salonu**, halka açık okumalar ve tartışmalar düzenlemiştir.

Bu tür kurumlar, ortak kimlik duygusunun oluşmasına katkı sağladı. İnsanlar "bizim tarihimiz", "bizim dilimiz" ya da "bizim haklarımız" hakkında bilgi dinlediklerinde, yavaş yavaş daha geniş bir topluluğun parçası olduklarını hissetmeye başlıyorlardı.

Okul, çocuğa belirli bir kültürel topluluğa ait olduğunu öğretiyor; gazeteler ve okuma salonları ise bu duyguyu sürekli güçlendiriyordu. Zamanla kültürel ve dilsel bilinç, siyasi düşüncelere de dönüşüyordu. Bu nedenle kültürel hareketler çoğu zaman özerklik ya da bağımsızlık taleplerinden önce ortaya çıkıyordu. Bu süreçte aydınlar önemli bir rol oynadı; okullar, basın ve kültür kurumları aracılığıyla yeni fikirleri yaydılar.



▲ Yovan Steriya Popoviç

Aydınlar: Kültürel Değişimin İtici Gücü

Aydınlar, bu toplumsal ve kültürel değişimlerde önemli bir role sahipti. Bu toplumsal tabakayı daha yüksek eğitim almış kişiler oluşturuyordu: **öğretmenler**, **doktorlar**, **avukatlar**, **yazarlar** ve **gazeteciler**. Sayıları görece az olsa da toplum üzerindeki etkileri büyüktü. Bu tabakanın üyeleri eğitimin yaygınlaşması için etkin biçimde çalışıyor, ders kitapları yazıyor, kitaplar çeviriyor ve edebî dillerin gelişimine katkıda bulunuyorlardı. Bu faaliyetler aracılığıyla Balkanlar'daki ulusal kültürlerin oluşumuna katılıyorlardı.

Birçok aydın kendisini halkın "uyandırıcısı" olarak görüyordu. Onlar, eğitimin ve kültürün toplumun ilerlemesi ile daha güçlü ve daha bilinçli bir topluluk oluşturulması için temel olduğuna inanıyordu. Aydınlar, Avrupa kültür merkezleri ile Balkan toplumları arasında bir bağ oluşturuyordu. Birçok genç **Viyana, Paris ya da Berlin'de** öğrenim görüyor, ardından yeni düşünceler, liberal siyasi anlayışlar ve çağdaş eğitim yöntemleri getirerek kendi ülkelerine dönüyordu.

Sırbistan'da aydınlar, liseler ve kültür dernekleri çevresinde oluştu. **Yovan Steriya Popoviç** ve Cura Daniçiç gibi öğretmenler ve yazarlar, dilin ve kültürün gelişmesinde önemli rol oynadılar.



▲ Petko Slaveykov

Bulgaristan'da **Petko Slaveykov** ve **Lyuben Karavelov** gibi kişiler, gazeteler ve okuma salonları aracılığıyla ulusal bilincin gelişmesine katkıda bulundular. Romanya'da ise Nikolaye Balçesku ve Mihay Eminesku gibi aydınlar, basın ve kamusal tartışmalar yoluyla ulusal kimliğin gelişmesine katkı sağladılar.

Aydınlar çoğu zaman toplumsal ve siyasi konularla ilgili kamusal tartışmaları teşvik ediyor, bu nedenle bazen sansürle de karşılaşıyorlardı. Osmanlı İmparatorluğu'nda farklı topluluklardan aydınlar, imparatorluğu eğitim, basın ve idari değişiklikler yoluyla modernleştirmeye çalışarak Tanzimat reformlarına katıldılar. Aynı zamanda Balkan halklarında ulusal bilincin gelişmesine de katkıda bulundular. Eğitim, basın ve kamusal alan, XIX. yüzyılda toplumsal değişimlerde temel bir rol oynadı. Okullar okuryazarlığı yaygınlaştırıyor, gazeteler yeni fikirleri aktarıyor, okuma salonları ise kamusal tartışmalar ve kültürel yaşam için bir alan oluşturuyordu. Bu dönemin deneyimi, okuryazarlığın yalnızca okuma ve yazma becerisi olmadığını; aynı zamanda topluma etkin katılımın ve daha geniş toplumsal süreçleri anlamanın temeli olduğunu göstermektedir.

Öğrendiklerini kontrol et

1. Eğitim, XIX. yüzyılda Balkanlar'da ulusal bilincin gelişmesine nasıl katkıda bulunmuştur?
2. Basının yeni fikirlerin ve bilgilerin yayılmasında nasıl bir rolü vardı?
3. Aydınlar sayıca az olmalarına rağmen toplum üzerinde neden büyük bir etkiye sahipti?
4. Okullar ve gazeteler, ulusal fikirlerin yayılması açısından neden önemliydi?

7. Osmanlı Balkanları'nda Kültürel Yaşam

XIV. yüzyıldan itibaren Osmanlı hâkimiyetinin yayılmasıyla Balkanlar, yavaş yavaş Osmanlı İmparatorluğu'nun bir parçası hâline geldi. Bu yalnızca bir yönetim değişikliği değildi. Osmanlı egemenliği, şehirlerin görünümünde, günlük yaşam biçiminde ve halkın kültürel alışkanlıklarında da değişiklikler getirdi.



Kapalıçarşı, İstanbul

En belirgin değişiklikler şehirlerde görülüyordu. Şehirler genişliyor, yeni ticaret ve kamu alanları kazanıyor ve ekonomik ile toplumsal yaşamın önemli merkezleri hâline geliyordu. Bu şehirlerde farklı dinî ve etnik topluluklardan insanlar yaşıyor ve bir araya geliyordu: Müslümanlar, Ortodoks Hristiyanlar, Katolikler ve Yahudiler.

Böyle bir ortamda yalnızca mallar değil; sözler, gelenekler, zevkler ve yaşam biçimleri de değiş tokuş ediliyordu. Bu nedenle Balkanlar'daki Osmanlı şehri zamanla Orta Çağ'daki görünümünden ve ritminden farklı bir yapı kazandı. Osmanlı yönetiminin Balkan kültürü üzerindeki etkisi, en açık biçimde şehir yaşamı üzerinden gözlemlenebilir.

Bunları biliyor musun?

1887 yılında Korça'da, Arnavutça eğitim veren ilk okul açılmıştır. Bu okul, Arnavut eğitiminin ve ulusal uyanışın gelişmesi açısından önemli bir anlam taşımıştır.

Şehrin Kentsel Yapısı

Osmanlı şehirleri, şehrin ekonomik ve toplumsal çekirdeğini oluşturan **merkezî çarşı** etrafında gelişiyordu. Çarşı yalnızca bir pazar değil, içinde **bedestenlerin** (kapalı pazarlar), tüccarların ve yolcuların konaklaması için **kervansarayların**, ayrıca yalnızca temizlik için değil günlük sosyal ilişkiler için de kullanılan **hamamların** bulunduğu canlı ve hareketli bir alandı.

Filibe, Saraybosna, Edirne, Berat, Niş, Belgrad ve Konstantinopolis gibi şehirlerde kervansaraylar, tüccarların güvenli biçimde konaklamasına ve mallarını depolamasına imkân sağlıyordu. Bu durum özellikle önemliydi; çünkü bu şehirlerden bazıları Akdeniz'i, Yakın Doğu'yu ve Orta Avrupa'yı birbirine bağlayan önemli ticaret yolları üzerinde bulunuyordu.



Bedesten

Geçmişle Birlikte Yaşamak

XVI. yüzyılda bir Osmanlı şehrine gelen genç bir tüccar olduğunu hayal et. Bir kervansaraya yerleşmişsin ve her gün farklı halklardan ve kültürlerden insanlarla karşılaştığın çarşıyı ziyaret ediyorsun.

Cevapla:

1. Çarşıda en çok ne dikkatini çekerdi ve neden?
2. Şehri ve onun yaşam biçimini nasıl tanımlardın?
3. Böyle bir ortama uyum sağlamak senin için kolay olur muydu? Açıkla.

Çarşı, günlük yaşamın da başlıca yeriydi. Burada anlaşmalar yapılıyor, haberler paylaşılıyor, ticari ve kişisel ilişkiler kuruluyordu. Farklı dinî ve etnik topluluklardan insanlar arasındaki sürekli temas, dilde, giyimde, yemekte ve müzikte görülebilen karşılıklı kültürel etkilere yol açıyordu.

Kervansaraylar ise her şeyden önce ekonomik bir işleve sahipti. Tüccarların ve yolcuların konaklaması ile malların güvenli biçimde korunması için kullanılıyordu. Buralarda ilişkiler kurulup haberler paylaşılsa da kervansarayların temel rolü ticaretle bağlantılıydı.

Şehirler çoğunlukla üç temel bölümden oluşuyordu: ticaret merkezi olarak çarşı, yaşam alanı olarak mahalleler ve dinî yapılar topluluğu. **Mahalleler** camiler, medreseler, kiliseler ya da sinagoglar etrafında biçimleniyor; birlik ve güven duygusu oluşturuyordu. Sokaklar dar ve kıvrımlıydı; evlerin çoğu kapalı avlulara sahipti. Bu durum mahremiyet sağlıyor, aynı zamanda sakinler arasında yakın günlük iletişime imkân veriyordu.

Dinî Topluluklar ve Şehir Yaşamındaki Rolleri

Osmanlı şehirlerinde dinî toplulukların rolü, yalnızca dinî törenlerin yerine getirilmesinden çok daha genişti. Bu topluluklar eğitim, geleneğin korunması, karşılıklı yardımlaşma ve günlük yaşamın düzenlenmesi açısından önemliydi. Osmanlı İmparatorluğu çok dinli bir devlet olduğu için şehirlerde Müslümanlar, Ortodoks Hristiyanlar, Katolikler ve Yahudiler yaşıyordu. Bu toplulukların her birinin kendi ibadethaneleri, okulları, gelenekleri ve kuralları vardı; şehir ise onların en sık karşılaştıkları ve temas kurdukları yerdi.

Müslüman topluluk çoğunlukla cami ve caminin yakınındaki yapılar etrafında örgütleniyordu. **Cami** yalnızca ibadet yeri değil, aynı zamanda toplanma, konuşma ve haber alma alanıydı. Büyük camilerin çevresinde **medreseler**, **hamamlar**, **imaretler**, **çeşmeler** ve **dükkânlardan** oluşan bütün yapılar topluluğu meydana geliyordu. Bu yapılar topluluğu, şehrin görünümünü ve işleyişini önemli ölçüde etkiliyordu. Buna iyi bir örnek, **Saraybosna'daki Gazi Hüsrev Bey** Külliyesi'dir.



▲ Gazi Hüsrev Bey Camii

Bu külliyelerin içinde medreseler bulunuyordu. Medreseler, İslam hukuku, ilahiyat, dil bilgisi, mantık ve edebiyatın okutulduğu eğitim kurumlarıydı. Bu kurumlarda çoğu zaman kütüphaneler de yer alıyor, eğitim dersler ve tartışmalar yoluyla gerçekleştiriliyordu. Eğitimli kişiler, yani ulema, daha sonra kadı, öğretmen ya da görevli oluyordu. Bu durum, eğitimin şehir yönetimiyle yakından bağlantılı olduğunu göstermektedir.

Bu külliyelerin içinde medreseler bulunuyordu. Medreseler, İslam hukuku, ilahiyat, dil bilgisi, mantık ve edebiyatın okutulduğu eğitim kurumlarıydı. Bu kurumlarda çoğu zaman kütüphaneler de yer alıyor, eğitim dersler ve tartışmalar yoluyla gerçekleştiriliyordu. Eğitimli kişiler, yani ulema, daha sonra kadı, öğretmen ya da görevli oluyordu. Bu durum, eğitimin şehir yönetimiyle yakından bağlantılı olduğunu göstermektedir.

Vakıflar da büyük bir role sahipti. **Vakıf**, dinî ve kamusal yapıların bakımını sağlamak amacıyla kurulan hayır amaçlı mülk ya da fondu. Vakıflar aracılığıyla camiler, medreseler, hamamlar, çeşmeler, köprüler

ve **imaretler**, yani kamu mutfakları finanse ediliyordu. Bu mutfaklarda her gün yoksullara, yolculara ve öğrencilere yemek dağıtılıyordu. Bu durum, dinî kurumların sosyal rolünü açıkça göstermektedir.

Hristiyan topluluklar, İslamî bir devletin sınırları içinde yaşamalarına rağmen kendi ibadethanelerini, dinî törenlerini ve kültürel geleneklerinin büyük bir bölümünü korumayı başardılar. **Kiliseler** ve **manastır okulları**, dilin, okuryazarlığın ve dinî kimliğin korunmasında önemli bir role sahipti. Bazı şehirlerde bunlar, kitapların çoğaltıldığı, el yazmalarının korunduğu ve geleceğin din adamları ile öğretmenlerinin yetiştirildiği yerlerdi. Ortodoks nüfus için **İstanbul Patrikhanesi**, **Peç Patrikhanesi** ve **Ohri Başpiskoposluğu'nun** etkisi özellikle önemliydi; ancak bu etki her yerde aynı değildi ve yerel koşullara bağlıydı.

Yahudi toplulukları, özellikle büyük şehirlerde, kentsel yaşamın önemli bir parçasıydı. Kendi sinagogları, okulları ve ticaret ağları vardı. XV. yüzyılın sonlarına doğru İspanya'dan çok sayıda **Sefarad'ın** gelmesinden sonra bazı şehirler daha belirgin çok kültürlü bir nitelik kazandı. Yahudi tüccarlar, zanaatkârlar ve bilgin kişiler, şehirlerin ekonomik ve kültürel gelişimine önemli katkılarda bulunuyordu.

Bu nedenle Osmanlı şehrindeki dinî topluluklardan söz ederken yalnızca ibadet ve ibadethaneler düşünülmemelidir. Bu topluluklar eğitim, hayır işleri, sosyal yardım, okuryazarlık ve insanların günlük yaşamının düzenlenmesiyle bağlantılıydı. Şehir yaşamı, din, toplum ve halkın pratik ihtiyaçları arasındaki bu sürekli ilişki üzerinden gelişiyordu.

Günlük Yaşam, Loncalar ve Kültür

Osmanlı şehirlerinde günlük yaşam; ekonomi, din ve toplumsal ilişkiler arasında sıkı bir bağ içinde gerçekleşiyordu. Bu yaşamın merkezinde çarşı bulunuyordu. Çarşıda farklı dinî ve etnik topluluklardan tüccarlar, zanaatkârlar ve alıcılar her gün bir araya geliyordu. Burada yalnızca ticaret yapılmıyor; imparatorluğun başka bölgelerinden gelen bilgiler, anlaşmalar ve haberler de paylaşılıyordu.

Pazarlarda tahıl, yün, deri, tekstil ve metal eşyalar gibi ürünlerin yanı sıra ithal mallar da satılıyordu: Hindistan, İran ve Yakın Doğu'dan gelen baharatlar, ipek ve boyalar. Bu durum, Balkan şehirlerinin imparatorluğun farklı bölgelerini birbirine bağlayan daha geniş ticaret ağlarının bir parçası olduğunu göstermektedir.

Loncalar önemli bir role sahipti. Bunlar, mesleklere göre örgütlenmiş zanaatkâr birlikleriydi. Demirciler, çömlekçiler, dericiler, semerciler, dokumacılar ve kuyumcular kendi loncaları içinde çalışıyorlardı. Bu loncalar çalışma saatlerini, ürünlerin kalitesini ve fiyatları düzenliyordu. Loncalar, çırak, kalfa ve usta sistemi aracılığıyla yeni zanaatkârların yetiştirilmesiyle de ilgileniyordu. Böylece bilgi ve beceriler kuşaktan kuşağa aktarılıyor, zanaatlar yüksek bir düzeyde korunuyordu.

Loncaların ekonomik rolünün yanında sosyal ve dinî rolleri de vardı. Ortak kutlamalar düzenliyor, dinî bayramlara katılıyor ve hastalık ya da yoksulluk durumunda üyelerine yardım ediyorlardı. Filibe, Saraybosna, İşkodra ya da Edirne gibi şehirlerde loncalar, şehir topluluğunun önemli bir parçasıydı ve kentsel yaşamın istikrarına katkıda bulunuyordu.

Bunları biliyor musun?

Osmanlı şehirlerinde imaretlerin, yoksullara, yolculara ve öğrencilere her gün ücretsiz yemek dağıtılan yerler olduğunu biliyor muydun?

Bu kurumlar vakıflar sayesinde işliyor ve şehirlerde sosyal yardımın önemli bir parçasını oluşturuyordu.



▲ Sefarad kadınları



▲ Müzik aleti – ud

Meyhaneler ve **kahvehaneler** insanların bir araya geldiği yerlerdi. Buralarda ticaret, siyaset ve günlük olaylar üzerine konuşulurdu. Bu mekânlarda farklı toplumsal tabakalardan insanlar; tüccarlar, zanaatkârlar, yolcular ve görevliler karşılaşıyordu. Bu yerler, bilgilerin yayılmasında önemli bir role sahipti.

Kültürel yaşamda müzik önemli bir yer tutuyordu. **Müzik**, Doğu etkileri ile yerel halk **kültürünün** birleşimini temsil ediyordu. Balkanlar'da **Doğu müziği** çok popüler hâle geldi. **Ud**, **ney** ve **tef** gibi çalgılar kullanılıyor; müzik düğünlerde, bayramlarda ve diğer törenlerde icra ediliyordu. Bunun yanında halk türküleri ve oyunları yaşatılmaya ve aktarılmaya devam etti. Bu durum, güçlü kültürel etkilere rağmen yerel geleneklerin korunmasını sağladı.

Şehir yaşamı herkes için aynı değildi. Zengin tüccarlar ve görevliler daha iyi koşullarda yaşıyor ve daha fazla etkiye sahip oluyordu. Buna karşılık zanaatkârlar ve halkın yoksul kesimleri pazara ve kendi emeklerine bağlıydı. Yine de çarşı ve kamusal alanlar, farklı insanlar arasında sürekli temas kurulmasını sağlıyor; bu da dinamik ve bağlantılı bir şehir ortamının oluşmasına katkıda bulunuyordu.

Yemek, Giyim ve Kültürel Alışkanlıklar

Balkanlar'daki Osmanlı şehirlerinde beslenme çeşitlilik gösteriyor; yerel koşullara ve ticaret bağlantılarına bağlı olarak değişiyordu. Günlük beslenmede tahıl, sebze, et ve süt ürünleri kullanılıyor; pirinç özellikle şehir ortamlarında önemli bir yer tutuyordu. **Doğu mutfağının** etkisiyle **baklava**, **lokum** ve **helva** gibi yiyeceklerin yanı sıra çeşitli çorbalar ve fırın yemekleri de yaygınlaştı.



▲ Osmanlı kahvehanesi

Pazarlar ve çarşılar, yiyecek temininin başlıca yerleriydi. Buralarda yerel ürünlerin yanı sıra baharat, kahve ve ipek gibi ithal mallar da satılıyordu. XVI. yüzyılda ortaya çıkan **kahve**, yavaş yavaş günlük yaşamın ve sosyalleşme kültürünün bir parçası hâline geldi.

Giyim, sosyal ve kültürel farklılıkları açık biçimde gösteriyordu. İnsanlar statülerine, mesleklerine ve dinî aidiyetlerine göre giyiniyorlardı. Müslümanlar çoğu zaman uzun giysiler ve sarıklar takarken Hristiyanlar ve Yahudiler arasında daha çok yerel unsurlar korunuyordu. Şehirlerde özellikle daha varlıklı kesimler arasında zamanla üsluplar karışıyor, böylece giyim toplumsal statünün de bir göstergesi hâline geliyordu.

Kadınlar ve Toplumdaki Rolleri

Osmanlı toplumunda kadınların kamusal yaşamdaki konumu sınırlıydı; ancak aile içinde ve hayır faaliyetleri aracılığıyla önemli bir role sahiptiler. Üst tabakalardan kadınlar, vakıflar yoluyla camilerin, okulların, çeşmelerin ve imaretlerin inşasını finanse ediyor; böylece şehirlerin gelişimini dolaylı olarak etkiliyorlardı. Konstantinopolis'te

(**sultan anneleri**), yani valide sultanlar, bazen siyasi etkiye de sahip oluyordu; ancak bu etki en üst çevrelerle sınırlıydı.



▲ Osmanlı hâkimiyeti döneminde Bulgar kadınları



▲ Osmanlı görevlisi (memuru)

Sosyal Yapı

Osmanlı şehirlerinde toplum, dinî aidiyete ve sosyal statüye göre ayrılmıştı. Müslümanlar yönetimde ve askerî hizmette baskındı; ancak ekonomik başarı yalnızca dine bağlı değildi.

Tüccarlar, zanaatkârlar ve görevliler farklı tabakalar oluşturuyor, fakat birbirleriyle bağlantılı bulunuyorlardı. Zanaatkârlar pazara, tüccarlar ise üretime ve ticaret bağlantılarına bağlıydı. Bu durum şehirde sürekli bir ekonomik ilişki oluşturuyordu.

XIX. Yüzyılda Değişimler ve Tanzimat

XIX. yüzyılda **Tanzimat reformları (1839–1876)**, devleti modernleştirmek ve tebaa arasında daha fazla eşitlik sağlamak amacıyla başladı.

Şehirlerde yeni okullar, idari binalar ve daha geniş sokaklar; bazı yerlerde ise Avrupa örneğine uygun bulvarlar ortaya çıktı. Mimaride Osmanlı ve Avrupa unsurları bir arada kullanılmaya başlandı. Yine de çarşı, camiler, medreseler ve hamamlar günlük yaşamın önemli bir parçası olarak kaldı.

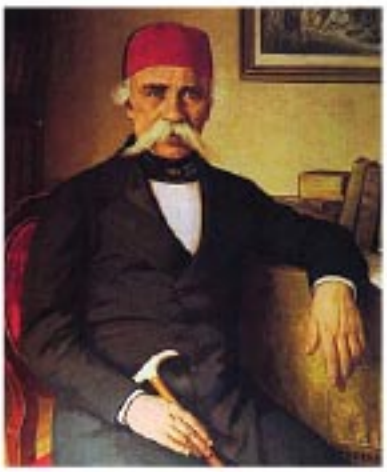
Osmanlı döneminden kalan birçok yapı bugün Balkan şehirlerinin kültürel mirasının bir parçasıdır. Camiler, kervansaraylar, hamamlar, medreseler ve kiliseler uzun bir tarihî döneme ve şehirlerin çok kültürlü niteliğine tanıklık eder.

Bu miras yalnızca mimaride değil; yemek, müzik, giyim ve gelenekler aracılığıyla da görülür. Bunlar imparatorluğun yıkılışından sonra da yaşamaya devam etmiştir. Saraybosna, Filibe, Berat, Edirne, Niş ve Belgrad gibi şehirlerde bugün de kültürel kimliğin tanınabilir bir parçasıdır.

Öğrendiklerini kontrol et

1. Osmanlı şehirlerinin kentsel yapısı nasıl örgütlenmişti ve çarşının rolü neydi?
2. Dinî toplulukların, şehir nüfusunun eğitiminde ve günlük yaşamında oynadığı rolü açıklayınız.
3. Loncalar neydi ve şehirlerdeki ekonomik ve sosyal yaşamı nasıl etkiliyordu?
4. Şehirlerdeki günlük yaşam, farklı dinî ve etnik topluluklar arasındaki birlikte yaşamı nasıl gösteriyordu?

8. Romantizm ve Ulusal Kültürel Programlar



▲ Vuk Karaciç

On dokuzuncu yüzyıl, Güneydoğu Avrupa tarihinde önemli bir dönüm noktasını temsil eder. Bu dönemde büyük imparatorluklar – Osmanlı, Habsburg (Avusturya) ve Rus imparatorlukları – Balkanlar üzerinde nüfuz ve denetim için rekabet ediyordu. Böyle koşullarda, yabancı hâkimiyet altında yaşayan halklar arasında yavaş yavaş yeni bir bilinç ortaya çıkıyordu.

Bu bilinç yalnızca siyasi özgürlüğe değil, aynı zamanda kültürel ve manevi uyanışa da yönelmişti. İnsanlar kendi kökenleri, dilleri, gelenekleri ve tarihleri üzerine giderek daha fazla düşünmeye başladılar. Böyle bir ortamda romantizm gelişti; romantizm, Balkanlar'da güçlü bir ulusal anlam kazanan Avrupa kökenli bir düşünce hareketiydi. Bu dönemde kültür yalnızca günlük yaşamın bir parçası değil, aynı zamanda ulusal kimliğin inşa edildiği bir araç hâline geldi. Dil, halk şarkıları, tarih ve gelenekler yeni bir anlam kazandı ve gelecekteki devletlerin kurulmasının temelini oluşturdu.

Ulusal Uyanış İdeolojisi Olarak Romantizm

Romantizm, XVIII. yüzyılın sonlarında Batı Avrupa'da, Aydınlanma'nın akılcılığına karşı bir tepki olarak ortaya çıkmıştır. Aydınlanmacılar aklı ve evrensel değerleri vurgularken romantikler, duygunun, geleneğin ve her halkın kendine özgü niteliğinin rolünü öne çıkarmışlardır. Bu fikirler Balkan aydınları tarafından da kısa sürede benimsenmiştir.

Osmanlı hâkimiyeti altındaki halklar için romantizm yalnızca edebî bir akım değil, aynı zamanda açık bir siyasi yönelime sahip bir düşünme biçimiydi. Her halkın, dil, gelenekler ve folklor aracılığıyla ifade edilen kendine özgü bir "ruhu" olduğu düşüncesi yayılıyordu. Bu durum, özerklik ve bağımsızlık yönündeki istekleri daha da güçlendirdi. Bu yaklaşıma etnolinguistik milliyetçilik denir. Buna göre ulusun sınırları, dilin ve kültürün sınırlarıyla örtüşmelidir. Böylece Sırp romantiklerinin bir bölümü bütün Štokavca konuşanları Sırp sayarken, Yunan aydınları Antik Helenlerle sürekliliği göstermeye çalışıyordu. Romantizm, duygulara hitap ettiği için daha geniş halk kitleleri üzerinde de belirli bir etkiye sahipti. Kahramanlar, fedakârlıklar ve görkemli geçmiş hakkındaki hikâyeler aracılığıyla, gelecekteki ulusal hareketler ve ayaklanmalar için önemli bir hazırlık hâline geldi.

Geçmişle Birlikte Yaşamak

XIX. yüzyılda genç bir aydın olduğunu hayal et.

Halkını kitaplar, şarkılar ya da eğitim yoluyla "uyandırmaya" çalışır mıydın?

Neden?

Dil ve Edebiyat – Ulusun Temeli

Ulusal programların gelişimindeki en önemli adımlardan biri dilin standartlaştırılmasıydı. Ortak bir dil olmadan ortak bir eğitim, edebiyat ya da yönetim oluşturulamazdı. Bu nedenle dil, ulusun şekillenmesinde temel bir araç hâline gelmiştir.

Dil reformunun en bilinen örneği **Vuk Stefanoviç Karaciç** ile bağlantılıdır. Onun "**Konuştuğun gibi yaz**" sözü, dil politikasında bir dönüm noktasını ifade etmiştir. Karaciç, Kilise Slavcasını ve Slav-Sırpçayı reddetmiş, halk dilini edebî dilin temeli olarak kabul etmiştir. "Sırpça Sözlük" ve Yeni Ahit çevirisiyle modern Sırp dilinin temellerini atmıştır. Dil, zamanla ulusal aidiyetin başlıca ölçütü hâline gelmiştir. Daha sonra modern Sırp dilinin **dil kodifikasyonu** da yapılmıştır. Dil kodifikasyonu, bir dilin açık kurallar kazanması sürecidir: nasıl yazıldığı, nasıl okunduğu ve nasıl kullanıldığı belirlenir. Böylece bütün insanlar aynı standart dili anlayabilir ve kullanabilir. Hırvat topraklarında **Lyudevit Gay**, **İlirya Hareketi'ne** öncülük etmiştir. Bu hareketin amaçlarından biri, Štokavca ağzı temelinde ortak bir Güney Slav edebî dili oluşturmaktı. XIX. yüzyılda bu düşünce, Habsburg Monarşisi içinde Hırvatların kültürel konumunun güçlenmesine katkıda bulunmuştur. Gay ayrıca Latin alfabesini, yani Gayevitsa'yı da kullanıma sokmuştur.



▲ Lyudevit Gay

Bulgarlar arasında dilin standartlaştırılması, Yunan Kilisesi'nin etkisine karşı verilen mücadeleyle yakından bağlantılıydı. **Neofit Rilski** ve **Petar Beron** gibi Uyanış Dönemi aydınları, Bulgar dilinin okullarda ve dinî törenlerde kullanılmasını savunuyorlardı. Beron'un "Alfabesi", ilk modern Bulgar ders kitabı olarak kabul edilir. O dönemde Bulgar **Uyanışı** dönemi de başlamıştır. Yunanistan'da ise "**dimotiki**" (**halk dili**) ile "**katarevusa**" (**arkaik, arındırılmış** dil) arasında uzun bir tartışma vardı. **Yanis Psiharis** gibi yazarlar, daha geniş halk kitleleri tarafından anlaşılmak için halk diliyle yazarken, seçkinlerin bir bölümü Antik Çağ geleneğiyle bağlantılı arkaik biçimlerde ısrar ediyordu.



▲ Neofit Rilski

Folklor ve Halk Şarkısı – Halkın Ruhu

Romantikler, halk ruhunun en saf biçimlerinin, güçlü bir yabancı etki olmadan, özellikle halk şarkılarında ve anlatılarında korunduğuna inanıyorlardı. Bu nedenle halk edebiyatı ürünlerini toplamak, aydınlar için önemli bir görev hâline geldi.

Vuk Karaciç, dil reformunun yanı sıra çok sayıda halk şarkısı da toplamıştır. Onun çalışmaları Balkanlar dışında da dikkat çekmiş; **Yakob Grimm** ve **Goethe** gibi Avrupalı aydınlar Sırp folkloruna ilgi göstermiştir. Kosova Savaşı hakkındaki şarkılar yalnızca geleneğin bir parçası değil, aynı zamanda Orta Çağ devletinin ve kahramanlık ile fedakârlık ideallerinin hatırasını korumanın bir yoluydu. Bulgarlar arasında halk şarkılarının toplanmasının iki amacı vardı: kültürel mirası korumak ve ulusal kimliği doğrulamak. **Ivan Bogorov**, bu konuda sistemli biçimde çalışan ilk kişilerden biriydi; 1842 yılında "Bulgar Halk Şarkıları ve Atasözleri" adlı derlemeyi yayımladı. Bu eserle Bulgar folkloru, Osmanlı İmparatorluğu dışında da tanınır hâle geldi.



▲ Ivan Bogorov

Daha sonra **Petko Raçov Slaveykov** bu çabaları genişletmiştir. O yalnızca şarkılar toplamakla kalmamış, bunları kendi eserleri için de ilham kaynağı olarak kullanmıştır. "Ak Bacaklı Kızın Pınarı" adlı şiiri, folklorun modern edebiyatın bir parçası hâline nasıl gelebileceğini göstermektedir. Böylece halk kahramanları yeni bir anlam kazanmış



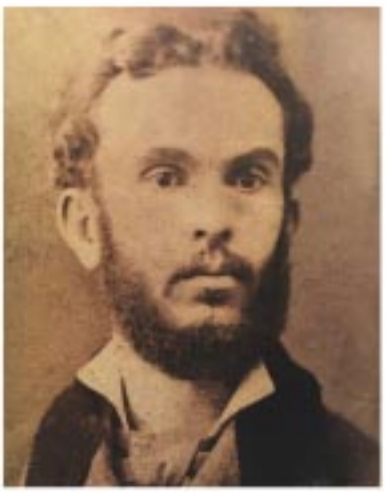
▲ Spiridon Zambelios'tur

ve özgürlük ile onur mücadelesinin sembolleri hâline gelmiştir. Yunanistan'da, Yunan davasını destekleyen ve filhelenler olarak bilinen Avrupalı destekçiler de önemli bir role sahipti. Fransız Claude Fauriel, bağımsızlık mücadelesi sırasında 1824 yılında modern Yunan şarkılarından oluşan bir derleme yayımlamıştır. Bu şarkılar aracılığıyla Yunanlar, Antik Çağ geleneğinin mirasçıları olarak gösterilmiş ve bu durum Batı Avrupa'dan gelen desteği daha da güçlendirmiştir. Ancak yeni devlette folklor ve halk geleneğiyle ilgilenen aydınlar da ortaya çıkmıştır. Bunlardan biri, halk şarkılarının ve geleneklerinin toplanmasında kilit rol oynayan **Spiridon Zambelios**'tur. Daha sonra ise Yunan folklor araştırmalarının kurucusu kabul edilen **Nikolaos Politis** ortaya çıkacaktır.

Romanya'da Vasile Aleksandri, Romen halkının tarihî sürekliliğini göstermek amacıyla halk şarkıları toplamıştır. Arnavutlar arasında **Sami Fraşeri** ve **Dora D'İstriya**, Arnavutların kendine özgü kimliğini vurgulamak için folklordan yararlanmışlardır. Dil, gelenekler ve halk yaratıcılığı aracılığıyla Arnavutların Balkanlar'da derin köklere sahip olduğunu göstermeye çalışmışlardır. Sami Fraşeri, Arnavut Uyanışı'nın siyasi programı olarak kabul edilen "Arnavutluk Neydi, Nedir ve Ne Olacaktır?" adlı eserinde Arnavut dilinin önemini vurgulamıştır. Ona göre dil, Arnavutları diğer komşu halklardan ve Osmanlılardan ayıran başlıca semboldü. Arnavutlar arasındaki dinî farklılıklar nedeniyle Arnavut dili, ulusal birliğin sembolü hâline gelmiştir. Böylece folklor yalnızca geleneğin bir parçası değil, aynı zamanda aidiyet bilincinin inşa edildiği bir araç olmuştur. Folklor, ulusun henüz kendi devleti olmasa bile var olduğunun kanıtı olarak hizmet etmiştir.

Tarihsel Mit ve Ulusal Semboller

Ulusal hareketler ve daha sonra devletler, yalnızca dile ve halk şarkılarına değil, geçmişin yorumlarına da dayanmıştır. Tarihî kaynaklar çoğu zaman sınırlı ya da erişilmesi güç olduğundan romantikler tarihsel mitler oluşturmuşlardır. Bunlar, ulusal bilinci güçlendirmeyi ve ortak eylemi teşvik etmeyi amaçlayan, geçmişe ilişkin idealleştirilmiş anlatılardı. Günümüzde tarihçiler, bu mitlerin kelimesi kelimesine doğru olmadığını, ancak ulusların oluşumu üzerinde güçlü bir etkiye sahip olduğunu belirtmektedir.



▲ Sami Fraşeri

En bilinen örneklerden biri **Kosova mitidir**. Kosova Ovası Savaşı (1389), zamanla yalnızca askerî bir yenilgi olarak değil, aynı zamanda ahlaki bir zafer olarak da gösterilmiştir. Knez Lazar, dünyevi krallık yerine "göksel krallığı" seçen bir hükümdar olarak tasvir edilmiştir. Bu motif, Sırp kültürünün ve kimliğinin önemli bir parçası hâline gelmiş; **II. Petar Petroviç** Nyegoş'un "Dağ Çelengi" adlı eseriyle güçlü bir edebî biçim kazanmıştır.

Yunan ulusal programı, Antik Yunanistan'dan Bizans'a ve oradan çağdaş devlete uzanan tarihî süreklilik düşüncesine dayanıyordu. Yunan aydınları ve bilim insanları, modern Yunanların antik uygarlığın

mirasçıları olduğunu vurgulayarak bu düşünceyi geliştirmişlerdir. Devlette, çağdaş Yunanların Antik Helenlerin mirasçıları olduğu yönünde bir mit oluşturulmaya başlanmıştır. Bulgarlar için ulusal uyanışın güçlü bir sembolü 1876 yılındaki Nisan Ayaklanması olmuştur. Ayaklanma bastırılmış olsa da sivil halka yönelik şiddet Avrupa'da güçlü bir tepkiye yol açmıştır. **Ivan Vazov**, "Boyunduruk Altında" adlı romanında bu olayı özgürlük ve onur mücadelesi olarak anlatmış; Vasil Levski ve Hristo Botev gibi kişiler ise fedakârlığın ve bağımsızlık idealinin sembolleri hâline gelmiştir. Daha sonra Bulgar biliminde ve eğitiminde temel ilgi, Orta Çağ Bulgar tarihine yönelmiştir. Arnavutlar arasında ise İlir kökeni düşüncesi gelişmiştir. Buna göre Arnavutlar, Balkanlar'da yaşamış eski bir halk olan İlirlerin soyundan gelmektedir. Bu düşünce, onların bölgede uzun süredir var olduklarını vurgulamak ve kendi devletlerine sahip olma yönündeki isteklerini haklı göstermek için kullanılmıştır.

Bunları biliyor musun?

XIX. yüzyılda Avrupalı aydınlar Balkan folkloruna o kadar ilgi duyuyorlardı ki bazı halk şarkıları çevrilip tüm Avrupa'da okunuyordu.

Ulusun Oluşumunda Tarih Yazımının Rolü

XIX. yüzyılda tarih yazımı, bugün anladığımız anlamda tamamen nesnel bir bilim değildi. Bunun yerine çoğu zaman ulusal bilinci güçlendiren bir araç olarak hizmet ediyordu. Tarihçiler önemli bir role sahipti; geçmişi inceleyip yorumlayarak halkı "uyandırmaya" ve aidiyet duygusunu güçlendirmeye çalışıyorlardı. Günümüzde bu yaklaşımın kısmen taraflı olduğu kabul edilmektedir; ancak ulusların oluşum sürecinde büyük bir öneme sahipti.

Yunan tarihçileri, özellikle **Konstantinos Paparrigopulos**, ulusal tarihe ilişkin yeni bir görünümün oluşturulmasına katkıda bulunmuşlardır. O, daha önce çoğu zaman ihmal edilmiş olmasına rağmen Bizans dönemini Yunan geçmişinin önemli bir parçası olarak dâhil etmiştir. Böylece antik gelenek, Bizans mirası ve çağdaş Yunan ulusu arasında bir bağ kurulmuş; bu süreçte Ortodoksluk, ulusal kimlik içinde önemli bir yer kazanmıştır. Sırp tarihçileri ise **Yovan Raiç** ve **Stoyan Novakoviç** gibi isimlerle, Orta Çağ Sırp devleti ile modern knezlik arasında tarihî süreklilik göstermeye çalışmışlardır. Sırp devlet geleneğinin derin tarihî köklere sahip olduğunu göstermek için eski belgeleri, manastırları ve gelenekleri incelemişlerdir.



▲ Konstantinos Paprigopulos

Bulgar Uyanış Dönemi aydınları, Bulgarlara Orta Çağ geçmişlerini hatırlatmak amacıyla tarihî eserler yazmışlardır. Aşenevler ve Şişmanovlar dönemlerine özel önem vermişler; böylece boyun eğmişlik duygusunu aşmayı ve güçlü bir devlet geleneğinin varlığını vurgulamayı amaçlamışlardır. Bu süreçlerde **Marin Drinov** önemli bir role sahipti.

Zamanla bu tür yorumlar eğitimin bir parçası hâline gelmiştir. Okullarda belirli bir tarihsel "kanon" oluşmuş; öğrenciler bu kanon aracılığıyla kendi halklarının görkemli bir geçmişe sahip olduğunu, aynı zamanda kendi devletine sahip olma hakkı bulunduğunu öğrenmişlerdir.



▲ Yovan Raiç

Böylece tarih yazımı, ulusal bilincin oluşmasında önemli bir rol oynamıştır. XIX. yüzyılda Balkan halklarının kültürel programları, etkisi bugün de hissedilen kalıcı bir iz bırakmıştır. Romantizm; dil, folklor ve geçmişin yorumlanma biçimi aracılığıyla modern ulusların oluşmasında kilit bir rol oynamıştır. Ancak bu sürecin bazı sonuçları da olmuştur. Ulusal fikirler arasındaki rekabet, özellikle farklı halkların farklı tarihsel yorumlara dayanarak aynı mekân üzerinde hak iddia ettiği durumlarda çoğu zaman çatışmalara yol açmıştır.

Öğrendiklerini kontrol et

1. Folklor, ulusal bilincin gelişmesinde nasıl bir role sahipti?
2. Ulusal hareketler neden tarihsel mitlerden yararlanmıştır?
3. XIX. yüzyılda tarihçilerin rolü neydi?
4. Dil ve halk şarkıları neden ulusal kimliğin önemli sembolleri hâline gelmiştir?

9. Yeni Devletlerde Erken Dönem Bilim, Edebiyat ve Sanat Kurumları

XIX. yüzyılda Balkan halkları Osmanlı İmparatorluğu'ndan kurtulmaya ve kendi bağımsız devletlerini kurmaya başladıklarında, liderleri ve aydınları bunun yeterli olmadığını kısa sürede anlamışlardır. Bir ulusun varlığını sürdürebilmesi ve Avrupa'da tanınabilmesi için kültürel ve eğitimsel temelinin de inşa edilmesi gerekiyordu.

Yeni Balkan devletleri karmaşık bir durumla karşı karşıya kalmışlardı: siyasi bağımsızlık kazanmışlardı, ancak yeterli sayıda kendi okulları, kendi dillerinde kitapları ya da ulusal tarih ve kültürün korunduğu ve geliştirildiği kurumları yoktu. Bu tür kurumlar olmadan devlet, kolayca yabancı modellere ve bilgiye bağımlı kalabilirdi. Bu nedenle Balkanlar'da XIX. yüzyıl yalnızca savaşlar ve ayaklanmalar yüzyılı değil, aynı zamanda kültürel ve bilimsel kurumların yoğun biçimde oluşturulduğu bir dönemdi. Üniversiteler, kütüphaneler ve tiyatrolar zamanla eğitim, kültür ve kamusal yaşamın önemli merkezleri hâline geldi.

▼ Atina Üniversitesi



Bu kurumlar yalnızca eğitim ya da eğlence amacıyla hizmet etmiyordu. İnsanların kendi tarihlerini, dillerini ve kültürlerini daha iyi tanımalarını sağlıyor ve böylece ulusal kimliğin şekillenmesine katkıda bulunuyordu. Tarihçiler bu süreci ulusun inşası olarak adlandırır. Balkan seçkinleri, akademilerin, müzelerin ve kütüphanelerin artık kültürel ve bilimsel gücün sembolleri olduğu Batı Avrupa örneklerini dikkatle izliyorlardı. Bu nedenle yeni Balkan devletleri de kendi koşullarına ve ihtiyaçlarına uyarlanmış benzer kurumlar oluşturmaya çalışmıştır.

Eğitim ve Söz: Üniversite, Matbaa ve Kütüphane

Her modern devletin en önemli temeli eğitimdir. Eğitimli insanlar olmadan yönetim, doktorlar, öğretmenler ya da hâkimler olmaz. XIX. yüzyılda eğitimin önemli bir siyasi rolü de vardı; eğitim aracılığıyla bir halkın öz yönetime ve modern bir devlet kurmaya yeterli olduğu gösteriliyordu.

XIX. yüzyılda en saygın eğitim kurumu üniversiteydi. Üniversite yalnızca bir öğrenim yeri değil, aynı zamanda devlet egemenliğinin ve ilerlemenin de sembolüydü. Üniversitelerde, daha sonra devleti

Bunları biliyor musun?

XIX. yüzyılda Balkanlar'dan birçok öğrenci yurt dışında, özellikle Viyana ve Paris'te öğrenim görüyordu. Ülkelerine döndükten sonra öğretmen, profesör ve siyasetçi oluyorlardı. Kendi ülkelerinde yeni eğitim ve bilim kurumlarının oluşturulmasında kilit rolü tam da onlar oynamıştır.

yönetecek olan geleceğin siyasetçileri, diplomatları, hâkimleri ve aydınları yetişiyordu. Balkanlar'da yükseköğretim kurumunun kurulduğu ilk devlet Yunanistan'dı. **1837 yılında Atina Üniversitesi** kuruldu. Atina Üniversitesi'nde **ilahiyat**, **hukuk**, **tıp** ve **felsefe** fakülteleri oluşturuldu. Bu üniversite, Balkanlar'ın farklı bölgelerinden öğrencileri kendine çekiyordu. Atina Üniversitesi, çağdaş Yunan devletini antik mirasıyla ilişkilendiren önemli bir düşünce merkezi hâline geldi.

Sırbistan'da gelişim kademeli olmuştur. 1808 yılında aydınlanmacı Dositey Obradoviç, Belgrad'da **"Büyük Okul"**u kurmuştur. Bu kurum bir yüksekokuldu ve üniversitenin öncüsüydü; ancak çağdaş anlamda bir üniversite değildi. **1905 yılında** bu kurum resmî olarak **üniversiteye** dönüşmüştür. Yine de Büyük Okul, ilk kuşak Sırp aydınlarının yetiştirilmesinde kilit bir rol oynamıştır.

Bulgaristan'da, 1878 yılında Osmanlı hâkimiyetinden kurtuluştan sonra, **Sofya Üniversitesi** 1888 yılında kurulmuştur. Bu kurumların oluşturulmasıyla gençler artık Viyana, Paris ya da Sankt Peterburg'da öğrenim görmek zorunda kalmamış; kendi devletlerinde ve kendi dillerinde eğitim alabilmişlerdir.

Modern matbaaların ortaya çıkmasından önce kitaplar elle yazılıyor, bu nedenle nadir ve pahalı oluyordu. XIX. yüzyılda matbaa; kitapların, ders kitaplarının ve gazetelerin daha hızlı ve daha ucuz basılmasını sağlamış, bu da okuryazarlığın yayılmasına önemli ölçüde katkıda bulunmuştur.

Balkanlar'ın birçok bölgesinde matbaalar Osmanlı makamları tarafından sınırlandırılıyordu. Bu nedenle Balkan halklarına ait çok sayıda kitap Viyana, Budapeşte ve Venedik gibi şehirlerde basılıyor, ardından kendi ülkelerine çoğu zaman gizlice sokuluyordu. **Yunan matbaaları** XVIII. yüzyılın ortalarından itibaren, önce **Venedik** ve **Viyana'da** aktifti. Yunan Devrimi (1821–1827) sırasında, kurtarılmış bölgelerde de devrimci yönetimin merkeziyle birlikte hareket eden birçok matbaa kurulmuştur. Bu matbaalar, ulusal fikirlerin yayılmasında önemli bir role sahipti.

Matbaalar, dillerin standartlaştırılmasına da katkıda bulunmuştur. Gramer kitapları, sözlükler ve ders kitaplarının basılmasıyla ortak dil kuralları oluşturuluyordu. Gazeteler ve kitaplar, ulusal fikirlerin daha geniş halk kitlelerine ulaşmasını ve günlük yaşamın bir parçası hâline gelmesini sağlamıştır. Basımdan sonra kitapların bir yerde korunması ve okuyucular için erişilebilir olması gerekiyordu. Bu nedenle kütüphaneler önemli bir role sahipti. XIX. yüzyılda millî kütüphaneler zamanla eğitim ve kültürün önemli merkezleri hâline gelmiştir.

Yunanistan, **Yannis Kapodistriyas'ın** girişimiyle 1829 yılında **Egina** Adası'nda kendi **Millî Kütüphanesi'ni** kurmuştur. Daha sonra kütüphane Atina'ya taşınmış ve yeni binası 1903 yılında açılmıştır. Sırbistan'da ise **Halk Kütüphanesi 1832 yılında** kurulmuştur. Bu kurumların önemli bir görevi vardı: eski el yazmalarını ve kitapları korumak, aynı zamanda öğrenciler ve üniversite öğrencileri için çağdaş edebiyat eserleri sağlamak.



▲ Sofya Üniversitesi



▲ Belgrad Halk Kütüphanesi

Birçok kütüphane, zengin tüccarların ve hayırseverlerin bağışlarıyla kurulmuştur. Bu şekilde kütüphaneler, bilginin yayılması ve yeni Avrupa fikirlerinin tanınması için önemli merkezler hâline gelmiştir.

Bilim ve Bilgi: Bilim Dernekleri ve Akademiler

Temel eğitim kurumları oluşturulduktan sonra bir sonraki adım bilimin geliştirilmesiydi. Balkan devletleri kendi tarihlerini, folklorlarını ve dillerini sistemli biçimde incelemeye çalışmışlardır. Bu amaçla toplumun en eğitimli insanlarının çalıştığı bilim kurumları kurulmuştur.

Bilim derneği, bilim insanları ve aydınlardan oluşan örgütlü bir topluluktu. Görevi, halkın dilini, tarihini ve kültürünü araştırmak ve bilimsel çalışmalar ortaya koymaktı.



▲ Sırp Bilim Cemiyeti'nin binası

Yunanistan'da **Atina Arkeoloji Derneği**, Atina Üniversitesi'nin de kurulduğu yıl olan **1837 yılında** kurulmuştur. Bu kurumlar birlikte, Atina'nın antik ve çağdaş Yunan kültürünün incelenmesi için önemli bir merkez hâline gelmesine katkıda bulunmuştur. Sırbistan'da **Sırp Bilim Cemiyeti 1841 yılında** kurulmuştur. Üyeleri halk şarkıları topluyor, ulusal tarihi inceliyor ve Sırp dilinde bilimsel terminoloji oluşturmak için çalışıyorlardı. **Bulgar Edebiyat Cemiyeti** ise Bulgar toprakları hâlâ Osmanlı hâkimiyeti altında olduğu için **1869 yılında Braila'da** (Romanya) kurulmuştur. Daha sonra bu cemiyet Bulgar Bilimler Akademisi'ne dönüşmüştür.

Bu tür dernekler, ulusal bilim ve kültürün gelişmesinde kilit bir role sahipti. Geçmişin daha derinlemesine incelenmesine ve dillerin standartlaştırılmasına katkıda bulunmuşlardır. Akademi, bir devletteki en yüksek bilim kurumu niteliğini taşıyordu. Bilimsel yaşam yeterince geliştiğinde kuruluyor ve bilimsel araştırmaları koordine etmek ile bilimi uluslararası düzeyde temsil etmek görevini üstleniyordu.

Yunanistan'da **Atina Akademisi 1926 yılında** kurulmuştur; ancak böyle bir kurum düşüncesi XIX. yüzyıldan beri vardı. Mimar Theofil Hansen tarafından tasarlanan neoklasik binası XIX. yüzyılda inşa edilmiş ve Yunan toplumunun bilimsel hedeflerinin bir sembolü olmuştur. Sırbistan ve Bulgaristan'da ise bilim dernekleri zamanla gelişmiş ve XX. yüzyılın başlarında bilim akademilerine dönüşmüştür.

Geçmişle Birlikte Yaşamak

XIX. yüzyılda bir öğrenci olduğunu ve ilk kez millî bir kütüphaneye girdiğini hayal et.

Ne okumak isterdin ve neden?



▲ Belgrad Halk Tiyatrosu

Böylece bilimsel çalışmaları düzenleyen ve bilimin gelişimini etkin biçimde destekleyen kurumlar oluşturulmuştur.

Sanat ve Ulusal Hafıza: Tiyatro, Müze ve Galeri

Bilim bilginin gelişmesine katkı sağlıyorsa, sanat da **ortaklık duygusunun** oluşmasında kilit bir role sahipti. Edebiyat, resim sanatı ve tiyatro aracılığıyla insanlar kendi tarihlerini, kültürlerini ve geleneklerini tanıyorlardı.

XIX. yüzyılda tiyatro yalnızca bir eğlence yeri değildi. Çoğu zaman "halk için okul" olarak görülüyordu. Nüfusun büyük bir bölümü okuma bilmediği için tiyatro oyunları, tarihî hikâyelerin, halk efsanelerinin ve ahlaki değerlerin aktarılmasının bir yoluydu. Tiyatro toplulukları çoğu zaman farklı şehirleri dolaşıyor ve bu yolla kültürel yaşamı yayıyorlardı. Yunanistan'da **Kraliyet Tiyatrosu** (daha sonra Ulusal Tiyatro), **1880 yılında** kurulmuş; Atina'daki binası ise 1901 yılında açılmıştır. Mimar Ernst Ziller tarafından tasarlanmış ve antik dramaların sowie çağdaş Yunan eserlerinin sahnelenmesi için önemli bir merkez hâline gelmiştir.

Sırbistan'da **Belgrad Halk Tiyatrosu 1868 yılında** kurulmuştur. Tiyatro, edebî dilin gelişmesine ve ulusal tarihin yaygınlaştırılmasına katkıda bulunmuştur. Bulgaristan'da tiyatro gösterileri çoğu zaman, kültürel yaşamın önemli merkezleri olan okuma salonlarının çalışmalarıyla bağlantılıydı.



▲ Atina Tiyatrosu

Müzeler, tarihî eşyaların toplanması ve korunmasında önemli bir role sahipti. Bu kurumlarda arkeolojik buluntular, silahlar, giysiler, belgeler ve geçmişe ait diğer eşyalar saklanıyordu. Böylece müzeler, insanların kendi ülkelerinin tarihini daha iyi anlamalarını sağlıyordu.

Yunanistan, **1866 ile 1889** yılları arasında inşa edilen **Atina Ulusal Arkeoloji Müzesi** ile örnek oluşturmuştur. Bu müzede, arkeolojik kazılarda bulunan çok sayıda antik eser toplanmıştır.

Sırbistan'da **Halk Müzesi 1844 yılında** kurulmuş ve Balkanlar'da bu türdeki ilk kurumlardan biri olmuştur. Görevi, bölgenin tarihi ve kültürüyle bağlantılı arkeolojik ve etnografik eşyaları toplamaktı.

Bulgaristan'da ilk müze koleksiyonlan okuma salonlan bünyesinde oluşturulmuştur. Bu durum, eğitim ile kültürel mirasın korunmasının yakından bağlantılı olduğunu göstermektedir.

Müzelerin yanı sıra Balkan devletlerinde, çağdaş sanatçıların eserlerinin korunduğu ulusal galeriler dezamanla ortaya çıkmıştır. Hükümdarların, tarihî olayların ve manzaralann resimleri, ulusal tarih ve kültür hakkında görsel bir tasavvur oluşturulmasına katkıda bulunuyordu.



▲ Belgrad Halk Müzesi

Bu tür galeriler kurulmadan önce sanat dernekleri önemli bir role sahipti. Bu dernekler genç ressamlan ve heykeltıraşları destekliyor, sergiler düzenliyor ve çoğu zaman Münih ya da Paris gibi Avrupa merkezlerinde eğitim için burs sağlıyordu. Daha sonra bu sanatçılann eserleri ulusal galerilerin bir parçası olmuş ve ulusal sanatın gelişmesine katkıda bulunmuştur.



▲ Sofya Arkeoloji Müzesi

Bu kurumların oluşturulması kolay olmamıştır. XIX. yüzyılda Balkan devletleri yoksuldu ve devlet bütçeleri çoğunlukla orduya ve yönetime ayrılıyordu. Bu nedenle birçok kültür kurumu özel bağışlara bağlıydı. Zengin tüccarlar ve hayırseverler okullan, kütüphaneleri ve matbaaları finanse ederek bunlann kurulmasına ve gelişmesine önemli katkıda bulunmuşlardır. Yunanistan'ın belirli bir üstünlüğü vardı; çünkü erken dönemde bağımsızlığını kazanmış, filhelenlerden ve kendi diasporasından destek almıştı. Siyasi istikrarsızlık ise gelişimi daha da zorlaştırıyordu. Sık sık yaşanan iktidar değişiklikleri kurumların çalışmalarını etkiliyordu; ancak buna rağmen bu kurumlar gelişmeye devam etmiş ve toplumsal yaşamın önemli bir parçası hâline gelmiştir.

Öğrendiklerini kontrol et

1. XIX. yüzyılda Balkanlar'da gelişen başlıca kültürel ve bilimsel kurum türleri hangileriydi?
2. Sanat, yani tiyatro, müzeler ve galeriler, ulusal kimliğin oluşumu için neden önemliydi?
3. Modern devletlerin oluşturulmasında eğitim neden önemli bir siyasi role sahipti?
4. Kültürel kurumlar, yeni Balkan devletlerinde kamusal yaşamın gelişimine nasıl katkıda bulunmuştur?



TARİH KONU 4

BALKANLAR YAKIN ÇAĞDA

- 1. Balkanlarda Birinci Dünya Savaşı
- 2. Balkanlarda Savaşlar Arası Dönemin Siyasi Sistemleri
- 3. Balkanlarda İkinci Dünya Savaşı
- 4. Soğuk Savaş, Sosyalist Yugoslavya ve Balkanlarda 1989 Sonrası Geçiş Süreçleri
- 5. Sanayileşme, Kentsel Genişleme ve Örgütlü Emeğin Yapıları
- 6. Nüfus Hareketleri, Ulusal Azınlıklar ve Sosyal Politika (1918–2010)
- 7. Hatırlama Politikaları, Uzlaşma ve Çatışma Sonrası Dönüşümler
- 8. Balkanlarda Avangart, Modernizm ve Savaşlar Arası Kültürel Üretim (1918–1941)
- 9. Sosyalist Dönemde Görsel Sanatlar, Edebiyat ve Film
- 10. Balkanların 1990 Sonrası Kültürel Görünümü



Öğrenci aşağıdakileri yapabilecek düzeye gelecektir:

- ✓ Balkan Savaşları ve Birinci Dünya Savaşı'nın nedenlerini, gelişimini ve sonuçlarını Balkanların siyasi haritası ve nüfusu üzerindeki etkileri bakımından açıklayabilecektir.
- ✓ Savaşlar arası dönemin siyasi sistemlerini ve İkinci Dünya Savaşı'na, işgale ve Balkanlardaki direnişe yol açan temel etkenleri analiz edebilecektir.
- ✓ 1945 sonrasında sosyalist modellerin gelişimini, Soğuk Savaş'ta Yugoslavya'nın konumunu ve 1989 sonrasındaki geçiş süreçlerinin başlıca yönlerini açıklayabilecektir.
- ✓ Sanayileşme ve kentleşme süreçlerini açıklayabilecek ve bunları emek alanındaki değişimlerle, sendikal örgütlenmeyle ve yaşam standardıyla ilişkilendirebilecektir.
- ✓ Nüfus hareketlerini, azınlık sorunlarını ve sosyal politikaları analiz edebilecek; devlet politikasını insanların günlük yaşam deneyimleriyle ilişkilendirebilecektir.
- ✓ 20. yüzyılda ve 21. yüzyılın başında kültürel ve medya alanındaki değişimleri (sanatlar, film, edebiyat, kültür politikası, küreselleşme) açıklayabilecek ve bunları hatırlama politikaları ile çatışma sonrası süreçlerle ilişkilendirebilecektir.

1. Balkanlarda Birinci Dünya Savaşı



▲ Avrupa'da Birinci Dünya Savaşı öncesindeki dostluk zincirini gösteren karikatür

XX. yüzyılın başında Avrupa, istikrarlı ve barışçıl bir kıta değil, gerginlikler ve karşıt çıkarlarla dolu bir alandı. Büyük güçler yavaş yavaş iki blok hâlinde gruplaşmış ve rakiplerinin adımlarını dikkatle izlemeye başlamıştı. Böyle bir ortamda her kriz daha geniş bir çatışmaya yol açabilir, Balkanlar ise bu gerginliklerin en güçlü biçimde hissedildiği yerlerden biri durumundaydı.

Balkan Savaşları'ndan (1912–1913) sonra bölgenin siyasi haritası önemli ölçüde değişti. **Osmanlı Devleti**, Balkanların büyük bir bölümünden uzaklaştırıldı; yeni ve genişlemiş devletler olan **Sırbistan, Bulgaristan, Yunanistan, Romanya ve Karadağ** kendi konumlarını güçlendirmeye başladı. Balkanlarda **Arnavutluk** adlı yeni bir devlet de ortaya çıktı. Ancak değişen sınırlara rağmen birçok sorun açık kaldı: Nüfusun bir bölümü, kendisini ait hissetmediği yeni devletlerin içinde kaldı; devletlerin kendi aralarında ise topraklar ve etki alanları konusunda güçlü anlaşmazlıklar vardı. İşte bu nedenle Balkanlar o dönemde sık sık **"barut fıçısı"** olarak tanımlanıyordu. Bu, küçük bir sebebin bile büyük bir çatışmaya yol açabileceği bir durumu ifade ediyordu. Büyük güçler, özellikle Avusturya-Macaristan ve Rusya, farklı devletleri ve hareketleri destekleyerek bölgedeki etkilerini artırmaya çalışıyordu. Böylece yerel çatışmalar daha geniş, Avrupa çapında bir anlam kazanıyordu. Bu koşullar altında, tek bir olay bütün sistemi ateşlemeye yetti. Bu olay 1914 yılında Saraybosna'da gerçekleşti ve Birinci Dünya Savaşı'nın patlak vermesinin doğrudan nedeni oldu.

Saraybosna Suikastı

28 Haziran 1914 tarihinde **Saraybosna'da**, çok geniş sonuçlar doğuracak bir olay gerçekleşti. Şehir o dönemde, 1908 yılında Bosna-Hersek'i ilhak etmiş olan Avusturya-Macaristan monarşisinin bir parçasıydı. Bu durum, yerel nüfusun bir bölümünde hoşnutsuzluğa yol açmış ve Avusturya-Macaristan ile Sırbistan arasındaki ilişkileri daha da kötüleştirmişti.



▲ Franz Ferdinand'a Suikast

O gün tesadüfen seçilmemişti; Sırp tarihinde güçlü sembolik anlam taşıyan ve 1389 yılındaki Kosova Savaşı ile bağlantılı olan **Vidovdan** günüyle çakışmıştı. Bu durum, olayın siyasi ve duygusal ağırlığını daha da artırmıştı. Avusturya-Macaristan veliahtı **Franz Ferdinand**, eşi Sofya ile birlikte Saraybosna'ya geldi. Ziyaretin siyasi bir mesajı da vardı: monarşinin Bosna-Hersek üzerindeki varlığını ve denetimini göstermek.

Aynı zamanda bir grup genç devrimci, bir suikast planlıyordu. Onlar, Avusturya-Macaristan yönetiminden kurtulmayı savunan **"Genç Bosna"** örgütüne üyeydi. Bazıları Sırp gizli örgütü **"Kara El"** ile bağlantılıydı. Bu durum daha sonra, Sırbistan'ın suikastın düzenlenmesine katıldığı yönündeki suçlamalarda önemli bir gerekçe hâline geldi.

Suikastı **Gavrilo Princip** gerçekleştirdi. Otomobil konvoyu şehir içinde ilerlerken, ona yaklaşmayı başardı ve iki el ateş etti. Veliaht ve eşi ölümcül biçimde yaralandı. Eylemin kendisi küçük bir grubun işi olsa da sonuçları çok daha geniş kapsamlı oldu.

Avusturya-Macaristan, suikastı **Sırbistan** ile hesaplaşmak için bir gerekçe olarak kullandı. Sırp hükûmetine, bağımsızlığını kısmen sınırlayan talepler içeren sert bir ültimatom gönderildi. Sırbistan şartların büyük bir bölümünü kabul etmiş olsa da birkaç önemli maddeyi reddetmesi, **Avusturya-Macaristan'ın 28 Temmuz 1914** tarihinde savaş ilan etmesi için yeterli oldu. İki devlet arasında bir çatışma olarak başlayan olay, kısa sürede Avrupa kıtasına yayıldı. İttifaklar sistemi nedeniyle diğer büyük güçler de savaşa katıldı ve Balkanlardaki yerel çatışma bir dünya savaşına dönüştü. Bu nedenle Saraybosna Suikastı doğrudan neden olarak kabul edilir; ancak tek neden değildir. Gerçek nedenler, Avrupa'da uzun yıllardır süren siyasi, askerî ve ulusal gerginliklerde yatmaktaydı.

Tartışma soruları

Bulgaristan'ın 1915 yılında savaşa girmesi Balkanlar için neden bir dönüm noktası oluşturmuştur?

Balkan Devletleri Savaşta

Birinci Dünya Savaşı'nın başında Balkanlar kısa sürede başlıca savaş alanlarından biri hâline geldi. Sırbistan, çatışmanın merkezinde yer aldı; çünkü Avusturya-Macaristan savaşı doğrudan ona karşı başlatmıştı. Çatışmanın ilk aylarında Avusturya-Macaristan ordusu birkaç kez Sırp topraklarına girmeye çalıştı, ancak Sırp ordusu güçlü bir direniş göstermeyi başardı.

Savaşın başında Sırp kuvvetleri, özellikle **Cer ve Kolubara** muharebelerinde önemli zaferler kazandı. Bu Sırp zaferleri, aynı zamanda İtilaf Devletleri'nin İttifak Devletleri birliğine karşı kazandığı ilk zaferlerdi. Sırp askerî başarıları yalnızca ülkeyi savunmakla kalmadı, daha geniş bir anlam da taşıdı. Bu başarılar, Avusturya-Macaristan'ın Sırbistan'ı kolayca yenemeyeceğini gösterdi ve müttefiklerin moralini etkiledi.

Bununla birlikte savaşın seyri **1915 yılında** değişti. **Bulgaristan'ın İttifak Devletleri** tarafında savaşa girmesi, Balkanlar için bir dönüm noktası oldu. Bulgar hükûmeti, **Almanya ve Avusturya-Macaristan** tarafında savaşa katılarak, İkinci Balkan Savaşı'ndan sonra kaybettiği toprakları, özellikle Makedonya'daki bölgeleri geri almayı umuyordu. Böylece savaş, eski Balkan anlaşmazlıklarının yeniden yüzeye çıktığı belirgin bir bölgesel boyut kazandı.

Bulgaristan'ın savaşa katılmasıyla Sırbistan'ın durumu son derece zorlaştı. Sırbistan birden çok yönden saldırılarla karşı karşıya kaldı: kuzeyden Avusturya-Macaristan ve Almanya, doğudan ise Bulgaristan saldırdı. Bu durum, savunmayı neredeyse imkânsız hâle getirdi.

Bu arada diğer Balkan devletleri de kendi konumlarını yeniden değerlendiriyordu. **Romanya 1916 yılında**, Yunanistan ise iç siyasi bölünmelerden sonra **1917 yılında İtilaf Devletleri'ne** katıldı. Onların savaşa dâhil olmasıyla Balkanlar, Avrupa çatışmasının daha da



▲ Gavrilo Princip

önemli bir parçası hâline geldi ve bölgedeki askerî harekâtlar daha büyük stratejik önem kazandı.

Askerî Harekâtlar ve Sırp Ordusunun Arnavutluk Üzerinden Geri Çekilmesi

1915 sonbahan, Sırp ordusu için bir dönüm noktası oldu. Avusturya-Macaristan, Almanya ve Bulgaristan'ın birleşik güçlerinin baskısı altında Sırp savunması yavaş yavaş çöktü. Ordu; tifüs salgınları, yiyecek ve mühimmat eksikliği ile uzun süren çatışmalar nedeniyle daha da zayıflamıştı. Bu koşullar altında Sırp yönetimi zor bir karar aldı: geri çekilme. Bu olay, Balkanlardaki savaşın en trajik bölümlerinden biri olarak hafızalarda kaldı. Binlerce asker, siviller ve devlet kurumlarıyla birlikte **Karadağ ve Arnavutluk'un** dağlık bölgeleri üzerinden **Adriyatik Denizi'ne** doğru geri çekildi. Yol son derece zorluydu: soğuk, açlık, hastalıklar ve saldırılar, geri çekilen kafileyi özellikle savunmasız hâle getiriyordu; birçok kişi ise bu yürüyüşten sağ çıkamadı.



▲ Sırp Ordusunun Tahliyesi

Bu olay, **Arnavutluk**'taki durum anlaşılmadan kavranamaz. Balkanlarda, **Londra Konferansı**'nda tanınan yeni **Arnavut devleti** de ortaya çıkmıştı. Başlangıçta ülkeyi **Avlonya'daki Geçici Hükûmet** yönetiyordu. Diğer Balkan devletlerinden farklı olarak Arnavutluk, bağımsız bir devlet olarak kendini sağlamlaştırmak için yeterli zamana sahip değildi. 1914 yılında Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla birlikte Arnavut devletine verilen uluslararası destek zayıfladı. Zor siyasi durum ve istikrarlı bir yönetimin eksikliği nedeniyle Prens Wilhelm Wied, 3 Eylül 1914 tarihinde Arnavutluk'u terk etti. Bu da ülkedeki durumu daha da kötüleştirdi. Arnavutluk, İtilaf Devletleri ve İttifak Devletleri'nin askerî harekât alanı hâline geldi. Ülkenin farklı bölgeleri yabancı güçlerin denetimi altındaydı: kuzeyde Avusturya-Macaristan, Avlonya çevresinde İtalya bulunuyordu; diğer bölgeler ise farklı askerî yönetimlerin kontrolü altındaydı.

Büyük kayıplar ve acılardan sonra Sırp ordusunun bir bölümü Adriyatik kıyılarına ulaşmayı başardı. Müttefik donanmalarının yardımıyla askerler Korfu Adası'na taşındı. Burada yeniden örgütlenme ve toparlanma süreci başladı. Aynı zamanda Makedonya topraklarının büyük bir bölümü Bulgar ve Avusturya-Macaristan ordularının işgali altına girdi. Bu durum, Balkanların hâlâ etkin bir savaş alanı olarak kaldığı ve savaşın sona ermekten uzak olduğu anlamına geliyordu.

Makedonya Cephesi

Sırp ordusunun **Korfu** Adası'nda geri çekilmesi ve yeniden düzenlenmesinden sonra müttefik güçler Balkanlarda yeni bir çatışma merkezine, Selanik'e yöneldi. Orada Makedonya Cephesi ya da Selanik Cephesi olarak bilinen yeni bir cephe oluşturdular. Bu cephenin hattı, batıda Adriyatik Denizi'nden doğuda Struma Nehri'nin ağzına kadar uzanıyor ve Makedonya topraklarının büyük bir bölümünü kapsıyordu.



▲ Makedonya Cephesi

Bu cephede birçok devletten askerler yer alıyordu: İtilaf Devletleri'nin bir parçası olarak **Sırbistan, Fransa, Büyük Britanya, Rusya** ve daha sonra **Yunanistan**; kuzey kesimde ise İttifak Devletleri birliğinin bir parçası olarak **Bulgar, Avusturya-Macaristan ve Alman orduları** bulunuyordu. Bu çeşitlilik cepheyi özel kılıyordu; çünkü tek bir yerde farklı ordular, diller ve askerî gelenekler karşılaşıyordu. Çatışmalara Makedonya'dan gönüllüler ve zorla seferber edilen askerler de katılmıştı. Bu durum, çatışmanın yerel bir boyutu da olduğunu göstermektedir.

İlk yıllarda cephe hattı görece istikrarlıydı. **1916 yılında**, özellikle **Pelagonya'da** ve **Manastır** çevresinde ağır çatışmalar yaşandı. İtilaf Devletleri güçleri **Kasım 1916'da** Manastır'ı ele geçirmeyi başardı; ancak cephe hattı neredeyse değişmeden kaldı. 1917 yılında mevzi savaşı hâkimdi: uzun bekleyiş dönemleri, sınırlı saldırılar ve sürekli topçu ateşi görülüyordu. Dönüm noktası **Eylül 1918**'de geldi. Fransız mareşal **Louis Franchet d'Espèrey** komutasındaki müttefik güçler büyük bir taarruz başlattı. Ana darbe, Nidje dağlık kütlesindeki **Dobro Pole**'de indirildi. Şiddetli çatışmalardan sonra savunma hattı yarıldı ve bu durum cephenin hızla dağılmasına yol açtı.

Yarılmanın çok geniş sonuçları oldu. Bulgar ordusu geri çekilmeye başladı; devlette ise huzursuzluklar ve askerî isyanlar patlak verdi. Savaştan yıpranmış olan Bulgaristan ateşkes istedi ve **29 Eylül 1918** tarihinde Selanik'te teslim anlaşmasını imzaladı. Böylece **Makedonya Cephesi**, İttifak Devletleri'nden birinin savaştan çekilmek zorunda kaldığı ilk cephe oldu. Bu da savaşın sonunu önemli ölçüde hızlandırdı.

Cephedeki askerlerin yaşamı son derece zordu. Çatışmaların sürekli tehlikesinin yanı sıra askerler uzun bekleyiş dönemleri, kötü yaşam koşulları ve elverişsiz iklimle karşı karşıya kalıyordu. Özellikle hastalıklar, her şeyden önce **sıtma**, ağır bir sorun oluşturuyordu.

Geçmişle Birlikte Yaşamak

1917 yılında Makedonya (Selanik) Cephesi'nde bir asker olduğunu hayal et.

Bulunduğun yeri ve yaşadığın koşulları anlatan kısa bir metin (5–6 cümle) yaz:

- Nerede bulunuyorsun ve nasıl koşullarda yaşıyorsun?
- Hangi zorluklarla karşılaşıyorsun (çatışmalar, hastalıklar, bekleme)?
- Aylarca cephede bulunurken kendini nasıl hissediyorsun?
- Savaşın sonucundan ne bekliyorsun?



▲ Lushnja Kongresi'nin yapıldığı ev

Sıtma bütün ordular için ciddi bir tehditti. Bazı dönemlerde, yaralanmalar nedeniyle değil, hastalık nedeniyle savaş dışı kalan askerlerin sayısı daha fazlaydı. Bu nedenle askerî makamlar koruyucu önlemler aldı: sivrisinek ağlarının kullanılması, bataklıkların kurutulması ve kinin gibi ilaçların uygulanması. İngiliz birlikleri, özel sağlık hizmetleri düzenleyerek tıbbi korumaya özellikle önem verdi.

Birinci Dünya Savaşı'nın sona ermesinden sonra, galip devletler 1919 yılında Avrupa'daki yeni sınırları ve siyasi düzeni belirlemek amacıyla **Paris Barış Konferansı**'nı düzenledi. Balkanlarda konferans önemli değişikliklere yol açtı. **Sırplar, Hırvatlar ve Sloveniler Krallığı** gibi yeni devletlerin kurulması onaylandı; mevcut bazı devletler ise topraklarını genişletti. Aynı zamanda yeni devletlerdeki sınırlar ve nüfusun durumu ile ilgili sorunlar ortaya çıktı. **Arnavutluk**'taki durum özellikle karmaşıktı. Arnavutluk 1912 yılından beri resmî olarak bir devlet olarak var olsa da geleceği belirsizdi; çünkü komşu devletlerin toprak talepleri vardı. Konferansta Arnavutluk'un bölünmesi olasılıkları değerlendirildi; ancak uluslararası baskılar nedeniyle Arnavutluk bağımsız bir devlet olarak varlığını sürdürdü.

1920 yılında Lushnja Kongresi'nde Arnavut temsilciler, devleti güçlendirme ve yabancı etkilerine karşı koyma yönünde kararlar aldı. Böylece Arnavutluk'un bağımsızlığı daha da güçlendi. Balkanlarda Birinci Dünya Savaşı, büyük güçler işe karıştığında yerel çatışmaların kolayca daha geniş savaşlara dönüşebileceğini gösterdi. Makedonya Cephesi, uzun süre istikrarlı kalmış olsa da özellikle 1918 yılında Dobro Pole'deki yarılmadan sonra savaşın son aşamasında temel bir rol oynadı. Savaş, büyük insan kayıpları, siyasi değişiklikler ve bölgenin yeni bir haritasını beraberinde getirdi.

Öğrendiklerini kontrol et

1. Saraybosna Suikastı neden savaşın doğrudan nedeni olarak kabul edilir, fakat gerçek nedeni olarak kabul edilmez?
2. Sırp ordusunun Arnavutluk üzerinden geri çekilişini açıklayınız ve başlıca zorlukları belirtiniz.
3. 1918 yılında Dobro Pole'deki yarılma neden bir dönüm noktası olarak kabul edilir?
4. Birinci Dünya Savaşı, Balkanlar'ın sınırları ve siyasi durumu üzerinde ne gibi sonuçlar doğurmuştur?

2. Balkanlarda Savaşlar Arası Dönemin Siyasi Sistemleri

1919 ile 1941 yılları arasındaki dönem, savaşlar arası dönem olarak bilinir ve Balkan tarihinin derin, çoğu zaman da dramatik değişimlerle dolu bir zamanını oluşturur. Birinci Dünya Savaşı'nın sona ermesi ve Versailles Barış Antlaşması'nın imzalanmasından sonra, bölgenin siyasi haritası önemli ölçüde değişti. Osmanlı ve Avusturya-Macaristan gibi büyük imparatorlukların dağılmasıyla yeni devletler ortaya çıktı; Sırplar, Hırvatlar ve Slovenler Krallığı (daha sonra Yugoslavya), Romanya, Yunanistan ve Bulgaristan gibi mevcut devletler ise sınırlarını genişletti. Savaştan sonraki ilk yıllarda, yeni devletlerin demokrasi ve parlamenter yönetim anlayışı içinde gelişeceğine dair güçlü bir beklenti vardı. Amerikan Başkanı **Woodrow Wilson**'ın düşünceleri ve halkların kendi kaderini belirleme hakkını vurgulayan **"On Dört Noktası"** büyük etki yaratmıştı. Ancak bölgedeki koşullar, başlangıçta göründüğünden çok daha zordu. Balkanlar savaştan ekonomik olarak tükenmiş, büyük insan kayıpları yaşamış, altyapısı yıkılmış ve belirgin etnik bölünmelerle çıkmıştı.

▼ Sırplar, Hırvatlar ve Slovenler Krallığı'nın İlanı



Bu nedenle parlamenter sisteme yönelik başlangıçtaki heyecan zamanla zayıfladı. Ekonomik zorluklar Büyük Buhran ile daha da derinleşti ve birçok devlette otoriter rejimler ortaya çıkmaya başladı. Aynı zamanda Avrupa genelinde yeni siyasi ideolojiler yayılmaya başladı; bunlar arasında özellikle faşizm öne çıkıyordu.



◀ Yugoslavya Krallığı Meclisinin Toplantısı



▲ Aleksandar Stamboliyski

Parlamenter Yönetim Denemesi (1919–1929)

Birinci Dünya Savaşı'ndan sonraki ilk on yıl, demokratik kurumlar kurma girişimlerinin yaşandığı bir dönemdi. Balkan devletlerinin çoğu, vatandaşlık haklarını ve parlamenter yönetimi güvence altına almaya çalışarak yeni anayasalar kabul etti ya da mevcut anayasalarını uyarladı. Sırplar, Hırvatlar ve Slovenler Krallığı'nda **1921 tarihli Vidovdan Anayasası**, devleti üniter parlamenter monarşi olarak tanımladı. Bununla birlikte sistem istikrarsız kaldı. Siyasi yaşam, özellikle Sırp partileri ile Hırvat Cumhuriyetçi Köylü Partisi arasında, merkeziyetçi ve federalist güçler arasındaki çatışmalarla belirginleşti. Hükûmetlerin sık sık değişmesi, kurumların verimliliğini azalttı ve siyasi krizi derinleştirdi. Benzer bir istikrarsızlık Bulgaristan'da da vardı. 1879 tarihli Tırnovo Anayasası Avrupa'nın en liberal anayasalarından biri olarak görülse de siyasi yaşam çatışmalar ve şiddetle doluydu. **Aleksandar Stamboliyski** hükûmeti önemli reformlar gerçekleştirdi; ancak **1923 yılında** bir darbe ile devrildi. Bu durum ülkeyi daha da istikrarsızlaştırdı.

Romanya'da siyasi sistem, komşularıyla karşılaştırıldığında daha istikrarlı görünüyordu. **1923 Anayasası** seçme haklarını genişletti ve parlamentonun rolünü güçlendirdi. Bununla birlikte Ulusal Liberal Parti'nin güçlü hâkimiyeti ve yolsuzluğun ortaya çıkması, halkın bir bölümünde hoşnutsuzluğa yol açıyordu. **Yunanistan** ise bir dizi siyasi çalkantıdan geçiyordu. 1922 yılında **Küçük Asya'daki yenilgiden** sonra monarşi kaldırıldı ve **1924 yılında cumhuriyet** ilan edildi. Bu değişikliklere rağmen siyasi yaşam istikrarsız kaldı ve ordu sık sık yönetime müdahale etti. Balkanlardaki parlamenter sistemler, toplumsal yapı nedeniyle zor ayakta kalıyordu. Devletlerin çoğu ağırlıklı olarak tarıma dayalıydı; nüfusun %75'ten fazlası kırsal alanlarda yaşıyor, okuryazarlık oranı düşük kalıyor ve orta sınıf zayıf gelişmiş bulunuyordu. Siyasi partiler çoğu zaman açık programlara sahip değildi ve iktidar için yarışıyordu. Ekonomik krizin derinleşmesiyle bu kırılgan demokrasiler, karşılaştıkları zorluklara cevap vermeyi başaramadı.



▲ Yunanistan'da İşçilerin Grevi

Dönüm Noktası: Büyük Buhran (1929–1933)

Büyük Buhran olarak bilinen dünya ekonomik krizi, 1929 yılında New York Borsası'nın çöküşüyle başladı ve kısa sürede bütün dünyaya yayıldı. Sonuçları Balkanlarda da güçlü biçimde hissedildi. Krizin en çok fabrika ve bankaların batmasına yol açtığı sanayileşmiş ülkelerden farklı olarak, burada en ağır darbeyi tarım aldı.

Balkan devletleri genel olarak ham madde ihraç ediyordu: tahıl, tütün, yün ve canlı hayvan. Dünya talebinin azalmasıyla bu ürünlerin fiyatları hızla düştü. Örneğin buğdayın fiyatı 1929 ile 1932 yılları arasında

%50'den fazla azaldı. Bu durum, ekonominin temelini oluşturan köylülüğün güvenli gelirlerden yoksun kalması anlamına geliyordu.

SOSYAL SONUÇLAR

Gelirlerin azalması ciddi sosyal sorunlara yol açtı. Birçok köylü kredilerini ödeyemedi; bu durum tarım bankalarının bir bölümünün batmasına neden oldu. Balkanlarda sanayi sınırlı olsa da fabrikalar ve madenler de krizden etkilendi. İşsizlik arttı; **Belgrad, Sofya ve Bükreş** gibi büyük şehirlerde **grevler ve işçi olayları** patlak verdi.

Sonuçlar yalnızca ekonomik değildi. Etkili çözümler sunmayı başaramayan demokratik partilere duyulan hayal kırıklığı, halkın bir bölümünün radikalleşmesine yol açtı. **Komünist partiler** faaliyetlerini artırdı; bu durum yönetimdeki sivil seçkinler arasında korkuya neden oldu. Aynı zamanda krize "ulusal çözümler" sunan **sağcı aşırılıkçı hareketler** de ortaya çıktı.

Zamanla parlamenter demokrasiye duyulan güven önemli ölçüde azaldı. Giderek daha fazla insan, parlamenter demokrasiyi ağır sorunlarla mücadelede yavaş ve etkisiz görmeye başladı. Bu nedenle hızlı kararlar alabilecek güçlü bir yönetime verilen destek arttı. İşte bu koşullar, birçok Balkan devletinde otoriter rejimlerin ortaya çıkması için temel oluşturdu.



▲ III. Boris, Bulgaristan Çarı

Tartışma soruları

Kendi sözlerinle açıklayınız:
Büyük Buhran, Balkanlardaki insanların yaşamını nasıl etkilemiştir?

İkinci Aşama: Otoriter Rejimlerin Ortaya Çıkışı (1929–1939)

1930'lu yıllar boyunca neredeyse bütün Balkan devletleri, parlamenter demokrasiden yavaş yavaş uzaklaştı ve otoriter yönetim biçimlerine yöneldi. Bu rejimler çoğu zaman klasik faşist diktatörlükler değil, temel iktidarın hükümdarın ya da askerî üst yönetimin elinde toplandığı muhafazakâr sistemlerdi. Birçok durumda anayasalar askıya alındı, parlamentolar etkisizleştirildi, siyasi partiler ise sınırlandırıldı ya da yasaklandı. Bu süreç, tek tek devletlerin gelişimi üzerinden açık biçimde görülebilir.

YUGOSLAVYA: KRAL DİKTATÖRLÜĞÜ

6 Ocak 1929 tarihinde Kral I. Aleksandar Karađorđević kişisel bir yönetim kurdu. Anayasayı kaldırdı, parlamentoyu feshetti ve özellikle etnik ya da dinî aidiyete dayanan siyasi partilerin çalışmalarını yasakladı. Bu dönem Altı Ocak Diktatörlüğü olarak bilinir.

Kralın amacı, güçlü bir merkezîleşme ve ortak bir **"Yugoslav"** kimliği oluşturma yoluyla devletin birliğini korumaktı. Rejim belirli bir istikrar getirmiş olsa da sansür, muhalefet üzerinde baskılar ve devlet aygıtının güçlenen rolüyle birlikte yürüdü. Kralın **1934 yılında Marsilya**'da



▲ I. Aleksandar Karacorceviç

Araştır

1930'lu yıllarda Balkanlardaki otoriter rejimlerin ortak özelliği nedir?

VMRO üyesi Vlado Çernozemski tarafından öldürülmesinden sonra yönetim, Prens Pavle'nin naipliği altında devam etti; ancak siyasi gerginlikler ortadan kalkmadı.

BULGARİSTAN: ÇARLIK OTORİTERLİĞİ

Bulgaristan'da 1920'li yıllardaki siyasi istikrarsızlık, sonraki on yılda da devam etti. Bir dizi darbeden sonra, **1934 yılında "Zveno"** örgütü otoriter bir yönetim kurdu. Daha **1935 yılında Çar II. Boris**, devlet üzerinde doğrudan denetimi ele aldı; bu süreçte parlamento geri plana itildi, yönetim ise orduya ve idareye dayandı.

Bu rejim muhafazakâr ve milliyetçiydi; ancak halkın kitlesel ideolojik seferberliğinden kaçındığı için klasik faşist sistemlerden ayrılıyordu.

ROMANYA: KRAL DİKTATÖRLÜĞÜ VE DEMİR MUHAFIZLAR

Romanya'da siyasi ortam, faşist **"Demir Muhafızlar"** hareketinin ortaya çıkmasıyla özellikle gergin hâle geldi. Bu hareketin güçlenmesi Kral II. Carol'u kaygılandırdı. Kral, 1938 yılında kral diktatörlüğünü ilan etti, anayasayı kaldırdı ve kararnameler yoluyla yönetti.

Rejim aşırılıkçıları sınırlamaya yönelik olsa da sansür ve gizli polisin güçlendirilmiş rolü gibi otoriter yöntemler kullandı. Aynı zamanda "Demir Muhafızlar", radikal milliyetçiliği ve antisemitizmiyle siyasi yaşamda önemli bir etken olarak kaldı.

YUNANİSTAN: 4 AĞUSTOS REJİMİ

1936 yılında General **Yoannis Metaksas**, kralın desteğiyle **4 Ağustos Rejimi** olarak bilinen diktatörlüğü kurdu. Siyasi partiler yasaklandı, sıkı sansür uygulamaya konuldu ve devlet güçlü bir milliyetçilik ile antikomünizme dayandı. Özellikle gençliğin örgütlenmesi ve toplum üzerindeki denetim bakımından İtalyan faşizmiyle bazı benzerlikler taşısa da bu rejim, monarşinin güçlü rolü nedeniyle kendine özgü kaldı.



▲ Yoannis Metaksas

ARNAVUTLUK

Arnavutluk'ta siyasi istikrarsızlık, 1924 yılında **Fan Noli** hükûmetinin iktidara gelmesiyle doruğa ulaştı. Bu hükûmet demokratik ve sosyal reformlar gerçekleştirmeye çalıştı. Kısa süre sonra **Ahmet Zogu**, dış destekle ülkeye geri döndü ve yönetimi ele geçirdi. Sonraki yıllarda konumunu yavaş yavaş güçlendirdi ve **1928 yılında** kendisini **I. Zogu** adıyla kral ilan etti. Onun rejimi otoriterdi; kişisel iktidara ve siyasi rekabetin sınırlandırılmasına dayanıyordu. 1930'lu yıllar boyunca Arnavutluk giderek daha fazla İtalya'ya bağımlı hâle geldi. Bu durum sonunda 1939 yılındaki İtalyan işgaline yol açtı.

Faşizm ve Mihver Devletlerinin Etkisi (1939–1941)



▲ Ahmet Zogu, Arnavutluk Kralı

Otoriterlik birçok Balkan devletinde egemen yönetim biçimi hâline gelirken, faşizm toplumu bütünüyle denetim altına almaya çalışan daha radikal bir ideoloji olarak ortaya çıktı. Faşizm; güçlü milliyetçiliğe, lidere bağlılık anlayışına ve siyasi özgürlüklerin sınırlandırılmasına dayanıyordu. Balkanlarda faşist düşünceler iki temel biçimde kendini gösterdi. Bir yandan Yunanistan'da Yoannis Metaksas yönetimi ya da İtalya'nın desteğiyle sürgünde faaliyet gösteren Ustaşa hareketi gibi otoriter karakter taşıyan ve belirgin faşist unsurlar içeren rejimler vardı. Diğer yandan Romanya'daki "Demir Muhafızlar" gibi paramiliter ve aşırılıkçı hareketler ortaya çıktı. 1930'lu yıllar boyunca Nazi Almanyası'nın ve faşist İtalya'nın etkisi sürekli güçlendi. Almanya, birçok Balkan devletinin başlıca ticaret ortağı hâline geldi; onların tarım ürünlerini satın alarak yavaş yavaş hem ekonomik hem de siyasi bağımlılık oluşturdu. Böylece Balkan ekonomileri giderek Mihver Devletleri sistemine daha fazla bağlandı. 1940 ve 1941 yıllarına gelindiğinde, Almanya'nın güçlü baskısı altında çoğu Balkan devleti Üçlü Pakt'a katıldı. Romanya ve Bulgaristan Almanya'nın müttefiki oldu; Yugoslavya ise kısa bir kararsızlık döneminden sonra 27 Mart 1941 tarihinde bir darbeyle karşı karşıya kaldı. Bu olay, aynı yılın nisan ayında Alman işgaline ve ülkenin işgal altına alınmasına yol açtı.

Balkanlardaki faşist hareketler çoğu zaman güçlü **antisemitizm** (özellikle Romanya'da), belirgin **milliyetçilik ve antikomünizm** gibi yerel özellikler de taşıyordu. Bununla birlikte çoğu devlette geleneksel siyasi seçkinler ve monarşiler, bu hareketler üzerindeki denetimi elde tutmaya çalıştı. İkinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla bölgedeki siyasi durum tamamen değişti. Balkanlarda savaşlar arası dönem, demokrasi girişimleriyle, fakat aynı zamanda otoriter rejimlerin giderek güçlenmesiyle belirginleşti. Ekonomik zorluklar ve siyasi istikrarsızlık, parlamenter sisteme duyulan güveni zayıflattı. Büyük Avrupa güçlerinin etkisi altında bölge, İkinci Dünya Savaşı'nın patlak vermesine yol açan yeni bir krize girdi.

Öğrendiklerini kontrol et

1. Balkan devletlerinde 1920'li yıllarda parlamenter sistemler neden istikrarsızdı?
2. Büyük Buhran, ekonomiyi ve halkın günlük yaşamını nasıl etkiledi?
3. 1930'lu yıllardaki otoriter rejimlerin başlıca özellikleri nelerdir?
4. İki savaş arası dönemde otoriter ve faşist fikirlerin etkisi neden artmıştır?

3. Balkanlarda İkinci Dünya Savaşı

Nisan 1941 – Balkanlarda Savaşın Başlangıcı

Balkanlarda İkinci Dünya Savaşı, XX. yüzyılda bölge tarihinin en ağır ve en dramatik dönemlerinden birini oluşturur. Çatışma Eylül 1939'da başlamış olsa da Balkan devletleri, Avrupa'da ilişkilerin sertleşmesinin sonuçlarını İkinci Dünya Savaşı'nın başlamasından önce hissetmeye başlamıştı.

İtalya, 7 Nisan 1939 tarihinde Arnavutluk'a saldırdı ve kısa sürede ülkeyi işgal etti. İkinci Dünya Savaşı'nın başlamasından sonra **İtalya**, **Ekim 1940**'ta **Yunanistan**'a da saldırdı. Diğer Balkan devletleri çatışmanın dışında kalmaya çalışıyordu; ancak Almanya ve İtalya'nın güçlü siyasi ve askerî etkisi altındaydı. Coğrafi konumu nedeniyle Balkanlar, özellikle Akdeniz'e giden yolların denetimi ve Mihver Devletleri'nin daha geniş planları açısından büyük stratejik önem taşıyordu.

▼ Mayıs 1941'de Girit'te Alman paraşütçüleri



Romanya, Bulgaristan ve Yugoslavya, Almanya ve İtalya'nın baskısı altında yavaş yavaş geri adım attı ve Üçlü Pakt'ın üyeleri oldu. **25 Mart 1941 tarihinde Yugoslavya**, Mihver Devletleri ile **Üçlü Pakt**'ı imzaladı. Yalnızca iki gün sonra, **27 Mart**'ta bir **darbe** gerçekleştirildi ve Kral II. Petar Karađorđević iktidara geldi. **6 Nisan 1941** tarihinde Almanya, **İtalya ve Macaristan** ile birlikte Yugoslavya Krallığı'na ve Yunanistan Krallığı'na saldırı başlattı. İtalya, 1940 yılından beri zaten Yunanistan ile savaş hâlindeydi. Yugoslavya'ya yönelik saldırı "Operasyon 25", Yunanistan'a yönelik saldırı ise "Operasyon Marita" olarak biliniyordu. Alman ordusu hızlı ve koordineli biçimde ilerledi; bu nedenle Balkan ordularının direnişi kısa sürede kırıldı. Yugoslavya, saldırıdan yalnızca on bir gün sonra, **17 Nisan 1941** tarihinde teslim oldu; **Yunanistan** ise mayıs ayının sonuna kadar ele geçirildi.

Bu hızlı yenilgi, acıların sona erdiği anlamına gelmiyordu. Aksine, onunla birlikte savaşın uzun ve ağır bir aşaması başladı. Çatışma, işgal döneminde gerilla savaşı, siyasi hesaplaşmalar ve kitlesel baskılarla genişledi. Bu koşullar altında sivil halk, başlıca kurbanlardan biri hâline geldi.

Balkanların İşgali ve Bölünmesi

Yugoslavya ve Yunanistan'ın teslim olmasından sonra Mihver Devletleri, Balkanların siyasi haritasını kendi çıkarlarına göre yeniden düzenledi. İşgal her yerde aynı görünümde değildi: bazı ülkelerde doğrudan askerî yönetim kuruldu; bazı ülkelerde ise görünüşte kurumlara sahip olan, fakat gerçekte Almanya ve İtalya'ya bağlı kukla rejimler oluşturuldu.



▲ Nisan 1941'den Sonra Balkanların Haritası

Sırbistan'da Alman makamları, Belgrad'ı başlıca idari merkez yaparak doğrudan askerî yönetim kurdu. Belgrad'da General **Milan Nediç** başkanlığında iş birlikçi bir hükûmet oluşturuldu. Politika, sıkı denetim ve sert cezalandırma önlemleri üzerine kuruluydu. En bilinen örnek, öldürülen her Alman askeri için 100 sivilin, yaralanan her Alman askeri için ise 50 sivilin kurşuna dizilmesini öngören kuraldı. Bu önlemler direnişi yıldırmayı amaçlıyor ve özellikle Kraguyevaç ile Kralyevo'daki toplu kurşuna dizmelerden sonra derin izler bırakıyordu. Buna paralel olarak Hırvatistan'da ve Bosna-Hersek'in bazı bölgelerinde, **10 Nisan 1941 tarihinde** ilan edilen **Bağımsız Hırvatistan Devleti** (NDH) kuruldu. Rejimin başına **Ante Paveliç** geçti. Resmî devlet kurumlarına sahip olsa da NDH büyük ölçüde Almanya ve İtalya'ya bağımlıydı. Daha ilk aylarda ırk yasaları yürürlüğe konuldu ve Sırplara, Yahudilere ve Romanlara yönelik sistemli baskı başladı. Yasenovaç Kampı bu suçların simgesi hâline geldi. **Yunanistan** toprakları **Almanya, İtalya ve Bulgaristan** arasında paylaştırıldı. Almanya en önemli



▲ Yugoslavya Kraliyet Ordusunun Esir Alınan Generalleri

Tartışma soruları

İkinci Dünya Savaşı sırasında Balkanlardaki işgalin nasıl göründüğünü kendi sözlerinle açıklayınız.

şehirleri ve limanları denetliyordu; İtalya ana kara ve adaların büyük bir bölümünü yönetiyordu; Bulgaristan ise kuzey Yunanistan'ın ve Trakya'nın bazı bölgelerini işgal etmişti. Bu paylaşım; hareket kısıtlamaları, yiyeceklere el konulması ve ekonomik yaşamın bozulması gibi ciddi ekonomik ve sosyal zorluklara yol açtı. Sırbistan'da olduğu gibi Atina'da da General **Georgios Çolakoglu** başkanlığında iş birlikçi bir hükûmet kuruldu.

1941–1942 kışında Yunanistan büyük bir kıtlıkla karşı karşıya kaldı. Yiyecek eksikliği ve ticaretin kesilmesi, özellikle Atina ve Pire'de insani bir felakete yol açtı; burada binlerce insan hayatını kaybetti.

1939 yılından beri İtalyan işgali altında bulunan **Arnavutluk**, 1941 yılından sonra da Mihver Devletleri'nin yönetimi altında kaldı. **İtalya'nın 1943 yılında teslim olmasından sonra** Alman kuvvetleri denetimi ele aldı; bu sırada iç siyasi çatışmalar daha da güçlendi. İşgal altındaki ülkelerden farklı olarak **Romanya ve Bulgaristan** Almanya'nın müttefikiydi. Ion Antonesku yönetimindeki Romanya, savaşa aktif biçimde katıldı ve Doğu Cephesi'ne önemli sayıda asker gönderdi. Bulgaristan ise Yugoslavya'daki işgal edilmiş topraklarda, Sırbistan'ın bazı bölümlerinde ve Vardar Makedonya'sında, ayrıca kuzey Yunanistan'da kendi yönetimini genişletti; buralarda kendi idaresini ve asimilasyon politikasını uygulamaya koydu.

Antifaşist Direniş

İşgal ve iş birliğine karşılık, Balkanların birçok bölgesinde farklı antifaşist direniş biçimleri ortaya çıktı. Başlangıçta bunlar çoğu zaman yerel ve kendiliğinden bir nitelik taşıyordu; ancak zamanla daha geniş siyasi ve askerî hareketlere dönüştü. Bu hareketlerin özelliği her yerde aynı değildi: bazı ülkelerde direniş komünist partilerle güçlü biçimde bağlantılıydı; bazı ülkelerde ise farklı siyasi amaçlara sahip birden fazla örgüt aynı anda faaliyet gösteriyordu.

En kitlesel ve en iyi örgütlenmiş direniş hareketi, Yugoslavya'da **Yugoslavya Komünist Partisi ve onun lideri Yosip Broz Tito**'nun önderliğinde gelişti. Ayaklanma **1941** yazında başladı; ilk partizan birliklerinden zamanla Halk Kurtuluş Ordusu oluşturuldu. Bu ordu, **Yugoslavya Halk Kurtuluş Ordusu ve Partizan Birlikleri (NOV ve POJ)** olarak bilinir. Bu hareketin önemli bir özelliği, saflarına farklı halklardan ve dinî topluluklardan kişilerin katılmasıydı. Bu durum, harekete daha geniş bir siyasi temel kazandırdı ve ona yalnızca askerî mücadelenin ötesine geçen bir anlam verdi.



▲ Yosip Broz Tito

Yugoslavya'da partizanlar ile Mihver Devletleri arasındaki çatışmalar, İkinci Dünya Savaşı sırasında bölgedeki en ağır çatışmalardan bazılarıydı. Direniş hareketini yok etmek amacıyla Alman kuvvetleri ve onların müttefikleri, partizanlara karşı birçok büyük taarruz düzenledi. En bilinenleri arasında **1943 yılındaki Neretva ve Sutyeska** muharebeleri ile **1944 yılındaki Drvar** çıkarması vardı. Drvar çıkarması, partizan yönetimini hedef alıyordu. Partizanlar önemli kayıplar

vermiş olsalar da hareketlerini korumayı başardı ve savaşın sonuna kadar Yugoslavya'nın kurtuluşunda temel bir etken hâline geldi.

Yunanistan'da direniş daha çeşitliydi. En güçlü örgüt, komünist hareketle bağlantılı olan **ELAS**'tı; bunun yanında farklı bir sağ siyasi yönelime sahip olan **EDES** de faaliyet gösteriyordu. Her iki örgüt de işgalcilere karşı savaşmış olsa da aralarındaki ilişkiler çoğu zaman karşılıklı güvensizlik ve çatışmalarla yüklüydü. Bu durum ülkedeki siyasi bölünmeleri daha da derinleştirdi.

Arnavutluk'ta direnişe **Enver Hoca**'nın partizan güçleri öncülük etti. Bu güçler önce İtalyan, ardından Alman işgaline karşı mücadele yürüttü ve Kasım 1944'e kadar bütün ülke üzerinde denetim kurmayı başardı. Bu, savaş sonrasında devlet yönetimini ele geçirmelerine ve yeni bir siyasi düzen kurmalarına imkân sağladı.

Bulgaristan ve Romanya'da antifaşist direniş, Yugoslavya, Yunanistan ve Arnavutluk'a göre daha az gelişmişti. Bununla birlikte Sovyet ordusunun ilerlemesi ve 1944 yılında askerî durumun değişmesiyle her iki devlette de siyasi dönüşümler yaşandı. Bunun ardından bu devletler Almanya ile olan ittifaklarını bıraktı.



▲ Arnavutluk Halk Kurtuluş Ordusu Mensupları



▲ Enver Hoca

Balkanlarda Holokost

Balkanlarda İkinci Dünya Savaşı'nın en trajik bölümlerinden biri Holokost'tu. **Holokost, Nazi Almanyası ve onun müttefikleri tarafından düzenlenen, Yahudilerin sistemli biçimde yok edilmesiydi**. Yahudi topluluklarının kaderi ülkeden ülkeye farklılık gösteriyordu; ancak büyük ölçüde baskı, sürgünler ve kitlesel öldürmelerle belirginleşmişti.



◀ 1943'te Selanik Yahudileri

Bağımsız Hırvatistan Devleti'nde Ustaşa rejimi, **Yahudilere**, ayrıca Sırplara ve Romanlara yönelik baskı ve yok etme politikası uyguluyordu. Büyük bir bölümü kamplara gönderildi. Bunlar arasında en bilineni Yasenovaç'tı ve bu kamp, bütün topluluklara karşı uygulanan şiddetin simgesi hâline geldi. Yunanistan'da ise özellikle **Selanik'teki Yahudi topluluğunun** kaderi trajikti. Savaştan önce bu topluluğun

Bunları biliyor musun?

İkinci Dünya Savaşı'ndan önce Selanik'in Balkanlarda Yahudi kültürünün en büyük merkezlerinden biri olduğunu biliyor muydun?

nüfusu yaklaşık 50.000 kişiydi. 1943 yılında Nazi toplama kamplarına sürgünler başladı. Bu topluluğun büyük bölümü yok edildi ve şehir, kültürel ve ekonomik yaşamının önemli bir bölümünü kaybetti.

Alman işgali altındaki Sırbistan'da Yahudi topluluğu neredeyse tamamen yok edildi. Yahudiler, aralarında Saymişte'nin de bulunduğu kamplara kapatıldı; birçok kişi kitlesel infazlarda ya da özel gaz araçlarında öldürüldü. 1942 yılına gelindiğinde Alman makamları Sırbistan'ı "Yahudisiz" bölge ilan etti. Bulgaristan'daki durum karmaşık ve çelişkiliydi. Bir yandan, o dönemdeki Bulgaristan topraklarından yaklaşık 48.000 Yahudi'nin sürgün edilmesi engellendi. Diğer yandan **Mart 1943**'te **Bulgar işgali** altındaki **Vardar Makedonya**'sından 7.144 Yahudi, Treblinka kampına sürgün edildi ve orada neredeyse tamamı öldürüldü. Arnavutluk ise özel bir örnek oluşturur. Bu ülke işgal altında olmasına rağmen, birçok Yahudi burada sığınak buldu. Arnavut aileler, **"besa"** olarak bilinen geleneksel onur kuralına bağlı kalarak Yahudileri evlerinde sakladı. Bu sayede çok sayıda Yahudi hayatta kalmayı başardı.

Kurtuluş ve Savaşın Sonuçları

1944 ve 1945 yılları boyunca **Kızıl Ordu**'nun ilerlemesi ve Almanya'nın yavaş yavaş zayıflamasıyla Balkanlardaki askerî durum hızla değişti. **Romanya ve Bulgaristan** Mihver tarafını bıraktı, Alman kuvvetleri geri çekildi ve direniş hareketleri kurtuluş sürecinde giderek daha büyük bir rol kazandı.

Yugoslavya'da partizan hareketi güçlü bir askerî ve siyasi güce dönüştü ve müttefiklerin desteğiyle ülkenin büyük bir bölümünü kurtarmayı başardı. **Arnavutluk**'ta ise partizanlar daha Kasım 1944'te yönetimi ele geçirdi. **Yunanistan**'da kurtuluş istikrar getirmedi; bunun yerine daha sonra iç savaşa dönüşecek iç çatışmalara yol açtı. Savaşın sonuçları çok büyüktü. Milyonlarca insan hayatını kaybetti, birçok yerleşim yeri yıkıldı ve ekonomi ciddi biçimde zayıfladı. Kitlesel öldürmeler, sürgünler ve açlık, Balkan halklarının ortak hafızasında derin yaralar bıraktı.

İnsan ve malzeme kayıplarının yanı sıra siyasi değişiklikler de önemliydi. Yugoslavya ve Arnavutluk'ta komünist rejimler kuruldu; Yunanistan'da ise ağır bir iç çatışma dönemi izledi. Bulgaristan ve Romanya'da güçlü Sovyet etkisi altında değişiklikler yaşandı. İkinci Dünya Savaşı Balkanları temelden değiştirdi; devletleri, siyasi sistemleri ve halklar arasındaki ilişkileri dönüştürdü. Savaş, aşırıcılığın ve nefretin ne kadar yıkıcı olabileceğini açıkça gösterdi; aynı zamanda direnişin ve dayanışmanın ne kadar önemli olduğunu da ortaya koydu.

Öğrendiklerini kontrol et

1. Balkanlardaki işgal nasıl görünüyordu ve tek tek ülkeler arasındaki başlıca farklar nelerdi?
2. Balkanlarda hangi direniş biçimleri ortaya çıktı ve onları özgün kılan neydi?
3. Holokost neyi ifade eder ve Balkanlardaki Yahudi toplulukları üzerinde nasıl etkiler bırakmıştır?
4. Balkanların 1944–1945 yıllarında kurtuluşu nasıl gerçekleşti?

4. Soğuk Savaş, Sosyalist Yugoslavya ve Balkanlarda 1989 Sonrası Geçiş Süreçleri

İkinci Dünya Savaşı 1945 yılında sona erdi ve arkasında uzun savaş çatışmalarından ağır biçimde etkilenmiş bir Balkanlar bıraktı. Sonuçlar çok büyüktü. Yüz binlerce insan hayatını kaybetti, milyonlarca kişi ise evlerini terk etmek zorunda kaldı. Birçok şehir yıkıldı; demir yolu hatları, yollar ve sanayi ciddi biçimde zarar gördü. Bölgenin bazı kesimlerinde, özellikle Yugoslavya ve Yunanistan'da, sivil nüfusun kayıpları çok büyüktü. Böylece Balkanlar, barış dönemine ciddi maddi ve demografik sonuçlarla girdi.



1945 Yılında Belgrad'da Miting

Yeniden yapılanma önemli uluslararası yardımla başladı. UNRRA (Birleşmiş Milletler Yardım ve Rehabilitasyon İdaresi) örgütü önemli bir rol oynadı. Yugoslavya yaklaşık 415 milyon dolar, Yunanistan ise 352 milyon dolar yardım aldı. Bu yardımla halk için yiyecek sağlanıyor, yollar ve demiryolu hatları yavaş yavaş onarılıyordu. Aynı zamanda devlet kurumlarının yeniden kurulması, yeni ekonomik planların uygulanması ve savaştan sonra günlük yaşamın istikrara kavuşturulması için çalışılıyordu.

Diğer yandan Avrupa'daki siyasi durum hızla değişiyordu. Eski müttefikler olan Amerika Birleşik Devletleri ve Sovyetler Birliği, birbirleriyle rekabet etmeye başladı. Böylece uluslararası ilişkilerde **Soğuk Savaş** olarak bilinen yeni bir dönem başladı. Balkan devletleri aynı biçimde gelişmedi. **Yunanistan** Batı ittifakına yönelirken, diğer Balkan devletleri komünist rejimler kurdu ve **Sovyetler Birliği**'nin güçlü etkisi altında kaldı. Böylece bölge, Avrupa'nın iki karşıt bloğa bölünmesinin bir parçası hâline geldi.



Bulgaristan Halk Cumhuriyeti Anayasası

Soğuk Savaş, iki güç arasında doğrudan bir savaş değildi. Bunun yerine rekabet; siyasi etki, ekonomik yarış, askerî ittifakların kurulması ve ideolojik propaganda yoluyla yürütülüyordu.



▲ Yunanistan İç Savaşı sırasında Yunanistan Demokratik Ordusunun komutanı Markos Vafiadis

Avrupa iki bloğa ayrıldı. **Amerika Birleşik Devletleri**'nin önderlik ettiği **Batı bloğu** demokrasiye ve piyasa ekonomisine dayanıyordu. **Sovyetler Birliği**'nin önderlik ettiği **Doğu bloğu** ise sosyalist sisteme ve merkezî ekonomiye dayanıyordu. Bu bölünme Balkanları da güçlü biçimde etkiledi; burada devletler farklı modellere göre gelişmeye başladı.

Siyasi Sağlamlaşma ve Sovyetleştirme (1945–1950)

Savaşın sona ermesinden sonra Balkan devletlerinin çoğunda büyük siyasi değişiklikler yaşandı. **Bulgaristan, Romanya, Arnavutluk ve Yugoslavya**'da **komünist partiler** iktidara geldi. Yavaş yavaş tek partili sistem uygulamaya konuldu; monarşiler kaldırıldı ve yerlerine halk cumhuriyetleri kuruldu.

Yeni yönetimler, **Sovyetleştirme** adı verilen bir süreci başlattı. Bu, Sovyetler Birliği örneğine göre siyasi ve ekonomik modellerin benimsenmesi anlamına geliyordu. Sanayinin büyük bir bölümü devletleştirildi ve ekonomi devlet planları yoluyla düzenlendi. Birçok ülkede tarım reformları yapıldı; büyük toprak sahiplerinin arazileri köylüler arasında paylaştırıldı. Daha sonra bazı devletlerde **kolektifleştirme** de başladı; bu süreçte çiftçiler kooperatiflerde bir araya getirildi. Amaç, devletin öncü role sahip olduğu yeni bir sistem oluşturmaktı.

Komünist partiler, güçlü parti ve güvenlik kurumları oluşturarak iktidarlarını sağlamlaştırdı. Siyasi sistem sıkı biçimde merkezîleştirildi ve en önemli kararlar parti yönetimi tarafından alındı. Aynı zamanda sanayinin, ulaşımın ve enerji sektörünün geliştirilmesine yönelik ekonomik planlar uygulanıyordu. Amaç hızlı sanayileşme ve modernleşmeydi. Bu dönemde fabrikalar ve altyapı inşa ediliyor, eğitim ve teknik öğretim giderek daha büyük önem kazanıyordu. **Yugoslavya** farklı bir biçimde gelişti. Ülke, büyük ölçüde Yosip Broz Tito'nun önderlik ettiği partizan hareketi tarafından kurtarıldı; bu durum ona daha büyük bir bağımsızlık sağladı. **1948 yılında** Sovyet lideri Yosif Vissarionoviç Stalin ile çatışma yaşandı. Aynı yılın haziran ayında **Kominform, Yugoslavya Komünist Partisi**'ni kınadı. Bu durum Sovyetler Birliği ile ilişkilerin kesilmesine yol açtı. Bu olay **Tito–Stalin ayrılığı** olarak bilinir. Çatışmadan sonra Yugoslavya daha bağımsız bir politika yürütmeye başladı ve zamanla farklı bir siyasi ve ekonomik model geliştirdi. Yunanistan'da ise durum farklıydı. Orada hükûmet kuvvetleri ile komünist partizanlar arasında bir **iç savaş çıktı (1946–1949)**. Bu çatışma, Soğuk Savaş ile bağlantılı ilk askerî çatışmalardan biriydi ve Avrupa'daki derin ideolojik bölünmeyi gösterdi. Atina'daki hükûmet **Büyük Britanya**'dan, daha sonra da **Amerika Birleşik Devletleri**'nden destek aldı. Bu yardımla komünist güçler yenilgiye uğratıldı. Savaşın sona ermesinden sonra **Yunanistan** Batı bloğuna katıldı ve **1952 yılında** NATO üyesi oldu.

Tartışma soruları

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Balkan devletleri neden aynı biçimde gelişmedi?

Komünist devletler ile Yunanistan arasındaki farkları somut örnekler kullanarak açıklayınız.

Ekonomik Gelişme ve Toplumsal Değişimler (1950–1980)



▲ İşçi Konseyi

Sonraki on yıllarda Balkanlar önemli ekonomik ve toplumsal değişimlerden geçti. Birçok devlet; fabrikalar, elektrik santralleri ve yeni sanayi merkezleri inşa ederek sanayileşme politikası başlattı. Bunun sonucu olarak giderek daha fazla insan köylerden şehirlere göç etti.

Bu süreç, kent nüfusunun hızlı biçimde artmasına yol açtı. Örneğin **Bulgaristan**'da kent nüfusunun oranı 1950 yılında %27,5 iken 1980 yılında %62,5'e yükseldi. Benzer değişimler Yunanistan ve Yugoslavya'da da yaşandı. Kentleşmeyle birlikte insanların yaşam biçimi de yavaş yavaş değişti. Ekonomik değişimlere paralel olarak toplumun sosyal yapısı da değişiyordu. Yeni bir sanayi işçi sınıfı oluştu; geleneksel tarımla uğraşan insanların sayısı ise azalıyordu. Şehirlerde konut mahalleleri, okullar, kültür merkezleri ve sağlık kurumları inşa ediliyordu. Aynı zamanda devlet eğitime yatırım yapıyor, bu da öğrenci ve üniversite öğrencisi sayısının artmasına yol açıyordu. **Bulgaristan, Romanya ve Arnavutluk**'ta ekonomi sıkı bir planlı sisteme göre gelişiyordu. Devlet sanayiyi, bankaları ve doğal kaynakları denetliyordu. Ağır sanayinin gelişmesine özel önem veriliyordu.

Yugoslavya ise farklı bir model geliştirdi. Sovyetler Birliği ile yaşanan çatışmadan sonra ülke, **özyönetimli sosyalizm** sistemini geliştirmeye başladı. **1950 tarihli İşçi Özyönetimi Yasası** ile işçiler, işçi

▼ Bağlantısızlar Hareketi'nin Birinci Konferansı



konseyleri aracılığıyla işletmelerin yönetimine ve karar alma süreçlerine katılıyordu.

1960'lı ve 1970'li yıllarda Yugoslav siyasi sistemi yavaş yavaş yerinden yönetim yönünde değişti. Cumhuriyetler ve özerk bölgeler, ekonominin ve kurumların yönetiminde giderek daha geniş yetkiler elde ediyordu. **1974 Anayasası** ile federasyon yeniden düzenlendi ve cumhuriyet yönetimleri karar alma süreçlerinde önemli bir rol kazandı. Bu sistem, denge sağlamayı ve siyasi gerginlikleri azaltmayı amaçlıyordu. Yosip Broz Tito'nun ölümünden sonra yeni siyasi ve ekonomik sorunlar ortaya çıkmaya başladı. Yugoslavya aynı zamanda etkin bir dış politika yürütüyordu. **Eylül 1961**'de Belgrad'da **Bağlantısızlar Hareketi**'nin birinci konferansı düzenlendi. Bu harekette **Yosip Broz Tito, Cemal Abdünnasır ve Cevahirlal Nehru** önemli rol oynadı. Hareketin amacı, Soğuk Savaş'ın iki bloğu arasında bağımsız bir konum oluşturmaktı.

Kriz ve Komünizmin Çöküşü (1980–1990)

1980'li yıllar boyunca birçok sosyalist devlette ekonomik sorunlar giderek daha belirgin hâle geldi. Sanayi büyümesi yavaşladı, enflasyon ise arttı. Yosip Broz Tito'nun 1980 yılında ölümünden sonra Yugoslavya'da siyasi istikrar yavaş yavaş zayıflamaya başladı. Aynı zamanda dış borcun ve enflasyonun artması gibi ciddi ekonomik zorluklar ortaya çıktı. On yılın sonuna gelindiğinde borç 20 milyar doları aştı. Bu durum federasyon üzerinde güçlü bir ekonomik baskı oluşturdu ve siyasi istikrarsızlığı daha da derinleştirdi. Merkezî yönetimin zayıflaması, cumhuriyetler arasındaki farklılıkların güçlenmesine katkı sağladı. Devletin zayıflaması, **özerk bir bölge** olan **Kosova**'daki olaylar üzerinden de görüldü. Buradaki Arnavut nüfus, bu bölgenin Yugoslavya içinde **cumhuriyet** statüsü kazanmasını istemeye başladı. 1980'li yıllar boyunca Kosova'da, bölgenin cumhuriyet hâline gelmesini isteyen gösteriler patlak verdi. Bu gösteriler ülkedeki siyasi durumu sertleştirdi. Birçok devlette ekonomik kriz, halk arasında artan hoşnutsuzluğa yol açtı. Siyasi reformlar, daha geniş ifade özgürlüğü ve yaşam standardının iyileştirilmesini isteyen yeni toplumsal hareketler ve gruplar ortaya çıktı.

Aynı zamanda Sovyetler Birliği'nde Mihail Gorbaçov'un önderliğinde reformlar başladı. Onun perestroyka (ekonomik reformlar) ve glasnost (siyasi açıklık) politikaları, sistemi modernleştirmeyi amaçlıyordu. Bu değişiklikler Avrupa'daki diğer sosyalist devletleri de güçlü biçimde etkiledi. Balkanlar, özellikle sosyalist devletler, SSCB'deki gelişmelerden etkilenmeden kalmadı. 1989 yılında Doğu Avrupa genelinde kitlesel siyasi değişimler başladı. Birçok devlette komünist partiler iktidarı kaybetti ve çok partili sistemler uygulamaya konuldu. Bu olayların en tanınmış sembollerinden biri Berlin Duvarı'nın yıkılmasıydı. Bu olay, Avrupa'daki bölünmenin sonunu ve yeni bir tarihî aşamanın başlangıcını simgeledi.

Bunları biliyor musun?

Geçiş süreci bütün Balkan devletlerinde aynı şekilde gerçekleşmemiştir; bu süreç onların siyasi istikrarına ve ekonomik gelişmişliğine bağlı olmuştur. Bu süreçte **özelleştirme**, yani devlet işletmelerinin özel mülkiyete geçmesi de önemli bir rol oynamıştır.



▲ Yugoslavya Savaşları

Savaşlar ve Geçiş Süreci (1990–2000)

1990'lı yılların başında Yugoslavya'nın dağılma süreci başladı. Bu durum bir dizi silahlı çatışmaya yol açtı. **Slovenya, Hırvatistan ve Bosna-Hersek**'te savaşlar çıktı. En dramatik olaylardan biri Saraybosna Kuşatması (1992–1996) idi. Bu kuşatma, çağdaş Avrupa tarihinde bir başkentin yaşadığı en uzun kuşatmalardan biri olarak kabul edilir. En ağır çatışmalar Bosna-Hersek'te yaşandı; burada on binlerce insan hayatını kaybetti, milyonlarca insan ise evlerini terk etmek zorunda kaldı. Daha sonra, Yugoslavya Federal Cumhuriyeti içindeki konumlarından memnun olmayan **Kosova'daki Arnavutlar, Kosova Kurtuluş Ordusu**'nun (UÇK) önderliğinde silahlı ayaklanma başlattı. **1995 yılında Dayton Barış Antlaşması** imzalandı ve bu antlaşma ile Bosna-Hersek'teki savaş resmen sona erdi. Kosova'daki çatışma, 1999 yılında NATO müdahalesiyle sona erdi. Bu durum, eski Yugoslavya'daki silahlı çatışmaların sonunu simgeledi.

2000 yılından sonra Balkan devletlerinin çoğu Avrupa Birliği'ne yaklaşma sürecini başlattı. **Slovenya 2004 yılında, Bulgaristan ve Romanya 2007 yılında, Hırvatistan ise 2013 yılında** üye oldu. Bölgedeki diğer devletler gelecekteki üyelik için reformlara ve hazırlıklara devam etmektedir. Bu süreç; siyasi reformları, istikrarlı bir ekonominin geliştirilmesini ve demokratik standartlara saygı gösterilmesini gerektirir. Aynı zamanda demokratik kurumların kurulmasını, hukukun üstünlüğünü ve ekonomik **gelişmeyi** içeren uzun vadeli bir toplumsal dönüşümü temsil eder.

1945 sonrası dönem Balkanlarda derin siyasi ve ekonomik değişimlerle belirlenmiştir. 20. yüzyılın ikinci yarısında bölge; sosyalist sistemler, yoğun sanayileşme, fakat aynı zamanda siyasi krizler ve silahlı çatışmalar koşullarında gelişti. Soğuk Savaş'ın sona ermesinden sonra devletlerin çoğu demokratik sistemlere ve piyasa ekonomisine geçiş sürecini başlattı. Günümüzde Balkan devletleri, istikrarı ve ekonomik gelişmeyi sağlamak amacıyla Avrupa bütünleşmesine ve bölgesel iş birliğine yönelmiştir.

Öğrendiklerini kontrol et

1. Balkanlarda İkinci Dünya Savaşı'nın başlıca sonuçları nelerdi ve bunlar 1945 yılından sonra bölgenin gelişimini nasıl etkiledi?
2. 1950–1980 döneminde sanayileşme hangi ekonomik ve toplumsal değişimleri beraberinde getirdi?
3. 1980'li yıllarda komünizmin krizine ve çöküşüne hangi etkenler yol açtı?
4. Yugoslavya'nın dağılmasının ne gibi sonuçları oldu?

5. Sanayileşme, Kent Yayılması ve Örgütlü Çalışma Yapıları

Geleceğe Doğru Bir Adım: 1945 Sonrası Balkanlarda Sanayileşme ve Yaşam

1945 yılında İkinci Dünya Savaşı'nın sona ermesinden sonra Balkanlar ağır sonuçlarla karşı karşıya kaldı. Şehirler yıkılmış, fabrikalar zarar görmüş ve ulaşım ağı kötü durumdaydı. Bu nedenle yeniden yapılanma ve modernleşme, bölgedeki devletlerin çoğu için temel öncelik hâline geldi. Sonraki yıllarda Yugoslavya, Bulgaristan, Romanya ve Arnavutluk gibi ülkeler hızlandırılmış bir sanayi gelişimi süreci başlattı. Yeni fabrikalar inşa ediliyor, üretim artıyor ve sanayi ekonominin giderek daha önemli bir bölümü hâline geliyordu.



▼ "Zastava" Fabrikası – Kragujevaç

Bu değişimler yalnızca ekonomik değildi. Aynı zamanda günlük yaşamı da değiştiriyordu. Binlerce insan iş arayışıyla köylerden şehirlere göç ediyordu; bu da hızlı kentleşmeye yol açtı. Aynı zamanda toplumda önemli bir rol kazanan kalabalık bir **işçi sınıfı** oluştu. Devletlerin çoğunda planlı ekonomi uygulanıyordu. Bu, neyin ne kadar üretileceğine devletin karar verdiği bir sistemdi. Bu model, 1980'li yılların sonuna kadar on yıllar boyunca kullanıldı. Büyük sanayi komplekslerinin kurulmasına yol açtı ve bölgenin görünümünü kalıcı olarak değiştirdi.

Değişimin Motoru: Planlı Ekonomi ve Ağır Sanayi

1945 yılından sonra **Yugoslavya, Bulgaristan, Romanya ve Arnavutluk** gibi Balkan ülkelerinin çoğu sosyalist ekonomik sistem kurdu. Bu ülkelerde devletin neyin, ne kadar ve nerede üretileceğine karar verdiği planlı ekonomi uygulanıyordu. Ekonomi, piyasa yerine devlet planları aracılığıyla yönetiliyordu.

Bulgaristan ve Romanya'da Sovyetler Birliği örneğine göre beş yıllık planlar uygulamaya konuldu. Ana odak noktası ağır sanayinin geliştirilmesiydi; çelik, kömür ve makine üretimine önem veriliyordu. Çünkü ağır sanayinin ekonomik ilerlemenin temeli olduğu düşünülüyordu. Benzer bir model **Arnavutluk**'ta da uygulandı. **Enver Hoca**'nın önderliğinde ekonomi sıkı biçimde merkezileştirildi ve ağır sanayinin geliştirilmesine yönlendirildi. Devlet üretim üzerinde tam denetime sahipti ve ülke uluslararası ekonomik akımlardan görece yalıtılmış durumdaydı.

Yugoslavya farklı bir model geliştirdi. 1948 yılında İnformbiro ile yaşanan çatışmadan sonra özyönetimli sosyalizm sistemi uygulamaya konuldu. Bu sistemde fabrikalar, resmî olarak işçi konseyleri tarafından yönetiliyordu. Buna rağmen sanayi gelişimi temel öncelik olmaya devam etti. **Kraguyevaç ve Zenitsa** gibi şehirlerde büyük sanayi kompleksleri kuruldu. Bu durum, bu çevrelerin hızlı biçimde büyümesine ve dönüşmesine yol açtı.

Yunanistan ise farklı bir yola girdi. İç Savaş'tan (1946–1949) sonra ekonomi, özel sektörün ve yabancı yatırımların önemli rol oynadığı piyasa ilkelerine göre gelişti. **Marshall Planı**'ndan gelen yardım, altyapının yeniden kurulmasına katkı sağladı. Büyük devlet kombinaları yerine ekonomi; küçük ve orta ölçekli işletmelere, ayrıca tekstil sanayisine, gemi yapımına ve turizme dayanıyordu. **Atina** ve **Selanik** başlıca ekonomik merkezler hâline geldi. Bu gelişme demografik değişimleri de beraberinde getirdi. Çok sayıda insan şehirlere, özellikle Atina'ya göç etti; bu da hızlı kentleşmeye yol açtı. Aynı zamanda birçok Yunan, çalışmak için yurt dışına gitti ve onların para gönderimleri önemli bir gelir kaynağı hâline geldi.

1980'li yılların başına gelindiğinde Yunanistan, sosyalist ülkelerin çoğundan daha yüksek bir yaşam standardına sahipti. 1981 yılında Avrupa Ekonomik Topluluğu'na üye oldu; bu da ekonomik gelişmeyi ayrıca etkiledi.

Büyük Göç: Tarladan Fabrikaya

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra sanayi gelişiminin en görünür sonuçlarından biri **kentleşme**, yani şehirlerin hızlı büyümesi oldu. Savaştan önce Balkanlar ağırlıklı olarak tarımsal bir bölgeydi; nüfusun çoğunluğu köylerde yaşıyor ve tarımla uğraşıyordu. Fabrikaların açılmasıyla birlikte büyük bir işçi ihtiyacı ortaya çıktı. Aynı zamanda



▲ Zenitsa'daki Demir-Çelik Fabrikası

Tartışma soruları

1. Hangi sistem daha etkilidir: planlı ekonomi mi, piyasa ekonomisi mi? Açıklayınız.
2. Sanayileşme demografiyi nasıl etkiler?

makineleşme geleneksel tanımı yavaş yavaş değiştiriyor ve köylerde iş gücüne duyulan ihtiyacı azaltıyordu. Bu süreçler, **köylerden şehirlere doğru kitlesel göçe yol açtı**. 1950'li ve 1960'lı yıllarda birçok aile iş arayışıyla kent merkezlerine taşındı. Bu durum şehir nüfusunun hızla artmasına neden oldu. Yeni sakinleri yerleştirmek için devletler toplu konut mahalleleri inşa etmeye başladı. Böylece **Yeni Belgrad, Yeni Zagreb** ya da Sofya ve Bükreş'teki sanayi yerleşimleri gibi büyük konut bloklarına sahip yeni semtler ortaya çıktı.



▲ Yeni Belgrad

Arnavutluk'ta kentleşme daha yavaş ilerledi ve devletin sıkı denetimi altında gerçekleşti. Göçün sınırlı olması ve ülkenin yalıtılmışlığı nedeniyle Arnavutluk uzun süre ağırlıklı olarak kırsal bir ülke olarak kaldı. Bu yerleşimler modernleşmenin sembolü hâline geldi. Birçok insan için elektrik, su tesisatı ve merkezî ısıtması olan bir apartman dairesinde yaşamak, yaşam koşullarının önemli ölçüde iyileşmesi anlamına geliyordu. Şehirler ayrıca eğitime, sağlık hizmetlerine ve kültürel yaşama daha iyi erişim sağlıyordu. Ancak hızlı kentleşme sorunları da beraberinde getiriyordu. Büyük nüfus akışı **altyapı** üzerinde baskı oluşturuyor, bazı şehirler ise bu kadar büyük bir büyümeye hazır bulunmuyordu. Bu nedenle büyük konut kompleksleri inşa edildi ve bunlar bugün de birçok Balkan şehrinin tanınan bir parçasıdır.

İstatistikler, bu değişimlerin ne kadar derin olduğunu göstermektedir. **1950 ile 1980 yılları** arasında milyonlarca insan şehirlere göç etti. **Yunanistan** ve **Yugoslavya**'da kent merkezlerindeki yeni nüfusun sayısı yedi milyonu aştı; **Bulgaristan**'da ise kent nüfusu yaklaşık **%27**'den **%60**'ın üzerine yükseldi.



▲ Romanya'nın başkenti Bükreş'te bir yerleşim yeri

Topluluk Olarak Fabrika

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra sosyalist devletlerde fabrikalar yalnızca çalışma yerleri değildi. İnsanların günlük yaşamında da önemli bir role sahipti. Büyük sanayi işletmeleri spor kulüpleri, kültür-sanat dernekleri ve çeşitli dinlenme etkinlikleri düzenliyordu.

Birçok durumda fabrikalar, işçiler ve aileleri için anaokulları, sağlık hizmetleri ve dinlenme tesisleri gibi hizmetler de sağlıyordu. Bu nedenle büyük bir işletmede çalışmak çoğu zaman saygın bir durum olarak görülüyordu. Sosyalist ideoloji çerçevesinde işçi sınıfı, yeni toplumun kurulmasındaki temel güç olarak gösteriliyordu. Sanayi gelişimi, altyapının kurulmasıyla sıkı biçimde bağlantılıydı. Balkanlarda yeni demiryolu hatları, yollar ve enerji tesisleri inşa edildi. **Yugoslavya'da gençlik çalışma kampanyaları** kitlesel gönüllü faaliyetlerdi. Binlerce genç, Brčko-Banoviçi demiryolu hattı gibi altyapı projelerinin yapımına katıldı. Bulgaristan ve Romanya'da bu projeler devletin ekonomik planlarının bir parçasıydı.



▲ Bulgaristan'da, 1 Mayıs dolayısıyla hazırlanmış ve köyde makineleşme yardımıyla yapılan çalışmayı gösteren afiş.

Değişimler köylerde de hissediliyordu. Bazı ülkelerde tarımın kolektifleştirilmesi uygulandı; bu süreçte topraklar kooperatif ya da devlet çiftlikleri biçiminde örgütlendi. Makineleşme iş gücüne olan ihtiyacı azalttı ve bu durum şehirlere göçü daha da teşvik etti.

Ekonomik büyümeye rağmen olumsuz sonuçlar da vardı. Bazı durumlarda geniş tüketim ürünlerinde eksiklik yaşanıyor, hızlı sanayi gelişimi ise hava ve su kirliliği gibi ciddi çevre sorunlarına yol açıyordu. 1980'li yılların sonuna gelindiğinde bu sorunlar, sosyalist sistemlerdeki daha geniş ekonomik krizin bir parçası hâline geldi.

Sendikalar, Haklar ve Emeğin Çelişkileri

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra işçiler ve onların hakları, ekonomik ve toplumsal yaşamın önemli bir parçası hâline geldi. Sosyalist devletlerde ideoloji, işçilerin iktidarın taşıyıcısı olduğunu vurguluyordu. **Yugoslavya**'da bu durum, işçilerin işletmelerin yönetimine ve gelirlerin dağıtımına resmî olarak katıldığı özyönetim sistemi aracılığıyla ifade ediliyordu.

Balkanlarda sosyalist düzene sahip diğer ülkelerde sendikalar, çok sayıda üyesi olan kitlesel örgütlerdi. Ancak onların rolü devletle sıkı biçimde bağlantılıydı. Direniş örgütlemek yerine çoğunlukla sistemin sınırları içinde faaliyet gösteriyorlardı. Buna rağmen zaman zaman hoşnutsuzluk ortaya çıkıyordu. **Yugoslavya**'da, özellikle **1960**'lı ve **1980**'li yıllarda, ekonomik sorunlar ve yaşam standardının düşmesiyle bağlantılı grevler görülmüştü. **Yunanistan**'da sendikalar daha aktif ve daha özerk bir role sahipti. Ücretlerin ve çalışma koşullarının iyileştirilmesi için işverenlerle ve devletle görüşmeler yapıyorlardı. Askerî diktatörlük döneminde (1967–1974) faaliyetleri sınırlandırılmıştı; ancak demokrasinin geri gelmesinden sonra yeniden güçlendi. **Arnavutluk**'ta ise durum en sıkı

▼ Yunan Askerî Cuntasına Karşı Öğrenci Protestoları





▲ Nikolae Çavuşesku Yönetimine Karşı Temeşvar'daki Gösteriler

olanıydı. Enver Hoca rejimi altında sendikalar tamamen devletin denetimi altındaydı ve grevlere izin verilmiyordu. Sosyalist ülkelerin çoğunda iş güvencesi bulunsa da bu durum belirli bir çelişkiyi beraberinde getiriyordu. Birçok fabrikada gerekenden daha fazla işçi bulunuyordu; bu da düşük verimliliğe yol açıyordu. Böylece sistem aynı anda güvence sunuyor, fakat ekonomik verimsizlikler de yaratıyordu.

İlerlemenin Bedeli ve Bir Çağın Sonu

1950'li ve 1960'lı yıllarda Balkanlarda sanayi gelişimi hızlı bir tempoyla ilerliyor ve çoğu zaman ekonomik büyüme ve iyimserlikle ilişkilendiriliyordu. Ancak **1970**'li yıllarda, özellikle de **1980**'li yıllarda ciddi sorunlar ortaya çıkmaya başladı.

Fabrikaların ve işçi sayısının sürekli artırılmasına dayanan model, yavaş yavaş zayıflıklarını göstermeye başladı. Aynı zamanda dünyada teknolojik gelişme ilerliyor, Balkanlardaki birçok sanayi tesisi ise geride kalmaya başlıyordu. **Yugoslavya ve Romanya** gibi bazı devletler, Batı ülkelerinden alınan krediler aracılığıyla ekonomiyi modernleştirmeye çalıştı. Ancak kriz koşullarında bu borçları geri ödemekte zorlandılar. **1980'li yıllarda enflasyon, ürün kıtlığı ve yaşam standardında düşüş ortaya çıktı.**

Bu zorluklar işçilere de yansıdı. Grevler daha sık hâle geldi ve sanayi merkezlerindeki hoşnutsuzluk, Doğu Avrupa'daki daha geniş siyasi değişimlerle yavaş yavaş bağlantılı hâle geldi. 1980'li yılların sonunda ve 1990'lı yılların başında sosyalist rejimlerin çökmesiyle sanayi sistemi yeni bir aşamaya girdi. **Özelleştirme, ekonomik geçiş süreci** ve bazı bölgelerde savaş çatışmaları birçok fabrikanın kapanmasına yol açtı. **Sanayisizleşme** olarak bilinen bu süreç, ekonomiyi ve halkın yaşamını, özellikle de işlevlerinin büyük bir bölümünü kaybeden sanayi şehirlerini güçlü biçimde etkiledi. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonraki sanayileşme, Balkanlarda büyük ekonomik ve toplumsal değişimler getirdi. Modernleşmeyi ve yaşam standardının iyileşmesini sağladı; ancak aynı zamanda yeni sorunlar da oluşturdu. 1980'li yıllardaki kriz ve 1990 yılından sonraki geçiş süreci, bu süreçlerin karmaşık olduğunu ve uzun vadeli sonuçlar doğurduğunu gösterdi.

Öğrendiklerini kontrol et

1. 1945 yılından sonraki sanayileşme neyi ifade eder?
2. Sosyalist ülkelerde planlı ekonominin nasıl bir rolü vardı?
3. Köyden şehre göç neden arttı?
4. Sendikaların nasıl bir rolü vardı?

6. Nüfus Hareketleri, Ulusal Azınlıklar ve Sosyal Politika (1918–2010)

1918 yılında Birinci Dünya Savaşı'nın sona ermesinden sonra Balkanlar derin siyasi ve toplumsal değişimlerle karşı karşıya kaldı. Büyük imparatorluklar dağıldı, yeni devletler ortaya çıktı; eski devletler ise sınırlarını genişletti ya da değiştirdi. Ancak bu değişimler yalnızca bölgenin yeni bir haritası anlamına gelmiyordu; insanların yaşamını da köklü biçimde değiştirdi.

Binlerce aile kendisini yeni devletlerin içinde, yeni yönetimler altında ve farklı toplumsal koşullarda buldu. XX. yüzyıl boyunca Balkanlar, halkın günlük yaşamını güçlü biçimde etkileyen birçok savaş, siyasi dönüşüm ve ekonomik krizden geçti. Bu nedenle bölge, sık ve kitlesel nüfus hareketlerinin yaşandığı bir alan hâline geldi.

Zorunlu Göç ve Nüfus Mübadelesi

Savaşların ve sınır değişikliklerinin en ağır sonuçlarından biri zorunlu göçtü. Bu kavram, nüfusun gönüllü olarak değil; savaş, baskı, siyasi baskı ya da devlet kararı nedeniyle yer değiştirmesini ifade eder. Balkanlarda bu tür göçler sık yaşanmıştır. **Birinci Dünya Savaşı**'ndan sonra yeni sınırlar, çok sayıda mültecinin, yerinden edilmiş kişinin ve bölünmüş toplulukların ortaya çıkmasına yol açtı.

Nüfus mübadelesinin en bilinen örneği, **1923 tarihli Lozan Barış Antlaşması**'ndan sonra **Yunanistan ile Türkiye** arasında imzalanan

▼ 1922–1923 Yunan-Türk Savaşı'ndan sonra Atina'da mülteci çocuklar.





▲ Lozan Barış Antlaşması'nın imzalanması sırasında Türk heyeti.

anlaşmadır. Bu önlemin amacı, iki devletteki etnik ve dinsel iç içeliği azaltmaktı. Anadolu'dan Yunanistan'a çok sayıda Ortodoks mülteci geldi; Yunanistan topraklarındaki Müslüman nüfus ise Türkiye'ye yerleştirildi.

Bu mübadele kapsamında yaklaşık 1,2 milyon Ortodoks Rum Yunanistan'a, yaklaşık 400.000 Müslüman ise Türkiye'ye yerleştirildi. Bu önlemlerin istikrar getirmesi beklenmesine rağmen, gerçekte yeni sorunlara yol açtı: toprak yetersizliği, yoksulluk, iş bulmada zorluklar ve eski nüfus ile yeni gelen nüfus arasında gerginlikler. Aynı zamanda bu göçler, demografik yapıyı önemli ölçüde değiştirdi ve iki devletin ekonomik ve siyasi gelişimini etkiledi. Benzer süreçler Balkanların başka bölgelerinde de yaşandı. Savaşlar arası dönemde **Bulgaristan**, **Makedonya** ve **Trakya**'dan çok sayıda mülteci kabul etti; bu da ekonomi ve toplum üzerinde ek baskı oluşturdu. Bu durumun nedenlerinden biri de Kalfov–Politis Sözleşmesi aracılığıyla Yunanistan ile Bulgaristan arasında yapılan **nüfus mübadelesi** anlaşmasıydı.

Yeni kitlesel zorunlu göçler İkinci Dünya Savaşı sırasında ve hemen sonraki yıllarda da yaşandı. İşgaller, savaş çatışmaları ve baskılar, nüfusun yeniden yerinden edilmesine yol açtı. Savaş yalnızca ordular arasında bir çatışma değil, aynı zamanda sivil halkın şiddete, açlığa ve sürgüne maruz kaldığı bir dönemdi. Yunanistan örneğinde, özellikle **İç Savaş**'tan (**1946–1949**) sonra göç oldukça belirgin hâle geldi. Nüfusun bir bölümü siyasi mülteci olarak ayrıldı. Bu savaştan sonra nüfusun bir bölümü, aralarında birçok Makedon da olmak üzere, vatanını terk etmek zorunda kaldı. Bunların büyük bir kısmı **Doğu Avrupa** ülkelerine ve **Sovyetler Birliği**'ne, ayrıca **Kanada** ve **Avustralya** gibi denizaşırı ülkelere yerleşti. Orada dillerini, kültürlerini ve kimliklerini koruduları topluluklar kurdular.

XX. yüzyılın sonunda Balkanlar yeniden zorunlu göçlerden etkilendi; bu kez **Yugoslavya**'nın dağılması sırasında. **Hırvatistan, Bosna-Hersek ve Kosova**'daki savaşlar yüz binlerce mülteci ve yerinden edilmiş kişi ortaya çıkardı. Bunların bir bölümü eski Yugoslavya'nın başka bölgelerine yerleşirken, birçoğu Batı Avrupa ülkelerine gitti. 1990'lı yılların savaşları, önceki büyük savaşlara göre daha az sayıda can kaybına yol açmış olsa da benzer etnik temizlik ve kitlesel yerinden edilme süreçleriyle birlikte yaşandı.

Tartışma soruları

Zorunlu göçlerin insanların yaşamı ve Balkanlardaki farklı topluluklar arasındaki ilişkiler üzerinde ne gibi sonuçları olmuştur?
Bir örnekle açıklayınız.

Diaspora ve Ekonomik Göç

Zorunlu göçlerin yanı sıra Balkanlar, güçlü ekonomik göçlerle de belirlenmiştir. İnsanlar yoksulluk, işsizlik ya da daha iyi yaşam koşulları arayışı nedeniyle göç ettiklerinde çoğu zaman diaspora oluştururlar.

Diaspora, ana vatanının dışında yaşayan, ancak onunla dil, aile, gelenekler, ekonomik destek ve kültürel yaşam aracılığıyla bağını sürdüren insan topluluğunu ifade eder. Benzer bir süreç Yugoslavya'da da, özellikle **1960**'lı yıllardan 1980'li yıllara kadar yaşandı. Sosyalist devletlerin çoğundan farklı olarak Yugoslavya, vatandaşlarının önemli bir bölümünün çalışmak için yurt dışına gitmesine izin verdi. Böylece "gastarbeiter" olarak bilinen olgu ortaya çıktı. Binlerce işçi **Almanya, Avusturya, İsviçre** ve diğer Batı Avrupa ülkelerine gitti.



▲ İtalya'ya doğru yola çıkan Arnavut ekonomik göçmenler.



▲ Gastarbeiterler

Çok sayıda Yunan, Batı Avrupa, ABD, Kanada ve Avustralya'ya yerleşerek güçlü göçmen toplulukları oluşturdu. Bu göçün iki yönlü etkisi vardı. Bir yandan çalışabilir nüfusun ayrılması aileleri ve yerel toplulukları değiştiriyordu. Diğer yandan para havaleleri önemli bir gelir kaynağı hâline gelerek daha iyi yaşam koşulları, eğitim ve yatırımlar sağlıyordu. 1990 yılından sonra ekonomik göç yeniden güçlendi. Bunun nedenleri çoktu: devletlerin dağılması, geçiş süreci, işsizlik ve siyasi güvensizlik. Güneydoğu Avrupa'daki birçok devlet negatif net göçle karşı karşıya kaldı; yani göç edenlerin sayısı, ülkeye yerleşenlerin sayısından daha fazlaydı. En büyük ekonomik göçlerden biri, komünist rejimin çöküşünden sonra Arnavutluk'ta yaşandı. Yüz binlerce Arnavut, başta komşu Yunanistan olmak üzere AB ülkelerine ve denizaşırı ülkelere gitti.

Ulusal Azınlıklar ve Yurttaşlık Hakları

Sınır değişiklikleri ve kitlesel göçler, çok sayıda ulusal azınlığın oluşmasına yol açtı. Bunlar, çoğunluğun başka bir millete mensup olduğu bir devlette yaşayan etnik, dilsel ya da dinsel topluluklardır. Balkanlarda bu durum sık görülüyordu; çünkü siyasi sınırlar etnik sınırlarla nadiren örtüşüyordu. Önemli örneklerden biri **Yugoslavya**'daki **Arnavutların** durumudur. 1960'lı ve 1970'li yıllarda **Kosova**, özellikle 1974 Anayasası ile daha geniş **özerklik** elde etti. Arnavutça



▲ 1981 Yılında Priştine'de Gösteriler

Geçmişle Birlikte Yaşamak

Bir Balkan devletinde ulusal azınlığa mensup olduğunu hayal et ve kısa bir metinde (5–6 cümle) hangi sorunlarla karşılaştığını, kendi dilini kullanma olanağın olup olmadığını ve o devlette kendini nasıl hissettiğini anlat.

eğitimde ve yönetimde kullanılıyor, kültürel kurumlar da kuruluyordu. Buna rağmen ekonomik farklılıklar ve siyasi gerginlikler varlığını sürdürüyordu.

Azınlıkların durumu çoğu zaman karmaşıktı. Savaşlar arası dönemde birçok devlet ulusal bütünleşmeyi güçlendirmeye çalışıyor, bu nedenle azınlıklara sık sık güvensizlikle bakılıyordu. Milletler Cemiyeti'nin koruması altında onların korunmasına yönelik anlaşmalar vardı; ancak bunlar her zaman tutarlı biçimde uygulanmıyordu.

Uygulamada bazı azınlıkların ana dilde eğitime, kültürel örgütlenmeye ve siyasi temsile erişimi sınırlıydı. Diğer durumlarda ise devletler okul ve yönetim aracılığıyla tek bir ulusal kimlik oluşturmaya çalışıyordu. **İkinci Dünya Savaşı**'ndan sonra komünist rejimler resmî olarak eşitliği ilan ettiler; fakat gerçek durum devletten devlete değişiyordu. Bulgaristan'da 1980'li yıllarda yönetim, "yeniden doğuş süreci" olarak bilinen bir politika uyguladı. Türk nüfusu adlarını değiştirmeye ve Türkçenin kullanımını sınırlandırmaya zorlandı. Bu önlemler 1989 yılında Türkiye'ye kitlesel göçe yol açtı. Bulgaristan, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra, özellikle 1944'ten 1960'lı yılların sonuna kadar olan dönemde, belirli bir siyasi bağlam içinde kendi topraklarında **Makedon azınlığın** varlığını tanıdı. Bu durum, o dönemde Bulgaristan ile Yugoslavya arasındaki ilişkiler ve iki devlet arasında daha yakın iş birliği fikriyle bağlantılıydı. Ancak 1940'lı yılların sonuna doğru siyasi yönelimin değişmesiyle ve özellikle Todor Jivkov'un yönetimi döneminde resmî politika değişti. Makedon azınlık artık tanınmıyordu. Bulgar resmî politikasında bu nüfus, Bulgar halkının bir parçası olarak değerlendiriliyordu. 1989 yılından sonra yurttaşlık hakları konusu yeniden özellikle önemli hâle geldi. Bu haklar; eğitim hakkını, ifade özgürlüğünü, siyasi katılımı ve kültürel kimliğin korunmasını kapsar. Avrupa kurumlarının etkisiyle azınlıkların korunması, demokratikleşme ve Avrupa Birliği'ne yaklaşma sürecinin önemli bir koşulu hâline geldi. Buna rağmen bu süreç, bazı Balkan ülkelerinde azınlıkların durumunun iyileşmesine yol açmadı.

Sosyal Politika ve Sosyal Devlet

Göçler ve azınlıkların yanı sıra XX. yüzyıl, sosyal politikanın geliştiği bir dönemdi. Sosyal politika, devletin halkın yaşamını iyileştirmek için uyguladığı önlemleri kapsar: yoksullara yardım, işçilerin korunması, sağlık hizmetleri, eğitim ve sosyal güvenlik. Savaşlar arası dönemde Balkan devletlerinin sosyal koruma olanakları sınırlıydı; çünkü bu devletler çoğunlukla tarımsaldı ve mali kaynakları zayıftı. Buna rağmen çalışma süresi, işçilerin korunması ve kriz dönemlerinde yardım konularında yasalar yavaş yavaş uygulamaya konuluyordu. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra komünist rejimlerin iktidara gelmesiyle devletin rolü önemli ölçüde arttı. Devlet; ekonominin, istihdamın, sağlık hizmetlerinin ve eğitimin temel düzenleyicisi hâline geldi. Böylece yurttaşlara daha fazla güvence sağlayan sosyal devlet modeli gelişti; ancak bu model her zaman demokratik değildi.



▲ Gorna Cumaya'daki (Blagoevgrad) Bölge Makedon Tiyatrosunda "Peçalbarlar" adlı oyunun duyurusu.

Sağlık Hizmetleri ve Eğitim

Sağlık hizmetleri ve eğitim temel alanlardı. XX. yüzyılın ilk yarısında bunlar, özellikle kırsal bölgelerde yeterince gelişmemişti. **1945 yılından** sonra hastaneler, sağlık kurumları ve okullar önemli ölçüde yaygınlaştı. Tıbbi bakım daha erişilebilir hâle geldi, okuma yazma bilmeme oranı ise yavaş yavaş azaldı. Eğitim, daha bütünleşmiş bir toplumun ve çağdaş bir devletin oluşmasına katkı sağladı. **1990 yılından** sonra geçiş süreci ekonomik zorluklar ve sosyal korumanın kısmen zayıflamasını beraberinde getirdi. Buna rağmen Avrupa Birliği'ne yaklaşma süreci; kurumlarda, sağlık hizmetlerinde ve eğitimde reformları ve kademeli iyileşmeyi teşvik etti.



▲ Arnavut öncü kızlar


▲ 9 Mart 1991'de Belgrad'daki gösteriler.

1918'den 2010 yılına kadar Balkanların tarihi, nüfus hareketlerinin, ulusal azınlıkların ve sosyal politikanın birbiriyle sıkı biçimde bağlantılı olduğunu göstermektedir. Savaşlar ve sınır değişiklikleri zorunlu göçlere yol açarken, ekonomik zorluklar kitlesel göçü ve diasporaların oluşmasını teşvik etti. Bu süreçler, çok sayıda azınlığın ortaya çıkmasına neden oldu ve azınlık meselesi önemli bir siyasi ve hukuki konu hâline geldi. Aynı zamanda zamanla yurttaşlık hakları, sağlık hizmetleri, eğitim ve sosyal politika giderek daha büyük önem kazandı. Bu değişimler aracılığıyla çağdaş Balkan toplumlarının gelişimi ve bugün de karşı karşıya oldukları zorluklar daha iyi anlaşılabilir.

Öğrendiklerini kontrol et

1. Zorunlu göç kavramı neyi ifade eder ve Balkanlardaki başlıca nedenleri nelerdi?
2. Ulusal azınlıklar meselesi Balkanlarda neden karmaşık ve hassas bir konuydu?
3. XX. yüzyıldaki göç nedenlerini günümüzdeki göçlerle karşılaştırınız. Benzerlikler var mıdır?
4. Zorunlu göçlerin aileler ve yerel topluluklar üzerinde ne gibi sonuçları olmuştur?

7. Hatırlama Politikaları, Uzlaşma ve Çatışma Sonrası Dönüşümler



▲ Sutyeska Muharebesi Anıtı

Tarih denildiğinde çoğu zaman aklımıza kitaplar, arşivler ya da ezberlenmesi gereken tarihler gelir. Ancak tarih yalnızca geçmiş değildir; toplum içinde sürekli yaşayan bir süreçtir. Savaşları ve çatışmaları nasıl hatırladığımız, bugün nasıl düşündüğümüzü ve nasıl yaşadığımızı etkiler.

Bu nedenle bu ders sizi hatırlama politikaları kavramıyla tanıştırır. Bu yalnızca bilimsel bir kavram değil, özellikle Balkanlarda günlük yaşamı doğrudan biçimlendiren bir olgudur. **1945 yılında İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra**, daha da fazla olarak **1990'lı** yıllardaki **çatışmalardan** sonra, bölgedeki toplumlar zor bir soruyla karşı karşıya kaldı: Geçmiş acılarla, suçlarla ve hakikatin farklı yorumlarıyla doluyken gelecek nasıl kurulabilir?

Kolektif Hafıza ve Anma Törenleri: Anıtlar, Ders Kitapları ve Medya

Kolektif hafıza yalnızca kişisel anılardan ibaret değildir. Hatırlanması önemli görülen şeylerin ve zamanla unutulanların ortak biçimde anlaşılmasını ifade eder. Böyle bir hafıza kendiliğinden oluşmaz; somut araçlar yoluyla inşa edilir. Bunun en görünür örneği **anıtlardır**. Bir şehir meydanını hayal ediniz: Orada İkinci Dünya Savaşı'ndan bir partizan anıtı mı, yoksa 1990'lı yıllardaki çatışmaların kurbanlarına adanmış bir anıt mı vardır? Bu tercih rastlantısal değildir. Toplumun neyi önemli gördüğüne dair bir mesaj verir.

Balkanlarda çok sayıda anıt kompleksi vardır. **Kraguyevaç'taki Anıt Parkı**, 1941 yılında kurşuna dizilen sivillere adanmıştır; **Sutyeska kompleksi** ise partizan mücadelesini anmaktadır. Yasenovats'taki anıt ise bazıları için acının sembolü, bazıları için de siyasi tartışmaların konusudur. Böylece anıtlar yalnızca nesneler değildir; geçmişi anlama biçimimizi etkiler.



▲ Şumaritse Anıt Parkı, Kraguyevats

Tarih ders kitapları da önemli bir role sahiptir. Devlet, geçmişe dair kendi yorumunu gençlere bu kitaplar aracılığıyla aktarır. Aynı olaylar farklı biçimlerde sunulabilir. Örneğin Balkan Savaşları (1912–1913) bazı ders kitaplarında kurtuluş savaşları olarak gösterilirken, bazılarında işgalci olarak değerlendirilir ve sivillerin çektiği acılar vurgulanır. Bu nedenle öğrenci şu soruları sormalıdır: Hangi olaylar vurgulanmaktadır? Kimin kurbanlarından söz edilmektedir? Ne eksiktir?

Üçüncü önemli araç **medya** ve **anma törenleridir**. Anma töreni, önemli bir olayın düzenli biçimde hatırlanmasıdır. Balkanlarda her devlet, geçmişteki olaylar dolayısıyla anma törenleri düzenler. Bu törenlerin düzenlenmesi komşu devletler tarafından her zaman kabul edilmez. Geçmişteki aynı olay, farklı devletlerde farklı yorumlara ve anlamlara sahip olabilir. **Bunun yanı sıra çoğu zaman bir devletin içinde**

de aynı olay, toplumdaki farklı gruplar tarafından farklı biçimde yorumlanabilir. Farklı medya kuruluşları da aynı anma törenini farklı şekilde gösterebilir. Biri ailelerin acısını, diğeri liderlerin siyasi mesajlarını öne çıkarabilir. Böylece bir anlatı oluşur; yani ne olduğuna ve bunun nasıl anlaşılması gerektiğine dair bir hikâye meydana gelir.



▲ İkinci Dünya Savaşı'nın sona ermesinin 80. yılı dolayısıyla düzenlenen anma töreni.

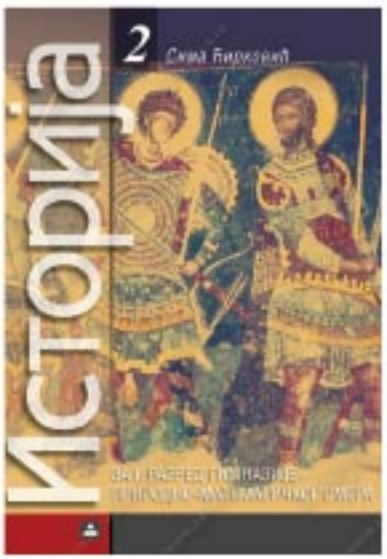
Tartışma soruları

Anıtların, insanların geçmişi anlama biçimini nasıl etkilediğini açıklayınız.

Tarihsel Revizyonizm ve Hatırlama Politikaları: Yaklaşımlar ve Eleştirel Okuma

Revizyonizm kavramı kamusal alanda sık sık ortaya çıkar, ancak her zaman doğru anlaşılmaz. Bu nedenle bilimsel revizyonizm ile siyasi revizyonizm arasında açık bir ayrım yapmak önemlidir. **Bilimsel revizyonizm**, tarih biliminin normal bir parçasıdır. Tarihçiler mevcut bilgileri tamamlayan ya da düzelten yeni kaynaklar keşfettiklerinde ortaya çıkar. Örneğin bir komutanın günlüğünün bulunması, bir kararın sanılandan daha önce alındığını gösterebilir. Bu, bilginin gelişiminde doğal bir süreçtir. **Bunun yanı sıra bilimsel revizyonizmin başka önemli bir rolü daha vardır: geçmişte bilimin üzerindeki siyasi etkinin aşılmasına yardımcı olabilir.**

Siyasi revizyonizm ise bunun tersine, geçmişin manipüle edilmesi anlamına gelebilir. Yerleşmiş suçlar inkâr edildiğinde, kurbanların sayısı kanıt olmadan azaltıldığında ya da saldırgan mağdur gibi gösterildiğinde ortaya çıkar. Ayrıca siyasi revizyonizm yoluyla çoğu zaman geçmişteki belirli olayların ve ulusal kimliklerin yeniden sorgulanması, bazen de inkâr edilmesi amaçlanır. Bazen siyasi revizyonizm, tarih yorumunu ve böylece tarihsel revizyonizmin nasıl yapılacağını etkilemeye çalışır. Bu tür revizyonizm Balkanların her yerinde, ayrıca Avrupa'da da mevcuttur. Bu nedenle eleştirel okuma gerekli bir beceridir. Geçmişle ilgili bir metin okuduğunuzda kendinize birkaç soru sorunuz: Yazar kimdir, amacı nedir ve yeterli kanıt olmadan duygusal sözcükler kullanılıyor mu? **Bununla birlikte eleştirel düşünmenin siyasi amaçlar için kötüye kullanılmaması önemlidir.**



▲ Sırbistan'da tarih ders kitabı.



▲ Dayton Barış Antlaşması'nın imzalanması.

Balkanlardaki tarihsel anlatılar çoğu zaman siyasi bağlama göre değişir. Komünistlerin **İç Savaş'ta (1946–1949)** yenilmesinden sonra Yunanistan'daki resmî tarih, onların İkinci Dünya Savaşı'nda Mihver Devletlerine karşı direnişe katılımını uzun süre geri plana itti. Devlet ancak **1982 yılında** "halk direniş hareketini" tanıdı. Bu durum, siyasi değişimlerin hafızayı nasıl etkilediğini göstermektedir.

1990 yılından sonra Hırvatistan'da Yugoslav geçmişinden uzaklaşma süreci ortaya çıktı. Yugoslav dönemi çoğu zaman Hırvat çıkarları açısından olumsuz biçimde sunuldu. Bu, geçmişin yeni siyasi hedeflere uygun olarak yeniden şekillendirilmesine bir örnektir. Sırbistan'da ise **1991–1995 yıllarındaki** savaşlar, İkinci Dünya Savaşı'ndaki **Ustaşa rejimine** dair hatıraları yeniden harekete geçirdi. Bu tarihsel travmalar yeni bir siyasi bağlamda kullanıldı; yeni çatışmalar ise bölgede ilişkileri bugün de etkileyen ek hafıza katmanları oluşturdu.

Uzlaşma ve Geçiş Dönemi Adaleti

UZLAŞMA MEKANİZMALARI: BARIŞ ANTLAŞMASINDAN MAHKEME SALONUNA

Bir savaş sona erdiğinde barış antlaşmasının imzalanması yalnızca başlangıçtır. **1995 tarihli Dayton Barış Antlaşması, Bosna-Hersek**'teki çatışmayı durdurdu ve iki entiteden oluşan yeni bir siyasi sistem kurdu: **Bosna-Hersek Federasyonu** ve **Sırp Cumhuriyeti**. Ancak kâğıt üzerindeki barış, çatışmanın gerçekten aşıldığı anlamına gelmez. Uzlaşma, geçiş dönemi adaleti olarak bilinen daha uzun ve daha karmaşık bir süreç gerektirir. Bu, toplumun geçmişle yüzleşme ve daha adil, daha istikrarlı bir gelecek kurma çabasıdır. Bu süreçteki en önemli mekanizmalardan biri mahkemelerdir. Eski Yugoslavya Uluslararası Ceza Mahkemesi, Lahey Tribünali olarak bilinir ve savaş suçlarından sorumlu olanları yargılamak amacıyla Birleşmiş Milletler tarafından kurulmuştur.

Tartışma soruları

Aynı olayla ilgili iki ders kitabı okuduğunu hayal et: birinde senin grubun mağdur olarak, diğerinde ise suçlu olarak gösteriliyor.

Ne yapardın? Hangisine inanırdın ve hangisinin gerçeğe daha yakın olduğunu nasıl kontrol ederdin?



▲ Lahey Tribünali

Onun görevi yalnızca cezalandırmak değil, aynı zamanda gerçekleri tespit etmekti. Bir mahkeme soykırım ya da insanlığa karşı suç hakkında karar verdiğinde, bu bir tarafın iddiası olmaktan çıkar ve kanıtlara dayanan bir gerçek hâline gelir. Bu önemlidir; çünkü gerçekler kabul edilmeden topluluklar arasında güven inşa etmek zordur. Mahkemelerin yanı sıra hakikat ve uzlaşma komisyonları da önemli bir role sahiptir. Bunlar cezaya değil, hakikatin ortaya çıkarılmasına odaklanır. Tanıklar ve mağdurlarla çalışarak olayları ve kayıp kişilerin akıbetini aydınlatmaya çalışırlar. Bu komisyonların çalışmaları dikkatli biçimde ve siyasi etkiden uzak yürütülmelidir. Arşivlerin açılması ve kamusal tartışmalar da bu sürecin bir parçasıdır. Toplum geçmiş hakkında açıkça konuştuğunda, farklı seslerin duyulabileceği bir alan oluşur. Geçmişle başa çıkmanın farklı yolları vardır: unutma (af), yargılama (adalet), diyalog (anlama) ve anma (hatırlama). En başarılı yaklaşım, bu unsurları birleştiren yaklaşımdır. Unutma kısa vadeli barış getirebilir; ancak çoğu zaman yeni çatışmalara yol açar. Yargılama adalet sağlar, fakat her zaman affetmeyi sağlamaz. Diyalog en zor olanıdır; ancak gereklidir. Bölgede **REKOM** girişimi kurulmuştur. Bu

girişimin amacı, 1990'lı yıllardaki savaşların kurbanlarını ve olaylarını belgelemektir. **Lahey Tribünali**'nin çalışmaları çoğu zaman farklı biçimlerde yorumlanmıştır. Bu durum, gerçekleri görüşlerden ayırmanın ne kadar önemli olduğunu gösterir. Gerçekler doğrulanabilir: Tribünal, **1993 yılında Birleşmiş Milletler** tarafından kurulmuştur ve 90'dan fazla kişi hakkında karar vermiştir. Görüşler ise bu gerçeklerin farklı yorumlandır. Kamuoyunun bir bölümü Tribünali adil görürken, diğerleri onu siyasi bir araç olarak değerlendirmektedir. Bu nedenle, özellikle hassas tarihî konular söz konusu olduğunda gerçekleri düşüncelerden ayırmak önemlidir.

Barış Antlaşmaları ve Çatışma Sonrası Yeniden Yapılanma

Yargılama ve sorumluluğun belirlenmesinden sonra çatışma sonrası yeniden yapılanma aşaması gelir. Bu yalnızca yıkılmış altyapının onarılması anlamına gelmez; aynı zamanda insanlar ve kurumlar arasındaki güvenin yeniden kurulması anlamına da gelir. Bu süreç, polis ve yargı alanında reformları kapsar. Amaç, bu kurumların bütün yurttaşlar için adil ve eşit biçimde işlemesini sağlamaktır. Bosna-Hersek'te Dayton Antlaşması'ndan (1995) sonra, fiziksel yeniden yapılanmanın yanı sıra, daha önce karşı karşıya gelmiş tarafların ortak kurumlara katılması için de çalışmalar yürütüldü. Benzer bir süreç 1999 yılından sonra **Kosova**'da da yaşandı. Burada uluslararası yönetimin öncelikleri, yerinden edilmiş kişilerin geri dönüşü ve hukukun üstünlüğünün kurulmasıydı. Kosova bugün bağımsız bir devlettir.

Çatışma sonrası yeniden yapılanmanın amacı, yeni çatışmaları önlemek ve bütün topluluklar için ekonomik güvenceye ve sosyal adalete dayalı istikrarlı bir barışın koşullarını oluşturmaktır. Hatırlama politikaları yalnızca geçmişle değil, her şeyden önce gelecekle ilgilidir. Kurbanları nasıl andığımız, arşivleri nasıl açtığımız ve geçmişi eğitim aracılığıyla nasıl aktardığımız; güvene dayalı bir toplum mu kuracağımızı, yoksa güvensizlik ve korku döngüsü içinde mi kalacağımızı etkiler. Geçiş dönemi adaleti yalnızca hâkimlerin ve siyasetçilerin görevi değildir. Bu, gençler de dâhil olmak üzere bütün toplumun katıldığı bir süreçtir. Geçmişle yüzleşme; olayları, onların nedenlerini ve sonuçlarını, ayrıca toplumdaki farklı grupların deneyimlerini anlamaya çalışma anlamına gelir. Bu süreç çoğu zaman kolay değildir; çünkü geçmiş çatışmalarla, haksızlıklarla ve farklı hatıralarla bağlantılı olabilir. Böyle durumlarda farklı bakış açılarına dikkat ve saygıyla yaklaşmak önemlidir. Tarihî olayların nadiren yalnızca tek bir yorumu vardır; bu nedenle birden fazla kaynağın ve bakış açısının incelenmesi gerekir. Amaç tek bir "hakikati" dayatmak değil, insanlar arasında anlayışı ve diyaloğu teşvik etmektir. Bu yüzden hatırlama, yeni bölünmeler için bir araç değil, bir ders olarak hizmet etmelidir.



▲ 1999 yılında Yugoslavya Federal Cumhuriyeti Ordusunun Kosova'dan çekilmesi.



▲ İbrahim Rugova (1944-2006) - Kosova Arnavutlarının siyasi lideri, Kosova meselesinin şiddete başvurulmadan çözülmesini savunmasıyla tanınır

Öğrendiklerini kontrol et

1. Hatırlama politikaları neden yalnızca geçmiş için değil, gelecek için de önemlidir?
2. Geçmişteki gerçekleri kabul etmeden güven inşa etmek mümkün müdür? Açıklayınız.
3. Anma törenleri, ders kitapları ve medya, toplumların geçmişi hatırlama biçimini nasıl etkiler?
4. Farklı devletler ve topluluklar, aynı tarihî olayları neden bazen farklı biçimde yorumlar?

8. Balkanlarda Avangart, Modernizm ve İki Savaş Arası Kültürel Üretim (1918–1941)

İki dünya savaşı arasındaki dönem (1918–1941), Balkanlarda derin değişimlerin ve güçlü bir kültürel gelişmenin yaşandığı bir dönemdir. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra bölgenin siyasi haritası önemli ölçüde değişti. **Avusturya-Macaristan** ve Osmanlı İmparatorluğu gibi eski imparatorluklar ortadan kalktı; onların yerinde yeni devletler ortaya çıktı ya da mevcut devletler genişledi. Bunlar arasında **Sırp, Hırvat ve Sloven Krallığı** ile **Yunanistan, Bulgaristan ve Arnavutluk** yer alıyordu. Bu devletler ciddi sorunlarla karşı karşıyaydı: siyasi istikrarsızlık, ekonomik güçlükler ve ulusal kimlik oluşturma ihtiyacı.



▼ Sofya'daki Aleksandar Nevski Kilisesi, iki dünya savaşı arasında.

Aynı zamanda şehirler hızla değişmeye başladı. Belgrad, Zagreb, Lübliyana, Saraybosna, Atina, Sofya ve Tiran giderek daha modern hâle geliyordu. Tramvaylar, sinemalar, yeni binalar ve kafeler ortaya çıktı. Bunlar; aydınların, sanatçıların ve öğrencilerin bir araya gelerek siyaset, sanat ve gelecek hakkında konuştukları yerlerdi.

Bu değişimler ifade kültürünü güçlü biçimde etkiledi. Böylece modernizm ve avangart ortaya çıktı. Bu hareketler yalnızca Avrupa'dan alınmış değildi; Balkan koşullarına uyarlanmıştı. Sanatçılar, bu hareketler aracılığıyla çağdaş kimlik, sosyal farklılıklar ve sansür ile siyasi baskı döneminde sanatın rolü hakkındaki sorulara cevap vermeye çalıştılar.

Modernizm ve Avangart Yaklaşım Farkı

İki savaş arası Balkanların kültürel ortamını anlayabilmek için sıkça birbirine karıştırılan iki kavram arasında açık bir ayrım yapmak gerekir: modernizm ve avangart. **Modernizm**, büyük toplumsal değişimlere bir cevap olarak ortaya çıkan geniş bir kültürel akımdır. Sanayileşme, kentleşme ve yeni teknolojiler yaşam biçimini, bununla birlikte sanatı da değiştiriyordu. Eski kurallar artık yeterli değildi; bu nedenle sanatçılar **edebiyatta, resimde, mimaride ve müzikte** yeni ifade biçimleri aradılar. Bu değişimler mimaride de yansımasını buldu ve burada yeni biçimler ile işlevsel bir üsluba sahip **mimari modernizm** gelişti.

Bununla birlikte modernizm, geleneğin tamamen reddedilmesi anlamına gelmez. Yeni biçimlere yönelir; ancak aynı zamanda üslup, yapı ve estetik duygusunu korur. **Avangart** ise bunun tersine daha radikal bir yaklaşımı temsil eder. Avant-garde sözcüğü "öncü birlik" anlamına gelir. Avangart sanatçılar yalnızca yeni sanat eserleri üretmek istemediler; aynı zamanda toplumu değiştirmeyi de amaçladılar. Kuralları bilinçli olarak yıktılar, kışkırtıcı oldular ve geleneksel değerlere karşı çıktılar. Eserleri çoğu zaman alışılmadık ve anlaşılması güçtü; ancak açık bir amaç taşıyordu: izleyiciyi farklı düşünmeye zorlamak.

Bu fark, Balkanlardan somut örnekler üzerinden de açık biçimde görülebilir. Sırp, Hırvat ve Sloven Krallığı'nda, daha sonra Yugoslavya'da, **Lyubomir Mitsiç** ile bağlantılı olan **Zenit dergisi (1921–1926)**, Avrupa geleneğini eleştiriyor ve "Balkan barban" düşüncesini yeni bir enerjinin sembolü olarak öne çıkarıyordu. Bu, tipik bir avangart yaklaşımdı.

Bulgaristan'da şair **Geo Milev**, **"Eylül"** (1924) adlı eserinde yeni sanatsal biçimleri güçlü bir toplumsal eleştiriyle birleştirdi.

Yunanistan'da ise **Yorgos Seferis ve Odiseas Elitis** gibi yazarların yer aldığı "1930'lar Kuşağı" daha ölçülü bir modernizm geliştirdi. Serbest ölçüyü ve sembolizmi kullanmaya başladılar; ancak dengeyi ve açık bir sanatsal yapıyı korudular.

Arnavutluk'ta yazar **Miloş Cerg Nikola Migyeni**, yoksulların zor yaşam koşullarını tasvir etti ve sosyal gerçekliği ifade etmek için modernist teknikler kullandı.

Bu durum, onun eserlerinin bugün de önemli kabul edildiğini ve toplumun onun kültürel mirasını korumaya çalıştığını göstermektedir. Migyeni yoksulluk, haksızlık ve insanların zor yaşamı hakkında yazmıştır. Bunlar bugün de güncelliğini koruyan konulardır.

Ekspresyonizm ve Sürrealizm Duygu ve Rüya

Modernizm ve avangart çerçevesinde birçok sanat akımı gelişti. Bunlar arasında özellikle ekspresyonizm ve sürrealizm önemliydi.

Ekspresyonizm özellikle 1920'li yıllarda etkili oldu. Gerçekliği olduğu gibi göstermek yerine, sanatçının iç dünyasına yöneliyordu. Merkezde

Bunları biliyor musun?

Ünlü yazar Migyeni'nin adını bir ilkokul da taşımaktadır: Kalkandelen'deki "Kardeşlik - Migyeni" İlkokulu.

Bu, onun eserinin bugün de önemli kabul edildiğini ve toplumun onun kültürel mirasını korumaya çalıştığını göstermektedir. Migyeni; yoksulluk, adaletsizlik ve insanların zor yaşamı hakkında yazmıştır. Bu konular günümüzde de güncelliğini korumaktadır.



▲ Miloş Cerg Nikola Migyeni



▲ Koça Popoviç

duygular vardı: korku, üzüntü, huzursuzluk ve öfke. Sanatçılar bu duyguları ifade etmek için bozulmuş biçimler, güçlü renkler ve dramatik sahneler kullandılar. Dil çoğu zaman doğrudan ve yoğundu. **Antun Branko Şimiç**'in şiiri buna iyi bir örnektir; onun üslubu kısa, gergin ve güçlü biçimde duygusaldır. Bulgaristan'da sanatçı **Bistra Vinarova**, eserlerinde ekspresyonist unsurlar kullandı ve güçlü duyguyu çağdaş toplumsal konularla birleştirdi.

Yunanistan'da şair **Kostas Kavafis**, genellikle sembolizm ve modernizmle ilişkilendirilse de, eserlerinin bir bölümünde modern insanın iç güvensizliğini öne çıkardı.

Arnavutluk'ta ise ressam **Spiro Zega** öne çıktı. Ulusal ve tarihî motifler taşıyan kompozisyonlarıyla, özellikle İskender Bey tasvirleriyle tanındı. Eserlerinde romantizmin ve XX. yüzyılın başındaki Avrupa ekspresyonizminin etkileri ile lirik ve sembolik motifler görülür.

Sürrealizm daha sonra, **1930'lu yıllarda** ortaya çıktı. Bilinçdışına, rüyalara ve akıl dışı olana yöneldi. Zikmund Froyd'un düşüncelerinin etkisiyle sürrealistler, gerçek gerçekliğin yalnızca dış dünyada değil, bilinçaltında da bulunduğuna inanıyorlardı. Eserleri çoğu zaman alışılmadık ve mantıksız görünür. Otomatik yazı, serbest çağrışımlar ve beklenmedik görüntü birleşimleri gibi teknikler kullandılar. Balkanlarda sürrealizm özellikle Belgrad'da gelişti. Burada **Marko Ristiç, Duşan Matiç ve Koça Popoviç** gibi sanatçılar eserler verdi. Yunanistan'da ise **Andreas Embirikos**, Avrupa sanat çevrelerinin etkisiyle bu akımı tanıttı. Birçok sanatçı için sürrealizm bir özgürlük alanıydı. Hayal gücü ve bilinçaltı aracılığıyla siyasi baskıdan ve günlük yaşamın sınırlamalarından kaçmaya çalıştılar.

Manifestolar ve Edebiyat Dergileri Değişimlerin Sesi

İki savaş arası dönemde edebiyat dergileri kültürel yaşamda kilit bir role sahipti. Bunlar, çağdaş medyanın bulunmadığı bir dönemde sanatçıların düşüncelerini paylaştıkları ve kamuoyuyla iletişim kurdukları başlıca araçtı. Bu dergiler yalnızca metin derlemeleri değildi. Kendilerine özgü bir görünüme ve üsluba sahiptiler; farklı yazı tipleri, alışılmadık tipografi, illüstrasyonlar, fotoğraflar ve kolajlar kullanıyorlardı. Böylece dergi, başlı başına bir sanat eserine dönüşüyordu.

Bulgaristan'da "Plamık", modernist ve avangart edebiyat için önemli bir platformdu; Geo Milev ve yeni sanatsal düşüncelerle yakından bağlantılıydı.

Yunanistan'da "Nea Estia" dergisi (1927 yılında kuruldu), modernizmin gelişmesinde ve "1930'lar Kuşağı"nın kabul görmesinde önemli bir rol oynadı.

Arnavutluk'ta basın, kültürel gelişimde özellikle önemli bir role sahipti. 1930'lu yıllarda "Hylli i Dritës", "Zani i Naltë" ve "Përpjekja Shqiptare" gibi birçok gazete ve dergi ortaya çıktı. Bunlar, düşüncelerin

Tartışma soruları

1930'lu yıllarda bir edebiyat dergisi yönettiğini hayal et:

Nasıl metinler yayımlardın?

Yeni düşünceleri mi, yoksa geleneksel düşünceleri mi desteklerdin?

Nasıl bir mesaj göndermek isterdin?

yayılması ve kamusal ile kültürel tartışmanın gelişmesi için önemli bir alan hâline geldi. Aydınlar bu yayınlar aracılığıyla toplumsal ve kültürel konuları ele alıyor, edebiyatın ve kamusal yaşamın gelişimine katkıda bulunuyordu. Dergilerle yakından bağlantılı olan bir başka kavram da manifestoydu. Manifestolar, sanatçıların görüşlerini ve hedeflerini ortaya koydukları kısa metinlerdi. Tepki uyandırmak amacıyla açık, doğrudan ve çoğu zaman kışkırtıcıydılar. Örneğin Zenitçiler, manifestoları aracılığıyla geleneksel kültürü eleştiriyorlardı. Bulgaristan'da Geo Milev sanatsal düşünceleri sosyal konularla ilişkilendirirken, Yunanistan'da modernistler şiir dilinde değişimleri ve katı biçimlerin terk edilmesini savunuyorlardı.



▲ Lasguş Poradetsi

Sanat Çevreleri Topluluk ve Düşünce Alışverişi

İki savaş arası dönemde sanatçılar nadiren tek başına çalışırlardı. Sık sık kahvehanelerde, atölyelerde ve özel evlerde bir araya gelir, düşünce alışverişinde bulunur, sanat ve toplum hakkında tartışırlardı. Böylece sanat çevreleri olarak bilinen gayriresmî gruplar oluştu. Belgrad'da bir sürrealist çevre faaliyet gösteriyordu. Balkanların başka bölgelerinde de benzer ortamlar vardı. Bulgaristan'da Geo Milev gibi yazarların etrafında edebiyat çevreleri oluşmuş, buralarda edebiyat ve toplumsal sorunlar üzerine konuşmalar yapılmıştı. Yunanistan'da "1930'lar Kuşağı", Atina'da buluşan şairler ve aydınlardan oluşan bir topluluk olarak işlev gördü.

Arnavutluk'ta aydınlar İşkodra ve Tiran gibi şehirlerde bir araya geliyordu. Modern edebiyat burada gelişiyordu. Migyeni ve **Lasguş Poradetsi** gibi şairler bu çevrelerin merkezinde yer alırken, Fan Noli'nin çeviri çalışmaları Avrupa edebiyatının yakınlaşmasına katkıda bulundu. Aynı zamanda düzyazı, **Ernest Koliçi** ve **Mitruş Kuteli** gibi yazarlar aracılığıyla yavaş yavaş gelişti. Bu çevrelerin önemli bir rolü vardı. Yeni düşüncelerin çoğu zaman kuşkuyla karşılandığı bir dönemde, özgür ifade için alan sağlıyorlardı. Bu çevrelerde dostluklar kuruluyor, aynı zamanda bazen sansüre uğrayan metinlerin yayımlanması gibi faaliyetler de düzenleniyordu.

Sinematografi Hareketli Görüntü

Film, iki savaş arası dönemde en yeni sanatsal ve teknolojik biçimlerden biriydi. Görüntüyü, hareketi ve hikâyeyi birleştirme imkânı sağlıyordu. Bu da onu yeni sanatsal düşünceler için özellikle çekici hâle getiriyordu. Balkanlarda ise sinematografi, sınırlı teknik ve mali imkânlara rağmen yavaş yavaş gelişti. Bununla birlikte, bu sınırlamalara rağmen film sanatı oluşturma yönünde önemli ilk girişimler ortaya çıktı. **Yugoslavya**'da filmin erken gelişimi sınırlıydı ve büyük ölçüde yabancı filmlerin ithaline ve sinema gösterimlerine bağlıydı. Karacorce (1911), bölgede ilk konulu filmlerden biri kabul edilse de, yerli yapım alanındaki daha ciddi girişimler daha sonra ortaya çıktı. **"Madencinin Mutluluğu"** (1929) filmi, SHS Krallığı/Yugoslavya'daki ilk uzun metrajlı sessiz filmlerden birini temsil eder. Bu dönemde



▲ "Madencinin Mutluluğu" filmi için reklam.

yerli yapımın büyük bölümü belgesel filmlerden ve film haberlerinden oluşuyordu.

Yunanistan'da yönetmen **Dimitris Gaziyadis**, 1920'li yıllarda aralarında Golfova'nın da bulunduğu erken dönem konulu filmler çekti. Bulgaristan'da **Vasil Gendov**, filmin öncülerinden biriydi ve 1920'li yıllardaki eserleri ulusal sinematografinin gelişiminde önemli bir adımı temsil eder.

Arnavutluk'ta film üretimi başlangıç aşamasındaydı ve çoğunlukla kamusal yaşamla bağlantılı belgesel görüntüler ve haber filmlerinden ibaretti. Bu durum, sinematografinin bir sanat biçimi olarak henüz tam anlamıyla gelişmediğini göstermektedir. Filmin gelişmesiyle birlikte Belgrad, Atina ve Sofya gibi şehirlerde film kulüpleri de ortaya çıktı. Bunlar, filmlerin gösterildiği ve bu yeni sanat üzerine tartışmaların yürütüldüğü yerler hâline geldi.

İki Savaş Arası Dönemin Mirası

1918'den 1941 yılına kadar olan dönem, Balkanlarda modern kültürün gelişiminde özel bir öneme sahiptir. Bu dönem, sanatçıların yeni ifade yolları aradığı ve çağdaş dünyanın zorluklarına cevap vermeye çalıştığı yoğun değişimler zamanıydı. İkinci Dünya Savaşı bu gelişimi kesintiye uğratmış olsa da, iki savaş arası dönemde oluşturulan düşünceler ve eserler sonraki on yıllarda da etkili olmaya devam etti. Bunlar, bölgede sanatın ve kültürün daha sonraki gelişimi için temel oluşturdu. Günümüzde bu etkiler mimaride, edebiyatta, filmde ve daha geniş kültürel yaşamda görülmektedir. Onlar aracılığıyla yalnızca Balkanlarda modern toplumun gelişimini değil, aynı zamanda onun Avrupa ve dünya kültür akımlarıyla bağlantılarını da daha iyi anlayabiliriz.

Bu nedenle modernizm, avangart, ekspresyonizm, sürrealizm, manifesto, edebiyat dergileri, sanat çevreleri ve erken dönem sinematografi gibi kavramlar yalnızca öğrenilecek bir konu olarak görülmemelidir. Bunlar, bugün de sanatı ve toplumu düşünme ve anlama biçimimizi şekillendiren daha geniş bir kültürel sürecin parçasıdır.

Öğrendiklerini kontrol et

1. 1918'den 1941 yılına kadar olan dönem, Balkanlarda kültürün gelişimi için neden önemlidir?
2. Bu dönemde hangi sanat akımları gelişmiştir?
3. Edebiyat dergileri ve sanat çevreleri nasıl bir role sahipti?
4. Modernizm ve avangart, çağdaş kültürü anlamak için neden önemlidir?

9. Sosyalist Dönemde Görsel Sanatlar, Edebiyat ve Film

İkinci Dünya Savaşı'nın sona ermesinden sonra Yugoslavya, Bulgaristan ve Arnavutluk sosyalist düzen dönemine girdi. Bu durum yalnızca siyaset ve ekonomide değil, kültürel yaşamda da derin değişimler getirdi. Yeni yönetimler yalnızca devlet kurumlarının inşasıyla sınırlı kalmadı; aynı zamanda yeni toplumsal değerleri ve davranış modellerini de şekillendirmeye çalıştı. Bu nedenle kültür özel bir rol kazandı. Kültür yalnızca sanatsal üretim alanı olarak değil, yeni düzenin düşüncelerinin aktarıldığı bir araç olarak da anlaşıldı. Edebiyat, film ve görsel sanatlar aracılığıyla kolektif emek, devrimci geçmiş ve geleceğe dair vizyon gibi konular öne çıkarıldı.

Bununla birlikte kültürel yaşam tamamen tek yönlü değildi. İdeolojik denetimin varlığına rağmen sanatta, doğrudan ya da dolaylı biçimde toplum, iktidar ve bireyin konumu hakkında sorular ortaya koyan yazarlar ve sanatçılar da görülüyordu.

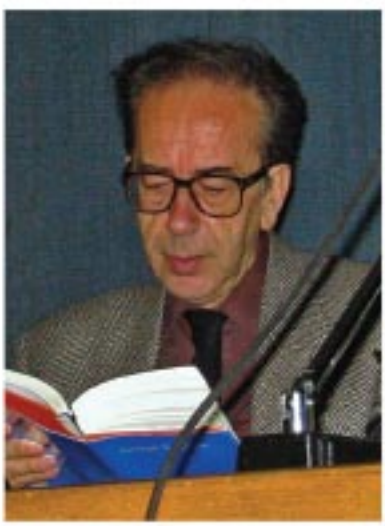


▲ Dimitar Dimov

Sosyalist Realizm: Geleceğin Aynası Olarak Sanat (1945–1952)

Sosyalizmin erken döneminde sanat incelendiğinde sosyalist realizm kavramıyla karşılaşmak kaçınılmazdır. Bu yalnızca bir sanat üslubu değil, devletin gerçekliğin nasıl gösterileceğini yönlendirmeye çalıştığı resmî kültür politikasının bir parçasıydı.

Sanatçılardan, gerçekliği sosyalist ideallere uygun biçimde gösteren eserler üretmeleri bekleniyordu. Dikkatin merkezinde işçiler, köylüler ve partizanlar yer alıyordu; bunlar yeni toplumun taşıyıcıları olarak tasvir ediliyordu. Eserler çoğu zaman ilerlemeye ve geleceğe duyulan inanca dair açık bir mesajla, iyimser bir tonla sona eriyordu. **Bulgaristan**'da sosyalist realizm, Sovyetler Birliği'nin güçlü etkisi altında katı biçimde uygulandı. **Dimitar Dimov**'un **"Tütün"** (1951) adlı **romanı** karakteristik bir örnektir. Eser, konu bakımından sınıf mücadelesi çizgisini izlese de, karmaşık karakterler ve iç çatışmalar göstermesiyle ayrılır. Bu durum her zaman katı ideolojik beklentilerle uyumlu değildi. **1956 yılından** sonra ve **destalinizasyon** süreciyle birlikte kültür üzerindeki denetim yavaş yavaş azaldı; ancak sansür varlığını sürdürdü.



▲ İsmail Kadare

Arnavutluk'ta bu model en katı biçimiyle ve daha uzun bir süre boyunca korundu. Sanatın açık, doğrudan ve geniş halk kitleleri için anlaşılır olması gerekiyordu. Bu da deneysel biçimlerin sınırlandırılması anlamına geliyordu. **1967 yılında dinî kurumların yasaklanması**, kültürün geliştiği ideolojik çerçeveyi daha da sağlamlaştırdı. Bununla birlikte, böyle koşullarda bile daha karmaşık eserler oluşturmayı başaran yazarlar ortaya çıktı. Örneğin **İsmail Kadare, "Ölü Askerler Generali"** (1963) adlı romanı aracılığıyla savaş, suçluluk ve insanın yazgısı hakkında sorular gündeme getirdi.



▲ Miroslav Krleja

Yugoslavya farklı bir örnek oluşturuyordu. 1948 yılında Tito ile Stalin arasındaki ayrılıktan sonra ülke, Sovyet modelinden yavaş yavaş uzaklaştı. Daha 1950'li yılların başlarında sanatsal ifade alanında daha geniş özgürlükler ortaya çıktı. **Miroslav Krleja**'nın 1952 yılında Lübliyana'da düzenlenen Yugoslav Yazarlar Üçüncü Kongresi'nde yaptığı konuşma özellikle önemliydi. Bu konuşmada kültürel dogmatizm eleştirildi ve yeni sanat akımları için alan açıldı.

Bu devletler arasındaki farklılıklara bakılmaksızın, sanatsal yaşam çoğu zaman yazarlar ve güzel sanatçılar birlikleri gibi devlet dernekleri aracılığıyla örgütleniyordu. Bu kuruluşlara üyelik, sanatçılara güvence ve profesyonel çalışma imkânı sağlıyordu. Aynı zamanda, bu yapıların dışında kalanlar çoğu zaman dışlanıyordu. Bu şekilde devlet yalnızca kültürel üretimi yönlendirmekle kalmıyor, aynı zamanda izin verilenin sınırlarını da açık biçimde belirliyordu. Bununla birlikte bu durum, Balkanlardaki komünist devletlerde oluşturulan edebiyatın kendi sınırları dışında değer görmediği anlamına gelmiyordu. En önemli Yugoslav yazarlardan biri olan **İvo Andriç, 1961 yılında Nobel Edebiyat Ödülü**'nü aldı.

Kültür Evleri ve Kitle İletişim Araçları: Kültür Halka Ulaşıyor

Araştır

Yugoslavya ve Arnavutluk'ta sanata yaklaşımı karşılaştırınız. Başlıca farklılıklar nelerdir?

Sosyalist realizm sanatın içeriğini belirliyorsa, onun daha geniş kitlelere nasıl ulaşacağı sorusu da aynı derecede önemliydi. Sosyalist devletlerde bu rolü kültür evleri ve kitle iletişim araçları üstleniyordu. **Kültür evleri**, kamusal ve kültürel yaşamın merkezi yerleriydi. Buralarda filmler gösteriliyor, tiyatro oyunları, şiir geceleri ve çeşitli kültürel etkinlikler düzenleniyordu. Özellikle Yugoslavya'da, 1950'li yılların sonuna kadar hem şehirlerde hem de köylerde bulunan bu tür kurumlardan oluşan yaygın bir sistem kurulmuştu.



▲ İvo Andriç

Yugoslavya koşullarında bu mekânlar çoğu zaman yeni, bazen de daha deneysel ifade biçimlerine açıktı. Belgrad, Zagreb ve Lübliyana gibi büyük şehirlerde çağdaş tiyatronun, müziğin ve sergilerin merkezlerine dönüştüler. Bulgaristan'daki durum daha farklıydı. Kültürel faaliyetler daha merkeziyetçiydi ve devletin daha güçlü denetimi altındaydı; programlar belirgin bir eğitici ve ideolojik işleve sahipti. Aynı zamanda "**Rabotniçesko Delo**" gazetesi ve devlet televizyonu gibi medya araçları, resmî görüşlerin yayılmasında kilit bir rol oynuyordu.

Arnavutluk'ta kültürel yaşam üzerindeki denetim en belirgin düzeydeydi. Bütün faaliyetlerin devlet ideolojisiyle sıkı biçimde uyumlu olması gerekiyordu. "**Zëri i Popullit**" gazetesi başlıca bilgi kaynağıydı; film üretimi ise devrim ve toplumsal değişimlerle bağlantılı konularla sınırlıydı. Yabancı medyaya erişim güçlü biçimde sınırlandırılmıştı. Bu durum kültürel alanı daha da izole ediyordu. Gençlere özel bir dikkat yöneltilmişti. Yugoslavya'da "**Polet**", "**Start**" ve "**Mladina**" gibi dergiler, yeni kuşakların kendini ifade etmesi için önemli bir alan hâline geldi. Kültür ve modanın yanı sıra toplumsal konuları da ele

alıyorlardı; bazen bunu eleştirel bir tonla yapıyorlardı. 1968 yılında Çekoslovakya'daki olaylardan sonra bu açıklık daha da arttı.

Bulgaristan ve Arnavutluk'ta gençlik medyası çok daha fazla denetim altındaydı. Genç kitleye yönelik dergiler var olsa da, içerikleri resmî politikayla dikkatli biçimde uyumlu hâle getiriliyordu. Yugoslavya, yabancı kültürel etkilere daha fazla açık olmasıyla da ayrılıyordu. Yurttaşların yabancı televizyon programlarına, dergilere ve müziğe erişimi vardı. Bu durum yeni düşüncelerin, üslupların ve kültürel eğilimlerin ortaya çıkmasına katkıda bulundu.

Edebiyat ve Film: Denetim Koşullarında Eleştirel Sesler

Sansür ve ideolojik denetim, sanatın tamamen susturulması anlamına gelmiyordu. Tam tersine, birçok yazar ve yönetmen, yönetimler tarafından her zaman kabul edilebilir olmayan konuları ele almanın yollarını bulabiliyordu. Onların eserlerinde korku, kişisel özgürlük, ahlak ve hakikatle ilişki üzerine sorular gündeme getiriliyordu.



▲ Pula Film Festivali

Yugoslavya'da 1960'lı ve 1970'li yıllar, edebiyat ve film alanında güçlü bir yükseliş getirdi. **Meşa Selimoviç**, "Derviş ve Ölüm" (1966) romanında iktidar ile birey arasındaki ilişkiyi ve korkuyla belirlenmiş bir toplumdaki ahlaki ikilemleri araştırır. Danilo Kiş, "Boris Davidoviç İçin Bir Mezar" (1976) adlı eserinde siyasi baskıları ve Stalinci tasfiyeleri göstermek için belgesel bir yaklaşım kullanır. Eser, kamuoyunda güçlü tepkilere ve tartışmalara yol açtı. Film de eleştiri için bir alan hâline geldi. 1960'lı yılların sonlarında "Kara Dalga" olarak bilinen hareket ortaya çıktı. Bu harekette genç yönetmenler gerçek toplumsal sorunları, yani yoksulluğu, bürokrasiyi ve eşitsizliği göstermeye yöneldiler. Duşan Makaveyev'in "W.R.: Organizmanın Gizemleri" (1971) filmi yasaklandı ve yazar yurt dışına gitti. Jelimir Jilnik'in "Erken Çalışmalar"

Tartışma soruları

1960'lı yıllarda bir sanatçı olduğunu hayal et:

Soyut sanat üretmek istiyorsun, ancak devlet gerçekçi üslubu tercih ediyor.

Uyum sağlar mıydın?

Yeni bir üslupla risk alır mıydın? Bunun ne gibi sonuçları olurdu?

(1969) gibi eserleri de benzer bir kader yaşadı. Bu durum, eleştirel sanatın açık sınırları olduğunu göstermektedir. Film festivalleri de önemli bir yere sahipti. **1954 yılında** kurulan **Pula Film Festivali** önde gelen film etkinliğiydi; **1971 yılında Belgrad**'da başlayan **FEST** ise Avrupa ve dünya sinematografisiyle temas kurulmasını sağlıyordu.

Devletler arasındaki farklılıklar film endüstrisinin gelişiminde de görülür. Yugoslavya, Belgrad'daki "Avala Film", "Zagreb Film" ve Saraybosna'daki "Bosna Film" gibi birçok stüdyoya sahipti. Bu stüdyolar çoğu zaman Batı Avrupa yapımlarıyla iş birliği yapıyordu.

Bulgaristan'da Sofya'daki "Boyana" stüdyosu merkezi bir yere sahipti. Bu stüdyo ağırlıklı olarak yerli izleyiciye ve sosyalist kültür alanına yönelikti. **1961 yılında Varna'da kurulan Altın Gül Festivali**, sosyalist temalı filmlere yönelmişti.

Arnavutluk'ta yapım faaliyetleri, 1952 yılında Tiran'da kurulan "Kinostudio Shqipëria"da yoğunlaşmıştı. Bulgar edebiyatında eleştiri çoğu zaman dolaylı biçimde, sözde "Ezop dili" aracılığıyla ifade ediliyordu. Bu dilde anlamlar sembollerin ve göndermelerin arkasına gizlenirdi. Rejimin en tanınmış eleştirmenlerinden biri olan **Georgi Markov**, 1969 yılında göç etti ve "Bulgaristan'dan Gıyabi Mektuplar" adlı yazıları yurt dışında yayımlandı. 1978 yılında Londra'da öldürülmesi, büyük uluslararası dikkat çekti. Buna paralel olarak **Blaga Dimitrova** gibi yazarlar kişisel ve duygusal konulara yöneldi; böylece edebiyata farklı bir ton kattılar.

Arnavutluk'ta koşullar çok daha katıydı. Denetim sertti ve yurt dışıyla temaslar sınırlıydı. Buna rağmen İsmail Kadare, uluslararası öneme sahip eserler oluşturmayı başardı. **"Rüyalar Sarayı" (1981)** adlı romanı, alegorik bir yaklaşımla sisteme yönelik bir eleştiri sunar ve ülkede yasaklandı. Buna paralel olarak **Dritero Agoli** gibi yazarlar, eserlerinde günlük yaşamdan ve birey ile toplum arasındaki ilişkiden konuları işlediler; böylece daha ince toplumsal gözlemler kattılar. Bu durum, güçlü denetim koşullarında bile sanatın karmaşık ve eleştirel düşünceleri ifade etme aracı olabildiğini göstermektedir.



▲ Arnavutluk'ta Dritero Agoli'nin doğumunun 85. yılı dolayısıyla çıkarılan posta pulu.

Modern Sanat ve Sansür: Sınırlar ve İmkânlar

Sosyalist realizm baskın sanat akımı olsa da, sosyalist toplumlar içinde modern sanatın gelişmesine yönelik girişimler de ortaya çıktı. Birçok sanatçı soyutlama, ekspresyonizm ve farklı deneysel teknikler gibi yeni ifade biçimlerinden etkileniyordu. Ancak bu akımlara yönelik yaklaşım ülkeden ülkeye önemli ölçüde farklılık gösteriyordu. Modernizme karşı en büyük açıklık Yugoslavya'da görülür. 1952 yılından sonra yeni sanatsal eğilimler yavaş yavaş kabul edilmeye başlandı ve modern sanat kültürel yaşamın görünür bir parçası hâline geldi.

Petar Lubarda gibi ressamlar soyut biçimlerle çalışırken, Voyin Bakiç gibi heykeltıraşlar çağdaş ve kavramsal eserler oluşturuyordu. **1951 yılında Zagreb'de kurulan EXAT 51 grubu**, başlangıçta

eleştirilerle karşılaşmasına rağmen soyut resmi açıkça destekleyen ilk gruplar arasındaydı.

Devletler arasındaki farklılıklar özellikle kamusal alanda açık biçimde görülür. Yugoslavya'da 1960'lı yıllardan 1980'li yıllara kadar İkinci Dünya Savaşı'na adanmış çok sayıda anıt dikildi. Bunlar çoğu zaman soyut ve sembolik biçime sahipti. Buna karşılık Bulgaristan ve Arnavutluk'ta askerlerin, siyasi liderlerin ve tarihî sahnelerin geleneksel, gerçekçi tasvirleri baskındı. Bununla birlikte Bulgaristan'da belirli deneysel yaklaşımlara izin veriliyordu; ancak içerik resmî ideolojinin sınırları içinde kalmak zorundaydı. **Svetlin Rusev** gibi sanatçılar sembolizm ve etkileyici portrelerle çalışırken, **Sofya'daki "Tiyatro 199"** gibi tiyatro sahneleri yeni sahne çözümleri getiriyordu.



▲ Sofya'daki "Tiyatro 199"

Siyasi yönetim, kabul edilebilir ve kabul edilemez konular arasında dikkatli biçimde ayrım yapıyordu. Bu da sanatsal üretimi doğrudan etkiliyordu. Arnavutluk'ta modern sanat neredeyse tamamen reddedilmişti. Resmî politika yalnızca sosyalist realizmi destekliyor, modernist akımlar ise uygunsuz kabul ediliyordu. Buna rağmen böyle koşullarda bile bazı yazarlar daha karmaşık konuları ele almak için alegori ve tarihsel paralellikler kullanıyordu. Sansür, her üç devlette de kültürel yaşamın sürekli bir parçasıydı. Yalnızca doğrudan yasaklardan ibaret değildi; daha ince baskı biçimlerini de kapsıyordu. Birçok durumda sanatçılar, yönetimlerle çatışmadan kaçınmak için eserlerini kendileri uyarlıyordu. Otosansür olarak bilinen bu süreç, sanat üretme biçimi üzerinde derin sonuçlar bıraktı.

Öğrendiklerini kontrol et

1. Sosyalist realizmin yanı sıra hangi sanat akımları ortaya çıkmıştır?
2. Yugoslavya, Bulgaristan ve Arnavutluk'a kıyasla modern sanata neden daha açıktı?
3. Sanat, siyasi olarak denetlenen bir sistemde tamamen özgür olabilir mi? Açıklayınız.
4. Sosyalist devletlerde kültür politikası, sanatçıların özgürlüğünü nasıl etkilemiştir?

10. 1990 Yılından Sonra Balkanların Kültürel Görünümü

Miras, Kimlik ve Küreselleşme

GEÇİŞ SÜRECİ ÇAĞINDA BALKANLAR

1990 ile 2010 yılları arasındaki dönem, Balkanların çağdaş tarihinde en dinamik dönemlerden birini oluşturur. Güneydoğu Avrupa'daki komünist rejimlerin çöküşünden sonra bölge, geçiş süreci olarak bilinen derin siyasi, ekonomik ve toplumsal değişimlere girdi.

Balkanların bazı bölgelerinde bu değişimlere, toplum ve kültür üzerinde uzun vadeli sonuçlar bırakan silahlı çatışmalar eşlik etti. Diğer bölgelerde ise geçiş süreci daha barışçıl biçimde ilerledi; ancak ekonomik güvensizlik, yaşam standardının düşmesi ve kurumların zayıflamasıyla belirginleşti. Böyle koşullarda kültür, yalnızca devlet denetimindeki bir alan olmaktan çıktı ve yavaş yavaş özgür ifade için bir alana, aynı zamanda yeni zorlukların ve rekabetin yaşandığı bir sahaya dönüştü.



▲ 1991 yılında Dubrovnik'in bombalanması.

KÜLTÜREL MİRAS: YIKIM VE YENİDEN İNŞA ARASINDA

1990'lı yılların ilk yarısında Balkanların bazı bölgeleri, kültürel anıtları da korumayan savaşlardan etkilendi. İnsan kayıplarının yanı sıra çok sayıda kütüphane, arşiv ve tarihî yapı yok edildi. Bu durum, bölgenin kültürel mirasına ağır bir darbe oluşturdu. **Hırvatistan**'da 1990 ile 2000 yılları arasında, aralarında antifaşist mücadeleye adanmış birçok anıtın da bulunduğu yüzlerce anıt zarar gördü ya da kaldırıldı. Özellikle dikkat çekici bir örnek, **Ağustos 1992**'de yok edilen **Saraybosna Ulusal ve Üniversite Kütüphanesidir**. Bu kütüphane, Osmanlı ve Avusturya-Macaristan dönemlerinden nadir el yazmaları da dâhil olmak üzere çok büyük sayıda kitap içeriyordu. Onun yok edilmesi yalnızca maddi bir kayıp değil, aynı zamanda şehrin kültürel hafızasını ve tarihsel sürekliliğini silme girişimiydi.



▲ Saraybosna Halk Kütüphanesinden bir görüntü.

En yoğun çatışmaların sona ermesinden sonra yeniden yapılanma süreci başladı. En sembolik örneklerden biri, 1993 yılında yıkılan ve

2004 yılında yeniden açılan **Mostar**'daki **Eski Köprü**'nün yeniden inşasıdır. Bu proje yalnızca mimari bir yenileme değil, aynı zamanda topluluklar arasındaki güveni yeniden kurma girişimiydi.

Bulgaristan'da **1989 yılından** sonra kültür, ekonomik krizden güçlü biçimde etkilendi. Kültür politikası; yerinden yönetim, daha fazla özgürlük ve Avrupa ile bütünleşme yönünde şekillendi. Komünist anıtlar kamusal tartışmaların konusu oldu. Bunların bir kısmı kaldırıldı, bir kısmı ise sözde "istenmeyen miras" örneği olarak kaldı. **Sofya**'da **Sosyalist Sanat Müzesi** açıldı. Bu durum, geçmişle eleştirel biçimde yüzleşme girişimine işaret eder. Aynı zamanda Bulgaristan'ın UNESCO Dünya Mirası Listesi'nde birden fazla yeri bulunmaktadır. Bu da ülkenin kültürel görünürlüğünü artırmaktadır. **Yunanistan**'da 1990–2010 döneminde kültür politikası, arkeolojik mirasın korunmasına ve tanıtılmasına yönelmişti. **Akropol, Knossos, Olimpiya** ve **Delfi** gibi yerler milyonlarca ziyaretçi çekmekte ve kültür turizminin önemli bir bölümünü oluşturmaktadır. Yeni **Akropol Müzesi**'nin açılması, kültürel mirasın korunması ve daha geniş kamuoyuna yaklaştırılması amacıyla sunulmasında çağdaş bir yaklaşımın örneğidir.

Tartışma soruları

Kültürel mirasın yok edilmesi neden bir halkın kimliğine yönelik bir saldırı olarak kabul edilebilir?



▼ Atina'daki Yeni Akropolis Müzesinden bir görüntü.

KİMLİK: ULUSAL, BÖLGESEL VE AVRUPALIK

1990 yılından sonraki değişimler yalnızca siyasi ve ekonomik dönüşümler getirmedi; aynı zamanda kimliğin yeniden tanımlanmasını da beraberinde getirdi. Eski sosyalist anlatılar yavaş yavaş yerini, aidiyetin giderek daha sık etnik köken, dil ve dinle ilişkilendirildiği yeni anlatılara bıraktı.

Bulgaristan'da geçiş süreci, kültürde daha fazla özgürlük ve kurumlar ile sanatçılar için piyasaya yönelik yeni yaklaşımlar için alan açtı.



▲ Grbavica Filminin Afişi

Aynı zamanda **sivil toplum sektörünün** rolü güçlendi; ancak onun kültür politikaları üzerindeki etkisi sınırlı kaldı. Bu durum, kültürel kimliğin giderek daha fazla devlet kurumlarının dışında da şekillendiğini vurgular.

Yunanistan'da kültürel kimlik, antik mirasa ve Bizans geleneğine dayanmaya devam etti. Devlet politikası, arkeolojik alanlar ve müzeler aracılığıyla bunların korunmasına ve tanıtılmasına yönelmişti. Bununla birlikte genç kuşaklar arasında, yerel geleneklerin küresel pop kültürüyle birleştiği daha esnek kimlik biçimleri ortaya çıktı.

Ulusal kimliklerle paralel olarak daha geniş bir bağlantılılık bilinci de yavaş yavaş gelişti. Film ortak yapımları, festivaller ve kültürel projeler bölgesel iş birliğine ve karşılıklı anlayışa katkı sağladı. "**Grbavica**" (2006) gibi filmler, kültürün yalnızca farklılıkların ifadesi değil, aynı zamanda bir diyalog aracı olabileceğini göstermektedir.

Aynı zamanda Avrupa ile bütünleşme süreçleri, özellikle genç kuşaklar arasında Avrupalı kimliğinin gelişmesini teşvik etti. Böylece XXI. yüzyılın başında Balkanlarda ulusal, bölgesel ve Avrupalı aidiyet biçimleri paralel olarak var olmakta ve iç içe geçmektedir.

KÜRESELLEŞME VE AVRUPA İLE BÜTÜNLEŞME

İnternetin gelişimi küreselleşmeyi önemli ölçüde hızlandırdı ve kültürel iletişimi değiştirdi. İnsanlar dünyanın her yerinden bilgiye, müziğe ve filmlere daha kolay erişim elde etti. Bu durum özellikle gençleri etkiledi. Örneğin **Arnavutluk**'ta internet kullanımı bir on yıl içinde hızla arttı. Bu da daha hızlı kültürel alışverişe ve küresel eğilimlere açılmaya yol açtı. Buna paralel olarak Avrupa ile bütünleşme, kültürel gelişim için yeni imkânlar açtı. **Avrupa Birliği**'nin "**Kültür 2000**" gibi programları, kurumlar arasında iş birliğini ve ortak projelerin gerçekleştirilmesini teşvik etti. Böylece Balkan kültürü Avrupa düzeyinde daha görünür hâle geldi.

Bulgaristan'da kültürel alanların korunması ve düzenlenmesi için önemli kaynaklar yatırıldı. Bu durum kültür turizminin gelişimine de katkı sağladı. Yunanistan'da ekonomik kriz sırasında kültüre ayrılan kamu kaynaklarının azalmasına rağmen, kültürel yaşamın sürdürülmesine yardımcı olan özel vakıflar önemli bir rol üstlendi. 2000 yılından sonra kültür, giderek daha fazla ekonomiyle de ilişkilendirildi. Festivaller ve kültürel etkinlikler dünyanın farklı bölgelerinden ziyaretçiler çekmeye başladı ve kültür turizmi önemli bir rol kazandı. En bilinen örneklerden biri Sırbistan'ın **Novi Sad** kentindeki **Exit** Festivali'dir. Bu festival gençlik direnişinin bir biçimi olarak başladı; ancak zamanla binlerce ziyaretçi çeken büyük bir uluslararası müzik etkinliğine dönüştü.

Saraybosna Film Festivali de benzer bir role sahiptir. Savaş koşullarında kurulan bu festival, daha sonra Balkan sinematografisi için önemli bir platform hâline geldi ve bölgesel film üretiminin uluslararası görünürlüğüne katkıda bulundu. Bu bağlamda, film, müzik,

Bunları biliyor musun?

"Albay Bunker" (1996) filmi, Enver Hoca'nın yönetimi sırasında Arnavutluk'ta kitlesel sığınak inşa etme politikasından esinlenmiştir. Film, bir askerî mühendisin hikâyesi üzerinden bu politikanın günlük yaşamdaki yalıtılmışlığı, korkuyu ve sonuçlarını göstermektedir. Bu film, Oscar Ödülü için Arnavutluk'un adayı olmuştur.



▲ Novi Sad kentindeki Exit

tasarım ve medya gibi kültürel ve ekonomik değere sahip içeriklerin üretildiği alanlar olan yaratıcı endüstriler de gelişti. Balkanlarda bu endüstriler çoğu zaman geleneksel unsurları çağdaş üsluplarla birleştirir. **Goran Bregoviç** gibi müzisyenler, Balkan müziğinin uluslararası alanda tanınmasına katkıda bulunmuş ve yerel geleneğin küresel sahnede başarıyla sunulabileceğini göstermiştir.

Böylece kültür turizmi ve yaratıcı endüstriler, geleneği küresel dünyanın imkânlarıyla birleştirerek çağdaş kültürel görünümün önemli bir parçası hâline gelmektedir.

Dijital Medya ve Sivil Toplum Kuruluşları

2000 yılından sonra internetin ve yeni teknolojilerin gelişimi, Balkanlarda kültürün oluşturulma ve paylaşılma biçimini önemli ölçüde değiştirdi. Müziğe, filmlere, kitaplara ve bilgilere erişim çok daha kolay hâle geldi. Bu durum daha hızlı kültürel alışverişe ve dünyayla daha güçlü bir bağlantıya imkân sağladı.

Bu gelişme özellikle gençleri etkiledi; onlar daha geniş küresel kültür sahnesinin bir parçası hâline geldi. Aynı zamanda dijital teknolojiler, kültürel mirasın korunması için yeni imkânlar açtı. Bulgaristan ve Yunanistan'da arşivlerin, müzelerin ve kültürel içeriklerin dijitalleştirilmesine yönelik girişimler geliştirildi. Böylece bunlar daha erişilebilir ve daha iyi korunur hâle geldi. Aynı zamanda sivil toplum kuruluşlarının rolü de güçlendi. Bu kuruluşlar festivaller, sergiler ve eğitim programları düzenleyerek kültürel yaşamda önemli aktörlere dönüştü.

Hırvatistan'da "**Kultura Nova**" vakfı çağdaş sanata ve bağımsız kültür kuruluşlarına destek sağlamaktadır. Benzer girişimler diğer Balkan ülkelerinde de gelişti. Bunlar bağımsız kültürel aktörlerden

Araştır

Balkanlarda bir kültür festivalini araştırınız ve onun turizm ile kültür üzerinde nasıl bir etkisi olduğunu açıklayınız.

oluşan bir ağ yaratarak bölgesel iş birliğini teşvik etti. Böylece dijital medya ve sivil toplum kuruluşları, kültürün daha erişilebilir olmasına, aynı zamanda yeni yaratıcılık ve iletişim biçimlerinin gelişmesine katkıda bulundu.

Çok Kültürlülük: İdeal ile Gerçeklik Arasında

Balkanlar her zaman farklı halkların, dillerin ve dinlerin karşılaştığı bir alan olmuştur. Bütün Balkan devletleri kendilerini resmî olarak çok kültürlü toplumlar olarak tanımlamasa da, bölgenin büyük bölümünde farklı etnik, dinî ve dilsel topluluklar yaşamaktadır. Bu çeşitlilik, Balkanları yüzyıllar boyunca şekillendiren uzun tarihsel gelişimin, göçlerin ve siyasi değişimlerin sonucudur. 1990 yılından sonra bu çeşitlilik ciddi bir sınavdan geçti.

Bulgaristan'da çok kültürlülük, Türk azınlığın haklarının ve kültürel mirasının tanınmasıyla ilişkilendirildi. Belirli ilerlemeler sağlanmış olsa da, bu mirasın kamusal alanda nasıl kabul edildiği ve temsil edildiği konusunda gerilimler devam etti.

Sırbistan, özellikle kuzeydeki **Voyvodina** bölgesinde etnik ve kültürel çeşitlilikle öne çıkar. Burada çoğunluktaki Sırp nüfusun yanı sıra Macarlar, Slovaklar, Romenler, Hırvatlar ve Rusinler de yaşamaktadır. Bu çeşitlilik, nüfusun dilsel, dinî ve kültürel renkliliğinde; farklı yerel geleneklerin, âdetlerin ve kültür kurumlarının korunmasında görülür. İş birliği çabalarına rağmen kültür bazen siyasi amaçlar için de kullanılmaya devam etti. Bu durum, Balkanlarda çok kültürlülüğün tamamlanmış bir süreç olmadığını; birlikte yaşama ideali ile toplumsal gerilimlerin gerçekliği arasında sürekli geliştiğini göstermektedir.

Direniş ve Yansıma Olarak Sanat

Sanat, toplumsal değişimleri ifade etmenin ve anlamanın önemli bir yolu hâline geldi. Yalnızca estetik için değil, aynı zamanda eleştirel düşünme ve geçmişle yüzleşme aracı olarak da hizmet etti. En bilinen örneklerden biri, Belgrad doğumlu sanatçı **Marina Abramoviç**'tir. **Venedik Bienali**'nde sergilenen **"Balkan Barok"** (1997) adlı eserinde, kemikleri temizlediği bir sahne aracılığıyla savaşların sonuçlarını sembolik biçimde ele alır. Bu eser, şiddet, hafıza ve sorumluluk hakkında sorular ortaya koyar. Bu da sanatın güçlü bir tanıklık biçimi olabileceğini gösterir.



▲ Marina Abramoviç

Benzer bir role, 1993 yılından sonra göçmen olarak yaşayan Hırvat yazar **Dubravka Ugrešić** de sahiptir. Eserlerinde milliyetçiliği, propagandayı ve geçmişin unutulmasını inceler. Ulusal Kütüphanenin yok edilmesi hakkında yazarak Saraybosna'da, bu tür olayların yalnızca fiziksel yıkım değil, aynı zamanda kültürel hafızanın ve kimliğin kaybı olduğunu belirtir. Bu örnekler, sanatın bir direniş biçimi olabileceğini, aynı zamanda karmaşık tarihsel süreçler üzerine derin düşünme ve onları anlama alanı sağlayabileceğini göstermektedir.

Süreç Olarak Kültür

1990 yılından sonra Balkanların kültürel görünümü durağan değildir; geçmişin ve çağdaş süreçlerin etkisiyle sürekli değişmektedir. Kültür yalnızca kurumlarda korunan bir miras değil, insanların seçimleri, iletişimi ve deneyimleri aracılığıyla her gün oluşturulan bir şeydir. Bu dönem, kültürün bölünmelerin nedeni olabileceğini; ancak aynı zamanda insanlar arasında anlayış, bağlantı ve uzlaşma için önemli bir araç da olabileceğini açık biçimde göstermektedir.



▲ Dubravka Ugreşiç

Öğrendiklerini kontrol et

1. Kültürel miras savaşlar sırasında neden yok etme hedefi olmuştur?
2. Küreselleşmenin Balkan kültürü üzerinde nasıl bir etkisi vardır?
3. Sanat, geçmişin ve toplumsal çatışmaların anlaşılmasına nasıl yardımcı olabilir?
4. Kültür neden hem ayrılıkların kaynağı hem de uzlaşmanın aracı olabilir?

KAYNAKÇA

- Angold, Michael (ed.). Cambridge History of Christianity, Vol. 5: Eastern Christianity. Cambridge: Cambridge University Press, 2006. Online edition, Cambridge Histories Online, 2008.
- Barleti, Marin. Historia e Skënderbeut. Përkth. Stefan L. Prifti. Tiranë: InfBotues, 2005.
- Boatwright, Mary T., Daniel J. Gargola, Richard J. A. Talbert, and Noel Lenski. The Romans: From Village to Empire: A History of Rome from Earliest Times to the End of the Western Empire. 2nd ed. New York: Oxford University Press, 2012.
- Bideleux, Robert, and Ian Jeffries. The Balkans: A Post-Communist History. London and New York, Routledge, 2007.
- Budak, Neven. Hrvatska povijest od 550. do 1100. Zagreb: Leykam International, 2018.
- Calic, Marie Janine. The Great Cauldron: A History of Southeastern Europe. Harvard University Press, 2019.
- Cameron, Averil. The Mediterranean World in Late Antiquity AD 395–700. 2nd ed. London and New York: Routledge, 2012.
- Clogg, Richard. A Concise History of Greece. 2nd ed. Cambridge: Cambridge University Press, 2002.
- Crampton, R. J. A Concise History of Bulgaria. 2nd ed. Cambridge: Cambridge University Press, 2005.
- Crampton, Richard. The Balkans since the Second World War. Routledge, 2013.
- Crawford, Michael H. The Roman Republic. 2nd ed. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1993.
- Doumanis, Nicholas. A History of Greece. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2010
- Drapac, Vesna, Constructing Yugoslavia: A Transnational History, Palgrave MacMillan, 2010
- Errington, R. Malcolm. A History of the Hellenistic World: 323–30 BC. Malden, MA: Wiley-Blackwell, 2008.
- Fine, John V. A. Jr. The Late Medieval Balkans: A Critical Survey from the Late Twelfth Century to the Ottoman Conquest. University of Michigan Press, 1986.
- Freeman, Charles. Egypt, Greece, and Rome: Civilizations of the Ancient Mediterranean. 3rd ed. Oxford: Oxford University Press, 2014.
- Gallagher, Tom. The Balkans After the Cold War: From Tyranny to Tragedy. Routledge, 2007.
- Glenny, Misha. The Balkans, 1804- 2012: Nationalism, War and the Great Powers. Granta Books, 2017.
- Historia e Popullit Shqiptar. Vëllimi I parë. K. Prifti (ed.). Tiranë, 2002.
- Hornblower, Simon, Antony Spawforth, and Esther Eidinow, eds. The Oxford Classical Dictionary. 4th ed. Oxford: Oxford University Press, 2012.
- Hupchick, Dennis, The Balkans: From Constantinople to Communism, New York, Palgrave, 2002
- Jović, Dejan. Yugoslavia: A State that Withered Away. West Lafayette, IN: Purdue University Press, 2009
- Kuhrt, Amélie. The Ancient Near East, c. 3000–330 BC. 2vols. London and New York: Routledge, 1995.
- Lampe, John R., and Marvin R. Jackson. Balkan Economic History, 1550–1950: From Imperial Borderlands to Developing Nations. Bloomington: Indiana University Press, 1982.
- Lampe, John R. The Balkans into Southeastern Europe, 1914–2014: A Century of War and Transition. London, Palgrave Macmillan, 2014.
- Palairet, Michael. The Balkan Economies c. 1800–1914: Evolution without Development. Cambridge: Cambridge University Press, 1997

- Pavlowitch, Stevan. A History of the Balkans, 1804–1945. New York: Longman, 1999.
- Pavlowitch, Stevan K. Serbia: The History behind the Name. London: Hurst & Company, 2002
- Pomeroy, Sarah B., Stanley M. Burstein, Walter Donlan, Jennifer Tolbert Roberts, David W. Tandy, and Georgia Tsouvala. Ancient Greece: A Political, Social, and Cultural History. 4th ed. New York: Oxford University Press, 2018.
- Rhodes, P. J. A History of the Classical Greek World, 478–323 BC. 2nd ed. Chichester, UK: Wiley-Blackwell, 2010.
- Shaw, Ian, ed. The Oxford History of Ancient Egypt. Oxford: Oxford University Press, 2000.
- Schmitt, Oliver Jens, and Bernd J. Fischer. A Concise History of Albania. Cambridge: Cambridge University Press, 2022
- Shepard, Jonathan (ed.). The Cambridge History of the Byzantine Empire c.500–1492. Cambridge: Cambridge University Press, 2008.
- Skendi, Stavro. The Albanian National Awakening, 1878–1912. Princeton, NJ: Princeton University Press, 1967
- Stavrianos, L. S. The Balkans since 1453. New York: New York University Press, 2000.
- Stoianovich, Traian. Balkan Worlds: The First and Last Europe. Armonk, New York: M. E. Sharpe, 1994.
- Woolf, Greg. Rome: An Empire's Story. 2nd ed. Oxford: Oxford University Press, 2021.
- Δερτιλης, Γιωργος. Ιστορια της νεοτερης και συγχρονης Ελλαδας 1750–2025. ΠΕΚ, 2018.
- Антић, Чедомир. Српска историја. Београд: Вукотић медија, 2019.
- Божилов, Иван, и Васил Гюзелев. История на средновековна България VII–XIV век. София: Анубис, 1999.
- Имбер, Колин. Отоманската империја 1300–1481. Скопје: Слово, 2002.
- Историја српског народа. Том I: Од најстаријих времена до сеобе Срба; Том II: Од сеобе Срба до почетка XIX века. Београд: Српска књижевна задруга, 1981–1982.
- Јелавич, Барбара. Историја на Балканот, том 1: Осумнаесетти и деветнаесетти век. Скопје: Лист, 1999.
- Јелавич, Барбара. Историја на Балканот, том 2: Дваесетти век. Скопје: Лист, 1999.
- Кватерт, Доналд, Османлиската империја 1700-1922, Скопје, Арс студио, 2015
- Кулурџ, Кристина, и Божо Репе. Ратови, поделе, интеграција (1990–2008). Настава современе историје Југоисточне Европе. Београд: ЦДРСЕЕ, 2018.
- Кулурџ, Кристина, и Божо Репе. Хладни рат 1944–1990. Настава савремене историје Југоисточне Европе. Београд: ЦДРСЕЕ, 2018.
- Мазовер, Марк. Балканот – кратка историја. Скопје: Евро Балкан Пресс, 2003.
- Оболенски, Димитри. Византискиот комонвелт: Источна Европа, 500–1453. Скопје: Слово, 2002.
- Острогорски, Георгије. Историја на Византије. Скопје: Култура, 1992.
- Петровски, Бобан. Историја на балканските земји во XIV–XV век. Скопје: Филозофски факултет, Институт за историја, 2010.
- Рамет, Сабрина, Балкански Вавилон. Распаѓањето на Југославија од смртта на Тито до падот на Милошевиќ, Скопје, Арс Студио, 2015
- Саракински, Војислав, Историја на стариот век, Скопје , Филозофски факултет, 2017
- Фајн, Џон В. А. Раниот средновековен Балкан: критички преглед од VI до XII век. Скопје: Арс Студио, Нампрес, 2015.
- Користени илустрации и фотографии: Shutterstock, Wikimedia, од архивата на авторот